

anadolum
e K a m p ü s
ve

anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders
Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Video

Canlı Ders

Sesli Kitap

Ünite
Özeti

Sesli Özet

Sorularla
Öğrenelim

Alıştırma

Deneme
Sınavı

Infografik

Etkileşimli
İçerik

Bilgilendirme
Panosu

Çıkmış Sınav
Soruları

Sınav Giriş
Bilgisi

Sınav
Sonuçları

Öğrenci
Toplulukları

AOSDESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

aosdestek.anadolu.edu.tr

444 10 26

www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum

/Anadolu_Univ

instagram.com/anadoluuniv

Bölüm 1

Temel Kavramlar

öğrenme çıktıları	1	Önemli Kavramlar	2	Bilgi İşleme Modeli ve Bilgi İşleme Süreçleri
	1	Bilgi, enformasyon ve veri kavramlarını ayırt edebilme	2	Bilgi işleme süreci ve aşamalarını örneklerle tanımlayabilme
	3	Bilgisayarların Bileşenleri	4	Bilgi İşleme ve Teknoloji
	3	Bilgisayarları oluşturan bileşenleri sıralayabilme	4	Bilgi işleme sürecinde teknolojinin oynadığı rolü açıklayabilme
	5	Sosyal Hayatta Teknoloji		
	5	Teknolojinin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini tartışabilme		

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti

Bölümün kısa özetini gösterir.

Sözlük

Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaşılır.

Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla sizi ek kaynaklara, videolara veya web adreslerine ulaştırır.

Tanım

Bölüm içinde geçen önemli kavramların tanımları verilir.

Dikkat

Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.

Neler Öğrendi ve Yanıt Anahtarı
Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

Öğrenme Çıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuyla ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmaları gösterir.

Türkiye'nin Kültürel Mirası

Yazarlar

BÖLÜM 1 Doç.Dr. Ali Umut TÜRKCAN

BÖLÜM 2 Doç.Dr. Serap ERKOÇ

BÖLÜM 3 Doç.Dr. Rahşan TAMSÜ POLAT

BÖLÜM 4 Doç.Dr. Bülent İŞLER

BÖLÜM 5 Dr.Öğr.Üyesi Demet KARA

BÖLÜM 6 Dr.Öğr.Üyesi Zeynep ERTUĞRUL

BÖLÜM 7 Doç.Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ

Prof.Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
BÖLÜM 8 Doç.Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 4480

AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 3212

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2025 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Grafikerler

Ayşegül Dibek
Gülşah Karabulut

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Süreyya Çelik
Arzu Ercanlar
Zülfıye Çevir
Dilek Özbek
Gülşah Sokum
Gözde Soysever
Gizem Dalmış Sever
Burak Arslan

TÜRKİYE’NİN KÜLTÜREL MİRASI

E-ISBN

978-975-06-4678-2

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesine aittir.

ESKİŞEHİR, Mayıs 2025

3674-0-0-0-2509-V01

BÖLÜM 1

Göbeklitepe, Arslantepe,
Çatalhöyük, Karain
Mağarası, Harran ve
Şanlıurfa Yerleşimleri

Giriş	3
Göbeklitepe	3
Göbeklitepe Arkeolojik Alanı	4
Arslantepe Höyüğü	7
Çatalhöyük Neolitik Kenti	12
Karain Mağarası	16
Karain Mağarası ve Doğu Akdeniz Tarihöncesindeki Yeri	17
Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri	19
Harran-Şanlıurfa Tarihi ve Tarihöncesi Yerleşimleri	20

BÖLÜM 2

Troia, Efes,
Aphrodisias ve
Nemrut Dağı

Giriş	31
Troia	31
Araştırma Tarihçesi	31
Troia'nın Kronolojisi	32
Efes	34
Araştırma Tarihçesi	34
Kentin Kronolojisi ve Yapıları	34
Aphrodisias	38
Araştırma Tarihçesi	38
Kentin Kronolojisi ve Yapıları	38
Nemrut Dağı	42
Araştırma Tarihçesi	43
Bölgenin Kronolojisi	44
Nemrut Dağı Kutsal Alanı	45
Doğu Teras	45
Batı Teras	46
Kuzey Teras	47

BÖLÜM 3

Hierapolis-
Pamukkale ve
Pergamon-Bergama

Giriş	57
Hierapolis-Pamukkale	57
Araştırma Tarihçesi	57
Kent Tarihi ve Yapıları	58
Pergamon-Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	61
Araştırma Tarihçesi	62
Kent Tarihi ve Yapıları	62

BÖLÜM 4

Unesco Dünya
Mirasında Türkiye I

Giriş	77
Göreme Milli Parkı ve Kapadokya	77
Araştırma Tarihçesi	78
Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın Kültürel Değerleri	78
Yeraltı Şehirleri	80
Ani Arkeolojik Alanı	81
Araştırma Tarihçesi	83
Ani Kenti ve Yapıları	84
Ahtamar Kilisesi	86
Araştırma Tarihçesi	87
Kilisenin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri	89
Van Kalesi, Höyüğü ve Tarihi Van Kenti	92
Araştırma Tarihçesi	93
Sümela Manastırı	94
Araştırma Tarihçesi	97
Manastırın Mimarisi ve Süsleme Özellikleri	97
Alahan Manastırı	98
Araştırma Tarihçesi	100
Manastırın Mimarisi ve Süsleme Özellikleri	100

BÖLÜM 5**Unesco Dünya
Mirasında Türkiye IV**

Giriş	113
Selçuklu Başkenti Konya	113
Mimari	115
Danışmendli Başkenti Niksar	119
Mimari	120
Niğde Tarihi Anıtları	123
Mimari	124
Alanya	132
Mimari	133
Eshâb-ı Kehf Külliyesi	137
Ahlat Mezar Taşları	140

BÖLÜM 6**Unesco Dünya
Mirasında Türkiye
VII**

Giriş	151
Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu	151
Mimari	152
Cumalıkızık	158
Safranbolu	159
Mimari	160
İznik	162
Mimari	162
Mudurnu Tarihi Ahi Kenti	166
Mimari	168
Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi	170
Mimari	171
Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livaslar ve Kasteller (13-16. YY)	175
Yeraltı Su Yapıları: Livas ve Kasteller	176

BÖLÜM 7**Unesco Dünya
Mirasında Türkiye
VIII**

Giriş	187
Edirne II. Bayezid Külliyesi, Selimiye Külliyesi ve Uzunköprü	187
Edirne II. Bayezid Külliyesi	187
Selimiye Külliyesi	191
Uzunköprü	196
Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi	199
Nuruosmaniye Külliyesi	199
Yıldız Saray Kompleksi	202
İshak Paşa Sarayı	206
İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması	209
Ayvalık Endüstriyel Peyzajı	211
Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları	213

BÖLÜM 8**Türkiye'de El ve
Kitap Sanatları**

Giriş	227
Seramik, Çini ve Cam Sanatları	227
Seramik Sanatı	227
Çini Sanatı	233
Cam Sanatı	236
Kitap Sanatları	238
Hat Sanatı	239
Tezhip Sanatı	239
Minyatür Sanatı	240
Cilt Sanatı	243
Halı Sanatı	244
Maden Sanatı	247
Ahşap Sanatı	250

■ Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Elinizde bulunan bu kitap, Türkiye'nin zengin kültürel mirasını farklı yönleriyle tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamızda, iki ayrı ciltlik kaynaktan bir kolaj yöntemiyle yararlanılmış; ancak yalnızca okuyucuya en fazla katkı sağlayacağına inandığımız üniteler titizlikle seçilmiştir. Böylelikle hem hacim bakımından daha kullanışlı hem de içerik bakımından daha odaklı bir eser ortaya konmuştur.

Seçilen bölümler, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihsel ve kültürel birikimini yansıtan ören yerlerinden, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiş eşsiz değerlerimize, el sanatlarından mimari mirasımıza kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu kapsam, okuyucunun hem akademik bilgi edinmesini hem de kültürel farkındalığını artırmayı hedeflemektedir.

Kitabın hazırlanışında amaç; farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların, öğrencilerin ve kültür meraklılarının, zengin görsel ve yazılı içeriklerle desteklenmiş bütüncül bir bakış açısı edinmelerine imkân tanımaktır. Kaynak kitapların bütünlüğüne sadık kalınarak, fakat aynı zamanda tekrar eden ya da benzer içeriklerden arındırılarak oluşturulan bu derleme, konulara doğrudan ve sistemli bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu eserin, Türkiye'nin kültürel mirasını tanımak isteyen herkese yararlı olmasını diliyor; katkılarıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan tüm araştırmacılara ve yazarlarına teşekkür ediyoruz.

Bölüm 1

Göbeklitepe, Arslantepe, Çatalhöyük, Karain Mağarası, Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri

öğrenme çıktıları

1

Göbeklitepe

- 1 Göbeklitepe'nin ayırt edici özelliklerini değerlendirebilme

2

Arslantepe Höyüğü

- 2 Arslantepe Höyüğü'nün mimari özelliklerini ve eserlerini değerlendirebilme

3

Çatalhöyük Neolitik Kenti

- 3 Çatalhöyük Neolitik Kenti'nin ayırt edici özelliklerini tartışabilme

4

Karain Mağarası

- 4 Karain Mağarası yerleşimini ve kültürünü değerlendirebilme

5

Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri

- 5 Harran ve Şanlıurfa yerleşimlerin özelliklerini tartışabilme

Anahtar Sözcükler: • Göbeklitepe • Arslantepe • Çatalhöyük • Karain • Harran • Şanlıurfa • UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite; tümü kültürel kategoride olmak üzere UNESCO Dünya Mirası Listesine alınan Göbeklitepe, Arslantepe Höyüğü ve Çatalhöyük Neolitik yerleşimi ve Dünya Mirası Geçici Listesine giren Karain Mağarası ile Harran ve Şanlıurfa yerleşimleri tanıtılmaktadır. *Göbeklitepe*, nitelik ve değer olarak (i, ii, iv) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2018 tarih/1572 dosya numarasıyla; *Arslantepe Höyüğü*, nitelik ve değer olarak (iii) ölçütüne uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2021 tarih/1622 dosya numarasıyla; *Çatalhöyük Neolitik Yerleşimi*, nitelik ve değer olarak (iii, iv) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2012 tarih/1405 dosya numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Listesine alınmıştır. *Karain Mağarası*, (iii, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 1994 tarih/666 referans numarasıyla *Harran ve Şanlıurfa* yerleşimleri ise (i, ii, iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1400 referans numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine girmiştir.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i); İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı.

GÖBEKLİTEPE

Göbeklitepe; Şanlıurfa il merkezinin 15 km kuzeydoğusunda, rakımı 801 m olan Tek Tek Dağları üzerinde 770 m yükseklikte kuzey 37°13' ve doğu 38°55' koordinatları içerisinde yer almaktadır. Bu dağlar Harran ve Viranşehir ovaları arasında kuzeyden güneye doğru uzanan kıvrımlı bir özellik taşımaktadır. Yerleşmenin 2.5 km kuzeydoğusunda yer alan Örencik köyünde bulunan taş yatağı; erişilmesi güç, yüksek bir kireç taşı kayalığın üzerindedir ve Göbeklitepe adını buradan alır. Burada kenar kı-

sımları dik olan sel yatağının doğusunda, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmakta olan kireçtaşı sırtın üzerinde, aralarında hafif çökmeler olan kırmızı topraktan höyük kubbelerinin oluşturduğu yükseltiler topluluğu olarak nitelendirilmiştir. Bu tepeliklerden en yüksek olan ikisinin üzerinde mezarlar vardır. Bu tepeliklerin kapladığı alanın tüm çapı 150 m ve yaklaşık 20 m yüksekliğine sahiptir. Göbeklitepe, Mardin yönünden geldiğinde 20 km uzaktan bile fark edilebilecek bir konumdadır ve güneyde Harran Ovası'na, batı ve kuzeyde Şanlıurfa çevresindeki diğer tepelere hâkimdir.

Göbeklitepe; ilk kez 1963 yılında, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. 1994 yılına geldiğinde Şanlıurfa'da Atatürk Barajı sahasında kazılan Neolitik döneme ait Nevali Çöri'de çıkan sıra dışı anıtsal yapı ve üzeri kabartmalı T başlı payeler ve heykeller gibi yeni bulgular ile birlikte Göbeklitepe'nin de benzer bulguları yeniden göz önüne alınarak Neolitik döneme ait bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde hâlen aralıksız olarak sürdürülen kazı araştırmalarına ilk olarak 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısırlı ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Harald Hauptmann başkanlığında, Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü'nün ortak projesi olarak başlanmıştır. Aynı tarihlerde ekibe katılan Prof. Dr. Klaus Schmidt 2007 yılında kazı başkanı olarak devraldığı görevini 2014'teki ölümüne dek sürdürdü. Bugüne kadar yürütülen kazı çalışmaları sonucunda alanın %10'dan daha az bir bölümü kısmen ya da tamamen kazılmıştır. 2013 yılında ören yeri statüsü ile turizme kazandırılan Göbeklitepe arkeolojik alanına ait yeni alan yönetim planı, 17.01.2017 tarihinde eşgüdüm ve denetleme kurulu tarafından onaylanmış ve uygulanmaya konulmuştur. Avrupa Birliği tarafından turizm altyapısının geliştirilmesi doğrultusunda başlatılmış olan "*Şanlıurfa'da Tarih Yeniden Canlanıyor (2013-2017)*" adlı proje kapsamında ayrılan finansal desteğin bir bölümü Göbeklitepe arkeolojik alanının korunması için gerekli olan üst örtü projesi için ayrılmıştır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Doğu Holding arasında 2015 senesinde yapılmış olan, 20 yıl süreli kapsayacak iş birliği anlaşması doğrultusunda Göbeklitepe'de gerçekleştirilecek her

türlü inşaat, kazı, sunum, iletişim, sergi, ziyaretçi yönetimi ve erişim/ulaşım aktiviteleri için gereken finansal kaynağın önemli bir kısmı Doğuş Holding/Şahenk İnisiyatifi tarafından sağlanmaktadır (Clare, vd., 2017:48)

dikkat

Göbeklitepe'nin arkeolojik kazılar, 1995 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Harald Hauptmann başkanlığında, 2007 yılında Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında sürdürülmüştür.

Arkeoloji araştırmalarında ortaya çıkarılmış oval forma sahip, ikonografik hayvan figürleriyle süslenmiş, üzerinde insan betimlemeleriyle [T] formu megalitik taşların dünyada insan eliyle yapılmış olan en eski anıtsal yapılar olduğu değerlendirilmektedir. Bu anıtsal yapılar, avcı-toplayıcı Neolitik toplulukların, taş sanatı ile ilgili bilgi, beceri ve birikimi ile inşa faaliyeti bağlamı içerisinde gelişkin örgütlenme düzeylerini yansıttığının ötesinde, ritüellerin uygulandığı bir inanç alanı olması ile ilgili tahminler doğrultusunda, inançsal sistemler ve yerleşik yaşamsal örgütlenmeler arasındaki bağıntı açısından oldukça önemli bir yeri doldurmaktadır. Dolayısıyla, bugüne dek bildiklerimizin ötesinde, Neolitik insan topluluklarının daha erken dönemlerde hayvan ve bitkileri evcilleştirip, yerleşik düzene geçip, sosyal bir organizasyon yapısı kurduklarını tahmin etmekteyiz.

dikkat

Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesi olan Göbeklitepe, dünyada bilinen ilk anıtsal yapı örneklerini barındırır. Yerleşmede bulunan ve insan eli ile oluşturulmuş taş yapılar boyutları ve ölçekleri açısından düşünüldüğünde devasadır. Neolitik dönemin erken evrelerinde eşine rastlanmayan gelişmiş bir sanatsal ve mimari niteliğe sahip olan bu yapılar mimari açıdan incelendiğinde de büyüklük ve adet bakımından dikkat çekicidir ve yapı formu olarak da türünün bilinen ilk örneğidir.

Göbeklitepe'nin çeşitli yapılarından alınan kömürleşmiş ağaç örnekleri (toplam 308), o günün ağaç örtüsünün botanik türlerdeki ağırlık oranları da dikkate alınarak çoğunlukla yaban fıstığı (*Pistacia atlantica*) ve yaban bademi (*Prunus amygdalus*) türlerinden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, az sayıda (3 örnek) geniş yapraklı bir meşe türü (*Querceta brantii*) bulunmuştur. Bu meşe kurak iklimde yetişen, kışın yapraklarını döken bir türdür ve doğal yetişme alanı ormanı bozkırdır. Bu sınıflandırma Göbeklitepe çevresinin en azından Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde yarı ormanlık-bozkır örtüsü ile kaplı olduğunu göstermektedir.

Göbeklitepe Arkeolojik Alanı

Toros Dağları'nın alçak kayalık yamaçlarında konumlanmış olan ve Urfa ovalarına bakan Göbeklitepe (MÖ 9600-8000) son yıllarda ortaya çıkan dikkat çekici bulgular, Çanak Çömleksiz Neolitik'teki ritüel uygulamalarıyla ilgili anlayışımızı büyük ölçüde değiştirmiştir.

Neolitik dönem sonrasına tarihlenen I. tabaka Orta Çağ'dan günümüze kadar birçok dönemin malzemesinin karışık olarak görüldüğü en üst tabakadır. Bu tabakadan Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden sonra yerleşmenin terk edildiği ve başka herhangi bir iskânın olmadığı anlaşılmaktadır. II. tabaka ise Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B dönemine ait bir tabakadır. Göbeklitepe II. tabaka yerleşmesi, özellikle en erken III. tabaka yapı katının bulunduğu çöküntü alanını çevreleyen güneydoğu zirvesinde ve güney tepeciklerinin etrafında ortaya çıkarılmıştır. Güneybatı ve güneydoğu tepeleri buradaki en yüksek yükseltileri oluşturmaktadır. Bugüne kadar iki kazı bölgesinden elde edilen buluntuların zamansal karşılaştırmasına dair kesin bir belirleme söz konusu olmamasına karşın buradaki yapılar genel olarak aynı tabakaya tarihlendirilmektedir (II. Tabaka). Bu belirgin tümseklerin birkaç kez üst üste gerçekleştirilmiş yapılaşma nedeniyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Daha küçük boyutlu, dikdörtgen planlı yapıların bulunduğu bu tabakadaki yapılarda bir ya da iki dikme mevcuttur ve bazılarında ise hiç yoktur. Bu döneme ait yerleşim örgüsü dikdörtgen, birbirine bitişik, ortak duvarlı tek mekân şeklindeki yapılardan oluşan bir yapı kompleksi görünümün-

dedir. Yapıların duvarları daha çok kırık taşlardan örmedir. Tabanlar ise “terrazzo” tekniği ile kaplanmıştır. Ocak, fırın benzeri günlük hayatın parçası mimari öğelere rastlanmayan bu dörtgen mekânlar önceki evreye ait yuvarlak yapılar gibi T başlı payelerle donatılmıştır. Yaklaşık 1000 m²lik kazı alanının tümüne yayılan yapı kalıntıları, tepenin içine gömülü bir “yeraltı yapısı”nın varlığını düşündürmektedir (Türkcan, 2009).

✓ MÖ 9600-8000 yılları arasına tarihlenen tabakalanması ile Göbeklitepe, günümüzden 12.000 yıl öncesine ait dünyadaki en erken tapınak merkezi olma özelliğine sahiptir. T biçimli taş dikmelerin bazılarının ağırlığı 40 tona kadar ulaşmaktadır.

Resim 1.1 Göbeklitepe yerleşmesi ve kazı çalışmalarına kuzeyden bakış 2006

Kaynak: A. U. Türkcan Arşivi

III. tabaka ise T biçimli dikmeleri ile bilinen yuvarlak planlı yapıların bulunduğu en eski yerleşim tabakasıdır ve yerleşimin güney yamacının aşağı kesimlerinde 3 m'ye yakın kalınlıkta bir dolguya sahiptir. III. tabaka költ yapıları A, B, C ve D Yapıları olarak adlandırılan dört yapıdan oluşmaktadır. Bunlar, kazıların ilk yıllarında payelerdeki kabartma tasvirler üzerindeki hâkim gruplara göre adlandırılmışlarsa da daha sonradan sistematik olarak A, B, C ve D Yapıları olarak adlandırılmışlardır. Binaların genel planı; A Yapısı dışında, iç kısımlarına belli aralıklarla T başlı payeler yerleştirilen, iç içe geçmiş yuvarlak duvar çemberlerinden oluşmaktadır. En içteki çemberin kapattığı daire mekânın merkezine uzun kenarları birbirine paralel bir paye çifti yerleştirilmiştir. Merkezdeki bu çift paye grubu, kaide olarak her zaman kendini çevreleyen payelerden daha büyük ve uzundur. Yapıların çatı yapımına ilişkin olarak şu ana kadar somut bir bulguya rastlanmasa da üstlerinin kapalı olduğu düşünülmektedir. Bu tabakanın yuvarlak planlı anıtsal A-D yapıları, tepelik kesimin çevirdiği çukur alanda ortaya çıkarılmıştır (Türkcan, 2009).

Göbeklitepe burada gerçekleştirilen törenler ile çevredeki çağdaş diğer yerleşmelerden net bir şekilde farklı bir görünümündedir. Sıra dışı coğrafi konumuyla kendini gösteren bu ayırım, diğer yerleşmelerde nadiren görülen özel yapılardan çok sayıda barındırması ile de kendini belli eder. Buluntu grupları ile ilgili yapılan

incelemeler, ham madde temini, Prehistorik dönemde iletişim ve alışveriş ağı ile ilgili olan yerel ve bölgesel araştırmaların temel bileşeni olup bununla birlikte Erken Neolitik dönem sembolizmi ve Erken Holosen'de Yukarı Mezopotamya'da sosyal ve ekonomik geçimle ilişkili gerçekleşmiş olan dönüşümler hakkında da bilgi birikimimizi genişletmektedir. Bu buluntu grupları genel itibarıyla çakmak taşı, sürtme taş, kireç taşı ve kemik gibi malzeme topluluklarından oluşmaktadır. C Yapısında dikkate değer olan, doğrudan doğruya erkek domuz kabartmasının önünde aynı hayvanın orta boyuttaki bir heykelinin bulunmasıdır. L9-75 açmasında duvar yıkıntısı içinde ele geçen benzeri büyük boyutlu heykel parçası, yine erkek domuz olarak tanımlanmıştır. Göbeklitepe'de ve Nevalı Çori'de diğer yerleşmelerden farklı olarak yapı içlerine gömülen buluntular arasında günlük kullanıma ait eşyalar değil, heykeller gibi kült işlevli olabilecek eserlere rastlanmaktadır. Nevalı Çori ve Göbeklitepe'de aslan, tilki, yaban domuzu, yırtıcı kuş tasvirleri gibi Neolitik dönemin doğasını yansıtan tasvirler; figürin olarak hiç karşımıza çıkmazken bu yerleşimlerin kült yapılarında kullanılan bir tasvir grubu olarak görülmektedir (Türkcan, 2009:17).

Resim 1.2 Göbekli Tepe C yapısı, taban üstünde yaban domuzu heykeli ve taş çukur tekneler

Kaynak: Clare, vd., 2017: 23

Resim 1.3 Göbekli Tepe C yapısı ve T biçimli taş dikmeler

Kaynak: Clare, vd., 2017: 23

Göbeklitepe'deki anıtların korunmaları çerçevesindeki amaçlar ise Arkeolojik hedefler ve kültürel mirasa yönelik hedefler olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır (Clare, vd., 2017: 150);

Arkeolojik hedefler

- “1. Alandaki kazılmamış kısımların zarar verilmeden korunması: Kazı alanlarının bazı kısımları, genelde lojistik sebepler ve/veya statik hususlar nedeniyle kazılmamış durumdadır. Alan, kazılmış olan çok sayıdaki yapıya rağmen arkeolojik kazıların hâlâ aktif olarak sürdüğü bir yerdir. Açmalar arasındaki profiller ve bunların yakınındaki henüz kazılmamış açmalar, gelecek dönemlerde kazı yapılabilecek alanlar olarak korunmalıdır.”
- “2. Arkeolojik değerlendirmenin devamlılığı: Koruma ve restorasyon önlemlerinin uygulanmasından sonra bile alandaki arkeolojik çalışmaların devamı mümkün olmalıdır.”

Kültürel mirasa yönelik hedefler

- “1. Kazılmış olan yapıların ve malzemenin uzun vadeli korunması: Koruma önlemleri uzun vadeli olmalı, yükün mümkün olduğunca minimumda tutulması için geçici önlemlerden kaçınılmalıdır.”
- “2. Açığa çıkarılan asıl durumun özgün olarak korunması: Ayırt edilebilir ancak sade görünümlü, göze çarpmayan, yakın çevrede bulunması mümkün olan malzemeler ve kaynaklar kullanılmalıdır.”
- “3. Korumada en az müdahale: Geri alınabilir önlemler benimsenmelidir.”

ARSLANTEPE HÖYÜĞÜ

Malatya ilinin 7 km kadar kuzeydoğusunda, Fırat Nehri'nin (Karakaya Baraj Gölü) batı kıyısı yakınlarında Orduzu Beldesi'nde bulunan "Arslantepe Höyüğü"nin kültür dolgusu 30 metre yüksekliğindedir ve 4,5 hektarlık bir alana yayılmaktadır. MÖ 6 bin yılından MS XI. yüzyıla değin yerleşim gören höyük, MS V. ve VI. yüzyıllar arasında Roma köyü olarak kullanılmıştır. Daha sonraki dönemde ise Bizans Nekropolü (mezarlık) olarak yerleşimini tamamlamıştır. (KVGM.KTB, 2022). Fırat Nehri'nden sadece birkaç kilometre uzaklıkta olmasına rağmen sel sorunuyla karşı karşıya değildir. Kendi bölgesinde başka bir rakibi olmayan bu yerleşme, arkeolojik kanıtların da gösterdiği gibi uzun tarihi boyunca her aşamada bölgenin politik merkezi durumunda olmuştur (Frangipane, 2003: 19). Asur Kralı II. Sargon tarafından MÖ 732 yılında son verilen Geç Hitit Devletine kadar şehir, Hitit kaynaklarında *Malitiya*, Geç Asur ve Urartu kaynaklarında *Melid*, *Meliddu* veya *Meliteya* olarak zikredilmektedir (Arslantepe yönetim planı).

Bölgede araştırmalar ilk olarak 1930 yılında L. Delaporte başkanlığındaki Fransız ekiplerce başlatılmıştır. Höyüğün üst bölümlerini araştıran Delaporte, Geç Asur sarayına ait, Demir Çağı'na tarihlenen önemli buluntuları ile birlikte meşhur Aslanlı Kapı'yı (MÖ 9-8. yüzyıl) gün yüzüne çıkarmıştır. Kapının her iki tarafında yüksek vücut kabartmalı ve yuvarlak başlı taş bloklardan oyulmuş aslan heykelleri bulunuyordu. Höyük, Arslantepe adını buradaki aslan heykellerinden almaktadır. 1949-51 yılları arasında C. Schaeffer'in yaptığı kazılar ile Fransız ekiplerin höyükte yaptığı araştırmalar sonlanmış oldu. 1961'de Arslantepe'de yeni bir İtalyan arkeoloji projesi başlatıldı. Başlarda P. Meriggi ve S. Puglisi ile yürütülen çalışmalar daha sonra sadece Puglisi tarafından yürütüldü. Roma Üniversitesi La Sapienza'ndan İtalyan bir ekip tarafından Alba Palmieri ve Prof. Dr. Marcella Frangipane yönetiminde 55 yıldan fazla bir süredir devam ettirilen kazı sonuçlarından, tüm bölge ile ilgili tarihin yanı sıra Arslantepe'nin Yakın Doğu'nun farklı uygarlıkları ile olan değişken ilişkileri net bir şekilde anlaşılabilir (Arslantepe yönetim planı, 2019: 10).

4. binyılın ilk yarısında yaklaşık MÖ 3 bin 800-3 bin 400 yılları arasında burada bulunan yerel ho-

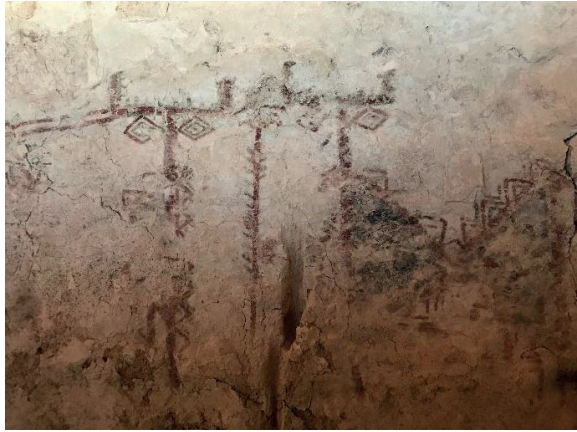
litik dönem erken evrelerinde, VII. tabaka içeriğinde höyüğün tamamına yerleşimin olduğu en geniş yayılım alanına ulaşmıştır. Höyüğün batı ve güney batısını oluşturan en yüksek yerinde ise seçkin sınıfın kullanımındaki yapılar vardı. Geçmiş kazı dönemlerinde VII. tabakada karmaşık bir örgütlenmenin eseri olan, aynı işlevlere sahip anıtsal yapılar tespit edilmişti. Höyüğün merkezinde duvar kalınlığı 1,2 metreyi bulan, duvarları boyunca kerpiç sütunlu ve beyaz sıva üzerine resimlerle süslü elit sınıfa ait bir konut ortaya çıkarılmıştır (Frangipane, 2003: 19).

Mezopotamya'da güneye ait Obeyd kökenli yapısal düzen, MÖ 4. bin yıl boyunca Doğu Anadolu'da gerçekleşmek üzere olan geniş ölçülü değişikliklere temel oluşturmuştur. Obeyd döneminde üretim teknolojisi ve sosyal örgütlenmede meydana gelen önemli değişimler ile sulama kanalları sayesinde daha önce kurak olan Güney Mezopotamya gibi bölgelerin artık yerleşim gören bölgeler hâline gelmeye başladığını görülür. Bu iktisadi ve kültürel gelişmeler giderek kuzeye yayılır ve Anadolu'nun doğusu ile Mezopotamya'nın tamamını etkisi altına alır. Sulama kanallarının avantajı ile elde edilmekte olan "artı ürüne" dayalı yeni ekonomi modeliyle yerleşim birimlerinde ortaya çıkan yeni yönetim biçiminin getirdiği yönetici, bürokrat, ruhban, tüccar ve zanaatkar nüfusun çoğalması, iklimin kurak olduğu bu coğrafyada giderek sorun hâline gelmeye başlayan nüfus artışını ortaya çıkarır. Kentin ortaya çıkışı, MÖ 4. binyılda, Güney Mezopotamya'da en çok öne çıkan olgudur. İçinde dinsel ve politik merkezlerin yer aldığı, uzmanlaşmış faaliyetlerin gerçekleştiği en büyük yerleşim birimi olarak kentler dikkat çekicidir. Bu gelişmelerden sonra aileler ve ev birimleri farklı bir ekonomik görev üstlenmeye başlar ve aynı zamanda toplum içinde ekonomik yönden eşitsizliklerin oluşmaya başladığı bir düzeyin de oluşmaya başladığına şahit olunur.

Resim 1.4 Arslantepe Geç Kalkolitik Dönem VI A tabakası saray yapısı

Kaynak: (Arkeoatlas, 2003:19)

Resim 1.5 Arslantepe duvar resmi

Kaynak: A.U.Türkcan Arşivi

Arslantepe arkeolojik yerleşmesi ve özellikle de MÖ IV. binyıl saray yapısı; devlet oluşum aşamasının çok önemli bir sürecini, eşitlikçi bir toplumdan sınıflı ve siyaseten merkezileşmiş bir topluma dönüşümü gösteren eşi olmayan ve çok açık bir kanıttır. Ayrıca Yakın Doğu'nun tanınmış 3. binyıl saraylarından altı-yedi yüzyıl daha eski olan saray dünyadaki bu tür bir mimari yapının ve işlevselliği bulunan siyasi örgütün ilk örneğidir (Arslantepe alan yönetim planı).

Geç Kalkolitik Çağ Doğu Anadolu'da 4. bin yılın sonunda merkezileşmiş politik toplumların gelişimi, en yoğun olarak Malatya ve Elazığ (Altınova) yöresinde gözlemlenir. Malatya'da Arslantepe (tabaka VII) bu dönemin belli başlı yerleşmelerindendir. Arslantepe VIA evresi, MÖ 4. binyılın son üç çeyreği boyunca Mezopotamya'nın Son Uruk ticaret sistemine dahil olmuştur. Höyüğün güneybatı yamacında açığa çıkarılan bir dizi kamusal yapı "saray" olarak adlandırılmıştır (Sagona ve Zimansky, 2009:179).

Arslantepe; Yakın Doğu'da ilk devlet toplumunun ortaya çıkışına istisnai biçimde tanıklık etmesi ve bölge ekonomisini kontrol eden, merkezi bir otorite uygulayan bir yönetimin ortaya çıkışına sahne olması gibi pek çok özelliği ile III. ölçüt maddesine göre 2021 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine alınmıştır. Bu maddeye göre söz konusu kültürel mirasın, yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi kriterini karşılaması gerekmektedir.

Resim 1.6 Arslantepe Geç Kalkolitik dönem Saray Alanı

Kaynak: A. U. Türkcan Arşivi, Ekim 2018

Resim 1.7 Arslantepe korugan içindeki teşhir alanı, VIA Saray görünümü

Kaynak: A. U. Türkcan Arşivi, Ekim 2018

Yaklaşık 400 m²'nin üzerinde ortaya çıkarılan ve törensel işlevi açıkça anlaşılan üç kısımlı plana sahip anıtsal yapı, taş ve kerpiç bir platform üzerinde ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının; bölgede bilinen hiçbir Uruk etkisinin olmadığı bir dönemde, yerel bir kültür tarafından yapılmış en büyük yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Geç Uruk dönemi toplumsal yapısını sonradan belirleyecek olan bu yapısal ve örgütlü özellikler; IV. binyılın 2. yarısından itibaren yani henüz "Uruk yayılımı" Toroslar'ın kuzeyine erişmeden, Arslantepe'de görülmektedir (Frangipane, 2003: 19).

IV. binyılın bitiminde, Geç Kalkolitik dönemin son evrelerinde bahsi geçen sistem önemli bir evrilmeye ve büyümeye sahne olur. VI-A tabakasıyla temsil edilen bu dönem tapınakları mimari ve işlevsel açıdan höyüğün güneybatı çeyreğini kaplayan kamu yapıları kompleksiyle organik olarak iç içeydi. Nüfus yoğunluğunun politik idari merkezde olmaması Malatya ovasındaki merkezi toplum türünün en belirleyici özelliklerinden biridir. Bu özelliğiyle Malatya Ovası, Mezopotamya modelinden ayrılarak kentleşme olmaksızın politik ve ekonomik merkezleşmenin varlığına ilişkin kanıt oluşturur (Frangipane, 2003: 19).

Bir diğer buluntu ise Arslantepe'yi yine dönemi içinde özel bir yere koymaktadır. 3. bin yılın başlarına tarihlenen sıra dışı bir mezardan, dönemin yeni idare şekline geçişle ilgili temel bilgiler elde edilmektedir. Büyük taş bloklarından yapılmış oda şeklindeki mezar çukuru 5 metre genişliğindedir. Mezarın içinde bakır, bakır-arsenik, bakır-gümüş, gümüş ve altından yapılmış toplam 75 olağanüstü buluntu ve ana gömüye eşlik eden büyük olasılıkla kurban edilmiş dört gencin iskeletlerinin bulunması, buranın şimdiye kadar bilinen en eski kraliyet mezarı olduğunu düşündürür (Frangipane, 2003: 21). Arslantepe'de MÖ IV. binyıl bitiminde oldukça komplike idari bir sistemin var olduğunu gösteren diğer bir olgu ise *cretuale* denilen kil kapı mühürleridir. Bu mühürlerden yaklaşık 2200 tanesi halen mühür baskıları ve mühürlenmiş nesnelerin açık biçimde görünen izlerini taşımaktadır. Hiyerarşik biçimde örgütlenmiş memurlar, farklı türden kaplar ve depoları mühürleyip kontrol etmiş ve mühürlerin muhasebeleştirilmesi ve *cretulae*ye atfedilen evrak değeriyle yazının olmadığı bir dönemde ekonomik işlemleri yönetmiş ve geçici olarak kayıt altına almışlardır. Bu dönemin buluntuları arasında yer alan çoğunlukla çarkta yapılmış çanak ve çömleklerin, Uruk kültüründen etkiler taşımakla beraber özgün ve yerel özelliklerini de korudukları görülür. Seri üretimin çoğu konik biçimli çarkta yapılmış çanaklarla sınırlıdır. (Arslantepe alan yönetim planı).

Resim 1.8 Arslantepe'de bulunan dünyanın ilk kılıçları

Kaynak: Arkeoatlas II, 2003:36.

Saraydaki binalardan birinde (Bina III) üçgen spiral levhali arsenik bakır alaşımı ile yapılmış silahlar (birkaçı gümüş kakma ile süslenmiş dokuz kılıç ile on iki mızrak ucu) ile başka bir binanın anıtsal girişinin köşesinde bulunan ilginç arsenik bakır alaşımı, kurşun ve gümüş içeren, kapı mili ve gelişmiş alaşımlardan yapılmış çeşitli bulgular metalurjide yüksek teknolojik standartlara erişildiğini ve ilk kez kılıç üretildiğini göstermektedir. Yüzde 3,25 ve 5,8 oranı ile kılıçlarda yüksek miktarda arseniğe rastlanması, kükürtlü arseniğin bu materyallere bilinçli olarak eklendiğini göstermektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 184)

Kalkolitik dönemde, Arslantepe'nin birçok kültürel özelliği yapısal model ve gelişim yönünü paylaştığı Suriye-Mezopotamya dünyasıyla olan yakın ilişkilerini gösterir. 3. bin yılın ilk yüzyıllarında Arslantepe'de yaşanan büyük değişiklikler, Mezopotamya türünden merkezi sistemin gelişimini durdurmuş ve Arslantepe'nin dış ilişkilerini farklı bir yön olan Doğu Anadolu ve Transkafkasya'ya kaydırmıştır. Arslantepe'nin, MÖ 2. binyılda Fırat kıyılarına kadar uzanan Hitit İmparatorluğu'nun kültürel ve siyasi yörüngesine girmesi, yeni bir siyasi değişime yol açarak tarihinde Geç Hitit Devleti Melid Krallığının kurulduğu ve yerleşmenin başkent olduğunu görmekteyiz (Arslantepe alan yönetim planı).

Arslantepe'nin Seçkin Evrensel Değerinin Gerekçelendirilmesi 8 madde ile özetlenebilir;

- "1. Arslantepe Mezopotamya'nın dışında devletin, bürokrasinin ve siyasi kuruluşların kökenini ispata yayan bilinen tek arkeolojik alandır. Ayrıca bu sürecin ayrıntılı olarak belgelendirildiği, kalıntıların olağanüstü derecede iyi korunduğu, ziyaretçilerin tüm bunları gözleyip deneyim yaşadığı tek alandır."
- "2. Arslantepe, günümüzde bilinen en eski saray kompleksi olan (MÖ 3300) ve ziyaret edilebilen tek yerdir."
- "3. Duvar resimleri ve sıvalı süslemelerin yer aldığı, 2 metreden daha yüksek kerpiç duvarlı, yerinde korunabilmiş anıtsal saray yapısıyla emsalsiz bir eserdir."
- "4. Günümüzde dünyada bulunan en eski kılıçlar Arslantepe sarayında ortaya çıkarılmış olup bu kılıçlar Malatya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir."
- "5. Arslantepe'de ortaya çıkarılan binlerce mühür baskı, ürünlerin kontrolü ve dağıtımını sağlayan kompleks merkezi idari yapının doğuşunun kanıtı olmanın yanı sıra döneminin en çeşitli, orijinal ve olağanüstü ikonografik birikimini yansıtmaktadır."
- "6. Arslantepe'de yaşanan uzun yerleşim sınıflı toplumların ve siyasi iktidarın gelişim sürecinin kanıtıdır."
- "7. Arslantepe tarihsel dönemlerde bölgeye hükmeden ve komşu devletlerle ilişki hâlinde olan Geç Hitit yönetiminin başkentiydi. Anıtsal yapılar, heykeller ve kabartma resimler bunun kanıtıdır."
- "8. Arslantepe'nin çevresindeki alan genel hâliyle hâlen bozulmamıştır ve bu da sahayı tarihselliğinin yanı sıra doğal bir anıt yapmaktadır (Arslantepe Alan yönetim planı s.4)."

Öğrenme Çıktısı

2 Arslantepe Höyüğü'nün mimari özelliklerini ve eserlerini değerlendirebilme

Araştır 2

Arslantepe'nin toplumsal örgütlenmedeki rolü sizce nedir?

İlişkilendir

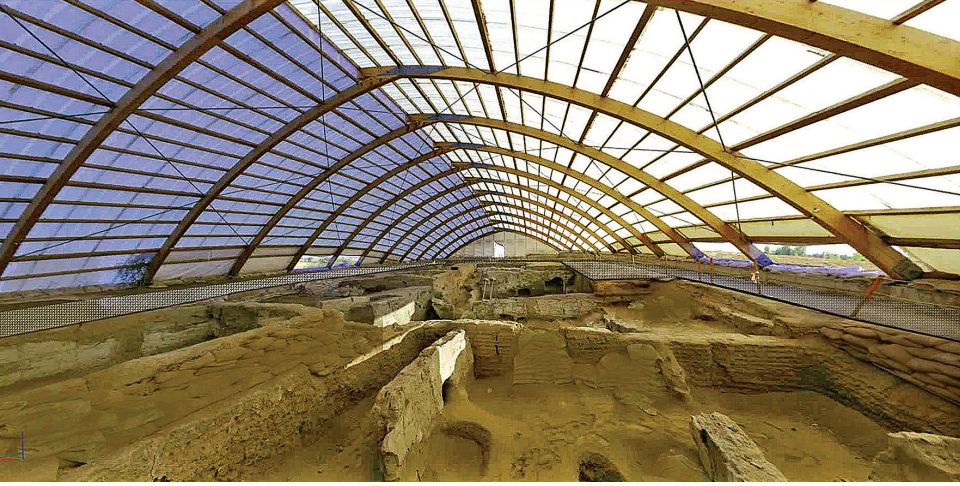
Mimari öğeler ile devlet mekanizması arasındaki bağlantıyı tartışın.

Anlat/Paylaş

Anadolu'daki ve Mezopotamya'daki tarihöncesi toplumsal örgütlenme türlerini düşünün.

ÇATALHÖYÜK NEOLİTİK KENTİ

Konya İli, Çumra İlçesi sınırları içerisinde yer alan Çatalhöyük, Batı ve Doğu olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar ve kültür tabakaları Neolitik döneme tarihlenen Doğu höyük, Çatalhöyük'ün Dünya Miras Listesine girmesinin nedenidir. Kalkolitik döneme tarihlenen Batı höyükte henüz detaylı çalışmalar gerçekleştirilmemiştir. Bu iki ayrı höyüğün oluşturduğu topografik görünüm, höyüğün Çatalhöyük ismini almasının neden olmuştur. İç Anadolu Platosunun güney kenarında yer alan düz bir topografyaya sahip, genellikle ağaçsız ve zengin bir tarımsal bölge olan Konya Ovası, Karadağ, Karacadağ ve Hasan Dağı ile çevrelenen höyük 34 hektarlık bir alana yayılmıştır. Çatalhöyük Neolitik kenti, günümüzde ancak geçmişteki nehir hattının her iki yanındaki ağaç dizisi ile takip edilebilen Doğu ve Batı Höyüğün arasında akmış olduğu anlaşılan Çarşamba Nehri'nin üzerinde yer almaktadır (Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı s. 8).

Resim 1.9 Çatalhöyük kuzey korugan iç görünüm

Kaynak: Çatalhöyük Proje Arşivi 2021.

Resim 1.10 Çatalhöyük kuzey koruganı görünüm

Kaynak: Çatalhöyük Proje Arşivi 2021.

Doğu Çatalhöyük'ün ilk tabakaları Neolitik dönemin erken evrelerine MÖ 7200 yıllarına kadar gitmektedir ve en son tabakaları ise Geç Neolitik dönem sonlarına yaklaşık MÖ 6000 yıllarına tarihlenmektedir. Neolitik dönemin en büyük yerleşimlerinden olan Çatalhöyük son derece örgütlü toplumsal yapısı ve 8000'e varan nüfusu ile yaklaşık olarak son 1500 yılı boyunca kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur. Bulunduğu konum nedeniyle Batı Çatalhöyük olarak adlandırılan alan ise MÖ 6000-5500 yılları arasına tarihlenen ve sadece Erken Kalkolitik döneme ait kültür tabakaları bulunan önemli ve yine döneminin Anadolu'daki büyük yerleşmeleri arasında yer alır. Çatalhöyük'teki arkeolojik kazı çalışmaları 1961 yılında İngiliz arkeolog J. Mellaart tarafından başlatılmıştır. 1965 yılında ara verilen çalışmalar, 1992-2018 yılları arasında Stanford Üniversitesinden Prof. Dr. Ian Hodder'ın kazı başkanlığında Çatalhöyük Araştırma Projesi çerçevesinde yürütülmüştür. 2018-2019 yılları arasında Konya Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan kazılar, 2020 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ali Umut Türkcan başkanlığında hâlen sürdürülmektedir. Bugüne kadar yapılan kazılarda oldukça geniş bir alanın ortaya çıkartılmasına rağmen yerleşmenin büyüklüğü göz önüne alındığında ancak %6'lık bir alanın kazılmış olduğu görülür.

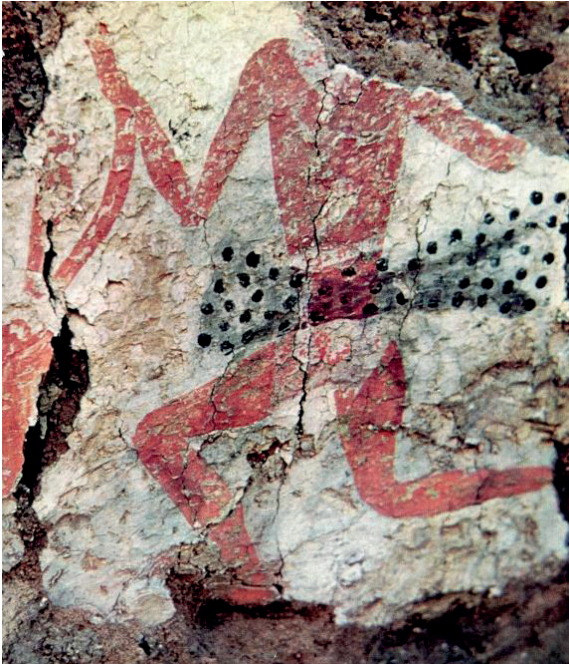
Çatalhöyük tıpkı Arslantepe gibi dünya miras listesi kriterlerini madde III ile "Yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi" ve buna ek olarak madde IV ile "İnsanlık tarihinin belli dönemi veya dönemlerini gösteren, üstün bir bina çeşidi, mimari veya teknolojik bütün veya tabiat örneği olması" maddeleri ile karşılamaktadır.

İnsanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri tarımın başlaması ile yerleşik yaşama geçilmesi ve şehirlerin doğuşudur. Daha önce avcı-toplayıcı karakterde olan topluluklar Neolitik dönem ile farklı bir yaşam tarzına geçmiş ve ürün yetiştirmeye başlamışlardır. İlk konutların inşasının ve üretimin artması ile birlikte artı ürünün depolama ihtiyacını beraberinde getiren bu gelişmelerin ardından ticaret ortaya çıkmış ve modern toplumlara doğru ilk adımlar atılmıştır. İnsanlığın erken dönemlerinin sosyal ve kültürel yapısı ile sanat anlayışı hakkında ipucu vermesi ve tarihin dönüm noktalarından kabul edilen yerleşik yaşama ve tarıma geçişe ait önemli izleri barındırması gibi

nedenlerle UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınan Çatalhöyük, arkeoloji dünyasının göz bebeği olarak binlerce yıl öncesine zaman yolculuğu yapmak, konut mimarisinin, sanatın, dini inanışların doğuşu ve gelişimine tanık bir kültürel mirasa sahiptir (Dilek Karakuzu, (Ed.). 2021. s. 89).

2012 yılında Dünya Kültür Mirası Listesine "Çatalhöyük Neolitik Kenti" olarak giren (*liste no 1405*) yerleşme ilk olarak 1958 yılında keşfedilmiştir. Aslında birbirini takip eden iki höyükten oluşan yerleşmedeki bilimsel kazı çalışmaları, 1961'den günümüze çeşitli aralıklarla 32 yıl boyunca sürerek günümüze de kapsamlı biçimde devam etmektedir. Yaklaşık 32 dönümlük 450 m uzunluğunda ve 275 m eninde bir alanı kaplayan yerleşmenin, 21 m derinliğe kadar Neolitik bulgular içerdiğinin ve ortaya konulmasıyla Yakın Doğu'da bilinen en büyük Neolitik yerleşmesi hâline gelmiştir (Mellaart, s. 27). Söz konusu yerleşimde üst üste 18 yapı katı şeklinde tespit edilen Neolitik dönemin en eski buluntuları yaklaşık MÖ 7100'e tarihlenmektedir. 300 m'lik çapı ile döneminin önemli höyüklerinden olan ve ilk kez yine James Mellaart tarafından kazılan Batı Çatalhöyük yerleşmesi ise MÖ 6000-5500'e tarihlenmekte ve Erken Kalkolitik döneme ait döneminin Anadolu'daki büyük yerleşmelerindendir.

Çatalhöyük'ün en çok dikkati çeken yanını mimari öğeleri ve sosyal yaşantısı ile beliren kent olgusu oluşturur. Döneminin en büyük yerleşmesi olan ve dünyadaki ilk örgütlü kentsel yaşamın izlerinin görüldüğü Çatalhöyük, Neolitik yaşam biçiminin en iyi izlendiği merkezlerin başında gelir. Çatalhöyük döneminin metropolü olarak tabir edilebilecek boyutları, nüfusu ve mimari yapıları ile bu süreçlerin her aşamasının izlenebildiği en önemli yerleşmelerden biridir. Anadolu Platosunun güney ucunda Konya Ovası üzerinde Çumra'nın ilçe merkezinde, 12 km güneybatı istikametinde yer alan Doğu Çatalhöyük, MÖ 7100-5950 yılları arasında 1100 seneyi aşan tabakaları ile yüzeyden eteklerine kadar Neolitik dönem kalıntılarını içeren döneminin en büyük yerleşmesidir. Neolitik döneme ait Anadolu'nun en sıra dışı ve görkemli yerleşimlerinden olan Çatalhöyük; ilk yerleşme planı krokisi, ilk dokumalar, ilk manzara resmi, ana tanrıça kültü gibi birçok ilkleri içinde barındırması nedeniyle insanlık tarihine ışık tutmaktadır. Konya ilinin Çumra ilçesinde yer alan Çatalhöyük Neolitik kenti, içinde hayranlık uyandıran birçok sıra dışı tasvir ve simge örüntüleri barındırmaktadır.

Resim 1.11 Çatalhöyük duvar resmi

Kaynak: Mellaart 1967, Lev.13

Çatalhöyük yerleşiminde, kerpiçten yapılmış evler yoğun bir biçimde birlikte bulunurlar. Tüm duvarlar pişmemiş kerpiç bloktan inşa edilmiştir. Erken katmanlara ait kalıntılarda binalar arasındaki duvarlar birden çok yapı tarafından kullanılsa da genellikle her binanın kendine ait dört duvarı bulunmaktadır. Neredeyse hiç doğru açının kullanılmadığı evler birleştirilmiş planlı bir yerleşimden ziyade organik ve hücreli bir plan şemasına sahiptir. Birbirinden santimetrelerle ayrılan evler arasında ara sokaklar veya yollar olmadığı gibi evlerin zemin katlarında giriş açıklığı bulunmuyordu. Evlere giriş çatılarındaki deliklerden merdiven yardımıyla sağlanıyordu. İnsanlar merdivenler yardımıyla farklı yüksekliklerdeki çatılar üzerinde karşıdan karşıya geçiyordu. Evlerin penceresi olmadığı için oldukça az ışıklı ve havasız ortama rağmen tüm aktiviteler binaların içinde gerçekleştirilmekteydi (Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı s. 11). Özellikle Mellaart'ın höyüğün güneybatısındaki kazılarında ortaya çıkardığı 150'den fazla yapı ve 50'ye yakın, yine Mellaart tarafından “**shrine**” olarak adlandırılan ve bazıları birbirini tabakalar boyunca takip eden yapılar; resimli duvarlara sahip odalar ve diğer simgesel inançla ilişkili sıra dışı buluntular birlikte göz önüne alındığında bir “kült mekânları mahallesi”nin ortaya çıkarıldığı düşünülebilir.

Bununla birlikte Çatalhöyük, toplamı 800'ü aşan Neolitik döneme ait birey sayısının ev içinde taban alanlarında bulunan gömüleriyle bir mezarlık görünümündedir. Evlerin tabanları altında bulunan ve şimdiye kadar sayıları 830'u geçen mezar ve mezar hediyeleri ölüm ile yaşam arasındaki diyalektik ilişkinin en güzel örnekleridir. Konutlardaki ritüel tasvir veya bulguların zenginliği, yaşamsal etkinliklerle iç içe geçmiş bir anlayışı sergilerler. Göbeklitepe'nin kamu binalarında görülen sanatsal motifler Çatalhöyük'te evlerde görülmektedir. Ölümü anlatan resimler ve mezarlar, evlerde birlikte yapılan şölenler yaşamın odağında yer alırlar. Evlerdeki durumun aksine, depo ve avlularda hiçbir gömüye rastlanmadığı gibi yerleşim dışında gömü de görülmemektedir.

✓ Her türlü kutsal eşyanın, kişinin veya imgenin korunduğu ya da geçmişteki mucizevi bir olaydan dolayı kutsal sayılan yer üstüne kurulmuş, gelişkin tapınak yapılarından farklı küçük yapılara veya mekânlara “shrine” adı verilmiştir.

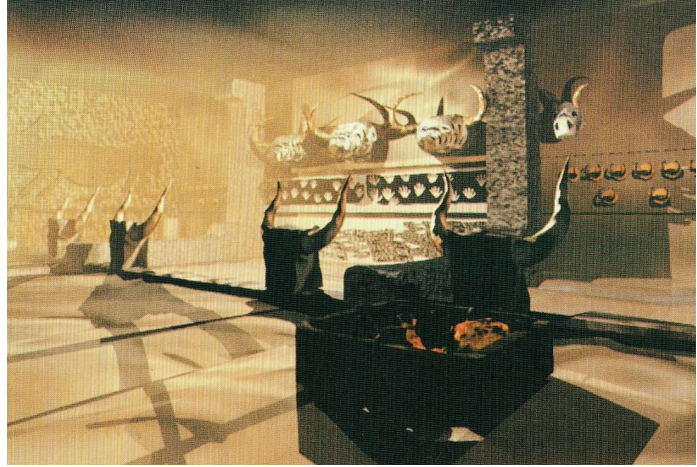
Resim 1.12 Dünyanın ilk haritası olarak kayıtlara geçmiş Çatalhöyük duvar resmi

Kaynak: Mellaart 1967, Lev.59

Çatalhöyük yerleşmesi, Seramikli Neolitik dönemde (MÖ 7. bin) Orta Anadolu yaylasında inanç dünyasını en iyi yansıtan örnekleri barındırır. Sıra dışı duvar resimleri, kabartmalar, figürinler, ölü gömme adetleri ve yoğun nüfusuyla Çatalhöyük bir kent görünümündedir. Evlerde evsel etkinliklerin yanında kült faaliyetlerinin de mimari bir bütünlük içerisinde uygulandığından söz edilebilir.

Çatalhöyük duvar resimlerinde doğa ile insan ilişkisini yansıtan büyük yabani hayvanların kızdırılması ve avlanma ritüeli sahneleri bulunur. Bu sahnelerde insan figürleri, boğa veya geyiklerin üstünde ve altında, kolları havada ve vücutları hareketli olarak atlarken veya sıçrarken gösterilmiştir. Bazı sahneler insanları sıralar hâlinde betimlerken bazıları daha düzensiz resmeder. Bazı dikkat çeken örneklerde geyik, sığır, ayı, yaban domuzu, yaban eşiği, aslan ve kurt tasvirlerinin genellikle 20, 40 kişilik insan topluluklarıyla birlikte resmedildikleri görülür. MÖ 7. binde Seramikli Neolitik Dönem'e gelindiğinde özellikle Çatalhöyük, Bademağacı, Hacılar gibi tarımcı yerleşmelerde, kadınlık uzuvları vurgulanmış şişman kadın heykelciklerinin yansıttığı inanç sisteminin binlerce yıl boyunca gelişerek Demir Çağı'nda Friglerle birlikte Anadolu'da görülen Ana Tanrıça Kubaba/Kibele inancının temelini oluşturduğu düşünülmektedir.

Çatalhöyük'ün dikkat çeken diğer önemli buluntu grupları arasında; pişmiş topraktan damga mühürler, obsidyenden üretilmiş ayna gibi eşyalar, çeşitli türlerde içlerinden bazıları kabızalı süslü hançerler ve dikkat çeken yontmataş aletler bulunur. Birçok diğer buluntu grubunda olduğu gibi yontmataş ürünlerde de Erken ve Geç Seramikli Neolitik dönem arasında belirgin değişimler olmuşsa da yontmataş endüstrisi %95 gibi dikkati çeken bir oranla ve çoğunluğu bölgeye uzak Kapadokya bölgesindeki Göllüdağ ve Nenezi Dağ kaynaklarından sağlanmış obsidyene dayanır.

Resim 1.13 Çatalhöyük bir ritüel yapısının sanal gerçeklik ile canlandırması

Kaynak: Başgelen ve Özdoğan, 1999:134, Res.4

Yaşamla İlişkilendir

Çatalhöyük'te Uygulamalı Bilim Olarak Sanat

“Çatalhöyük'teki sanatın bambaşka bir işlevi var. Ancak bu nesnelerin estetik boyutu olmadığı anlamına gelmez. Desenlerin çekiciliği ve eşyaların formlarının güzelliği ruhları üzerlerine çekmek ya da uzaklaştırmak bakımından önemli olabilir... Çatalhöyük'teki 9000 yıllık “sanat”ın çağdaş sanattan çok, dünyaya müdahale etmeyi, nasıl işlediğini anlamayı ve onu değiştirmeyi amaçlaması bakımından bilime daha yakın olduğu savunulabilir. Antik ve çağdaş sanatçılar arasındaki diyalog hem ressamların hem de arkeologların bakış açısında değişikliklere yol açabilir... Çatalhöyük'ün en büyük harikası tasvir sanatıdır, üstelik yorumlanması çok zordur. “Ötekilik” olgusunu anlamada belli bir duyarlılık gerektiren de kendi kanılarımızın farkında olmamızı gerektiren de yine budur...”

David Lewis-Williams Çatalhöyük sanatını Afrika'nın güneyindeki San toplumu açısından ve dünya çapındaki avcı-toplayıcı toplumlarda görülen Şamanist uygulamaları anlama temelinde yorumladı. “Şaman” terimi uzmanlaşmış pratisyenler çağrıştırdığından başlı başına bir sorundur fakat biz bu terimi farklı bir bilinç boyutuna geçerek hastalıkları iyileştirme, ruhlarla ilişki kurma, hayvanları denetim altında tutma ve hava durumunu kontrol etme gibi görevleri yerine getiren kimseler anlamında da kullanabiliriz. Lewis-Williams dünya çapındaki şamanların çoğu zaman üç katlı bir evrene inandıklarını tartışır. Ruhların, kurbağalar ya da canavarlar gibi ruh hayvanların yaşadığı yeraltı katıyla gökyüzünde ya da göğün üzerinde oraya ait ruhlarla yaratıkların yaşadığı bir üst katman vardır. İnsanoğlu ikisinin arasın-

daki katmanda yaşar. Lewis-Williams'a göre Çatalhöyük mimarisi, insanoğlunun yerleşimin yüzeyinde (damlarında) dolaştıkları, sonra da karanlık ve aşağıdaki iç kısımlara girdikleri katlı bir evreni somutlaştırmaktadır. Dikey düzen merdivenlerle, duvarlara gömülen kazıklarla, direklerle ve platformlarla ifade edilir. Boğa başları çoğu zaman kazık ve direklerle bağlantılıdır, ayrıca Lewis-Williams boğaların da yeraltı dünyasına yolculuk yapan üstün ruhsal hayvanlar olduklarına işaret eder” (Hodder, 2017: 195-196).

Öğrenme Çıktısı

3 Çatalhöyük Neolitik Kenti'nin ayırt edici özelliklerini tartışabilme

Araştır 3

Çatalhöyük Neolitik dönem için neden önemlidir?

İlişkilendir

Çatalhöyük Neolitik kent olgusu ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi tartışın.

Anlat/Paylaş

Çatalhöyük buluntuları ile toplumsal yapı arasındaki bağlantıları düşünün.

KARAIN MAĞARASI

Dünya Miras Komitesi tarafından UNESCO Dünya Mirası Listesine alınan mirasların yanı sıra bir de bu listeye önerilmesi öngörülen ancak henüz adaylık süreçleri tamamlanmayan miraslardan oluşan geçici liste bulunmaktadır. Geçici liste üye devletler için ulusal bir envanter niteliğinde olup asıl listeye başvurulacak olan alanlar bu listeden seçilerek belirlenmektedir. Karain Mağarası 1994 yılında Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınan ilk kültürel alanı olma özelliği taşımaktadır (Unesco, 2022: a).

Antalya Karain Mağarası, oluşumu itibarı ile tek bir mağara değil, birçok odadan oluşan mağaralar kompleksi şeklindedir. Mağaradaki bu odalar kalsit duvarlar, dar ve kıvrımlı geçitlerle birbirlerinden ayrılmaktadır. Sarkıtlar ve dikitler mağaranın muhteşem görüntüsünü zenginleştiren diğer unsurlardır. Mağaranın dış yüzeyinde çok sayıda niş ve Yunanca yazıtlar bulunmaktadır. Mağara yerleşimi Unesco dünya mirası geçici listesine madde III “Yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi.” ve madde VI “Üstün evrensel anlama sahip yaşayan gelenekler veya etkinliklerle, fikirler veya inançlarla, sanatsal veya edebi çalışmalarla doğrudan veya somut bir şekilde bağlantılı olması.” kriterleri kapsamında dahil edilmiştir.

Resim 1.14 Karain Mağarası'nın önünde uzanan verimli ovası

Kaynak: Utku Kocatürk Arşivi, 2009

Resim 1.15 Karain Mağarası'nın ovaya hâkim ağız

Kaynak: Utku Kocatürk Arşivi, 2009

Türkiye'nin en büyük doğal mağaralarından biri olan Karain Mağarası; Antalya'nın 30 km kuzeybatısında, Döşemealtı ilçesinin Yağca mahallesi sınırları içinde konumlanır. Denizden 430-450 m yükseklikte olan mağara Batı Toroslar sistemi içinde, Bey Dağı masifinin Kretase yaşlı kireçtaşları içinde yer alan önündeki ovoidan 110 m yüksekliktedir. Bu alan içinde yer alan, kalınlıkları 20 ile 30 cm arasından değişen gri renkli kalker tabakalardan oluşan Kretase dönemine ait Katran etekleri üzerinde bulunan Çadır Tepesi'nin yamaçları içine oyulmuştur (Yalçinkaya, 1988: 39).

İlk insan izlerine Pleistosen dönemde rastlanan, ekolojik ortam açısından uygun koşullar içinde bulunduğu ve on binlerce yıl iskân edildiği anlaşılan mağara; 1946 yılında Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten'in keşfederek 1973 yılına kadar aralıklara sürdürdüğü kazılarla arkeoloji dünyasına tanıtılmıştır. 1985 yılında Prof. Dr. Işın Yalçinkaya başkanlığındaki bir ekip tarafından mağaradaki kazılar yeniden başlamış ve 2015 yılından bu yana kazılar Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Harun Taşkıran tarafından yürütülmektedir. Prof. Dr. Harun Taşkıran başkanlığındaki üçüncü dönem kazıları mağaradaki B ve E gözleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni bu alanlardan gelen verilerin Karain Mağarasının stratigrafik ve kültürel durumunu aydınlatmaya oldukça elverişli olmasıdır (Yalçinkaya, 2021: 32).

Karain Mağarası ve Doğu Akdeniz Tarihöncesindeki Yeri

Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik ve Epi-Paleolitik olarak dört evreye ayrılan insanlık tarihinin başlangıcını barındıran Paleolitik dönemler; yaklaşık 2,5 milyon yılı kapsayan insanlık tarihinin en uzun dönemini kapsar. Biyolojik ve kültürel açıdan, insan evrimi sürecinin en önemli kısmının gerçekleştiği bu dönem içerisinde dünya jeomorfolojisi ve iklim koşulları günümüz ile büyük farklılıklar göstermekteydi. Alt Paleolitik dönem günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesinde alet kullanan ilk insanların Afrika'da ortaya çıkması ile başlarken bu tarih Anadolu için günümüzden 1 milyon yıl önce başlamaktadır. Neolitik dönemde kültürü belirleyen birçok öge olmasına karşın Paleolitik dönemde kültürü belirleyen en önemli buluntu grubu yontmataş aletlerdir. Günümüz öncesinde 250.000-45.000 yılları arasında Anadolu'da

görülen Orta Paleolitik dönem ile birlikte Homo Erectus türü ortadan kalkmış, yerini düşünsel yetileri ve el becerileri daha gelişkin her iş için ayrı özelliklere sahip aletler üretebilen Homo Neanderthal almıştır. Karain Mağarası (Antalya), Şehremuz (Adıyaman) ve Kaletpe Deresi 3 (Niğde) siteleri Anadolu'da Orta Paleolitik'i en iyi temsil eden alanlardandır (Türkcan, 2012).

dikkat

Paleolitik Dönem insanları sadece mağaralarda barınmış olmasalar da hem sık iskân edilmiş olmaları hem doğa şartlarına karşı korunaklı olmaları nedeniyle en çok veri mağara yerleşimlerinden sağlanmaktadır.

Günümüzden önce 45.000-17.000 yılları arasına gelindiğinde Anadolu'da Üst Paleolitik dönemi görmekteyiz. Bu dönemin erken evrelerinde modern insanın atası olan anatomik ve davranış örüntüsü açısından bize çok benzeyen, Kromanyon insanı adı verilen modern insan toplulukları, insanlık tarihi düşünüldüğünde birkaç bin yıl gibi kısa sayılabilecek bir zaman sürecinde Avrupa coğrafyasında farklı yerlerde beraber yaşamış görünmektedirler. Üst Paleolitik'in ilk evreleri Anadolu'da çok az buluntu yerinden bilinmektedir. Alt ve Orta Paleolitik ile dilgi teknolojisinin yerini mikrolitlerin ve takip eden döneme Epi-Paleolitik adı verilir (Sagona ve Zimansky, 2015). İnsanlık tarihinde Epi-Paleolitik dönem öncesindeki süreçlerde avcılık ve toplayıcılık temelli ekonomik geçim stratejisiyle karşılaşmaktadır. Konar-göçerlikten yarı yerleşik yaşam biçimine dönüşümün şekillendiği Epi-Paleolitik Dönem, klasik Paleolitik yaşam biçiminden farklılıklar gösterir. Bu dönemde, özellikle Akdeniz sahil bölgesi ve Levant bölgesi yaşam için çok uygun koşullara sahipti. Dünyanın en soğuk olduğu bu dönemde deniz seviyeleri de bugünkü sıfır seviyesinden yaklaşık 120 m daha aşağıdaydı. MÖ 15.000 sonrasında iklim iyileşerek hızlı bir değişim göstermiştir. Sadece Akdeniz Havzası değil, Anadolu genel olarak iklimsel ve ekolojik açıdan daha yaşanabilir bir duruma gelmiştir (Özdoğan, 2022: 26).

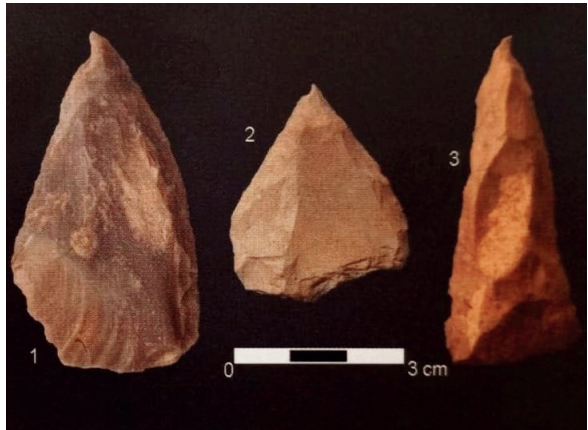
Karain Mağarası, her biri tortul dolguların sayısına göre yukarıdan aşağıya doğru sıralanan I-V

arası beş jeolojik birime denk gelecek şekilde, A-I olarak sıralanan arkeolojik tabakalara ayrılmıştır. Mağaradaki ilk iskânın yaklaşık G.Ö. 500.000 yıl öncesinde gerçekleştiği öngörülmektedir. Karain'in uzun tabakalanması, basitten gelişimine doğru ilerleyen yontmataş yapım geleneğindeki teknolojik ve tipolojik gelişimi, ham maddenin elde edilmesi ve yongalama atıklarında görülen değişimle ilişkili gelişmeleri ortaya koyması bakımından önemlidir (Sagona ve Zimansky, 2015) Mağaranın 1. boşluğu “A”, “B”, “C”, “D”, “E” adları verilmiş beş gözden oluşmuştur. Bu gözler birbirlerinden travertenlerden oluşmuş doğal duvar ve geçitler ile ayrılmakta; bu boşluktaki ve mağaradaki en kalın dolgu “E” gözünde bulunmaktadır ve buraya Kökten Salonu ismi de verilmiştir. (Yalçinkaya, 2021: 30).

✓ Kökeni Alt Paleolitik dönemin Aşölyen endüstrisi olan Musteryen endüstrisi yaklaşık olarak 220 bin ila 40 bin yıl arasında Avrupa, Yakın Doğu, Kuzey Afrika ve Asya'da görülmektedir. Orta Paleolitik dönem Anadolu'da en iyi Antalya Karain Mağarasında izlenmektedir. Küçük avcı grupları hâlinde yaşamış bulunan Neandertallerin ortaya koydukları alet teknolojisi Fransa'daki ilk buluntu yerine göre Musteriyen-Levalua olarak adlandırılmaktadır.

Mağaranın “E” gözünde dolgu kalınlığı 10,5 metreye ulaşan toplam sekiz kültür tabakası saptanmıştır. Bu tabakalar, Alt Paleolitik’in erken dönemlerinden, Üst Paleolitik dönem içlerine kadar tarihlenmektedir. “E” gözündeki dolgunun üst kısımlarındaki ilk dört tabaka, Epi-Paleolitik dönem yontmataş buluntularını içerirken daha alt tabakalar, uzun bir süreye yayılmış Orta Paleolitik dönem buluntularına işaret etmektedir. Orta Paleolitik sililenin içerisindeki kültürel katmanlar en yukarıda “Karain Tip Musteriyen”, onun altında Şarantiyen ve en aşağıda Proto-Şarantiyen şeklinde sıralanır. Günümüzden önce, 160 bin-60 bin arasına tarihlenen Karain Orta Paleolitik tabakalarından Homo Neandertal fosil kalıntıları da elde edilmiştir. Bu kemiklerin de bulunduğu Orta Paleolitik katmanlar yanık yontmataş parçalar ve yanık kemikler de barındırır. Bütün bu bulgular Orta Paleolitik’te insanların ateşi üretmeyi ve kullanmayı bildiklerini açık şekilde göstermektedir (Yalcinkaya, 2021:

35). Günümüzden 28 bin yıl öncesine tarihlenen daha üst evreler Üst Paleolitik dönem özellikleri taşımakta; en üstte Epipaleolitik dönem yerleşimi görülmektedir. (Taşkiran, 2002: 50).

Resim 1.16 Karain Orta Paleolitik uç ve deliciler

Kaynak: Yalçinkaya, 2021:33.

Şimdiye kadar ülkemizde hiçbir mağarada Karan'de görülen kronolojik süreklilik görülmemiştir. Bu durum, yurdumuzun kültür değerleri ve kültür tarihi açısından olduğu kadar Dünya, özellikle de Yakındoğu Taş Çağı tarihi açısından da çok önemlidir. İnsanlık tarihinin başlangıç sürecinde mağara, alt Yontmataş devrinden başlayıp Orta ve Üst Yontma Taş dönemlerinde ardından Neolitik, Kalkolitik, Eski Tunç gibi Protohistorik dönemlerde ve hatta Klâsik dönemde de insanlar için sürekli iskân edilen bir yerleşim olmuştur. Mağaranın kalın bir kültür dolgusu içermesi, bu durumun doğal bir sonucudur ancak mağaranın en uzun süreli ve en önemli iskânı, günümüzden ortalama 2.000.000 yıl ile 10.000 yıl arasında gelişmiş olan Paleolitik dönem ile ilgilidir. Üst Paleolitik'e ait seviyelerde taş aletlerin yanı sıra kemik aletlerin de işlenmiş ve kullanılmış oldukları görülmektedir. Bunların içinde delinmiş boynuz parçaları, boynuz çatallarından yapılmış olan kamlar, kargı uçları, delinmiş diş ve kavkılar, bızlar, delikli zarif dikiş iğneleri gibi günlük hayatta kullanılan bazı aletler ve kemik takılar mevcuttur. Ayrıca Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı başta olmak üzere Protohistorik dönemlere ait buluntular arasında ele geçen seramikler, mağaradaki kültürel gelişmenin biçimini ve sürekliliğini göstermesi açısından da çok önemlidir (Yalcınkaya, 2021:44).

Öğrenme Çıktısı

4 Karain Mağarası yerleşimini ve kültürünü değerlendirebilme

Araştır 4

Paleolitik dönemde insanların sosyal ve ekonomik örgütlenme stratejisi nedir?

İlişkilendir

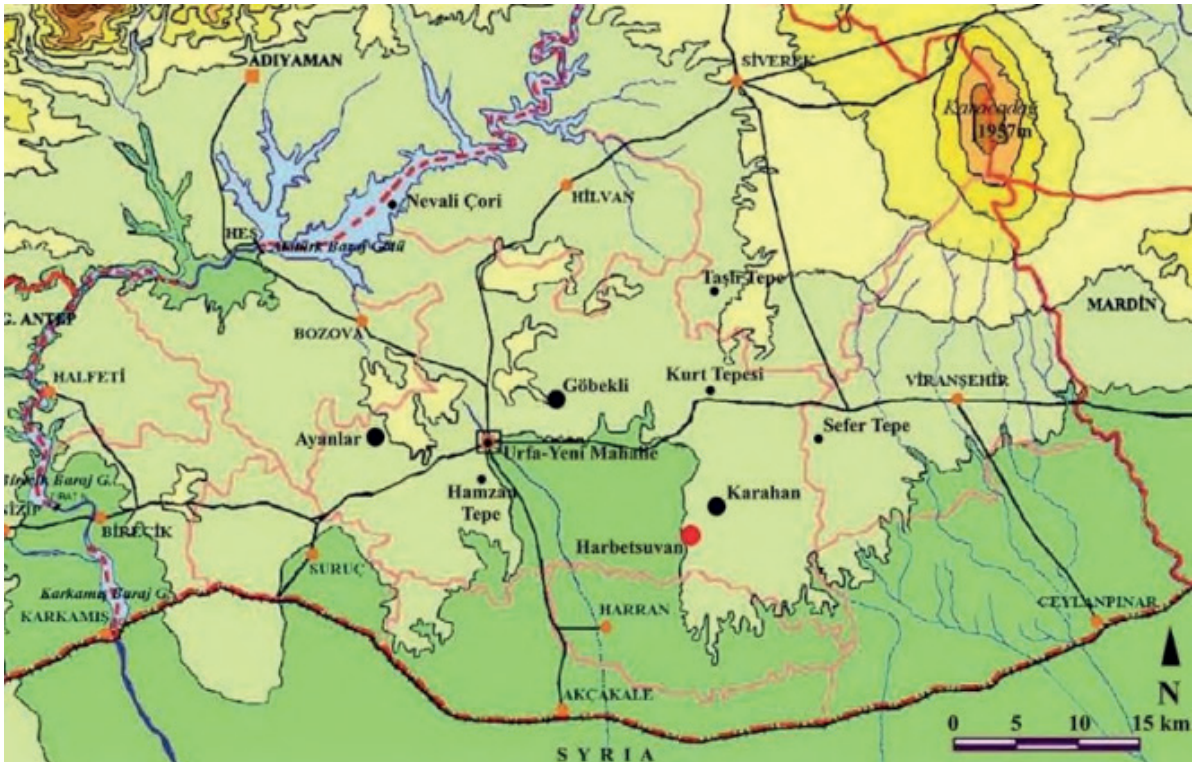
Mağaralar ile sosyal örgütlenme arasındaki bağlantıyı tartışın.

Anlat/Paylaş

Karain Mağarasının Paleolitik insan için teşkil ettiği anlamı düşünün.

HARRAN VE ŞANLIURFA YERLEŞİMLERİ

Karain Mağarası gibi UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde olan diğer bir kültürel varlığımız da Harran ve Şanlıurfa yerleşimleridir. Eyüp, Yitro ve Aziz George'un yanı sıra Hz. İbrahim'in yaşadığı söylenen bölgede peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa, Yukarı Mezopotamya'nın büyük ve verimli ovasında yer alan çok zengin bir geçmişe sahiptir. Birçok tarihi, dini kamusal ve sivil mimari yapılarla dolu olan bu kutsal şehir; taş sanatının en iyi örneklerini sunar. İncil'de ve belgelerde, Mari'de (Kuzey Suriye'de bir şehir) kurulu olduğu ile ilgili olarak adı geçen Eski Harran; İskenderun'dan Antakya'ya (antik Antakya) ve Kargamış'a uzanan ticaret yollarının geçtiği bir arazide yer almaktadır. Erken medeniyetlere ev sahipliği yapması ve ilk İslam Üniversitesi'nin kurulduğu yer olması açısından da çok önemli olan şehir, geleneksel sivil mimarisi, konik çatılı kerpiç evleri ile eşsizdir (Unesco, 2022: b).

Resim 1.17 Şanlıurfa ve Harran bölgesindeki Neolitik merkezler

Kaynak: Çelik ve Çelik, 2020: 322.

Harran ve Şanlıurfa yerleşimleri Unesco Dünya Mirası Geçici Listesinde “İnsanoğlunun yaratıcı dehasını gösteren bir başyapıt olması” I. maddesi, “Şehir planlaması veya peyzaj düzenlemesi, anıtsal sanatlar, mimari veya teknoloji alanlarındaki gelişmeler üzerinde, dünyanın belli bir kültür alanı veya zaman dilimi içerisinde, kayda değer bir insani değer etkileşimi sergilemesi” II. maddesi, “Yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi” III. maddesi, ve “İnsanlık tarihinin belli dönemi veya dönemlerini gösteren, üstün bir bina çeşidi, mimari veya teknolojik bütün veya tabiat örneği olması” IV. maddesi ile dahil edilmiştir.

Şanlıurfa'nın 28 mil (44 km) güneydoğusunda bulunan ve kendi ismi ile anılan ovanın merkezinde yer alan tarihi Harran kenti hakkındaki en önemli bilgiler, arkeolojik kazılardan elde edilmiş veri ve bulgulara dayanır. Harran ismine ilk olarak Mari ve Kültepe'de bulunan MÖ II. bin başlarına ait çivi yazılı tabletlerde “Har-ra-na” ya da “Ha-rana” biçiminde rastlanmakta; Kuzey Suriye Elba kazılarında ele geçen tabletlerde ise kent “Ha-ran” olarak adlandırılmaktadır. Hitit tabletlerinden, Hititler ile Mitanniler arasındaki gerçekleştirilen bir antlaşmaya Harran Ay Tanrısı (Sin) ile Güneş Tanrısı'nın (Şamaş) şahit gösterildiği öğrenilmektedir. Belgeler, Harran adının 4000 yıl boyunca değişmeden günümüze kadar ulaştığını göstermektedir. Anlam itibarıyla Sümerce seyahat-kervan anlamındaki “Haranu”dan geldiği düşünülen Harran adının bazı kaynaklarda “kesişen yollar” ya da “şiddetli sıcak” anlamına geldiği de kaydedilmiştir. Mezopotamya'nın kuzeyinden gelerek batı ve kuzeybatıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan Harran, konumu itibarıyla Anadolu ile yoğun ticari ilişkileri olan Asurlu tüccarların uğrak yerlerindendi. Harran'daki zengin kültürel birikimin oluşmasında Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin binlerce yıl boyunca kent üzerinden sürdürülmüş olmasının etkisi büyüktür. Güneş, Ay ve gezegenlerin kutsal addedildiği Eski Mezopotamya'da Babil ve Asurluların politeist inancına dayanan önemli Paganist merkezlerden olan Harran'ın astronomi bilimi açısından çok ileri seviyelerde olmasının nedenlerinin başında da bu özelliği gelir (KTB, 2022).

Ay tanrısı Sin, Mezopotamya panteonunda yer alan en önemli tanrılardan biri olarak Sümer Uygarlığı'ndan itibaren önemli bir konumda bulunur. Mezopotamya Uygarlıklarında Ay tanrısının ismi kültürden kültüre değişiklik gösterse de “Sin” ve “Nanna” ismi yaygındır. Asur ve Babil dönemlerinden itibaren Harran'daki krallıklar arasında yapılan antlaşma ve sözleşmelerde paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu koruyan Ay tanrısı Sin'in adının geçtiği, bazı antlaşmaların bu kentte bulunan meşhur Sin Tapınağı'nda yapıldığı yolunda bilgiler bulunmaktadır. Harran'da bulunan bir stel üzerinde yer alan Ay tanrısı Sin'e sunulan saygıyla ilgili yazıtın gösterdiği gibi bu tanrının Kuzey Mezopotamya'daki kült merkezi olarak bilinen Harran, tarihte Sin kültürünün yüzyıllarca sürdürüldüğü önemli bir yerdir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 135).

Harran-Şanlıurfa Tarihi ve Tarihöncesi Yerleşimleri

İnsanın soyutlama yetisinin ve yapı üretim teknolojisindeki gelişimi gösteren Göbeklitepe ve Karahantepe gibi yerleşimlere sahip olarak uygarlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birinde yer alan Harran ve Şanlıurfa bölgesi, tarih öncesi dönemlerden tarihi devirlere kadar bir çok kültüre ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Harran bölgesinde, Neolitik dönem dışında, İlk Tunç Çağı'ndan 24, Demir Çağı'ndan 19, Orta Tunç ve Geç Tunç Çağları'ndan 17, Kalkolitik Dönem'den 18, İslami Dönem'den 33 yerleşim saptanmıştır (Önal, Mutlu ve Mutlu, 2021: 158). 2021 yılından itibaren Göbeklitepe kültürü ile ilişkili keşfedilen benzeri yerleşmeler Taş tepeler kavramı içinde değerlendirilmiş ve lansmanı yapılmıştır. Bu nedenle tespit edilen benzeri 12 yerleşme dünyanın en erken tapınak yapılarına sahip Göbeklitepe ile bütüncül olarak temsil edilir. Konunun duayeni ve kuramcısı Arkeolog Mehmet Özdoğan bu tepeler içinde Göbeklitepe'nin ayrıcalıklı önemini şöyle vurgulamaktadır: “Göbeklitepe, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak ile kısmen Batı İran'da gelişen bir kültüre ait bildiğimiz çok sayıdaki yerleşmeden biri, ancak en iyi korunmuş olanıdır.”

Urfa il sınırı içerisinde son 20 sene içerisinde Bahattin Çelik'in yaptığı araştırmalar, Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimlerinin aralarındaki bağlantının sanılanın aksine çok daha fazla olduğunu ortaya çıkartmıştır. Özellikle, MÖ 9. bin başlarından itibaren görülen yoğun bağlantı; Sefertepe, Kurttepe, Hamzantepe, Taşlitepe, Karahantepe ve Harbetsuvan Tepesi olarak özellikle "T" şeklindeki dikilitaşlar ile karakterize edilen benzer özellikteki merkezlerin sayıca artmasıyla kendini göstermektedir. Göbeklitepe ile birlikte Şanlıurfa'da Harran'ı çevreleyen Tek Tek Dağları'nda Karahantepe, Harbetsuvan gibi yerleşmelerde ortaya çıkarılan tapınak yapıları dünyanın şu ana kadar bilinen en erken tapınak örnekleridir. Gerçekten de bazı araştırmacılar için daha sonra Mezopotamya tapınak topluluklarında görülecek olan uygulamaların kökeni, bu bölgenin kayda değer kült yapılarına dayanmaktadır. İlk olarak 2014 yılında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Harbetsuvan Tepesi; Şanlıurfa'nın 55 km kadar doğusunda, Tek

Tek Dağları platosunun içerisinde, deniz seviyesinden 714 m yükseklikte konumlanır. Karahantepe, Hamzantepe, Göbeklitepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle gibi Harran ovasının çevresinde konumlanmış merkezler gibi Harran ovasının doğu kenarında yüksek bir platonun üzerinde bulunan Harbetsuvan Tepesi'nin bugüne kadar korunmuş olan kısmı yaklaşık 6.000 m²'lik bir alanı kaplar. Neolitik Dönem'de büyük bir kült merkezi olduğu düşünülen Karahantepe, Harbetsuvan'ın 7 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Çelik ve Çelik, 2020: 46).

Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkartılan dörtgen planlı yapıların ortasında ya da duvarların içerisinde bulunan dikilitaşlar, Göbeklitepe'nin II. tabaka yapıları ile benzer özelliktedir. Ele geçen diğer önemli eserler arasında; kol ve parmak kabartmalı dikilitaş, falluslu heykel parçası, obsidyen ok ucu, Byblos uçları, yassı baltalar, bazalt taşından havan elleri ve taş kurnalar gibi bu döneme özgü buluntular yer alır (Çelik ve Çelik, 2020: 44).

Resim 1.18 Karahantepe kaya oyu yapı ve fallus şeklinde dikmeler

Kaynak: Karul, 2021: 29.

Şanlıurfa il merkezinin 55 km doğusunda, Tek Tek Milli Park alanında yer alan Karahantepe yerleşmesi; 1997 tarihinde gerçekleştirilen Şanlıurfa arkeolojik yüzey araştırması sırasında keşfedilmiştir. Tek Tek Dağları; kuzeyde 761 m, güneyde 500 m yüksekliğe sahip 60 km uzunluğundaki alçak bir platoda, Harran ve Viranşehir ovaları arasındadır (Karul, 2021: 22). Karahantepe yerleşim alanı olarak düşünülen tarlanın ortalama yüksekliği 680 m'dir. Tepenin güney ve batı yüzü sarp kayalık olduğundan yerleşim alanı daha ziyade kuzey kısımlarındadır. Tarlanın içinde örneklerine Göbeklitepe ve Nevalı Çori ve Hamzantepe'de rast-

lanan yaklaşık 1,5-2 m aralıklarla yan yana oturtulmuş “T” şeklinde 266 *in situ* stel tespit edilmiştir. Boyları yaklaşık 1,5-2 m arasında değişen bu stellerin çoğu kravatlıdır. Kravatlı (geniş yivli) bir stelin yan tarafına ait olduğu düşünülen bir parçada ilk kez hayvan ayağı kabartmaları ile karşılaşılmıştır (Karul, 2021).

Neolitik dönemde ve Göbeklitepe kültürü yerleşmelerinde belirgin olan bina gömme geleneği, erken Neolitik dönemden geç Neolitik dönemin sonuna kadar izlenebilen yerleşimler arasındaki farklı uygulamaları ve ortak özellikleri bulunan bir uygulamadır. Yerleşmede kazılan ve “özel yapılar” olarak tanımlanan tüm yapıların kasıtlı olarak gömüldükleri anlaşılmaktadır.

Resim 1.19 Karahantepe kaya oygu yapı ve insan başı yontusu

Kaynak: Karul, 2021: 29.

Öğrenme Çıktısı

5 Harran ve Şanlıurfa yerleşimlerin özelliklerini tartışabilme

Araştır 5

Harran bölgesinin Mezopotamya ile ticari ilişkilerinin sonuçlarını araştırın.

İlişkilendir

Harran bölgesi yerleşimlerinin erken ve geç dönemlerini inceleyin.

Anlat/Paylaş

Harran ve Şanlıurfa yerleşimlerinin insanın uygarlık tarihindeki sürekliliğini düşünün.

1

Göbeklitepe'nin ayırt edici özelliklerini değerlendirebilme

Göbeklitepe

Göbeklitepe Şanlıurfa il merkezinin 15 km kuzeydoğusunda, 801 m rakımlı Tek Tek Dağları üzerinde 770 m yükseklikte kuzey 37°-13' ve doğu 38°-55' koordinatları içerisinde yer almaktadır. Bu dağlar Harran ve Viranşehir ovaları arasında kuzeyden güneye doğru uzanan kıvrımlı bir özellik taşımaktadır. Yerleşmenin 2,5 km kuzeydoğusunda yer alan Örencik köyünde bulunan taş yatur; erişilmesi güç, yüksek bir kireç taşı kayalığın üzerindedir ve Göbeklitepe adını buradan almaktadır. Göbeklitepe, ilk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiş ve toplanan buluntulara göre Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası ile birlikte Şanlıurfa yöresinde kayda değer buluntu yerleri arasında sayılmıştır. 1994 yılına gelindiğinde yeni bulgular ile birlikte Göbeklitepe'nin Neolitik döneme ait bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Harald Hauptmann başkanlığında 1995 yılında ve daha sonra 2007 yılında Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında kazılan Göbeklitepe, 2011 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

2

Arslantepe Höyüğü'nün mimari özelliklerini ve eserlerini değerlendirebilme

Arslantepe Höyüğü

Malatya'nın 7 km kuzeydoğusunda, Fırat Nehri'nin (Karakaya Baraj Gölü) batı kıyısı yakınındaki Orduzu beldesinde yer alan Arslantepe Höyüğü'nün 30 metre yüksekliğindeki kültür dolgusu 4,5 hektarlık bir alana yayılmaktadır. MÖ 6000'li yıllardan MS 11. yüzyıla kadar yerleşim görmüş, MS 5-6. yüzyıllar arasında Roma köyü olarak kullanılmış, daha sonra Bizans Nekropolü (mezarlık) olarak yerleşimini tamamlamıştır. Bölgede araştırmalar ilk olarak 1930 yılında L. Delaporte başkanlığındaki Fransız ekip heyetince başlatılmıştır. Çalışmalar şu anda Marcella Frangipane yönetiminde devam etmektedir. Arslantepe Yakın Doğu'da ilk devlet toplumunun ortaya çıkışına istisnai biçimde tanıklık etmesi ve bölge ekonomisini kontrol eden, merkezi bir otorite uygulayan bir yönetimin ortaya çıkışına sahne olması gibi pek çok özelliği ile UNESCO dünya miras listesinin iii. maddesine göre 2021 yılında UNESCO dünya miras listesine alınmıştır.

3

Çatalhöyük Neolitik Kenti'nin ayırt edici özelliklerini tartışabilme

Çatalhöyük Neolitik Kenti

Konya İli, Çumra İlçesi sınırları içerisinde yer alan Çatalhöyük Batı ve Doğu olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Çatalhöyük'ün UNESCO Dünya Miras Listesine girmesinin nedeni bugüne kadar yapılan çalışmalar ve kültür tabakaları Neolitik döneme tarihlenen Doğu Höyük'tür. İç Anadolu Platosu'nun güney kenarında yer alan düz bir topografyaya sahip, genellikle ağaçsız, zengin bir tarımsal bölge olan Konya Ovası, Karadağ, Karacadağ ve Hasan Dağı ile çevrelenen höyük 34 hektarlık bir alana yayılmıştır. Çatalhöyük Neolitik Kenti, günümüzde ancak geçmişteki nehir hattının her iki yanındaki ağaç dizisi ile takip edilebilen Doğu ve Batı Höyüklerin arasından aktığı anlaşılan Çarşamba Nehri'nin üzerinde yer almaktadır. Doğu Çatalhöyük'ün ilk tabakaları Neolitik dönemin erken evrelerine MÖ 7200 yıllarına kadar gitmektedir ve en son tabakaları ise Geç Neolitik dönem sonlarına yaklaşık MÖ 6000 yıllarına tarihlenmektedir. Neolitik dönemin en büyük yerleşimlerinden olan Çatalhöyük son derece örgütlü toplumsal yapısı ve 8000'e varan nüfusu ile yaklaşık olarak son 1500 yılı boyunca kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur. Çatalhöyük'teki arkeolojik kazı çalışmaları 1961 yılında İngiliz arkeolog J. Mellaart tarafından başlatılmıştır. 1965 yılında ara verilen çalışmalar, 1992-2018 yılları arasında Stanford Üniversitesinden Prof. Dr. Ian Hodder'ın kazı başkanlığında Çatalhöyük Araştırma Projesi çerçevesinde yürütülmüştür. 2018-2019 yılları arasında Konya Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan kazılar, 2020 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ali Umut Türkcan başkanlığında hâlen sürdürülmektedir.

4

Karain Mağarası yerleşimini ve kültürünü değerlendirebilme

Karain Mağarası

Türkiye'nin en büyük doğal mağaralarından biri olan Karain Mağarası; Antalya'nın 30 kilometre kuzeybatısında, Döşemealtı ilçesinin Yağca Mahallesi sınırları içinde konumlanır. Denizden yüksekliği 430-450 metre olan mağara, eski Antalya-Burdur karayoluna 5-6 km uzaklıktadır. Bu alan içinde yer alan Katran ya da bir diğer deyişle Şam Dağı'nın etekleri üzerinde bulunan Çadır Tepesi'nin yamaçları içine oyulmuştur. Bu dağ, Kretase dönemine ait ve kalınlıkları 20 ile 30 cm arasından değişen gri renkli kalker tabakalardan oluşmaktadır. Mağaradaki ilk iskânın yaklaşık 500.000 yıl öncesinde gerçekleştiği öngörülmektedir. Karain'in uzun tabakalanması, basitten gelişine doğru ilerleyen yontmataş yapım geleneğindeki teknolojik ve tipolojik gelişimi, hammaddenin elde edilmesi ve yongalama atıklarında görülen değişimle ilişkili olarak ortaya koyması bakımından önemlidir.

5

Harran ve Şanlıurfa yerleşimlerin özelliklerini tartışabilme

Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri

Peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa, Yukarı Mezopotamya'nın büyük verimli ovasında yer alması nedeniyle çok zengin bir geçmişe sahiptir. Eyüp, Yitro ve Aziz George'un yanı sıra Hz. İbrahim'in de bu bölgede yaşamış olduğu söylenmektedir. Bu kutsal şehir birçok tarihî, dinî kamusal ve sivil mimari yapılarla doludur ve bu geleneğin taş sanatı ile birlikte en iyi örneklerini teşkil eder. Her yıl binlerce yabancı ve yerli turist tarafından ziyaret edilen, Şanlıurfa'nın 28 mil (44 km) güneydoğusunda bulunan tarihi kent Harran; yine kendi ismi ile anılan ovanın merkezinde yer almaktadır. Harran tarihi hakkında en önemli bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilmiş eserlere dayanır. Bölgenin tarihi, Çanak Çömleksiz Neolitik dönem gibi Anadolu'nun en eski yerleşimlerinden olan Göbeklitepe ve Karahantepe ile insanın soyutlama yetisinin ve yapı üretim teknolojilerindeki gelişimi gibi uygarlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Tarih öncesi dönemlerden tarihi devirlere kadar birçok kültüre ve medeniyete ev sahipliği yapan Harran Bölgesi'nde; Neolitik dönem dışında İslami dönem (33 adet), İTÇ (24 adet), Demir Çağı (19 adet), Orta ve Geç Tunç Çağı (17 adet), Kalkolitik dönem (18 adet) yerleşimleri saptanmıştır.

1 Unesco Dünya Miras Listesi kriterlerinin iv. maddesi şudur: İnsanlık tarihinin belli dönemi veya dönemlerini gösteren, üstün bir bina çeşidi, mimari veya teknolojik bütün veya tabiat örneği olmasıdır.

Bu maddeye göre UNESCO Dünya Miras Listesine dahil edilen yerler aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Göbeklitepe ve Çatalhöyük
- B. Karain Mağarası ve Arslantepe
- C. Arslantepe ve Harran bölgesi
- D. Çatalhöyük ve Karain Mağarası
- E. Urfa yerleşmeleri ve Göbeklitepe

2 UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesindeki iki yerleşme aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru şekilde verilmiştir?

- A. Karain Mağarası - Çatalhöyük
- B. Çatalhöyük - Göbeklitepe
- C. Göbeklitepe - Karain Mağarası
- D. Harran ve Şanlıurfa yerleşimleri - Karain Mağarası
- E. Çatalhöyük - Harran ve Şanlıurfa yerleşimleri

3 İnsanlık tarihinin bilinen en eski tapınak yapısı aşağıdaki yerleşmelerin hangisinde ortaya çıkarılmıştır?

- A. Çatalhöyük
- B. Arslantepe
- C. Göbeklitepe
- D. Karain Mağarası
- E. Harran bölgesi yerleşmeleri

4 Aşağıdakilerden hangisi Çatalhöyük Neolitik Kentinin UNESCO Dünya Mirası Listesine girme kriterlerinden biridir?

- A. İnsanoğlunun yaratıcı dehasını gösteren bir başyapıt olması
- B. Üstün doğal fenomene veya üstün doğal güzelliğe ve estetik öneme sahip alanları içermesi
- C. Karada, tatlı suda, kıyısız ve denizsel ekosistemlerde, bitki ve hayvan topluluklarında süregelen ekolojik ve biyolojik sürece ve gelişimine üstün örnek teşkil etmesi
- D. Yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi
- E. İlk yaşam kaydı, arazi şekillerinin gelişmesinde süregelen önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler de dahil olmak üzere dünya tarihinin ana aşamalarını temsil edecek nitelikte üstün örnekler olması

5 Devletin oluşumundaki çok önemli bir süreç ve eşitlikçi bir toplum yapısından sınıflı ve siyaseten merkezileşmiş toplum yapısına dönüşümü gösteren emsalsiz ve gözle görülür bir kanıt olarak dünyadaki en eski saray yapısı aşağıdaki yerleşmelerin hangisinde görülür?

- A. Çatalhöyük
- B. Göbeklitepe
- C. Arslantepe
- D. Karain
- E. Harran bölgesi

6 Dünyanın en eski duvar resimlerinin görüldüğü, sosyal-ekonomik yaşamı, boyutları ve nüfusu düşünüldüğünde kent olarak adlandırılan, döneminin metropolü olarak düşünülebilecek yerleşme aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Göbeklitepe
- B. Çatalhöyük
- C. Arslantepe
- D. Harran bölgesi
- E. Urfa yerleşmeleri

7 Anadolu'da daha sonraki çağlarda bereketi temsil ettiği düşünülen ana tanrıça heykelciklerinin erken örneklerinin yoğun olarak bulunduğu Neolitik dönem yerleşmesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Göbeklitepe
- B. Arslantepe
- C. Çatalhöyük
- D. Karain Mağarası
- E. Harran Bölgesi

8 Aşağıdakilerden hangisi Karain Mağarası'nın kalın bir kültür dolgusu içermesinin temel nedenlerinden biridir?

- A. Mağara'nın Paleolitik dönemde iskân görmüş olması
- B. Mağara yerleşmelerinin genel özelliklerden birinin kültür dolgusunun kalınlığı olması
- C. Mağaranın iklim şartlarına karşı korumalı bir yapıda olması
- D. Mağaranın karstik yapısının avantaj sağlaması
- E. Neredeyse Prehistorik çağların tamamında ve Klâsik çağda sürekli iskân edilmiş olması

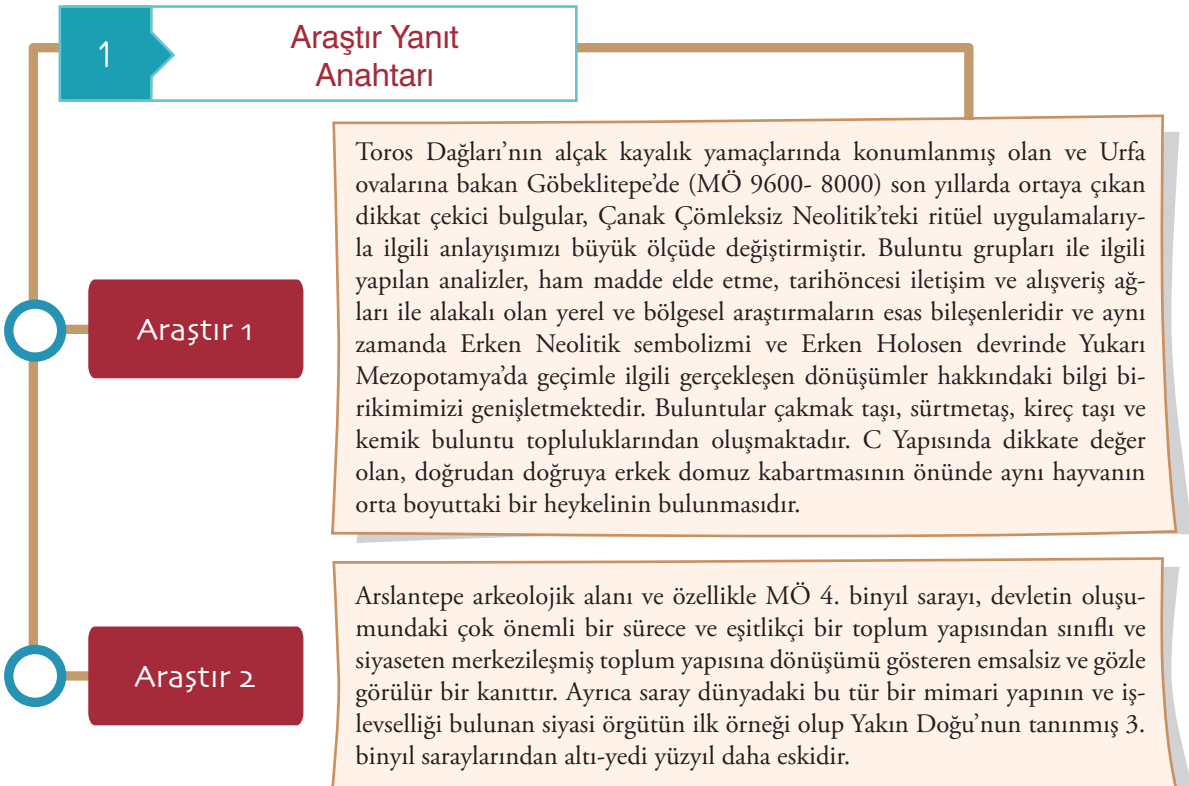
9 Konar-göçerlikten yarı yerleşik yaşam biçimine dönüşümün şekillendiği dönem aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Neolitik dönem
- B. Üst Paleolitik dönem
- C. Kalkolitik dönem
- D. Tunç Çağları
- E. Epi-Paleolitik dönem

10 Antik Çağlarda Harran bölgesinin astronomi bilimi açısından çok ileri seviyelerde olmasının en önemli nedenlerinden biri aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İlk İslam üniversitesinin kurulması
- B. Bilime verilen önemin üst seviyede olması
- C. Ticari ilişkilerinin gelişmiş olması
- D. İklim koşullarının astronomi gözlemlerine uygun olması
- E. Güneş, Ay ve gezegenlerin kutsal olarak görüldüğü eski Mezopotamya'da, Babil ve Asurluların politeist inancına dayanan Paganistliğin önemli merkezlerinden biri olması

1. A	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise "Çatalhöyük Neolitik Kenti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise "Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise "Çatalhöyük Neolitik Kenti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise "Göbeklitepe Arkeolojik Alanı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise "Karain Mağarası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise "Çatalhöyük Neolitik Kenti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise "Karain Mağarası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise "Arslantepe Arkeolojik Alanı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. E	Yanıtınız yanlış ise "Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

Doğu Çatalhöyük'ün ilk tabakaları Neolitik dönemin erken evrelerine MÖ 7200 yıllarına kadar gitmekte; son tabakaları Geç Neolitik dönem sonlarına yaklaşık M.Ö 6000 yıllarına tarihlenmektedir. Neolitik dönemin en büyük yerleşimlerinden olan Çatalhöyük, son derece örgütlü toplumsal yapısı ve 8000'e varan nüfusu ile yaklaşık olarak son 1500 yılı boyunca kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur. İnsanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri tarımın başlaması ile yerleşik yaşama geçilmesi ve şehirlerin doğuşudur. Daha önce avcı-toplayıcı karakterde olan topluluklar, Neolitik dönem ile farklı bir yaşam tarzına geçmiş ve ürün yetiştirmeye başlamışlardır. İlk konutların inşasını ve üretimin artması ile birlikte artı ürünün ve depolama ihtiyacını beraberinde getiren bu gelişmelerin ardından ticaret ortaya çıkmış ve modern toplumlara doğru ilk adımlar atılmıştır. Çatalhöyük döneminin metropolü olarak tabir edilebilecek boyutları, nüfusu ve mimari yapıları ile bu süreçlerin her aşamasının izlenebildiği en önemli yerleşmelerden biridir.

Araştır 4

İnsanlık tarihinde, Epi-Paleolitik dönem hariç, önceki süreçlerde karşımıza çıkan ekonomik geçim stratejisi, avcılık ve toplayıcılık temellidir. Konargöçerlikten yarı yerleşik yaşam biçimine dönüşümün şekillendiği Epi-Paleolitik dönem, klasik Paleolitik yaşam biçiminden farklılıklar gösterir. Paleolitik dönemde insanlar, taş ve kemiklerden aletler üretmiş; bunları uzun bir zaman dilimi içerisinde teknolojik olarak farklı amaçlarda kullanmak üzere geliştirmiştir.

Araştır 5

Mezopotamya'nın kuzeyinden gelerek batı ve kuzeybatıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunan Harran, Anadolu ile yoğun ticari ilişkileri bulunan Asurlu tüccarların uğrak yerlerinden biriydi. Harran'daki zengin kültürel birikimin oluşmasında Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin Harran üzerinden binlerce yıl sürmüş olmasının etkisi büyüktür. Güneş, Ay ve gezegenlerin kutsal olarak görüldüğü eski Mezopotamya'da, Babil ve Asurluların politeist inancına dayanan Paganistliğin önemli merkezlerinden biri Harran idi. Bu bölgenin astronomi bilimi açısından çok ileri seviyelerde olmasının nedenlerinin başında Harran'ın bu özelliği gelir.

Kaynakça

- Başgelen, N. ve Özdoğan, M. (1999). *Neolithic in Turkey: the cradle of civilization: new discoveries*. (3. Baskı). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Clare, L., Dietrich, O., Notroff, J., & Sönmez, D. (2017). Göbeklitepe Alan Yönetim Planı.
- Çelik, B. ve Çelik, H.T. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 08(47), 44-58.
- Çelik, B. ve Çelik, H.T. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 12(48), 303-326.
- Dilek Karakuzu, H. (Ed.). (2021). Unesco Dünya Mirasında Türkiye. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Frangipane, M. (2003). *Arslantepe*. Arkeo Atlas, Sayı 2, Doğan Burda Yayınları.
- Harran ve Harran'daki Mimari Eserler (2022). *Uygurluğun Doğduğu Şehir: Şanlıurfa.Harran* [Erişim: 11.09.2022, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80698/harran-ve-harrandaki-mimari-eserler.html>]
- Hodder, I. (2017). Çatalhöyük Leoparın Öyküsü, (Çev: Dilek Şendil), 3.baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karul, N. (2021). Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (82), 21-31.
- Mellaart, J. (1967). Çatal Hüyük: a Neolithic Town in Anatolia. Thames and Hudson.
- Mutlu, S. İ. ve Albayrak, Y. (2018). Harran ve Sogmatar'da Sin kültürünün varlığı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37, 133-144.
- Özdoğan, M. (2018). Göbeklitepe Kültürünün Ayrıcılığı, *Bilim ve Ütopya*, (24)290, 69-71.
- Özdoğan, M. (2022). *Göbeklitepe Kültürü*, Arkeo Atlas, Sayı 8.
- Önal, M., Mutlu, S. İ. ve Mutlu, S. (2021). Harran Ovası Arkeolojik Yüzey Araştırması 2020 Yılı Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(52), 152-163.
- Sagona, A. G., & Zimansky, P. (2015). *Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kültürleri: MÖ 1.000. 000-550*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taşkıran, H. (2002). *Karain Mağarası*. Arkeo Atlas, Sayı 1.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Arslantepe Arkeolojik Alanı (Malatya) [Erişim: 07.09.2022, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-291002/arslantepe-arkeolojik-alani-malatya.html>]
- Türkcan, A. U. (2009). *Barınaktan Tapınağa: Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem Tapınak Yapıları ve Gelişimi*. D.B. Erciyas (Ed.) *Studies In Southeastern Anatolia Graduate Symposium* içinde (s. 9-20). Ege Yayınları.
- Türkcan, A.U. (2012). Tarihöncesi Anadolu'da Paleolitik ve Neolitik Dönem. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (ss. 3-31), H.S. Alanyalı (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yalçinkaya, I. (1988). Karain Mağarasının Anadolu İskân Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Erdem Dergisi*, 4(10), 39-52.
- Yalçinkaya, I. (2021). Karain Mağarası: Anadolu'daki İnsanın Uzak Geçmişi. Y. Kırac, U. Alagöz, Z.F. Taşkıran ve A. Alpogut (Ed.), *1921-2021 Asırlık Çınar Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında* içinde (ss. 29-46), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Unesco World Heritage Centre (2022:a). Unesco Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Geçici Listesi [Erişim: 07.09.2022, <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>]
- Unesco World Heritage Centre (2022:b). Harran and Sanliurfa [Erişim: 07.09.2022, <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1400/>]

İnternet Kaynakları

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

Bölüm 2

Troia, Efes, Aphrodisias ve Nemrut Dağı

öğrenme çıktıları

1 Troia

1 Troia'nın araştırma tarihçesini ve kronolojisini değerlendirebilme

2 Efes

2 Efes'in araştırma tarihçesini, kent kronolojisini ve yapılarını tartışabilme

3 Aphrodisias

3 Aphrodisias'ın araştırma tarihçesini, kent kronolojisini ve yapılarını tartışabilme

4 Nemrut Dağı

4 Nemrut Dağı Kutsal Alanı'nı değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Troia • Efes • Aphrodisias • Nemrut Dağı • Kommagene Krallığı
• UNESCO • Dünya Mirası

TROIA im Wandel der Zeit

TROIA Through The Ages • Zamanın Değişken Aynasında TROIA

GİRİŞ

Bu ünite; tümü kültürel kategoride olmak üzere UNESCO Dünya Mirası Listesine alınan Troia, Efes ve Aphrodisias ve Nemrut Dağı tanıtılmaktadır. *Troia Antik Kenti*, nitelik ve değer olarak (ii, iii, vi) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 1998 tarih/849 dosya numarasıyla; *Efes*, nitelik ve değer olarak (iii, iv, vi) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2015 tarih/1018 dosya numarasıyla; *Aphrodisias*, nitelik ve değer olarak (ii, iii, iv, vi) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2017 tarih/1519 dosya numarasıyla; *Nemrut Dağı*, nitelik ve değer olarak (i, iii, iv) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 1987 tarih/448 dosya numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Listesine alınmıştır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i); İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); Bir yapı tipinin seçkin bir örneği ya da insanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir mimari ve teknolojik bütünü veya peyzajın örneği olmalı. (vi); İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile, fikirler ile, veya inançlar ile, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterler ile birlikte kullanılması gerektiğini kabul etmektedir).

TROİA

Yunancada Troia/İlion Hititçede Wilusa/Vilusa/Truwisa/Truvisa, Latince Troia veya İlium olarak anılan kent; Çanakkale ilinin Tevfikiye köyünün batısında, Kaz Dağları'nın eteklerindeki Hisarlık Tepesi'nde yer alır. Homeros destanlarına konu olan yerleşim, Karamenderes Nehri (Skamendes) ile Dümrük Çayı (Simoeis/Simois) arasında Çanakkale Boğazı'na (Hellespontos) açılan bir koyun yakınında bulunur.

Homeros'un Troia kentini, Troia Savaşı'nı ve savaş sonrasında yaşananları anlattığı destanları (İlyada ve Odysseia), yazıldıkları dönemden itibaren birçok kişiyi ve kültürü derinden etkilemiş; burada anlatılanlar daha sonraki yüzyıllardaki yazarlar tarafından da sürekli işlenmiştir. Homeros'un destanlarından etkilenenler arasında bulunan Romalı şair Vergilius, Aeneas destanında Romalıların soyunu Troia'ya bağlamıştır. Anadolu ve Avrupa tarihinde önemli bir konuma sahip olan bu kent, 1998 tarihinde UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin hazırladığı Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.

Araştırma Tarihçesi

Homeros; MÖ 730'lu yıllarda kaleme aldığı düşünülen İlyada adlı eserinde, Troia ile ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir. Troas bölgesi sınırları içerisinde yer aldığı bilinmesine karşın MS 11. yüzyıldan sonra tam olarak kentin nerede olduğu unutulmuştur. Orta Çağ'da gezginler tarafından kentin lokalizasyonu için kıyı yerleşimleri önerilmişse de 17. yüzyılın başlarında G. Sandys, sonlarında ise G. Wheeler, bölgede yaptıkları araştırmalar sonucunda kentin daha iç kesimlerde aranması gerektiği üzerinde durmuştur. 1784 ile 1820 yılları arasında Fransa'nın İstanbul'daki elçisi C. Choiseul-Gouffier ve topograf J. Lechevalier tarafından kentin yerini saptamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş ve Homeros'un anlatımındaki coğrafik verilerden yola çıkılarak kentin Pınarbaşı köyü yakınlarındaki Ballıdağ olarak bilinen tepede yer alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yerleşim, birçok açıdan Homeros anlatımındaki Troia kenti ile benzerlikler sunmasına karşın Choiseul-Gouffier'un asistanı F. Kauffer'in Hisarlık Tepe'yi İlion olarak tanımlaması ile birlikte Troia'nın konumu için yeni düşünceler ortaya çıkar. Aynı dönem içerisinde Lechevalier'in, Ballıdağ çevresinde tanımladığı iki nehrin de hatalı isimlendirildiği 1820'li yıllarda bölgede araştırmalar yapan C. Maclaren tarafından vurgulanmıştır. Maclaren'in kitabının yayımlanmasından sonra dikkatlerin üzerinde toplandığı Hisarlık Tepe'de F. Calvert, satın aldığı kendi arazisinde 1863 ve 1865 yıllarında kazılar yapmışsa da burasının Troia olduğunu kanıtlayacak nitelikte kanıt elde edememiştir. Maclaren'in öne sürdüğü Hisarlık Tepe'nin Troia olabileceğine yönelik düşünceden haberi olmayan Schliemann ise 1864'te kenti bulabilmek için Ballıdağ'da kazılar yapar. Burada ikna edici sonuçlar

elde edemeyen Schliemann, Çanakkale'den ayrılmak üzereyken Calvert ile tanışır. Böylece Hisarlık Tepe'nin durumundan haberdar olan Schliemann, bölgeye gelerek 1871-1890 yılları arasında kazılar yapar. Bu kazılar esnasında yapı kalıntılarını ve tabakalanmayı tahrip eden Schliemann, 1873 yılında ele geçen ve 1200 yıllık tarihlendirme hatasıyla "Priamos'un Hazinesi" olarak adlandırdığı eser grubunu tanıtmasıyla birlikte dünyada büyük bir yankı uyandırır. Schliemann'ın ölümünden sonra 1893-1894 yıllarında kentte kazılar yapan Mimar W. Dörpfeld, tabakalanmaya yönelik bulgulara

rastlar ve Schliemann kazılarının birçok hatasını düzeltir. 1932-1938 yılları arasında C. W. Blegen tarafından yeniden kazı çalışmaları gerçekleştirilerek kentin Ege Arkeolojisi içindeki yerine yönelik önemli sonuçlar elde edilir. Uzun bir ara sonrasında 1986-2005 yılları aralığında M.O. Korfmann tarafından yürütülen çalışmalarda Troia ile ilgili yeni bulguların yanı sıra Genç Tunç Çağı yerleşiminin savunulan bir aşağı kente sahip olduğu tespit edilir (Çalış-Sazcı, 2002a: 46-53; Aslan, 2002: 22-40; Aslan, 2010: 176). Kazılar, 2013 yılından itibaren Prof. Dr. Rüstem Aslan tarafından yürütülmektedir.

Yaşamla İlişkilendirir

Priamos'un Hazinesi

"Prof. Dr. Korfmann'ın çalışmaları, Priamos'un Hazinesi olarak adlandırılan A Hazinesinin Troia II Surlarının hemen önünde ve sur duvarının görünen üst kısmı ile aynı seviyeden ele geçtiğini ortaya koymuştur. 31 Mayıs 1873'de Schliemann tarafından bulunan hazine; taş bir sandık içerisinde, kalın bir yangın tabakasının altında ele geçmiştir. Schliemann, hazineyi bulduğunda henüz oradaki sur duvarından habersiz olduğundan hazineyi bulduğu yeri Priamos'un sarayına ait bir bölüm olarak tanımlamıştır. Bulmuş olduğu hazineden kimseye söz etmemiş hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisi Emin Bey'den özellikle gizlemiştir. Hazine bugünkü bilgilere göre Troia II dönemine ait bir kulenin içerisinde ele

geçmiştir. Bu yapı daha sonraları yapılan bir taş rampanın yapımı sırasında tamamen örtülmüştür. Schliemann, yangın tabakası ve taş rampadan dolayı Troia II'yi, Homeros'un Troia'sı ile ilişkilendirmiştir... Schliemann; hazineyi önce Yunanistan'a, oradan da Almanya'ya götürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, Schliemann'ı mahkemeye vermiş ve Paris'te yapılan duruşma da Schliemann ağır para cezasına çarptırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu uzun mücadeleler sonucunda hazineyi geri alamayacağını anladığı için tazminatı kabul etmiştir. Almanya'daki hazinenin büyük bir kısmı, II. Dünya savaşından sonra Moskova ve St. Petersburg'a kaçırılmıştır. Şu anda dünyanın yedi ayrı kentinde dokuz farklı müzede sergilenmektedir" (Aslan, 2012: 212-214).

Troia'nın Kronolojisi

Denizsel Troia Kültürü (MÖ 3000-2200)

Troia I-II ve III evrelerini kapsayan ve MÖ 3000-2200 yılları arasına tarihlendirilen bu dönemde kent, jeopolitik konumunun getirisi olarak ticaret açısından bölgede önemli bir noktada yer alır. Troia I evresinde meta ürünlerin üretimi ve gelişimi henüz başlangıç aşamasındadır. Etrafı surla çevrili Troia I yerleşimi, Yunan ve Roma tapınak mimarisinin kökenini oluşturan birçok megaron yapısına da ev sahipliği yapar. Troia II'de ticaretin yoğunlaşması ile beraber kent giderek zenginleşmiş, çömlekçi çarkının kullanılması ile Depast Amphikypellon olarak adlandırılan içki kapları gibi yeni formlar üretilmeye başlanmıştır. Schliemann tarafından Priamos Hazinesi olarak isimlendirilen eser grubu da bu döneme aittir. Ayrıca, Troia I evresi içerisinde inşa edilen megaronların da bu dönem itibarıyla kültürel işlevlerini devam ettirdiği görülür. Büyük bir yangın ile yıkılan Troia II'in sonrasında, Troia III'de deniz ticaretinin giderek azaldığı saptanmıştır ancak bu dönemde nüfusun giderek yoğunlaşması yapılaşmanın artmasına neden olmuştur (Çalış-Sazcı 2002b, 54-64).

Anadolu Troia Kültürü (MÖ 2200-1700)

İlk ve Orta Tunç Çağı içerisinde değerlendirilen Troia IV ve V yerleşimlerinde içe dönük dar sokaklar ve yollar tarafından kesintiye uğrayan iç içe geçmiş yapılar yer alır. Yapı tekniği ve kullanılan malzeme açısından Troia II ile aynı özellikleri gösteren yapılar, daha uzun formlarda toplam dört ayrı bölümden oluşan mekanlardan meydana gelir. Bu yapıların içinde ve hemen dışında yapılan kubbeli fırınlar, bu tabakalardaki yerleşimlerin en belirgin özelliğidir (Korfmann, 1995: 13; Blum, 2002: 74-80).

Yüksek Troia Kültürü (MÖ 1700-1200)

Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen Yüksek Troia Kültürü, Troia VI ve Troia VIIa evrelerini kapsamaktadır. Her iki evrede de kentte iç kale ve aşağı şehir olmak üzere iki yerleşim bulunur. Testere dişine benzeyen savunma duvarları, Troia VI'nın son dönemlerinde 4-5 metre genişliğe ve 8 metre yüksekliğe ulaşır. Aşağı şehir yerleşiminin etrafı ise savunma amaçlı bir hendek ile çevrelenmektedir. Troia VI, MÖ 1300'lü yıllarda gerçekleşen bir deprem sonucunda yıkılmıştır. Troia VIIa ise MÖ 1200'lü yıllarda gerçekleşen bir savaş sonucunda son bulmuştur. Bahsi geçen savaş Blegen tarafından, Homeros'un İlyada'sındaki anlatımda yer alan Troia Savaşı olması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır (Becks, 2002: 84-91).

Erken Demir Çağı'nda Troia (MÖ 1200-950)

Troia VIIb1-b3 olarak üç evrede değerlendirilen yerleşimler, Troia'nın Erken Demir Çağı'nı oluşturur. VIIb1 ve VIIb2 yerleşmelerinin her ikisi de birer yangınla tahrip olmuştur. Geleneksel çark yapımı seramiklerin yanında yeniden elde şekillendirilen seramikler üretilmeye başlanmıştır. Troia VIIb3'ün tahrip olmasıyla birlikte iki yüz yıl boyunca kentin oldukça sınırlı şekilde iskân gördüğü düşünülür. Troia için "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan bu dönemde özellikle Troia VIIb2 yerleşmesinin şiddetli yıkımından sonra nüfusun azaldığı ya da başka yerlere göçtüğü düşünülür (Hnıla-Pieniazek-Sikora, 2002: 94-101).

Troia, MÖ 700 ile MÖ 85 yılları arasındaki Arkaik ve Hellenistik dönem aralığında yeniden inşa edilir. Yunan kültürünün egemen olduğu yerleşim, MÖ 8. yüzyıldan 6. yüzyılın ortalarına kadar ekonomik açıdan iyi durumdadır. Pers ordusunun Kıta Yunanistan seferi sırasında Kserkses'in Athena'ya bin öküz kurban ettiği, Büyük İskender'in de kenti MÖ 334'te ziyaret ettiği bilinmektedir. MÖ 3. yüzyılda kentte yeni bir imar faaliyeti süreci başlar ve Athena Tapınağı ile bir tiyatro inşa edilir (Rose, 1992: 45-49). MÖ 85 yılında Mithridates Savaşlarına kadar refah içinde yaşayan kent, bu tarihte Roma lejyonu komutanı Fimbria tarafından büyük tahribata uğratılır (Rose, 1994: 76-80). MÖ 20 yılında kente gelen Augustus, birçok yapının yeniden inşası için finansman olur (Rose, 1999: 45-51). MS 124 yılında Hadrian ve MS 214 yılında Caracalla'nın kenti ziyaret ettikleri ve her iki imparatorun da kentteki imar faaliyetlerine destek sağladıkları bilinir. Kentteki yerleşim MS 500 yılında yaşanan bir depremle son bulur. Geç 12 ile erken 13. yüzyıllara kadar da burada herhangi bir yerleşime dair ize rastlanmaz (Rose, 2002: 109-112).

Öğrenme Çıktısı

1 Troia'nın araştırma tarihçesini ve kronolojisini değerlendirebilme

Araştır 1

Troia'nın yerleşim kronolojisini araştırın.

İlişkilendir

Troia ile Roma'yı ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Priamos'un Hazineğini öğrenin.

EFES

Efes antik kenti, günümüzde İzmir'in Selçuk İlçesi'nde Bülbül (Koressos) ve Panayır (Prion) Dağlarının arasındaki Küçük Menderes (Kaystros) deltası üzerinde yer alır. Kent, Antik Çağ'da İyonya (İonia) olarak adlandırılan bölgede, Gediz ile Küçük Menderes Nehirlerine kadar olan kıyı şeridini kapsayan alanın sınırları içerisinde bulunur.

Efes antik kenti; 1994 yılında mevcut kent yerleşimi Artemision, St. Jean Bazilikası ve Ayasuluk Kalesi ile birlikte UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

Araştırma Tarihçesi

Efes antik kenti 17. yüzyıldan itibaren seyahat ve gezginlerin ilgi odaklarında olmaya başlamıştır. Kente gelen ilk gezgin S. George Wheler, 1682'de gezilerinde almış olduğu notları yayımlamış; 1689'da C. Le Brun, kenti ziyaret etmiştir. 1842'de Ch. Texier, Batı Anadolu'da birçok kenti gezer. Bu kentlerden biri de Efes'tir. Texier'in kendisinden önceki gezginlerden ise önemli bazı farkları vardır. Kalabalık bir ekip ile bölgeyi gezen Texier'e Osmanlı hükümeti tarafından görevlendirilen bir yazman da eşlik etmiştir. Kentteki birçok yapı hakkında bilgi veren araştırmacı içinde Efes kentinin de bulunduğu Batı Anadolu gezisini bir kitap hâlinde yayımlar. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kent yeni bir sürece girer ve kazılar başlar. 1858'de J. T. Wood'un çalışmalarının ardından 1904-1905'de D. G. Hogarth kentte çalışmalar yapar. İlk sistemli kazılar ise 1909'da O. Benndorf tarafından başlatılır (Scherrer, 2000: 33-34). Bu tarihten 2010 yılına kadar birçok değerli bilim adamının başkanlığı ile aralıksız devam eden kazılar, 2010 yılından itibaren Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Efes Vakfı Yönetim Kurulu üyesi S. Ladstätter tarafından yürütülmektedir.

Kentin Kronolojisi ve Yapıları

Efes'in hemen yakınında konumlanan Çukuriçi ve Arvalya Höyüklerinde yürütülen çalışmalar, bölgenin, erken Neolitik dönemden (MÖ 6. bin) itibaren yerleşim gördüğünü kanıtlar (Horejs, 2017: 16-18). Selçuk ilçesinde yer alan geç Kalkolitik dönemden itibaren iskân gören Ayasuluk Tepesi ise bölgedeki diğer önemli erken yerleşimdir. Ayasuluk Tepesi'ndeki kale yerleşimi, geç Bronz Çağ'da

(MÖ 2. bin yılın ikinci yarısı) Arzawa-Mira krallığının başkenti Apasas olarak anılır. MÖ 14. yüzyılda Apasas; Kral Tahuntaradu döneminde en parlak dönemini yaşamış, MÖ 1200'lü yıllarda ise deniz kavimleri tarafından yıkılmıştır. MÖ 1050 yılından sonra Dor istilasından kaçan Mikenliler tarafından yeniden iskân edilen yerleşim, bu tarihten itibaren Efes adı ile anılmaktadır (Büyükkolancı, 2001: 1). Kentin kuruluş mitosunu, Miken işgalinin izlerini taşır. Mitosta, Atina Kralı Kadros'un oğlu Androklos'un kurmak istediği kent için Delphili kahinlere danıştığı, kâhinin Androklos'a balık ve yaban domuzunun göstereceği işareti takip etmesini söylediği bilinir. Anadolu kıyılarına ulaşan Androklos, beraberindekiler ile avladıkları balıkları pişirirken etrafındaki otların tutuşması ile birlikte çalılıklar arasından bir yaban domuzunun yanlarından koşarak uzaklaştığını görür. Böylece Androklos yaban domuzunu öldürüp kehanetin gerçekleştiği noktaya kentini kurar (Strabon XIV.1.21; Rathmayr, 2010: 19-20).

Kent, Androklos'un ölümünden sonra Basilidler adıyla anılan Androklos'un soyundan gelenlerce yönetilir (Meriç, 1988: 206; Georges, 1994: 16). Yaklaşık 400 yıl boyunca hüküm süren Basilidlerin yönetimi sırasında MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında Kimmerler, Efes ve Artemision'u yakarak tahrip etmişlerdir (Scherrer, 2000: 11; Aytüre, 2017: 340). MÖ 560 yılında Lidya kralı Kroisos'un Ayasuluk'taki kale yerleşimini ele geçirmesi ile birlikte Efes kenti, Artemision çevresine taşınır. Kentin taşınması sonrasında, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve Kimmerler tarafından yakılan Artemis Tapınağı, Kroisos tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. MÖ 560-550 yılları arasına tarihlendirilen bu tapınağının mimarları Theodoros, Khersiphron ve oğlu Metagenes'dir. Kroisos Tapınağı olarak da isimlendirilen yeni tapınak, dipteral planda tamamen mermer kullanılarak inşa ettirilmiştir (Scherrer, 2000:50).

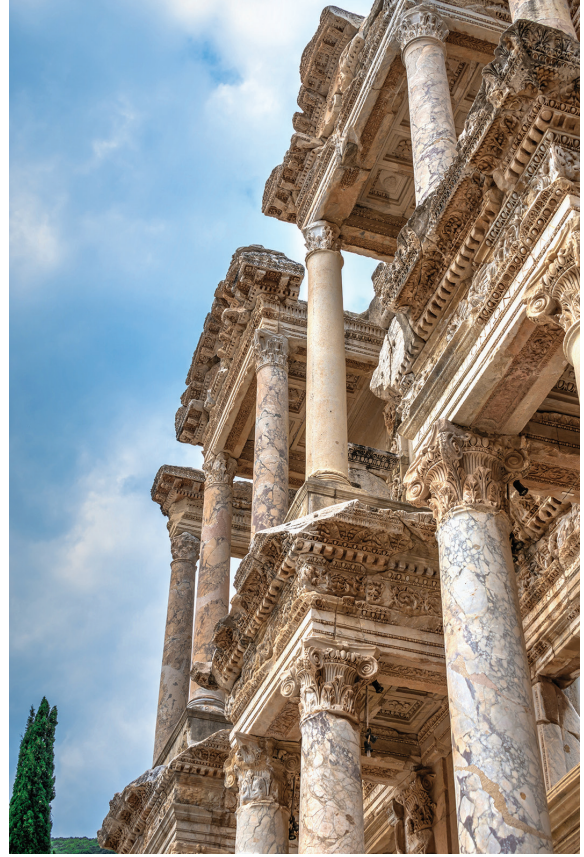
MÖ 546 yılında Lidya'nın başkenti Sardes (Salihli)'in Pers kralı Kyros tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında komutanlarının Batı Anadolu'ya ilerleyişi ile beraber bölge, Pers hâkimiyetine girer. Büyük İskender'in, MÖ 334 yılında Hellaspontos'ta Granikos savaşını kazanmasıyla beraber Batı Anadolu kıyılarındaki kentler Perslerden temizlenir. İskender bu olay öncesinde Efes'e gelerek MÖ 356 yılında Herostratos adında bir kişi tarafından yakılan Artemis Tapınağı'nın yeniden inşası için gerekli

masrafları karşılamak ister ancak Efesliler “Bir tanrının, başka bir tanrının tapınağını yapması kabul edilemez.” diyerek Büyük İskender’i kibarca reddederler. Yeni yapılan tapınağın mimarları Kheirokrates, Demetrios ve Efesli Paionios’tur (Scherrer, 2000: 51). İskender’in kenti ziyaret ettiği dönemde inşa hâlinde olduğu bilinen yapının en geç MÖ 3. yüzyılın ortalarında tamamlandığı düşünülür.

Büyük İskender’in MÖ 324’te ölümünden sonra bölgenin hâkimiyeti, İskender’in komutanlarından Lysimakhos’a geçer. Lysimakhos, MÖ 300 yıllarında Kaystros nehrinin alüvyonları taşımasıyla birlikte kentin bataklık altında kalması ve bu durumdan ticaretin etkilenmemesi için Artemision çevresindeki yerleşimi, kentin bugünkü yeri olan Bülbül Dağı ve Panayır Dağı arasına taşır. Hippodamik planda tasarlanan yeni kente Lysimakhos tarafından Arsinoe ismi verilir ancak kent kısa bir süre sonra yeniden Efes ismiyle anılır (Erdemgil, 1988: 17; Scherrer, 2000: 20). Lysimakhos’un Seleukos ile mücadelesi sonrası ölümüyle birlikte içinde Efes’in de yer aldığı bölge Seleukos Krallığı’na dahil olur. MÖ 188’de imzalanan Apameia antlaşması sonrasında Seleukoslara ait topraklar, Roma’nın en büyük destekçileri Bergama ve Rodos Krallıkları arasında paylaşılır. MÖ 133’te ise Bergama kralı III. Attalos’un vasiyeti üzerine Batı Anadolu toprakları Roma Cumhuriyeti’ne bırakılır ve burada MÖ 129’da Roma’ya bağlı Asya eyaleti kurulur. Eyaletin başkenti Efes olur. Roma hâkimiyetindeki Efes, en parlak dönemlerini Augustus ile başlayan ve Geç İmparatorluk dönemine kadar devam eden süreçte yaşamıştır (Türkoğlu, 1971: 6-7). Biri Artemis ve Artemision, diğeri ise imparatorluk kültür tapınakları için iki kez neokoros unvanı alan kent; bu süreçte düzenlenen festivaller ve oyunlarla büyük ilgi odağı hâline gelmiştir. Efes Artemisi tüm Asya’nın tanrıçası kimliğine bürünürken liman ticaretinin gelişmesiyle beraber kent ekonomik anlamda da büyük bir güce sahip olur (Ramsay, 1901: 160-170).

MS 3. yüzyılda kent, Got akınları ile yağmalanır ve ardından bölgede yaşanan depremler nedeniyle ciddi şekilde hasar görür (Ladstätter-Pülz, 2007: 397; Külzer, 2011: 30). MS 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başlarında yeniden imar faaliyetlerinin hız kazandığı kentte yeni merkez, Kureterler Caddesi ve çevresine konumlanır (Thür, 2003: 268). I. Iustinianus döneminden sonra ise kent merkezi Ayasuluk Tepesi’ne taşınır ancak eski kentin de 14.

yüzyıla kadar iskân edildiği bilinmektedir (Külzer, 2011: 31-32). MS 7 ile 9. yüzyıllar arasında Arapların ve korsanların istilalarına uğrayan kent, 1071 yılında Malazgirt Zaferi sonrası Selçukluların kontrolüne geçmiştir. Efes 13. yüzyılda Cenevizlilerin, 1304 yılında Aydınoğulları Beyliği’nin ve 1425 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun eline geçmiştir (Scherrer, 2000: 33-34).

Resim 2.1 Efes, Celsus Kütüphanesi cephe detayı

Kent bugünkü görülen mevcut konumuna Lysimakhos döneminde ulaşır. Bu süreç ile beraber yeni bir inşa faaliyeti sürecine giren kentin etrafı surlarla çevrili korunaklı bir hâle getirilir. Bu dönemde kent içerisine ulaşım sağlayan kapılar arasında en önemlilerinden biri Magnesia Kapısı’dır. MÖ 3. yüzyılda inşa edilen, Vespasian döneminde ise zafer takına dönüştürülen kapı; Artemision törenleri için oluşturulan rotanın aktif bir parçasıdır (Scherrer, 2000:66-68). Kapıdan devam edildiğinde etrafını Domitian Tapınağı, Bouleuterion, Prytaneion, Hydrekdocheion, Polio Çeşmesi ile çevreleyen ve ortasında İsis ya da Augustus’a adanan bir tapınak

barındıran Devlet Agorası yer alır. Geç Helenistik Dönemden itibaren kullanılan Devlet Agorası, asıl formunu Geç Augustus döneminde kazanmıştır (Scherrer, 2001: 71-72). Devlet Agorası'nın kuzeybatısında yer alan ve Tetragonos Agorası'na uzanan Kureter Caddesi üzerinde Memnius Anıtı, Traian Çeşmesi, Hadrian Tapınağı, Yamaç Evler, Skholastika Hamamı ile Androklos ve Arsinoe'nin Heroonları bulunur. Caddenin sonunda Anadolu'nun en iyi korunmuş kütüphanelerinden biri olan ve MS 2. yüzyılın başlarında Tiberius Claudius Ariston tarafından inşaatı tamamlanan Celsus Kütüphanesi yer alır (Resim 2.1). Kütüphanenin içerisinde ayrıca Tiberius Claudius Ariston'un babası Prokonsül Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus'un mezarı mevcuttur. Kütüphanenin kuzeyinden MÖ 4/3 yıllarında, Agrippa'nın azatlı iki kölesi tarafından Augustus, Livia, Agrippa ve Iulia onuruna yaptırılan Mazeus-Mithridates Kapısı ile Tetragonos Agorası'na ulaşılır (Alzinger, 1974: 9). MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen agora, Theodosius döneminde büyük oranda yeniden elden geçirilir (Hueber, 1997: 74; Scherrer-Trinkl, 2006: 19-22). Agoranın kuzeydoğusunda Panayır Dağı'nın batı yamacı eteklerine inşa edilen tiyatro ise Antik Çağ'a ait en büyük tiyatro yapılarından biridir. MÖ 133 yılından sonra inşasına başlandığı düşünülen yapı, MS 1. yüzyılda Roma dönemi Küçük Asya tipi tiyatrosuna dönüştürülmüştür. Ti-

yatronun batısında uzanan Arcadius Caddesi'nden Tiyatro ve Liman Gymnasiumu'na, oradan da limana ulaşım sağlanır. Kentin kuzey kanadında ise Panayır Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde Hellenistik dönemde inşa edilen stadyum bulunur. Yapı, Nero döneminde genişletilerek büyük bir komplekse dönüştürülmüştür (Scherrer, 2000: 158-160 ve 166). Stadyumun kuzeyinde ise MS 150 yıllarında Efes'in varlıklı kişilerinden Publius Vadius Antoninus tarafından yaptırılan Vadius Gymnasiumu bulunur. Gymnasium, Artemis ve Publius Vadius Antoninus'un yakın arkadaşı İmparator Antoninus Pius'a adanmıştır (Steskal-La Torre, 2002: 225).

Kentin kamu yapıları kadar konutları da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Yamaç evler (I ve II) bu tip yapıları en iyi temsil edenlerdendir. Yamaç ev I, kentin önemli arteri Kureter Caddesi'nin üzerinde; Yamaç ev II ise Bülbül Dağı'nın kuzey yamacında konumlanır. MÖ 1. yüzyıldan MS 7. yüzyıl ortalarına kadar kullanım görmüş konutların kazıları tamamlanarak ziyarete açılmıştır. Efesli zengin ailelere ait bu konutlar, merkezdeki peristilli avlunun etrafına yerleştirilen birçok mekândan meydana gelir. Sahip oldukları oturma alanlarının yanı sıra iş görüşmelerinin yapıldığı, müşteri ve misafir ağırlamalarının gerçekleştirildiği bu konutlar; adeta ev sahibinin statüsünü temsil eden birer simge konumundadırlar (Scherrer, 2000: 101-106; Ladstätter, 2010: 50-59).

Araştırmalarla İlişkilendir

Efes Artemis Tapınağı. Antik Dünyanın 7 Harikası
“Bugün Efes (Ephesos) antik kentindeki Artemis Tapınağı karşısında duran bir kişi, bu tapınağın bir zamanlar anıtsal boyutu ve tüm ihtişamıyla, dünyanın en meşhur yapılarından biri olduğunu hayal etmekte zorlanır. Sanki doğa ve insan el ele vermiş de geçmişin bu ihtişamından geriye hiçbir şey bırakmamış gibidir. Tapınak, Geç Antik Çağ'a geldiğinde deyim yerindeyse bir taş ocağına dönmüştür. Bir zamanlar tapınağı oluşturan kesme taşlar sökülerek, Bizans surları ve Ayasuluk Tepesi'ndeki Yuhanna Kilisesi ile yakınlardaki bir su kemerinin yapımında kullanılmıştır. Efes'teki Bizans-Hristiyan hakimiyeti zayıflayıp sona doğru yaklaştığında İslam'ın gelişiyi birlikte yeni bir dönem başlar. Bu

dönemde bazilika yıkılarak çıkan yapı malzemele-ri, bu kez İsa Bey Camii'nin yapımında kullanılır. Böylece kaderine terk edilen ve kısa sürede otlar ve sel suları ile taşınan çamur ile kaplanan tapınak, zamanla bugün yıkıntılar halinde gördüğümüz hâlini alır. Bir zamanlar Dünya Harikaları arasında sayılan Efesli güçlü tanrıça Artemis'in Tapınağı'nın temelleri, bugün yüzeyden sekiz metre derinlikte- dir. Yükselen yer altı suları, Artemision'un günümüze ulaşan son kalıntılarını yalnızca kış aylarında değil, sıcak yaz aylarında da kaplamaktadır. Dolayısıyla bugün, tapınağın bir zamanlar bulunduğu yeri, yalnızca Geç Roma dönemindeki onarım aşamasına ait dikmeler ile yeniden dikilen bazı sütunlar belirlemektedir.

...Çitlerle çevrili doğal kutsal alanın, mimari olarak tasarlanmış bir temenosa dönüşümü 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, öncelikle Tapınak A adını verdiğimiz bir peripteros daha sonra aynı yüzyılın ikinci yarısında Tapınak B adını verdiğimiz yeni bir bina inşa edilmiştir. ... Tapınağın bu ilk iki evresinin üzerine, MÖ yaklaşık 580-570 yıllarında, mermerden yapılmış yepyeni bir tapınak inşa edilir. Lidya kralı Kroisos tarafından yaptırılan bu tapınak, hamisinden dolayı "Kroisos Tapınağı" olarak adlandırılır. Tapınak 120 yıllık bir inşaat sürecinin sonunda 5. yüzyıl ortalarında nihayet tamamlanır. Tapınağın yapımında kullanılan mermer, Belevi yakınlarındaki taş ocaklarından çıkarılmıştır. ...Tapınağın batısında 33 metre uzunluğunda ve 16 metre genişliğinde bir sunak yer almaktadır. Kült topluluğunun, hayvan kurban etme ritüelleri sırasında bu sunak etrafında toplandığı ve geçit töreninin bu noktadan başladığı bilinmektedir. 112 metre uzunluğunda ve 57 metre genişliğindeki tapınak, yalnızca devasa boyutu ve anıtsallığıyla değil ayrıca zengin el işçiliğiyle de etkileyiciydi. Tapınağı çevreleyen sütunlar arasında, normal sütunların yanı sıra, geçit töreni betimli kabartmalarla süslü sütunlar da yer alıyordu. Lidya kralı Kroisos için Efes'teki bu yeni tapınak hem bir prestij projesi hem de kralın kıyı bölgelerdeki hâkimiyetinin göstergesiydi. Tapınağın inşasıyla birlikte tapınağın çevresinde zengin bir yerleşim oluştu ve Artemis bu yerleşimin koruyucu tanrıçasıydı. Artemis ayrıca, üstün jeostratejik konumuyla Küçük Asya kıyılarında hızla önemli bir donanma üssü haline gelen ve Anadolu ile Ege Bölgesi arasındaki ticaretin önemli noktalarından biri olan Efes limanının da koruyucu tanrıçasıydı.

MÖ 365'de meydana gelen korkunç bir yangın, Artemision'un sonunu getirmekle birlikte çok daha güzel, çok daha sağlam ve çok daha etkileyici bir yapının ortaya çıkmasına da olanak sağladı. Tapınağın Herostratus adındaki Efesli bir adam tarafından kasıtlı olarak yakıldığı antik çağlardan bugüne dek bilinen bir hikâye olmakla birlikte, kesinliği kanıtlanmamaktadır. ...Artemision'un yıkılışının ardından inşa edilen yapı ise yeni bir tapınak değil, antik dünyanın tüm sakinlerini tesir altına alan bir Dünya Harikası'dır. Bu harika, Paionios, Demetrios ve Kheirokrates adlı mimarlar tarafından inşa edilmiştir. ...Tapınağın inşaatının tamamıyla kendi fonları ile desteklenmesinde ısrar eden Efeslilerin, Büyük İskender tarafından sunulan cömert teklifi reddettikleri bilinmektedir. MÖ 300 sıralarında Efes kenti, Lysimakhos tarafından Artemision'a iki kilometre mesafede yeniden kurulduğunda bile kent ve kutsal alan bir birlik oluşturmaya devam eder. Bu dönemde inşa edilen bir anıtsal geçit yolu, aniden kent dışında kalan tapınak ile kenti birbirine bağlar.

...Efes Artemis'i, kendine has ikonografisiyle dikkati çeker. Gerçek boyuttan biraz ufak kült imgesinde tanrıça; cepheden son derece simetrik bir duruşta, dar bir giysi içerisinde, elleri öne doğru uzanmış biçimde yün şeritlerle sarılı olarak ve her iki yanında iki geyik ile betimlenmiştir. Tanrıçanın giysisi üzerinde griffonlar ve kanatlı kadınlar gibi mitolojik varlıklar betimlenmektedir. Ayrıca arı ve rozet motifli bezeme öğeleri, büyük olasılıkla heykelin üzerinde yer aldığı düşünülen metal disklerle bağlanıyordu. Heykelin göğüs kısmı ayrıca hiç solmayan papatyalardan oluşan çelenkler, ucunda meşe palamutları asılı kolyeler ve Zodyak sembollerinin betimlendiği bir çelenkle süslüydü" (Ladstätter, 2017: 52-61).

Öğrenme Çıktısı

2 Efes'in araştırma tarihçesini, kent kronolojisini ve yapılarını tartışabilme

Araştır 2

Kentin kuruluş efsanesini araştırın.

İlişkilendir

Lysimakhos ile kentin yapıları arasındaki ilişkiyi açıklayın.

Anlat/Paylaş

Kentin önemli kamu yapılarından bahsedin.

APHRODISİAS

Aphrodisias antik kenti günümüzde Aydın ili Karacasu İlçesi Geyre beldesi sınırları içerisinde yer alır. Antik dönemde Karia bölgesi içerisinde kalan kent, Menderes Irmağı'nın güneyinde ırmak kollarının oluşturduğu bereketli bir vadiye kurulmuştur (Eren, 2015:12). Arkeolojik kalıntıları ve hemen kuzeydoğusunda sahip olduğu mermer ocakları ile ayrıcalıklı bir konuma sahip olan kent, 2017'de UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır.

Araştırma Tarihçesi

Kenti ilk kez 1705 yılında İngiliz W. Sherand ziyaret eder. Anadolu'da yıllarca incelemelerde bulunan Ch. Texier 1835'de Aphrodisias'a da uğramış, gördüğü kalıntılar ve çevre ile ilgili notlar almıştır. Bu notlarını 1849'da yayınlamıştır. 1892 yılında kenti ziyaret eden Osman Hamdi Bey, 1904 yılında arkeolojiye meraklı Fransız Mühendis P. Gaudin'i burada kazı yapması için ikna eder. Böylece kentte ilk kazılar, 1904 yılında P. Gaudin başkanlığında Fransızlardan oluşan bir ekip tarafından başlatılır. Bu dönemdeki kazılar, 1911 yılında A. Boulanger tarafından bir rapor halinde yayınlanır. 1913'te Osmanlı İmparatorluk Müzesi Müze-i Hümayun yönetimindeki Halil Ethem Bey'in izni ile Atina Fransız Okulundan A. Boulanger kazılara yeniden başlamışsa da finans sorunlarından dolayı çalışmalara devam edilememiştir. 1937-38 yıllarında G. Jacobi'nin başkanlığında İtalyan bir ekip kentte çalışmalar yapmıştır (Doruk, 1989: 555-556). 1950'li yıllarının sonunda Geyre köyü kahvesine ulaşan Ara Güler kentte gördüğü kalıntıların fotoğraflarını çekerek uluslararası dergilerde yayınlar. Kentteki ilk sistematik kazı, 1961'de Prof. Dr. K. Erım başkanlığında başlamış, 1990 yılındaki vefatından sonra Prof. Dr. R. R. R. Smith devralmıştır.

Resim 2.2 Aphrodisias-Tetrapylon

Kentin Kronolojisi ve Yapıları

Aphrodisias'ın erken tarihleri hakkında yazılı kaynaklarda bilgiye rastlanmaz ancak kentte 1961 yılında başlayan kazılar, kentin erken dönemleri ile ilgili bilgileri de beraberinde getirir. Kent içerisindeki en erken buluntular Pekmez Höyük (MÖ 2700/2600-2200) ile Tiyatro Tepesi'nde (MÖ 2200-1900 ve MÖ 1900-1600) tespit edilmiştir (Eren, 2015: 18-19).

Bugün ayakta görülen kentin, MÖ 2. yüzyılın başlarında Suriye merkezli Seleukos Krallığı'nın teşviki ile kentin Tiyatro Tepesi'nde ve Aphrodite Tapınağı'nın doğusundaki alanda kurulduğu düşünülür. MÖ 188'de Seleukos Krallığı'nın Romalılara yenilmesinin ardından Aphrodisias'ın da içinde bulunduğu Karia

Bölgesi (Güneybatı Anadolu'nun güney ve batıda Ege Denizi, kuzeyde Menderes Irmağı, güneydoğuda Dalaman Çayı arasında kalan bölümü), MÖ 167 yılına kadar Rodos ve müttefiklerine bağlıdır. MÖ 129'da Asya eyaletinin kurulmasının ardından Aphrodisias'ın kaderi Roma ile yakından bağlantılı hâle gelir. MÖ 88'de Pontus Kralı VI. Mithridates, Romalı komutan Quintus Oppius'u Laodikeia'da kuşattığı zaman Aphrodisiaslılar Roma komutanına hem yardım göndermişler hem de yanında olduklarına dair güvence vermişlerdir. MÖ 85'te Romalı komutan Sulla, iktidara geleceğini ve koruyucu tanrıçası Aphrodisiaslı Aphrodite'ye çifte balta hediye edeceğini söyleyen bir kehanetten sonra VI. Mithridates'i yenmiştir. Roma ile ilişkiler Iulius Caesar döneminde de iyi bir şekilde devam etmiştir. Iulius Caesar için Aphrodisias önemli bir kenttir çünkü Caesar'ın aile soylarının Aphrodite'nin oğlu ve Roma'nın kurucusu Aeneas'ın soyundan geldiği kabul edilmektedir. Caesar, kente olan bağlılığını Aphrodite'ye bir Eros heykeli adayarak ve Aphrodite kutsal alanına sığınma hakkı vererek göstermek istemiştir. MÖ 44 yılında Caesar'ın ölümünün ardından kent Marcus Antonius'un payına düşmüştür. MÖ 40'lı yıllarda ise Part birlikleri tarafından Karia bölgesindeki birçok kent gibi Aphrodisias da yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Roma'nın Marcus Antonius ve Octavianus (Augustus) arasındaki iç savaşta Aphrodisiaslıların Octavianus'un tarafını tutması, kentin birçok imtiyazla ödüllendirilmesine vesile olmuştur. Önce Caesar'ın ardından Augustus'un kente verdiği ayrıcalıklar, ciddi imar faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Aphrodisias'ın en önemli kişisi Augustus'un serbest bırakılan kölesi C. Julius Zoilos olmuştur. Zengin ve saygın bir Roma vatandaşı olarak memleketi Aphrodisias'a geri dönen Zoilos, kentteki birçok yapının inşa edilmesini sağlamıştır. Bu inşa süreci Zoilos'un ardından yerli soylu ailelerin destekleri ile sürdürülmüştür. MS 2. yüzyıl Roma İmparatorluğu'na bağlı birçok bölgede yapılaşma rekabeti yaşanmıştır. Aphrodisias da bu rekabetten nasibini almış, kentteki büyük çaplı yapılaşma faaliyetleri 2. yüzyıl sonlarına kadar kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. MS 3. yüzyılın başlarında tamamen anıtsal yapı ile donatılmış bir görünüme kavuşan kent, MS 4. yüzyılda Karia eyaletinin

başkenti konumuna getirilmiş ve MS 350'li yıllarda surla çevrilmiştir. Kentin MS 7. yüzyılın başlarında terk edildiği bilinir. 13. yüzyıldan itibaren burada Türk yerleşimi Geyre köyü kurulmuştur (Chaniotis 2019, 374-397; <http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-history.html>).

- ✓ Tapınakların çekirdeğini oluşturan ortadaki dikdörtgen tabanlı mekanlara Yunanca naos (Latince cella); naosun önüne yapılan ön mekanlara pronaos; pronaos önünde sütun dizisi bulunan tapınak tipine **prostylos** denilmektedir.
- ✓ Etrafı duvarla çevrelenmiş, tapınak ya da çeşitli dini yapıların içinde bulundukları kutsal alanlara **temenos** denilmektedir.

Orta ölçekli bir antik kent olan Aphrodisias'ta sürdürülen kazılarda elde edilen arkeolojik ve epigrafik veriler kentin yapıları ile Roma döneminde kenti önemli bir konuma getiren heykeltıraşlık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kentte MÖ 1. yüzyılda başlayan anıtsal yapı faaliyetleri MS 350 yıllarına kadar neredeyse kesintisiz biçimde devam etmiştir (<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-site.html>). Bu yapı faaliyetlerinden en erken tarihli mermer binası olan tapınak; MÖ 1. yüzyılda İyon düzeninde, **prostylos** planlı inşa edilmiştir. MS 1. yüzyılda çevresine eklenen sütunlar ile **pseudo-dipteros** plana dönüştürülen yapının etrafı MS 2. yüzyıl ortalarında **temenos** duvarı ile çevrelenmiş bir de **tetrastylon** ilave edilmiştir (Resim 2.2). Günümüzde görülen kalıntılar ise yapının MS 6. yüzyıl evresine aittir. Bu dönemde Aphrodite Tapınağı'nda önemli değişiklikler olmuş; girişi batıya alınan yapının doğusuna bir apsis eklenmiş, tanrıçanın heykelinin bulunduğu kapalı alan kapatılmış, tapınağın dış sütunları kilisenin iç kısmındaki sütunlara dönüştürülmüş ve yapı yanlara doğru genişletilerek bazilika planlı bir kilise olan Aziz Michael Katedrali'ne dönüştürülmüştür (Eren, 2015: 31-34; Yıldırım, 2009: 38-41).

✓ Naosu dört taraftan tek sıra sütun dizisiyle çevrelenen tapınak türüne **peripteros**, naosu dört taraftan çift sıra sütun dizisiyle çevrelenen tapınak türüne **dipteros** denir. Pseudo sözcüğü sahte anlamına geldiğinden içindeki sütun dizisinin yapılmadığı ancak iki sütun sırası varmış gibi görünen tapınak türüne **pseudo-dipteros** denilmektedir.

✓ Dört ayak ile taşınan ve her bir cephesinde kemer bulunan Antik Roma zafer takına **tetrapylon** denilmektedir.

Tapınağın hemen doğusunda, kentin kuzey-güney caddesi üzerinde yer alan tetrapylon; Aphrodite kutsal alanının anıtsal sütunlu girişini oluşturur. Korint düzenindeki sütun başlıkları düz ve spiral yivli gövdelere sahiptir. Alınlığında sahip olduğu Eros betimleri dikkat çekicidir. Yapının orijinal malzemeleri kullanılarak 1991'de birebir anastylosisi tamamlanmıştır (Eren, 2015: 34; <http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-tetrapylon.html>). Tapınağın hemen güneybatısında, kentin kuzey-güney caddesinin doğu kenarında konumlanan Sebasteion yapısı ise tanrıça Aphrodite'ye, Iulius-Claudiuslar sülalesine ve kent halkına adanmış kompleks bir yapıdır. Kompleks; tören yolu, bu yolu kuzey ve güneyde sınırlayan üç katlı iki uzun portiko, batıda caddeye açılan iki katlı propylon (giriş kapısı) ve doğu da podyum üzerinde yükselen Aphrodite Tapınağı'ndan oluşur. Yapımını yerel iki ailenin üstlendiği yapının inşasına Iulius-Claudiuslar dönemi imparatorlarından Tiberius döneminde (MS 14-37) başlanmış, İmparator Nero (MS 54-68) döneminde tamamlanmıştır. Kompleksin kuzey ve güneyde portikolarının ikinci ve üçüncü katlarında bulunan mitolojik konularla tanrı ve imparatorları içeren insan boyutlarında yapılmış 200 kabartma panel dikkat çekicidir (Yıldırım, 2009: 41-43). Bu panellerin 80'i 1979-81 yılları arasında yapılan kazılarda ele geçmiştir. Kabartmalardan bazıları günümüzde Aphrodisias Müzesi'nde sergilenmektedir.

dikkat

Sebasteion yapısı; tanrıça Aphrodite'ye, Iulius-Claudiuslar sülalesine ve kent halkına adanmıştır. Yapıya ait 200 kabartma panelin 80'i kazılarda ele geçmiştir.

Roma İmparatorluk döneminde birçok yapı ile donatılan kentin önemli yapılarından bir diğeri ise stadyumdur. Tiyatrolar gibi stadyum yapılarının da basamaklı oturma bölümü (cavea) için doğal bir yamaç veya zemin gereklidir ancak Aphrodisias'taki stadyumunun basamaklı oturma bölümü var olan toprak zeminin kısmen derinleştirilmesi kısmen de tonozlar yardımı ile inşa edilmiştir. MS 1. yüzyılda mermerden inşa edilen yapının koşu alanı 180 m uzunluğundadır. Seyirci kısmı yaklaşık 30.000 izleyici kapasitelidir. Protokol, sanatçılar, sporcular, gladyatörler ve atlı arabalar yapının doğu ve batısında konumlanan ana tünel girişlerinden; sıradan seyirciler ise güneydeki merdivenli girişten yapıya girmektedir (Uzunaslın, 2010: 14,16). MS 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın başında yapının doğu ucuna bir amfityatro ve arena ilave edilmiştir (Eren, 2015: 36; Bahadır, 2009: 43-44; Uzunaslın, 2010: 21).

dikkat

Stadyumun oturma basamakları; alışılagelmış bir uygulama ile doğal bir yamaç ya da zemine değil, toprak zeminin kısmen derinleştirilmesi kısmen de tonozlar yardımıyla oluşturulan alana yerleştirilmiştir.

Kent merkezinin güneyinde konumlanan, MS 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen tiyatronun oturma basamakları ise Tiyatro Tepesi olarak adlandırılan höyüğe yaslanmak suretiyle inşa edilmiştir. Tiyatronun cavea ve sahne yapılarının büyük bölümü günümüze ulaşmıştır. Sahne binasının arşitravında yer alan yazıtta yapının Aphrodisiaslı C. Julius Zoilos tarafından yaptırıldığı bildirilmekte, kuzey duvarındaki yazıt ise Aphrodisias kentinin Roma İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilere dair bilgiler içermektedir (Bahadır, 2009: 45-46).

Kentte kuzey ve güney olarak adlandırılan iki **agora** bulunur. MÖ 1. yüzyılda inşa edilen kuzey agoranın dört tarafı stoalar ile çevrilidir. Bunlardan kuzeydekileri MÖ 30'lu ve 20'li yıllarda Aphrodisiaslı C. Julius Zoilos yaptırtmıştır. Kentin ikinci kamusal meydanı olan güney agora ise daha geç bir dönemde, İmparator Tiberius (MS 14-37) döneminde yaptırılmıştır. Bu agoranın kuzey stoası ise Aphrodisiaslı aristokrat Diogenes tarafından İmparator Tiberius'a atfedilmiştir. Agoranın tam

merkezinde bir havuz bulunmaktadır (<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-southagora.html>). Doğu kenarına MS 2. yüzyıl ortalarında, her iki ucunda beşik tonozlu birer girişi olan sekiz bölmeli iki katlı agora kapısı eklenmiştir. Kapının cephesini Antoninler dönemi İmparatorlarının ve kentin yerel hayırseverlerinin onurlandırıldığı portre heykeller süslemektedir (<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-southagora.html-agoragate.html>). Güney agoranın güneybatısından girişi sağlanan Sivil Bazilika ise değerli eşyaların alınıp satıldığı, toplantıların düzenlendiği, hâkimlerin hüküm verdiği bir kamu binasıdır. İnşasına MS 1. yüzyılda başlanılan yapı, MS 2. yüzyılda tamamlanmıştır. Bir ana nef, iki yan nef ile güneyinde ana nef ile irtibatlı kemerli bir geçiş ile ulaşılan büyük bir salona sahip olan yapının nefleri yanlardan iki katlı galeriler ile sınırlandırılmışlardır. Aphrodisias, MS 4. yüzyılın başlarında Karia bölgesinin başkenti olunca bu sivil bazilikada yerel valinin yönetim binası olarak kullanılmıştır (Bahadır, 2009: 51-52).

✓ Antik Yunan şehirlerinde ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonları olan agoraların işlevini Roma'da forumlar üstlenir.

Kentin siyasi gücünün merkezi olan bouleuterion (meclis binası), kuzey agoranın kuzey sınırında yer alır. MS 2. yüzyılda inşa edilen yapı, MS 1. yüzyıla ait benzer işlevli bir yapının üzerine inşa edilmiştir. İki katlı sahne binasının cephesi, tanrı ve onurlandırma heykelleri ile süslenmiştir (Eren, 2015: 41).

Kentin günümüze kadar korunmuş neredeyse en büyük yapısını Hadrian Hamamı oluşturur. İmparator Hadrian'ın kenti ziyareti şerefine MS 2. yüzyılın ortalarında inşa edilen yapının kuzey tarafı neredeyse çatı seviyesine kadar korunmuş durumdadır (Yıldırım, 2009: 49-51).

Sosyal ve topografik tarihi açısından büyük önem arz eden kent surları da son derece iyi korunmuş durumdadır. Toplam uzunluğu 3.5 km'yi bulan surun kapılarından ikisinde inşa yazıtı yer alır. Yazıtlardan hareketle sur, MS 350-360 yıllarına tarihlendirilmektedir. Surda kullanılan blokların büyük bölümü hemen yanındaki nekropolden getirilmiştir (De Staebler, 2009: 185-199).

İmparator Augustus'un özgür bıraktığı kölesi C. Julius Zoilos, MÖ 30'lu yıllarda memleketi

Aphrodisias'a geri dönmüştür. Aphrodisiaslılar şükranlarını sunmak için kentteki birçok kamu yapısının inşa masraflarını karşılayan C. Julius Zoilos adına bir mezar anıtı yaptırmışlardır. Kare planlı anıta ait herhangi bir parça ele geçmemiştir. Bu mezar anıtından günümüze ulaşan ve anıtın podyumunu çevrelediği düşünülen C. Julius Zoilos'un hayatı ile erdemlerinin sembolik olarak anlatıldığı ve cesur bir Roma vatan-daşı olduğunun belirtildiği kabartmalar, Aphrodisias Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-zoilosfrieze.html>).

Kentte mermer blokların taş ocağından çıkarılması ve heykel hâline getirilmesi önemli bir iş kolu-dur. Heykeltraşlık eserlerin yapımı için ihtiyaç duyulan mermer ocaklarının kentin yakınında olması, kentteki heykeltıraşlık geleneğinin de güçlü bir şekilde kök salmasına neden olmuştur. 1961 yılından günümüze kadar süregelen arkeolojik kazı ve belgeleme çalışmaları kentte heykeltıraşlık faaliyetlerinin MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından MS 6. yüzyılın erken yıllarına kadar kesintisiz biçimde devam ettiğini ortaya çıkartmıştır (Van Voorhis, 2018:101). Konu ile ilgili ilk detaylı çalışmalar, 1943 yılında M. F. Squarciapino tarafından kaleme alınmış ve Aphrodisiaslı heykeltraş ustalarına ait eserleri ve imzaları bir araya getirilmiştir. Bu heykeltraşların sadece kendi kentlerinde değil birçok başka kente de eserler yaptıkları tespit edilmiştir. Bu anlamdaki en son çalışmalardan bir diğeri ise M. Bergmann'a aittir. Araştırmacı, Aphrodisiaslı ustaların İstanbul (Constantinople) ve Fransa'da Chiragan'da çalıştıklarını ortaya çıkartmıştır. Kentte ele geçen yazıtlar ve kazılarda tespit edilen alanlar, kent içerisindeki atölyelerin işleyişi hakkında bilgiler sunmaktadır (Smith, 2009: 103-119). Nitekim bouleuterion yapısının tam kuzeyinde yer alan, ön kısmında çalışmak için açık bir alanı bulunan iki odalı yer bir heykel atölyesi olarak yorumlanmıştır. Buluntular arasında yer alan bitirme aşamalarına gelmiş çeşitli eserlerden, bir atölye işleyişinin nasıl olduğuna dair önemli veriler elde edilmiştir. Bahsi geçen atölyenin heykeltıraşlık işlerinin gerçekleştirilebilmesi için bouleuterion yapısının, MS 2. yüzyıl ortaları veya sonlarında yeniden inşa edildiği ve yaklaşık MS 400'e kadar faal kaldığı düşünülmektedir (Van Voorhis; 2009:128-135). Kentte bu tip özel atölyelerin yanı sıra büyük proje atölyelerinin varlığından da söz edilir. Büyük projeleri zamanında tamamlayabilmek için farklı atölyelerden gelen heykeltraşların bu atölyelerde bir arada çalıştıkları anlaşılmaktadır (Smith, 2009: 103-119).

Öğrenme Çıktısı

3 Aphrodisias'ın araştırma tarihçesini, kent kronolojisini ve yapılarını tartışabilme

Araştır 3

Aphrodisiaslı C. Julius Zoilos'un kent için önemi nedir?

İlişkilendir

Aphrodisias'ın mermer ocaklarının heykeltıraşlık faaliyetlerini nasıl etkilediğini tartışın.

Anlat/Paylaş

Aphrodisias, Roma için neden önemli bir kenttir açıklayın.

NEMRUT DAĞI

Adıyaman ili, Kahta ilçesi Karadut köyü sınırları içerisinde yer alan 2150 m yüksekliğindeki Nemrut Dağı'nda bulunan Kommagene Kralı I. Antiochos Tümülüsü; “Mimarlık ve heykeltıraşlık alanında Pers, Hellenistik ve Anadolu geleneklerinin birleştirilerek sergilendiği mükemmel bir örnek oluşu, kompleks tasarımı ve devasa ölçeği ile antik dünyada eşi olmayan bir proje oluşturması, o çağda eşi olmayan yüksek bir inşaat tekniği kullanılmış olması” nedenleriyle 1987 tarih/448 dosya numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Listesine alındıktan sonra Bakanlar Kurulu kararı ile 1988 tarihinde çevresindeki Eski Kale, Yeni Kale, Karakuş Tepe ve Cendere Köprüsü ile birlikte Milli Park olarak koruma altına alınmıştır (UNESCO, 2009: 82-83).

Resim 2.3 Nemrut Dağı Kutsal Alanı

Araştırma Tarihçesi

Nemrut Dağı'nın varlığından 1838'de Osmanlı ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan Alman H. Von Moltke'nin çalışmaları ile haberdar olunmuştur. Osmanlı ordusunun Suriye üzerine yapacağı sefere yönelik olarak ikmal yollarının belirlenmesi için bölgeye gönderilen Von Moltke, bu görevlendirme sırasında Nemrut Dağı'nın zirvesini haritalara işler ancak Nemrut Dağı'nın dünyaya tanıtımı 1881 tarihinde gerçekleşmiştir. İzmir'deki Alman Konsolos yardımcısının, Berlin'deki Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi'ne Alman yol mühendisi K. Sester'in, Doğu Antitoros Dağlarındaki bir zirvede çok sayıda Asur heykellerinin varlığından söz ettiğini bildiren bir mektup yazması üzerine Alman Enstitüsü harekete geçerek O. Puchstein ile K. Sester'i 1882 tarihinde araştırma yapmaları için görevlendirir. Bu araştırmayla Nemrut Dağı'ndaki görkemli mezarı yaptıranın Kommagene Kralı I. Antiochos olduğu tespit edilir. Puchstein, bu araştırma gezisine dair ayrıntılı raporunu 1883 yılında yayınlar. K. Humann, Alman Enstitüsü tarafından

aynı yıl içinde (1883) Nemrut Dağı'nda araştırma yapmak için görevlendirir. Bu araştırmaya Puchstein da eşlik eder ve elde edilen veriler 1890 yılında yayımlanır.

1883 yılında Osmanlı Hükûmeti de Nemrut Dağı'ndaki anıtları incelemesi için Osman Hamdi Bey'i görevlendirir. Osman Hamdi Bey, 1883 Mayıs ayında alanda araştırma yaparak ilk arkeolojik kazı çalışmasını gerçekleştirdikten sonra İstanbul'a döner ve Osgan Efendi ile birlikte çalışmalarını yayımlar. Bu tarihten 1938 yılına kadar Nemrut Dağı'nda bir araştırma yapılmamıştır. 1938, 1947 ve 1951 yıllarında Amerikalı mimar T. Goell ve F. K. Dörner; bölgede geniş çaplı araştırmalar yapar ve önceki çalışmaları yetersiz bularak Nemrut Dağı'nda arkeolojik kazı yapılmasını gerekli görürler. 1953-1956 yılları arasında Goell başkanlığında gerçekleştirilen kazılara Dörner de ekip üyesi olarak katılır. Goell'in çalışmaları 1973 yılına kadar devam etmiştir. 1980'li yıllarda Dörner, 1986 yılından itibaren ise S. Şahin, Nemrut Dağı'nda çalışmıştır (Dörner, 2021: 1-7; Şahin, 1992: 303-310).

Yaşamla İlişkilendir

Nemrud Dağı'nın Sırrı

"1938 yılı Haziran'ında titiz hazırlıklardan sonra Rudolf Naumann ile birlikte İstanbul'dan Kommagene'ye ilk yolculuğa çıkabilmişim. Greifswald Üniversitesinde Prof. Dr. Josef Keil'in "Kutsal Yasalar" (leges sacrae) konusundaki bir seminerinde, Nemrud Dağı ve oradaki anıtın kurucusu, Kommagene kralı I. Antiochos hakkında ilk defa bir bilgi edinmemin üzerinden yedi yıl geçmişti. Keil bize, 1882-83 yıllarında Carl Humann ve Otto Puchstein'in Kommagene'de başlattığı çalışmaları sürdürmenin ne kadar büyük önem taşıdığını anlatmıştı. Kendisi Efes'teki kazılarla meşgul olmasa bu görevi büyük bir zevkle üstleneceğini söylüyordu. Sonra bir gün seminere katılanlara, içimizden o araştırmaları sürdürmeyi isteyen bulunup bulunmadığını sordu. Çok saydığımız ve sevdiğimiz hocamızın bu çağrısına, büyük bir coşku ve heyecanla cevap verdim. Vaktiyle Puchstein bile kazı raporunda, çözümünü kendisinden sonra gelecek birinden beklediği problemlere işaret etmişti.

Humann ile Puchstein, Nemrud Dağı'nda çalıştıkları nispeten kısa süre içinde çok şey yapmışlardı. Kitaplarında hierothesionun yapısını canlı bir şekilde tasvir ederler, anlattıklarını fotoğraflar ve resimlerle tamamlarlar. Bu iki bilim adamı, tabii ki Kral Antiochos'un mezarı sorunuyla da ilgilenmişlerdi. Kral büyük kitabesinde, kendinden sonraki çağlara, yaşı çok ilerlediği zaman bile genç görünümü koruduğunu ve bu kutsal tepede sonsuza kadar istirahat etmek istediğini duyuruyordu. Fakat tepenin hiçbir yerinde, tümülüsün içindeki bir mezar odasına gidişi gösteren en ufak bir iz bile yoktu. Zirvede sadece kırma küçük taş parçalarından yığılarak yapılmış bir koni vardır. Malzeme, bitişik kaya parçaları doğu ve batı terasları yapılırken çıkan malzemedir. Arazi hafif meyilli olduğundan, iki teras arasında 10 m kadar bir yükseklik farkı bulunur, yeni tümülüsün zirvesi, Humann'ın da bulduğu gibi, batı terasının 49,80 m, doğu terasının ise 39,45 m üzerindedir. Ancak bugün sivri uç düzlenip küçük bir platform şeklini almıştır çünkü -yasak

olmasına rağmen- birçok ziyaretçi taş yığının üzerine çıkmaktadır. Bazı oyma teşebbüslerinden de görüleceği üzere sürekli olarak tümülüsün içine bir giriş yolu aranmıştır. Bu sonuçsuz çabalar sırasında tepeden aşağıya sürekli taş dökülmesinin iyi bir sonucu da olmuş, her iki terastaki büyük tanrı heykellerinin arkasında masif bir koruyucu duvar yükselmiştir. Bu teraslardaki taht koltuklarının sırt tarafında taş, birbiriyle aynı iki suret hâlinde “kutsal yasa” hâkkedilmişti; tesisi yaptıran kral ve onun anıt-mezarı hakkında bilgiyi de bu metinden ediniyoruz. Tabii ki Humann ve Puchstein da mezar odasının nerede olabileceğini düşünmüşlerdi. Humann, Sesönk anıt-mezarında olduğu gibi, tümülüsün dışında bir geçit, bir dromos beklediği için doğu terasındaki büyük sunağı (altar) açtı ancak girişle ilgili bir işarete rastlamadı.

Tümülüsü yığma usulü ile gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan kırma taş kültesinin gerçekten muazzam olmasına rağmen Humann ile Puchstein’in yaptıkları hesap oldukça mübalâğalıdır: Onlar, taş yığının hacmini 264 750 metreküp olarak bulmuşlar, tümülüsün ortalama yüksekliğinin 45 m olduğundan hareketle çapın 150 m olduğunu esas almışlardır. Tabii ben de tümülüsün nasıl yapıldığı konusunda ilgilen-dim. 1956’daki gezimiz sırasında, tümülüsün çekirdeğini tanımak için bir deneme yapma fırsatı geçti elimize. O yıl Kâhta Çayı kıyısındaki Arsameia’da büyük kayalık geçidi açmaya çalışıyorduk. Nemrut Dağı’nın sırrını da aynı metotlarla çözebileceğimizi ümit ettik. Asıl zorluk, mezar odasının yeri ve yapısı hakkında elimizde hiçbir bilginin olmayışındaydı. Kocaman tepenin neresinde aranmalıydı mezar odası? Doğrudan bir giriş belki de hiç yapılmamıştı veya soyguncuların saldırılarından korumak için titizlikle gizlenmişti. İkisi de tecrübeli birer madenci olan Wilhelm Jessussek ve Wilhelm Stank’ın yönetimindeki işçiler, önce doğu terasındaki tanrı heykelleri

arkasında yığılmış taşları kaldırmaya başladılar. Tanrılar dizisinin ortasında, Zeus Oromasdes’in heykelinin arkasında bir galeri kazmaya başladık. Tabii, yukardan taşların aşağı kaymasını önlemek için gerekli koruma tedbirleri alınmıştı.

Arsemeia’da büyük kaya geçidindeki kil tabakalarıyla kazanılan tecrübelerle dayanılarak burada da ilk destek çerçeveleri yerleştirildi, bu yapılırken kırma taşlardan hem dolgu hem de kaydırma malzemesi olarak faydalanıldı. Bütün tümülüsün kırma taşların yığılmasıyla oluşturulduğu varsayımından hareketle, bu şekilde tepenin içine girebileceğimizi umuyorduk fakat fazla ilerleyemedik çünkü kısa bir süre sonra kayalar daha ileri gitmemize engel oldu. Tümülüsün başka başka yerlerindeki araştırmalar, taştan tepenin hacmini ölçmek için yapılan hesapların ne kadar yanlış varsayımlara dayandığını gösterdi bize.

Şunu anladık ki tümülüsün çekirdeğini, herhâlde kasten fazla işlenmemiş masif bir kaya oluşturmaktadır çünkü böyle bir kaya, yarıkları ve çatlakları ile, üzerine yığılan kırma taşların daha iyi tutmasını sağlamıştır. Böylece bir dağın zirvesine saf kırma taştan bir taç oturtmak, geri kalan kısmı ise tümülüsü koruyucu bir manto gibi örten kesme taşlarla kaplamak mümkün olmuştur. Yapılacak en basit işlem; koninin sivri ucunu kaldırmak, böylece kırma taştan tepenin içine girmek olurdu fakat anıtı yok edecek böyle bir tahribattan elbette ki kaçındık. Başka bir fikir de Lericie Enstitüsü’nce yürütülen sismik ölçümlere başvurmakta fakat o yolla da yığın içinde bir mezar odası veya büyükçe boş mekânlar tespit edilemedi.

Bu hayal kırıcıydı çünkü tanrı figürlerinin taht koltuklarının sırt tarafındaki kitabeğe göre Kommagene kralı I. Antiochos, “kutsal tepede” gömülmeyi açıkça emretmiştir. Bundan bizim için bir sürü problem çıkıyordu” (Dörner, 2021:227-229).

Bölgenin Kronolojisi

Nemrut Dağı’nın da içerisinde yer aldığı Kommagene bölgesi, sayısız medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir merkezdir. Günümüzde Adıyaman, Maraş ve Gaziantep illerini kapsayan, Doğu Toroslar ile Fırat Nehri arasında kalan, Kommagene bölgesinin başkenti Suriye-Hitit krallığının merkezi Kummuh’un civarında yer alan Adıyaman’ın ilçesi Samsat’ın yerinde bulunan, yüzyıllar boyunca Doğu Anadolu’da faaliyet gösteren Asur, Babil ve Akhamenid etkisi altında kalan Samosata idi. Samosata Höyüğü maalesef günümüzde Atatürk Baraj Gölü’nün altında kalmıştır. Kummuh ismine ilk kez II. Asurnasirpal dönemi-

ne (MÖ 883-859) ait hiyeroglif belgede rastlanır. Kummuh Krallığı MÖ 681'de Asurlular tarafından tarih sahnesinden silinince bölge, MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Medlerin, daha sonra Büyük İskender'in gelişine kadar Perslerin egemenliği altına girmiştir. Büyük İskender'in ölümü ve **diadokhlar** arasındaki savaşların ardından Kommagene, Seleukos İmparatorluğu'nun bir parçası hâline gelmiştir. IV. Antiokhos Epiphanes (MÖ 175-164) öldüğünde o dönemin Seleukos valisi Ptolemaios, merkezi yönetimin güç kaybetmesini fırsat bilerek MÖ 163'te bağımsız Kommagene Krallığı'nı kurmuştur. Kurulan bu yeni krallığın gücü ve faaliyet alanları bölgesel düzeyde kalmış olsa da MÖ 2. yüzyıl ortasında kazandıkları bağımsızlıklarını, Hellen ve Roma geleneklerine açık yöneticilerle yaklaşık 200 yıl boyunca sürdürmeyi başarmışlardır. Ptolemaios'un ardından yönetime sırası ile II. Samos, Mithridates Kallinikos ve I. Antiokhos geçmiştir. I. Antiokhos (MÖ 69-36) en önemli Kommagene kralıdır. I. Antiokhos, Roma konsülü Pompeius'un Pontus kralı Mithridates'e karşı düzenlediği seferde Romalılara destek olunca Kommagene Krallığı, Romalıların dostu unvanını almıştır. I. Antiokhos'tan sonra başa geçen II. Mithridates, Actium savaşında Octavianus'a karşı Marcus Antonius'u destekleyince ülkesinin stratejik açıdan önemli güney topraklarını kaybetmiş ve gücünü yitirmiştir. II. Mithridates'in MÖ 20'de ölümünün ardından önce III. Mithridates (MÖ 20-12) ardından da III. Antiokhos (MÖ 12-MS 17) başa geçmiştir. III. Antiokhos ölünce Roma İmparatoru Tiberius, Kommagene Krallığı'nı ilhak ederek krallığın yönetimini bir süreliğine praefectus Commagenes'e devretmiştir. Bu süreç Kommagene Krallığı'nın politik gücünün iyice zayıflamasına neden olmuştur. Her ne kadar IV. Antiokhos, Roma imparatorları ile yakın ilişkiler kurup yönetimi tekrar ele geçirmişse de Kommagene'nin stratejik konumu, Roma İmparatoru Vespasianus'un, MS 72/73'te Kommagene'nin topraklarını işgal ederek bölgeyi Roma'ya bağlı Suriye eyaletinin bir parçası konumuna getirmesiyle sonuçlanmıştır (Winter, 2019: 66-172 ve 181-184).

✓ Büyük İskender'in haleflerine **Diadokhlar** denilmekteydi.

Nemrut Dağı Kutsal Alanı

Kommagene Krallığı en parlak dönemini, I. Antiokhos'un hüküm sürdüğü MÖ 69-MÖ 36 yılları arasında yaşar. I. Antiokhos'un, Nemrut Dağı'nın zirvesine yaptırdığı **tümülüs**ü, kendi dönemini ve propagandasını yaptığı en iyi yerdir. Yığma küçük taşlardan yapılan yaklaşık 50 m yüksekliğe sahip heybetli heykelleri ve yazıtları ile sıklıkla tanrıların tahtı olarak anılan tümülüs (Resim 2.3), doğu, batı ve kuzey yönde birer terasa sahiptir.

✓ **Tümülüsler**, bir yeraltı oda mezarının üzerlerinin toprak ve çakıl yığını ile örtülmesi sonucu oluşturulan yapay tepelerdir.

Doğu Teras

Kutsal alandaki en büyük teras olma özelliğine sahip olan bu teras, heykeltıraşlık ve mimari öğeler ile donatılmıştır. Terasta insan ölçülerinden büyük boyutlarda arkaları tümülüse dönük, oturur vaziyette tanrı heykelleri yer alır. Bunlara her iki yönde yine normal insan ölçülerinden büyük, birer kartal ve aslan figürü eşlik eder. Heykellerin hemen önündeki podyum üzerinde beş kabartmadan oluşan bir heykel grubu daha yer alır. Bunlardan dördünde I. Antiokhos, kendi pantheonundan bir tanrı ile tokalaşma sahnesi (dexiosis) içerisinde gösterilmiştir. Aslan kabartması bulunan beşincisi ise aslanlı horoskop olarak adlandırılmaktadır. Buradaki heykel grubunun her iki tarafını yine kartal ve aslan figürleri sınırlandırmaktadır. Tanrı heykellerinin karşısında bir altar, tanrı heykelleri ve tokalaşma sahnesinin bulunduğu kabartmalarının bittiği bölümlerde terasın her iki yanında karşılıklı konumlandırılmış, I. Antiokhos'un soyunu dayandırdığı, kökleri gösteren atalar galerileri bulunur (Jacobs, 2018: 93-98).

Altardan günümüze sadece temelden, basamakların bittiği yere kadar olan bölüm ulaşmıştır. Altarın içindeki ateşin gün doğumunda yakılıp gece söndürülmüş olduğu düşünülür (Sanders, 1996: 109).

✓ **Altar**, yuvarlak ya da dörtgen şekilli, üzerinde kurban kesilen ve tanrılara sunular yapılan mimari öğedir.

Tanrı heykellerinin olduğu bölümde I. Antiokhos, Nemrut Dağı'nda atalarının geleneklerinden gelen tanrıların yanında tahtta otururken ilk sırada gösterilmiştir. Heykel, günümüze başı yere düşmüş bir şekilde ulaşmıştır. I. Antiokhos; genç ve sakalsız olarak uzun bir mantonun, altında ayak bileklerine kadar uzanan uzun kollu bir gömlek, pantolon ve ayakkabı giyimli olarak tasvir edilmiştir. İkinci sırada Tanrıça Kommagene gelir. Khiton ve himation giyimli tanrıça, başında meyve ve bitkilerden oluşan bir başlık taşır. Sol kolunda bereket boynuzu, kucağında çiçek demeti taşıyan tanrıçanın kulaklarını küpeler, kollarını ise bilezikler süslemektedir. Tanrı heykellerinin tam ortasına Zeus-Oromasdes yerleştirilmiştir. Zeus-Oromasdes, diğerlerinden daha büyük şekilde aslanlarla bezeli bir tahta oturur. Uzun himation altında khiton ve pantolon giyimlidir. Elinde kesin olmamakla birlikte bir asa tuttuğu düşünülür. Başında başlığı ve tacı yer alır. Tacı, şimşek demeti motifleri ile süslenmiştir. Zeus-Oromasdes'in hemen yanında tanrı Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykeli yerini alır. Diğer tanrılar ile aynı kıyafetleri taşıyan tanrı, genç ve sakalsızdır. En son sırada ise Herakles-Artagnes-Ares heykeli konumlandırılmıştır. Tahta oturan bu tanrı heykellerine kenarlarda aslan ve kartal figürleri eşlik eder. Aslan heykeli arka ayakları üzerine oturmuş, ağzı hafif aralık biçimde verilmiştir. Yeleleri göğsüne kadar inmektedir. Aslan ile aynı poz içerisinde bulunan sadece pençelerinin üstündeki tüylerin işlendiği kartal heykeli ise son derece sadedir. Kartalın büyük gagası ve gözlerinin güçlü duruşu dikkati çeker (Sanders, 1996: 193, 224, 252-306; Jacobs, 2018: 93-125).

I. Antiokhos'un da içinde bulunduğu bu heykel grubunda I. Antiokhos'un tanrısal niteliği vurgulanmıştır. Dexiosis (tokalaşma) sahneli kabartmalar, tahta oturan heykellerin sırası ile aynı düzende değildir. Aslanlı horoskop başta olmak üzere sırası ile Herakles-Artagnes-Ares, Zeus-Oromasdes, Apollon-Mithras-Helios-Hermes ve tanrıça Kommagene gelir. Kabartmalarda tüm tanrılar, I. Antiokhos'tan daha büyük yapılmışlardır. Aslanlı horoskop ise baş kısmı cepheden gösterilen so-

luna doğru yürüyen bir aslan kabartmasıdır. Bu horoskop, içerik olarak I. Antiokhos'un hükümdarlığının iyi olacağının propagandasını yapar ve aslan takımyıldızındaki Merkür, Mars, Jüpiter ve Ay'ı temsil eder. Jupiter Zeus'a, Merkür Apollon'a, Mars Herakles'e, Ay ise tanrıça Hera'ya karşılık gelir. Ay, Nemrut Dağı'nda tanrıça Kommagene'yi temsil eden gezegendir (Sanders, 1996: 107, 193-194, 225-226; Jacobs, 2018: 95-96).

dikkat

Tokalaşma motifi uzun bir gelenek örüntüsüne sahiptir. Bu motif, kişiler arasında bir sözleşmeyi ifade etmektedir. Her zaman sahnenin sağındaki figür üstün olan konumdadır. Nemrut Dağı kabartmalarında da tanrılar sağ tarafta konumlanır. Tanrılar, bu kabartmalar ile karşısındaki I. Antiokhos'a hükümdarlık, bolluk-bereket ve başarı bahşetmektedirler.

Atalar galerisinde I. Antiokhos'un baba ve anne tarafından atalarına ait steller yer alır. Her stelin arkasında kim olduklarına dair bilgiler içeren onurlandırma yazıtları vardır. Her bir stel ön tarafında ayrı bir sunağa sahiptir. I. Antiokhos bu steller vasıtası ile baba tarafının ve dolayısıyla da kendisinin Akhamenid kraliyet ailesine, anne tarafının ise Seleukos kraliyet ailesine akraba olduklarını belgelemektedir (Messerschmidt, 2011: 298-299; Messerschmidt, 2018: 111).

Batı Teras

Doğudakine göre daha kısıtlı bir alana sahip batı terasındaki tanrı heykelleri de arkaları tümülüse dönük olarak yerleştirilmişlerdir. Doğu terasta olduğu gibi tanrılar sırasının her iki tarafında koruyucu nitelikte aslan ve kartal heykeli bulunmaktadır. Dexiosis sahneli kabartmalar ve aslan horoskopu ise bu sıranın devamındadır. Bu terasta altar yoktur. Atalar galerileri ise alanın darlığından kaynaklı karşılıklı konumlandırılması mümkün olmadığından tanrı heykellerinin karşısına anne tarafı, aşağısına ise baba tarafı yerleştirilmiştir (Sanders, 1996: 118-204; Jacobs, 2018: 94).

Bu terastaki I. Antiokhos ve tanrı heykelleri kıyafetlerindeki küçük detaylar dışında doğudakine benzemektedirler. Dexiosis sahneleri ile aynı sırada

bulunan aslanlı horoskopta yürür pozisyonunda verilmiş aslanın kafası cepheden, gövdesi profilden gösterilmiştir. Üstündeki sekiz köşeli 19 yıldız dikkat çekicidir. Yıldızların her biri ayrı bir tanrıyı temsil eder. Bu kabartma ile birlikte I. Antiokhos, gökte görülen tanrılarla derin bağlar içerisinde olduğunu vurgulamak ister (Winter, 2019: 177). Anne ve baba tarafı atalarını içeren galeri de yine doğu terasındakilerden farksızdır.

Hem doğu hem de batı terasta, oturan tanrı heykellerinin arka yüzünde 200 satır uzunluğunda büyük kült yazıtı (nomos) kazılıdır. I. Antiokhos yazıtta tümülüsün içinde kendi mezarının bulunduğunu, kutsal dağın çevresini atalarının betimleri ile süslettiğini, kendisinden sonra gelen Kraliyet ailesi mensuplarının burayı güzelleştirerek saygınlığını korumak ile yükümlü olduklarını, bu alanda törenler yapılmasını, törenler sırasında görevli rahiplerin gelen kişilere kutsal masalar üzerinde ve kutsal kaplar içinde bol yiyecek ve şarap ikram etmelerini, tapınak kölelerinin ise müzik yapmalarını yazdırmıştır. İbadet etmek için gelenleri övmüş kötü niyetle yaklaşanlara ise beddua etmiştir (Şahin, 1998: 42).

Kuzey Teras

Alandaki bu son teras, kumtaşından yapılmış **orthostat**lı uzun bir duvar ile çevrilidir. Terasın doğu ile batı terası arasında bir geçiş görevine sahip olduğu ve burada da yine diğerlerinde olduğu gibi heykeltıraşlık eserlerin olabileceği düşünülmektedir ancak terası çevreleyen steller, üzerine dikilecekleri kaidelerin yanında işlenmemiş hâlde ele geçmişlerdir (Sanders, 1996: 128; Jacobs, 2018: 99).

✓ **Orthostat**, yapıların dış cephelerinin altında yer alan kabartmalı taş bloktur.

I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nın zirvesinde konumlandığı yaklaşık 50 m yüksekliğindeki tümülüste böylesi bir düzenleme yapmak istemesinin temelinde kendisinin doğu-batı uzlaşmasını arayan idealinin yattığı savunulur. Bir taraftan adeta bir Persli gibi uzun kollu gömlek ve pantolon ile betimlenirken diğer taraftan "Roma ve Helen Dostu" gibi isimler ile anılması, tanrılarının hem Yunan hem de Pers kökenli isimlere (Zeus-Oromasdes gibi) sahip olmaları ya da atalar galerilerinde ana tarafından Büyük İskender baba tarafından I. Dareios'tan geldiğinin vurgulanması bu düşüncenin birer yansıması olarak açıklanır ancak I. Antiokhos'un bu ideale ulaşamadığı düşünülür. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de Kommagene'nin, her dönemde olduğu gibi I. Antiokhos döneminde de doğu ile batı arasında tampon bir bölge olması ile açıklanır. Bu süreçte batıda Roma, doğuda ise Pers İmparatorluğu vardır. I. Antiokhos'un kendisini ölmeden önce tanrılar ile aynı yerde göstererek tanrılaştırması Roma düşüncesi ile uyuşmamaktadır çünkü Romalılara göre bu imtiyaz sadece kendi imparatorlarına öldükten sonra verilebilen bir statüdür. Ayrıca Nemrut Dağı'nın en yüksek zirvesinde planlanan bu yapı programı kendisinden sonra başa geçen II. Mithridates tarafından sahiplenilmemiştir. Kendisine hiçbir politik kazanç sağlamayacağını düşündüğünden II. Mithridates, cenazesini sadece kurallara uygun biçimde defnettirdiği babası I. Antiokhos'un kendisi ile çok fazla özleştirdiği bu alana masraf yapmak istememiş olmalıdır (Şahin, 1998: 36-47; Jacobs, 2018: 100; Winter, 2019: 175-181).

Öğrenme Çıktısı

4 Nemrut Dağı Kutsal Alanı'nı değerlendirebilme

Araştır 4

Nemrut Dağı'nın keşfini araştırın.

İlişkilendir

I. Antiokhos ile Nemrut Dağı Kutsal Alanı'nı ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'ndaki heykeller ile neler anlatmak istediğini açıklayın.

1

Troia'nın araştırma tarihçesini ve kronolojisini değerlendirebilme

Troia

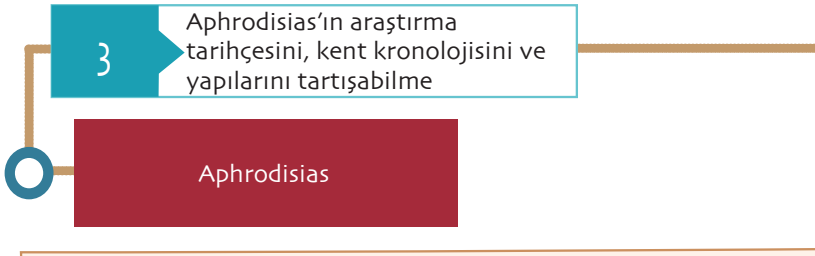
Homeros destanlarına konu olan, Anadolu ve Avrupa tarihinde önemli bir konuma sahip Troia 1998 yılında UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin hazırladığı Dünya Miras Listesi'ne dahil olmuştur. 17. ve 18. yüzyılda birçok gezgin ve araştırmacının dikkati çeken Troia'da 1871-1890 yılları arasında Schliemann kazılar yapar. Troia'nın kültür katmanlarına büyük zararlar veren bu kazılarda Schliemann, "Priamos'un Hazinesi" olarak yanlış bir adlandırma yaptığı buluntuları ele geçirir. Bu süreç, Troia isminin de dünyada yankı bulmasına imkân tanır. Schliemann'ın ölümünden sonra 1893-1894 yıllarında kentte kazılar yapan Mimar W. Dörpfeld, kentin kültür tabakalarına yönelik bulgulara rastlar ve Schliemann kazılarının birçok hatasını düzeltir. 1932-1938 yılları arasında C. W. Blegen tarafından yeniden kazı çalışmaları gerçekleştirilerek kentin Ege Arkeolojisi içindeki yerine yönelik önemli sonuçlar elde edilir. Uzun bir ara sonrasında, 1986-2005 yılları aralığında M. O. Korfmann tarafından yürütülen çalışmalarda, Troia ile ilgili yeni bulguların yanı sıra Genç Tunç Çağı yerleşiminin savunulan bir aşağı kente sahip olduğu tespit edilir. Kazılar, 2013 yılından itibaren Prof. Dr. Rüstem Aslan tarafından yürütülmektedir.

2

Efes'in araştırma tarihçesini, kent kronolojisini ve yapılarını tartışabilme

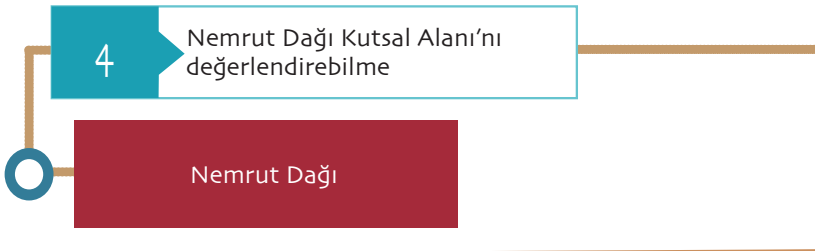
Efes

İzmir'in Selçuk Bülbül Dağı ile Panayır Dağları arasındaki Küçük Menderes deltası üzerinde konumlanan Efes kenti, 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır. 17. yüzyıldan itibaren sayılı birçok gezginin ilgi odağı olan kentte ilk sistemli kazılar 1909'da O. Benndorf tarafından başlatılır. O günden günümüze kazılar aralıksız devam etmektedir. Bölgenin erken Neolitik dönemden itibaren yerleşim gördüğü bilinmektedir. Çukuriçi ve Arvalya Höyükleri erken dönem yerleşime dair önemli izler barındırır. Selçuk ilçesinde yer alan Geç Kalkolitik dönemden itibaren iskân gören Ayasuluk Tepesi ise bölgedeki diğer önemli erken yerleşimdir. Ayasuluk Tepesi'ndeki kale yerleşimi, Geç Bronz Çağ'da (MÖ 2. bin yılın ikinci yarısı) Arzawa-Mira Krallığı'nın başkenti Apasas olarak anılır. MÖ 14. yüzyılda Apasas, Kral Tahuntaradu döneminde en parlak dönemini yaşamış, MÖ 1200'li yıllarda ise deniz kavimleri tarafından yıkılmıştır. MÖ 1050 yılından sonra Dor istilasından kaçan Mikenliler tarafından yeniden iskân edilen yerleşim, bu tarihten itibaren Efes adı ile anılmıştır. Miken işgalinin izlerini taşıyan kentin kuruluş mitosunda başrol Atina Kralı Kadros'un oğlu Androklos'a aittir. MÖ 546'da Lidya egemenliğine giren kent, sırası ile önce Pers ardından da Büyük İskender'in haleflerinden Lysimakhos'un yönetimine geçer. Lysimakhos, MÖ 300 yıllarında Kaystros nehrinin alüvyonları taşınmasıyla birlikte kentin bataklık altında kalması ve bu durumdan ticaretin etkilenebilmesi için Artemision çevresindeki yerleşimi, kentin bugünkü yeri olan Bülbül Dağı ve Panayır Dağı arasına taşımıştır. MÖ 129'da Roma'ya bağlı Asya eyaletinin başkentliğini üstlenen kent, birçok önemli mimari yapıyı bünyesinde barındırır.

Günümüzde Aydın ili Karacasu ilçesi Geyre beldesi sınırları içerisinde kalan Aphrodisias, antik dönemde Karia bölgesinin önemli kentlerinden biridir. Kent sahip olduğu arkeolojik kalıntılar, heykeltıraşlık eserler ve mermer ocakları ile ayrıcalıklı bir konuma sahiptir ve bunlardan dolayı da 2017'de UNESCO Dünya Mirası listesine alınmıştır. 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginlerin dikkatini çeken kentte ilk sistematik kazılar, 1961'de Prof. Dr. K. Erim başkanlığında başlamış ve 1990 yılına kadar aynı araştırmacı ekibi ile birlikte çalışmalarına devam etmiştir. 1990 yılından itibaren ise kazı çalışmaları büyük bir ekip ile Prof. Dr. R. R. R. Smith tarafından sürdürülmektedir.

Kente dair en erken veriler, Pekmez Tepe ve Tiyatro Tepe'den tespit edilmiştir. Bugünkü gördüğümüz kentin kuruluşu ise MÖ 2. yüzyılın başlarında Seleukos Krallığı'na bağlanır. MÖ 129'da Roma'nın Asya eyaletini kurması ile birlikte Aphrodisias'ın da kaderi değişir ve kent her zaman Roma yanlısı bir politika izler. Romalı Julius Caesar'ın aile soylarının Aphrodite'nin oğlu Aeneas'ın soyundan gelmiş olması, Aphrodite Tapınağı ve kültü ile önemli bir konumdaki Aphrodisias'ın da Roma tarafından her zaman imtiyazlı bir kent konumunda olmasını sağlamıştır. Kentte, özellikle MS 1. yüzyıldan itibaren önemli yapı faaliyetleri başlamıştır. Yapıların büyük bir kısmının finansmanı İmparator Augustus'un azatlı kölesi Aphrodisiaslı C. Julius Zoilos tarafından gerçekleştirilmiştir. Aphrodisias'ı Anadolu'daki diğer birçok kentten özel kılan bir özelliği ise kentteki heykeltıraşlık faaliyetleridir. Kentte MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından MS 6. yüzyılın erken dönemlerine kadar kesintisiz bir biçimde ve farklı türlerde heykeltıraşlık eserler üretilmiştir. MS 4. yüzyılda Karia eyaletinin başkenti konumuna getirilen kent, MS 7. yüzyılda terk edilmiştir.

Adıyaman ili, Kahta ilçesi Karadut köyü sınırları içerisindeki Nemrut Dağı, 1987'de UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilmiştir. Bir yıl sonra ise Bakanlar Kurulu Kararı ile çevresindeki Eski Kale, Yeni Kale, Karakuş Tepe ve Cendere Köprüsü ile birlikte Milli Park olarak koruma altına alınmıştır. 1882'de O. Puchstein ile K. Sester'in bölgede yaptıkları araştırmalarda 2150 m yükseklikteki Nemrut Dağı'nın zirvesindeki görkemli mezarın I. Antiokhos tarafından yaptırıldığı tespit edilir. 1883 yılının Mayıs ayında Osmanlı hükûmeti adına Osman Hamdi Bey alanda kazılar yapar. Bu tarihten 1938 yılına kadar Nemrut Dağı'nda bir araştırma yapılmamıştır. 1938, 1947 ve 1951 yıllarında Amerikalı mimar T. Goell ve F. K. Dörner; bölgede geniş çaplı araştırmalar yaptıktan sonra daha önceki çalışmaları yetersiz bulduklarından Nemrut Dağı'nda kazı yapılmasını gerekli görürler. 1953-1956 yılları arasında Goell başkanlığındaki kazılara Dörner de ekip üyesi olarak katılır. Goell'in çalışmaları 1973 yılına kadar devam eder. 1980'li yıllarda Dörner, 1986 yılından itibaren ise S. Şahin, Nemrut Dağı'nda çalışmıştır. Kommagene kralı I. Antiokhos'un (MÖ 69-MÖ 36) Nemrut Dağı'nın zirvesine konumlandığı yığma küçük taşlardan yapılan yaklaşık 50 m yüksekliğe sahip heybetli heykelleri ve yazıtları ile sıklıkla tanrıların tahtı olarak anılan tümülüs; doğu, batı ve kuzeyinde birer terasa sahiptir. Her bir terasın sahip olduğu heykeltıraşlık eserler, I. Antiokhos'un kendisinin ve döneminin propagandasını yaptığı, aklındaki Doğu-Batı uzlaşmasını gerçekleştirmeye çalıştığı bir alana hizmet etmektedir.

1 Aşağıdakilerden hangisi Troia'nın Denizsel Troia Kültürü tabakasına ait özelliklerden biri **değildir**?

- A. Troia I-II ve III evrelerini kapsaması
- B. Bu evrede içe dönük dar sokaklar ve yollar tarafından kesintiye uğrayan iç içe geçmiş yapılar yer alması
- C. Troia I'de etrafı surla çevrili olması
- D. Troia II'de ticaretin yoğunlaşması
- E. Troia III'de deniz ticaretinin giderek azalması

- 2 I. Troia VIIb1-b3 olarak üç evrede değerlendirilir.
- II. Çark yapımı seramiklerinin yanı sıra el ile şekillendirilen seramiklerde görülür.
- III. Troia VIIb2 yerleşiminin yıkımından sonra halk başka yerlere göç etmiştir.

Yukarıdaki ifadeler Troia'nın hangi dönemine aittir?

- A. Denizsel Troia Kültürü
- B. Anadolu Troia Kültürü
- C. Yüksek Troia Kültürü
- D. Erken Demir Çağı
- E. Hellenistik Dönem

3 Efes antik kentini bugünkü yerine geçiren yönetim aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Seleukos
- B. Antiokhos
- C. Attalos
- D. Ptolemaios
- E. Lysimakhos

4 Celsus kütüphanesi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Efes'te Kuretlar Caddesi'nde konumlanır.
- B. MÖ 50 yılına tarihlenmektedir.
- C. Kütüphanenin içerisinde Prokonsül Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus'un mezarı mevcuttur.
- D. İnşaatı Tiberius Claudius Ariston tarafından başlatılmıştır.
- E. Anadolu'nun neredeyse en iyi korunmuş kütüphanelerinden birisidir.

5 Aphrodisias antik kenti hangi yıl UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır?

- A. 1998
- B. 2002
- C. 2006
- D. 2012
- E. 2017

6 Aphrodisias'ta birçok imar faaliyetini gerçekleştiren Aphrodisiaslı Roma vatandaşı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. C. Julius Zoilos
- B. Marcus Antonius
- C. Sulla
- D. Octavianus
- E. Pompeius

7 Aphrodisias'taki Aphrodite Tapınağı bazilika planlı Aziz Michael Katedrali'ne dönüştürülürken önemli bazı değişiklikler geçirmiştir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi bu değişikliklerden biri **değildir**?

- A. Tanrıçanın heykelinin bulunduğu kapalı alan kapatılmıştır
- B. Yapının doğusuna bir apsis eklenmiştir
- C. Yapının girişi doğuya alınmıştır
- D. Tapınağın dış sütunları kilisenin iç kısmındaki sütunlara dönüştürülmüştür
- E. Tapınak yanlara doğru genişletilmiştir

8 Aphrodisias, MS 4. yüzyılın başlarında Karia'nın başkenti olunca kentteki hangi yapı valinin yönetim binası olarak kullanılmıştır?

- A. Aphrodite Tapınağı
- B. Tiyatro
- C. Güney agora
- D. Kuzey agora
- E. Sivil Bazilika

9 Nemrut Dağı anıtlarında Osmanlı hükümeti adına 1883'de kazı yapan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Osgan Efendi
- B. Aziz Ogan
- C. Osman Hamdi Bey
- D. Karl Dörner
- E. Sencer Şahin

10 Nemrut Dağı Kutsal Alanı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. I. Antiokhos döneminde yapılmıştır
- B. Tümülüs toplam üç terasa sahiptir
- C. Tümülüsün en büyük terası batıda bulunur
- D. Doğu terası bir altara sahiptir
- E. Doğu ve batıdaki teraslardaki tanrı heykellerinin arka yüzünde kült yazıtları vardır

1. B

Yanıtınız yanlış ise “Troia: Troia’nın Kronolojisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. D

Yanıtınız yanlış ise “Troia: Troia’nın Kronolojisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. E

Yanıtınız yanlış ise “Efes: Kentin Kronolojisi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. B

Yanıtınız yanlış ise “Efes: Kentin Kronolojisi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “Aphrodisias” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. A

Yanıtınız yanlış ise “Aphrodisias: Kentin Kronolojisi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise “Aphrodisias: Kentin Kronolojisi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. E

Yanıtınız yanlış ise “Aphrodisias: Kentin Kronolojisi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. C

Yanıtınız yanlış ise “Nemrut Dağı: Araştırma Tarihçesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

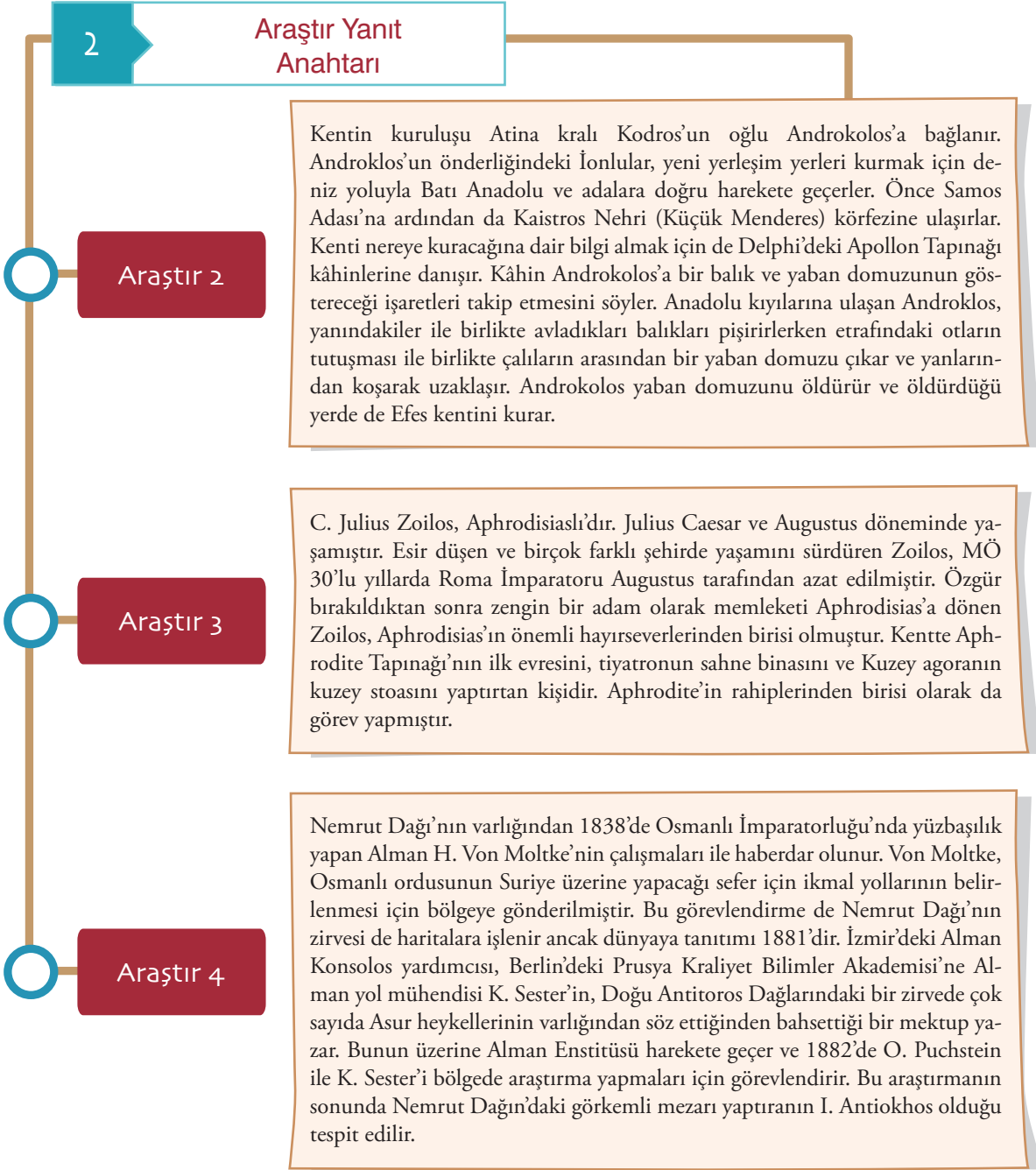
Yanıtınız yanlış ise “Nemrut Dağı: Nemrut Dağı Kutsal Alanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Denizsel Troia Kültürü (MÖ 3000-2200); Troia I-II ve III evreleri MÖ 3000-2200 yılları arasına tarihlendirilir ve Denizsel Troia Kültürü olarak adlandırılır. Bu dönemde Troia, jeopolitik konumunun getirisi olarak ticaret açısından bölgede önemli bir noktada yer alır. Etrafı surla çevrili Troia I yerleşimi, Yunan ve Roma tapınak mimarisinin kökenini oluşturan birçok megaron yapısına da ev sahipliği yapar. Troia II’de çömlekçi çarkının kullanılması ile Depas Amphikypellon olarak adlandırılan içki kapları gibi yeni formlar üretilmeye başlanmıştır. Schliemann tarafından Priamos Hazinesi olarak isimlendirilen eser grubu da bu döneme aittir. Büyük bir yangın ile yıkılan Troia II’in sonrasında, Troia III’de deniz ticaretinin giderek azaldığı saptanmıştır. Troia IV ve V yerleşimleri (MÖ 2200-1700) İlk ve Orta Tunç Çağı içerisinde değerlendirilir ve Anadolu Troia Kültürü olarak adlandırılır. Bu dönemde içe dönük dar sokaklar ve yollar tarafından kesintiye uğrayan iç içe geçmiş yapılar yer alır. MÖ 1700-1200 aralığı Troia VI ve Troia VIIa evrelerini kapsamaktadır. Yüksek Troia Kültürü olarak adlandırılan her iki evrede de kentte iç kale ve aşağı şehir olmak üzere iki yerleşim bulunur. Troia VI, MÖ 1300’lü yıllarda gerçekleşen bir deprem sonucunda yıkılmıştır. Troia VIIa ise, MÖ 1200’lü yıllarda gerçekleşen bir savaş sonucunda son bulmuştur. Troia VIIb1-b3 olarak üç evrede değerlendirilen yerleşimler, Troia’nın Erken Demir Çağı’ını oluşturur. Bu süreçte geleneksel çark yapımı seramiklerin yanında tekrardan elde şekillendirilen seramikler üretilmeye başlanmıştır. Troia, MÖ 700 ile MÖ 85 yılları arasındaki Arkaik ve Hellenistik dönem aralığında yeniden inşa edilir. MÖ 3. yüzyılda kentte yeni bir imar faaliyeti süreci başlar ve Athena Tapınağı ile bir tiyatro inşa edilir. İmparator Augustus, Hadrian ve Caracalla kenti ziyaret eder ve kentte imar faaliyetlerine destek olurlar.

Kaynakça

- Alzinger, W. (1974). Augusteische Architektur in Ephesos, *SoSchrÖAI*, 16.
- Aslan, R. (2002). Bir Kentin Bitmeyen Hikayesi. Büyük İskender'den Heinrich Schliemann'a Troia Yollarında. V. Torun (Ed.), *Çanakkale Troas Arkeoloji Buluşması Bildirileri*, 2-6 Eylül 2002, 19-41.
- Aslan, R. (2010). Troia'da Koruma Uygulamaları ve Ören Yerinin Sunumu. *TÜBA-KED*, 8, 175-182.
- Aslan, R. (2012). Troya: Mitolojiden Arkeolojiye Bir Kentin Öyküsü. F. Özdem (Ed.) *Aşklar, Savaşlar, Kahramanlar ve Çanakkale* içinde (ss. 203-217), Yapı Kredi Yayınları.
- Aytüre, S. (2017). Hellenistik Dönem'de Panionion/İonia Birliği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 337-348.
- Becks, R. (2002). Yüksek Troia Kültürü: Troia VI / VIIa. E. Işın (Ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk* (ss. 84-93), Yapı Kredi Yayınları.
- Blum, S. W. E. (2002). Troia'da Biten Erken ve Başlayan Orta Tunç Çağı: Troia IV ve Troia V Anadolu Troia Kültürü. E. Işın (Ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk* içinde (ss.74-83), Yapı Kredi Yayınları.
- Büyükkolancı, M. (2001). Ayasuluk Tepesi. *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 24-26 Nisan 2000 (2001), 1-5.
- Chaniotis, A. (2019). Aphrodisias: Tarihçe ve Toplum yak. MÖ 200 – yak. MS 230. O. Tekin (Ed.) *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* içinde (ss. 374-397), Yapı Kredi Yayınları.
- Çalış-Sazcı, D. (2002a). Troia Kazı Tarihçesi. E. Işın (Ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk* (ss. 46-53). Yapı Kredi Yayınları.
- Çalış-Sazcı, D. (2002b). Denizsel Troia Kültürü. E. Işın (Ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk* içinde (ss. 54-65). Yapı Kredi Yayınları.
- De Staebler, P. (2009). Şehir Surlarında Kullanılan İşlemeli Devşirme Mermerler. R. R. R. Smith ve J. L. Lenaghan (Ed.) *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* içinde (ss. 185-199), Yapı Kredi Yayınları.
- Doruk, S. (1989). Aphrodisias: Araştırmalar-Kazılar-Tarihçe. *Belleten*, 53/207-208, 553-564.
- Dörner, F. K. (2021). *Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, Kommagene-Doğu Anadolu'da Arkeolojinin Büyük Macerası*. V. Ülkü (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdemgil, S. (1988). *Efes*. Net Turistik Yayınları.
- Eren, K. (2015). Aphrodite'nin Kenti Aphrodisias. F. Özden (ed.) *Aydın Güzelhisar* içinde (ss. 11-45), Yapı Kredi Yayınları.
- Georges, P. (1994). *Barbarian Asia and the Greek Experience: From the Archaic Period to the Age of Xenophon*. The Johns Hopkins University Press.
- Jacobs, B. (2018). Nemrut Dağı'ndaki Kutsal Alan-Kommagene Kralı I. Antiokhos ile Oğlu II. Mithridates'in Yapı Politikası. J. Wagner (Ed.), *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar. Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar* içinde (ss. 93-104), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hnila, P. – Pieniazek-Sikora, M. (2002) Erken Demir Çağı'nda Troia (Troia VIIb 1-3). E. Işın (Ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk* içinde (ss. 94-103), Yapı Kredi Yayınları.
- Horejs, B. (2017). The Çukuriçi Höyük Research Project. B. Horejs (Ed.), *Çukuriçi Höyük 1, Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC* içinde (ss. 11-21), Austrian Academy of Sciences Press.
- Hueber, F. (1997). *Ephesos. Gebaute Geschichte*. von Zabern.
- Korfmann, M. (1995). Troia – Ausgrabungen 1994. *Studia Troica*, 1-38.
- Külzer, A. (2011). Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihine Bir Genel Bakış. F. Daim – S. Ladstätter (ed.), *Bizans Dönemi'nde Ephesos* içinde (ss. 29-46), Ege Yayınları.
- Ladstätter, S. – Pülz, A. (2007). Ephesus in the Late Roman and Early Byzantine Period: Changes in its Urban Character from the Third to the Seven Century AD. A. G. Poulter (Ed.) *The Transition to Late Antiquity On the Danube and Beyond* içinde (ss. 391-433), Oxford University Press.
- Ladstätter, S. (2010). Yamaç Evler/Ephesos. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 16, 50-59.
- Ladstätter, S. (2017). Efes Artemis Tapınağı. Antik Dünyanın 7 Harikası. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 59, 52-61.
- Meriç, R. (1988). Überblick zur Historischen Geographie des Küçük Menderes (Kaystros) Tales. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4(1), 202-213.
- Messerschmidt, W. (2011). Grabstele eines Herrschers von Kummuh-zu den späthethitischen Wurzeln des kommagenischen Königs-und Ahnenkultes. *Asia Minor Studien*, 64, 283-308.

- Messerschmidt, W. (2018). Gelenek ile Yenilik Arasında. Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Atalar Galerisi. J. Wagner (ed.) *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar. Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar* içinde (ss. 105-118), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ramsay, R. W. (1901). Ephesus. *The Biblical World*, 17(3), 167-177.
- Rathmayr, E. (2010). Die Präsenz des Ktistes Androklos in Ephesos. *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse*, 145, 19-60.
- Rose, B. (1992). The 1991 Post-Bronze Age Excavations at Troia. *Studia Troica*. 2, 43-60.
- Rose, B. (1994). The 1993 Post-Bronze Age Excavations at Troia. *Studia Troica*. 4, 75-104.
- Rose, B. (1999). The 1998 Post-Bronze Age Excavations at Troia. *Studia Troica*. 9, 35-71.
- Rose, B. (2002). Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinde İlion, E. Işın (ed.) *Troya. Efsane ile Gerçek Arasında Uzanan Bir Kente Yolculuk*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 104-115.
- Sanders, D. H. (1996). *Nemrud Dağı: The Hierothesion of Antiochus I of Commagene, Results of the American Excavations Directed by Theresa B. Goell*. The Pennsylvania State University Press.
- Scherrer, P. (2000). *Ephesus. The New Guide*. Ege Yayınları.
- Scherrer, P. (2001). The Historical Topography of Ephesos. D. Parrish (Ed.). *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, JRA Suppl., 45, 57-87.
- Scherrer, P. & Trinkl, E. (2006). *Die Tetragonos Agona in Ephesos. Grabungsergebnisse von archaischer bis in byzantinische Zeit: ein Überblick. Befunde und Funde klassischer Zeit. Forschungen in Ephesos 13/2*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Smith, R. R. R. (2009). Yazıtlar, Tasvirler ve Arkeolojik Veriler Işığında Heykel Atölyeleri. R. R. R. Smith & J. L. Lenaghan (Ed.) *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* içinde (ss. 102-119), Yapı Kredi Yayınları.
- Steskal, M. & La Torre, M. (2002). Das Vediusgymnasium in Ephesos. Die Geschichte der archäologischen Erforschung des Vediusgymnasiums und seines Umfeldes. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, 70/2001, 221-244.
- Strabon, Geographica/Coğrafya (Anadolu XII, XIII, XIV). A. Pekman (Çev.), 2012.
- Şahin, S. (1992). Nemrut Dağ Projesi: 1989/90 Araştırma Sonuçları. *Araştırma Sonuçları IX*, 303-310.
- Şahin, S. (1998). Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ. N. Başgelen (Ed.) *Tanrılar Tahtı Nemrut* içinde (ss. 36-47), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Thür, H. (2003). Die spätantike Ephesos. Aspekte zur Frage der Christianisierung des Stadtbildes. G. Bands – H. G. Severin (ed.). *Die spätantike Stadt und ihre Christianisierung: Symposium vom 14. Bis 16. Februar 2000 in Halle/Saale* (ss. 259-273). Reichert.
- Türkoğlu, S. (1971). Efes: Tarih – Arkeoloji. Ticaret Matbaacılık.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi, (2009). Türkiye'nin Dünya Miras Alanları. Koruma ve Yönetimde Güncel Durum, Ankara.
- Uzunlaşan, A. (2010). Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 11-42.
- Van Voorhis, J. (2009). Aphrodisias'ta Heykeltıraşlık Eğitimi. R. R. R. Smith – J. L. Lenaghan (Ed.) *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* içinde (120-135), Yapı Kredi Yayınları.
- Van Voorhis, J. (2018). *Aphrodisias IX: The Sculptor's Workshop*. Reichert Verlag.
- Yıldırım, B. (2009). Aphrodisias: Şehir ve Kamu Yapıları. R. R. R. Smith-J. L. Lenaghan (Ed.) *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* içinde (ss. 34-69), Yapı Kredi Yayınları.
- Winter, E. (2019). Kommagene: Seleukoslar, Parthlar ve Romalılar Arasında. O. Tekin (Ed.) *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu* içinde (ss. 166-193), Yapı Kredi Yayınları.

■ İnternet Kaynakları

<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr>

<https://www.troyexcavations.com>

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

Bölüm 3

Hierapolis-Pamukkale ve Pergamon-Bergama

öğrenme çıktıları

Hierapolis-Pamukkale

- 1 Hierapolis-Pamukkale'nin konumunu, kuruluşunu, tarihsel sürecini ve yapılarını tartışabilme

Pergamon-Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı

- 2 Pergamon-Bergama'nın konumunu, kuruluşunu, tarihsel sürecini ve yapılarını değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Hierapolis • Pamukkale • Pergamon • Bergama • UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite; ilki karma (hem kültürel hem doğal) kategoride, ikincisi kültürel kategorisinde UNESCO'nun Dünya Mirası Listesine alınan Hierapolis-Pamukkale ile Pergamon-Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı tanıtılmaktadır. *Hierapolis-Pamukkale*, nitelik ve değer olarak (iii, iv, vii) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylamasından sonra 1988 tarih/485 dosya numarasıyla karma kategoride; *Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı*, nitelik ve değer olarak (i, ii, iii, iv, vi) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylamasından sonra 2014 tarih/1457 dosya numarasıyla kültürel kategoride UNESCO'nun Dünya Mirası Listesine alınmıştır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i); İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); Bir yapı tipinin seçkin bir örneği, ya da insanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir mimari ve teknolojik bütünün veya peyzajın örneği olması. (vi), İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünün veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı. (vii); Üstün doğal bir fenomeni veya istisnai bir doğal güzelliğe ve estetik öneme sahip alanları içermeli.

HIERAPOLİS-PAMUKKALE

Sıcak su kaynakları ile şekillenmiş Büyük Menderes (Maiandros) Nehri'nin kollarından Çürüksu'nun (Lykos) aktığı bir vadi üzerinde antik dönemde kurulmuş bulunan Hierapolis Antik Kenti; Denizli ilinin Pamukkale ilçesinin bulunduğu alanda, antik dönemde kurulmuş bulunan Pergamon Kenti İzmir ilinin adını verdiği Bergama ilçesinin bulunduğu alanda yer almaktadır. Kentin ilginç ve etkileyici görünümü ve Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi mimari kalıntılarının zenginliği, Hierapolis Antik Kenti'nin Antik Çağ'dan günümüze kadar en ünlü ören yerlerinden biri olmasını sağlamıştır.

Kentin ismine ilişkin olarak Pergamon Kralı II. Eumenes'in, Pergamon kentinin kurucusu olarak kabul edilen Telephos'un eşi Hiera için, Hiera Kenti anlamındaki bu ismin kente verildiği ileri sürülmektedir (Akurgal, 1993: 464). Batı yönünde Pamukkale traverten terasları ile adeta doğal bir kale görünümünde olan yerleşim, antik dönem yazarlarından Stephanus Byzantinos'un verdiği bilgiye göre kentte bulunan tapınakların fazla olması nedeniyle Hierapolis yani Kutsal Kent adını almıştır (Cohen, 1995: 306; Bean, 2000: 251).

dikkat

Hierapolis, Roma İmparatoru Augustus dönemine kadar basılan sikkelerde "Hierapolis, Tapınak Kent" adıyla yer almaktadır.

Bugün olduğu gibi antik dönemde de tarımsal ve ticari faaliyetlere elverişli olan Lykos Vadisi, yoğun nüfus hareketlerine sahne olmuştur.

Hierapolis; Phrygia Bölgesi sınırları içinde, sıcak su kaynakları ile şekillenmiş Maiandros (Büyük Menderes)'un kollarından biri olan Lykos (Çürüksu) Nehri'nin aktığı bir vadi üzerindedir. Lykos Vadisi güneydoğuda Kadmos (Honaz) Dağı, güneyde Salbakos (Babadağ) ile sınırlıdır. Birçok bölgeyi birbirine bağlayan kent; İç Anadolu Bölgesi'nin yollarını, Ege Bölgesi ile birleştirir. Antik kentin batısında; Ephesos, Miletos ve Smyrna, güneyinde; Kibyra, Attaleia, Perge, Side, doğusunda; Kolossai ve Apameia Kentleri yer alır.

Hierapolis Antik Kenti'nin kalıntılarının bulunduğu alanda görülen traverten oluşumlar, kentin yakınındaki kaynaklardan saniyede 250 litre debi ile akan 35°C ısıdaki suyun basıncının düşmesiyle karbondioksit kaybetmesi ve kalsiyum karbonat çökmesi sonucunda oluşan ve yılda yaklaşık olarak 3 cm kalınlığa ulaşan kalker tabakalardır. Bugünkü Pamukkale ise adını yöredeki bu bembeyaz kalker tabakalardan almıştır.

Araştırma Tarihçesi

Hierapolis kentindeki ilk araştırmalar 17. yüzyılın sonlarında, 1678-1699 yılları arasında J. Spon, G. Wheeler, T. Smith tarafından gerçekleştirilmiştir. Kente girildiğinde dikkati çeken mezar-

lar ise 1745 yılında R. Pococke tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. R. Chandler, 1775 yılında kenti ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde tiyatro yazıtlarını okumuştur. 19. yy'da C. R. Cockerell, Plutonium'u tanımlamış, tiyatro ve Büyük Hamam'ın planlarını çıkartmıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Albay W. M. Leake, Plutonium üzerine tespitlerde bulunmuştur. L. De Laborde tiyatronun, nekropolden bazı mezarların ve travertenlerin gravürlerini çizmiştir. 19. yüzyılda Ch. Texier ile W. J. Hamilton; kentteki pek çok yapının, mezarların ve travertenlerin gravürlerini çizmişlerdir. 19. yy'ın ortalarına gelindiğinde Ch. Tremaux kentin planının yanı sıra tiyatronun topografik planlarını ve sahnenin ön cephesinin tahmini çizimini yapmıştır. W. M. Ramsay 1882-1897 yılları arasında kenti ziyaret etmiştir. 19. yy'ın sonlarına gelindiğinde C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich ve F. Winter tarafından Hierapolis Antik Kenti ile ilgili ilk bilimsel yayın "Altertümer Von Hierapolis" adıyla hazırlanmıştır.

Hierapolis Antik Kenti'ndeki ilk kazı çalışmaları 1957 yılında İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından P. Verzone ile başlamıştır. Bu çalışmalarda kentin planı, Hristiyanlık dönemi yapıları, Aziz Philippus Martyrionu ve Apollon Tapınağı'ndaki kazı çalışmaları ile Frontinus Kapısı ve nekropolis alanındaki bazı anıtların restorasyonu da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca tiyatroda başlatılan kazı çalışmalarıyla agora ortaya çıkarılmıştır. Kentin hippodamik plana göre planlanarak kurulduğu bu çalışmalar ile saptanmıştır. 1987 yılından itibaren Daria De Bernardi Ferrero başkanlığında sürdürülen kazılar, 2000-2018 yılları arasında Ord. Prof. Dr. Francesco D'Andria'nın başkanlığında devam etmiştir. D'Andria'nın emekli olmasının ardından Hierapolis'teki kazı ve araştırmalar Prof. Dr. Grazia Semeraro'nun başkanlığında yürütülmektedir (D'Andria, 2003: 17-19; Okunak, 2005: 8-11; Scardozzi, 2020: 15-20).

Resim 3.1 Hierapolis (Pamukkale) Antik Tiyatro

Kent Tarihi ve Yapıları

Hierapolis kentinin Helenistik dönem kuruluşundan öncesine, erken evresine ait kalıntılar az olmakla birlikte sıcak su kaynağı ve Plutonium Mağarası ile aynı bölgede yer alan Alaburun Tepesi'nde Denizli Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda MÖ 7. yy'a tarihlenen Phryg (Frig) seramikleri tespit edilmiştir (Ceylan, 1999: 266; Bean, 2000: 259).

MÖ 3. yy'da Helenistik dönemde kurulan kent, III. Aleksandros'dan (Büyük İskender) sonra ilk olarak Seleukos Krallığının denetimine girmiş; MÖ 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'nda, Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Roma desteğini alan Pergamon Kralı II. Eumenes'e yenilmesinin ardından MÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı ile Pergamon Krallığına geçmiştir. Seleukoslar döneminde olduğu gibi bu dönemde de önemli bir dinsel merkez olması nedeniyle Hierapolis'e özel önem verilmiştir (Cohen, 1999: 49; Ferrero, 1993: 109). Krallığın Hierapolis'e önem vermesinin bir başka önemli nedeni de Hierapolis üzerinden Phrygia ve Pisidia Bölgelerinde hâkimiyet sağlanması isteğidir. Pergamon Kralı III. Attalos'un, MÖ 133 yılında vasiyet yoluyla Pergamon topraklarını Roma İmparatorluğu'na bırakmasıyla tüm Batı Anadolu kentleri gibi, Hierapolis de savaşılmadan Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girmiştir. MÖ 129 yılından itibaren Roma İmparatorluğu'nun Asia eyaletine bağlanarak prokonsüller tarafından yönetilen kent; önce Kibyra Conventus Birliği'ne, MS 3. yy'dan sonra da Phrygia Pacatiana'ya dâhil edilmiştir.

Kentin Helenistik döneminin sonlarında geçirdiği gelişim tam olarak bilinmemekle birlikte kireçli suların çökeltileriyle oluşan düz arazide ve üstteki tepenin yamacındaki alana yayılan Helenistik dönem yerleşmesi, yaklaşık olarak 30m x 75m (100 x 250 ayak) genişliğindeki insulaları çevreleyen ve genişliği 3m (yaklaşık olarak 100 ayak) olan en dar sokak genişliği yaklaşık olarak 14m olan kuzey-güney doğrultusundaki ana aks üzerindedir.

Roma İmparatorluğu'nun ilk yıllarına ilişkin kentte İmparator Augustus'un şerefine oyunlar düzenlendiği bilinmektedir. Kent MS 17 ve MS 60 tarihlerinde gerçekleşen iki büyük depremle tamamen yıkılmıştır. (Altunel, 2000: 317; D'Andria, 2003:10).

Roma İmparatoru Nero döneminde (MS 54-68) eski planına da sadık kalarak imparatorluk yardımıyla kentte yeniden imar faaliyetlerine başlanmış, Batı Anadolu Helenistik kentlerinde olduğu gibi, kent hippodamos (ızgara) plana göre inşa edilmiştir. Roma İmparatoru Domitianus döneminde (MS 81-96) Asia Prokonsülü Julius Frontinus, kentte büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilerek yapıları bu İmparatora ithaf edilmiştir (Ritti, 1987a: 73; Ferrero, 1993: 110; Ritti, 1999: 534; D'Andria, 2003: 10).

Hierapolis'i MS 129 yılında ziyaret eden İmparator Hadrianus, yeni imparatorların tahta çıkışını kutlamak amacıyla kentlerin ödediği vergiyi (aurum coranarium) kabul etmemiş ve bu parayla anıtsal agoranın inşasına başlanmıştır. İmparator ve karısı Sabina'nın onuruna kentte her ikisinin de heykelleri dikilmiştir.

Resim 3.2 Hierapolis (Pamukkale) Tiyatro Yazıtı

Tiyatroda bulunan bir yazıtta ve İmparator Hadrianus'un (MS 117-138) kente hitaben yazdığı iki mektupta kente sığınma, vergiden muafiyet, özerklik gibi ayrıcalıkların verildiği belirtilmiştir (Ritti, 1987a:73; Ferrero, 1993: 109; D'Andria, 2006: 366).

İmparator Domitianus döneminde Prokonsül Iulius Frontinus tarafından Frontinus Caddesi ve anıtsal girişi kulelerle destekli üç kemerli şeref kapıları yaptırılmıştır. Yine bu dönemde anıtsal agorada değişiklikler yapılmış, MS 2. yy'da oyunlar ve gladyatör dövüşlerine bağlı olarak meydan Ion Düzenindeki stoalarla çevrelenmiştir. MS 2. ve 3. yy'da kentin ekonomik ve ticari olarak geliştiği yerleşimdeki mermerden yapılmış anıtsal mimariden anlaşılmaktadır. Bu yüzyıllarda kentte önemli kamu yapıları inşa edilmiş, özellikle nekropoliste aristokrat aileler için anıtsal mezarlar yaptırılmıştır. Kuzey nekropolise giden yol üzerine hamam yapısı ve kentin merkezinde inşa edilmiş olan tiyatroya ilaveten ikinci tiyatro binası inşa edilmiştir. Kentte bugün görülen görkemli ve anıtsal yapıların büyük çoğunluğu ise Flaviuslar dönemine (MS 1.-3. yy) aittir. Severuslar hanedanlığından olan Elagabalus döneminde (MS 218-222) kente “Neokoros” tapınak koruyuculuğu unvanı verilerek kent vergiden muaf tutulmuştur. Bu unvan Alexander Severus ve Philippus dönemine kadar korunmuştur (Ritti, 1987a: 73). “Neokoros” unvanının devamıyla birlikte Alexander Severus döneminde (MS 222-235), imar faaliyetleri sürdürülmüş ve kentin kuzey kesiminde Triton Çeşmesi inşa edilmiştir (D’Andria, 2003: 120).

Resim 3.3 Hierapolis (Pamukkale) Mezarlar

Kentin tekstil üretiminde, kumaşların boyanmasında ve dokumada iddialı olduğu görülmektedir. Burada dokunan kumaşların İtalya'ya ihraç edildiği; kentin aynı zamanda Ephesos, Smyrna, Pergamon, Sardes, Aphrodisias gibi kentlerle ticari ilişkisinin olduğu ve birlik sikkeleri basıldığı bilinmektedir.

MS IV. yy'ın ikinci yarısında kentte meydana gelen ikinci deprem ile agora gibi bazı yapılar da terk edilmiştir. İmparator II. Constantinus döneminde, MS 350-361 yılları arasında tiyatroya iki kez yenileme çalışmalarına gidilmiştir. MS IV. ve VI. yüzyıllarda kentin çevresinde, barbar akınlarından korunmak amacıyla sur duvarları inşa edilmiştir. Bu yüzyıllarda kent planında da değişiklikler yapılmıştır. Terkedilen agora tuğla, kiremit ve seramik üretilen bir işlişe dönüşmüştür.

MS V. ve VI. yy'da imar faaliyetleri devam eden Hierapolis'te bu dönemde pagan inancının devam etmesinin yanında, Hristiyanlığın yayılmasında da fazla zorlukla karşılaşılmamıştır. İstanbul'un o devirdeki adıyla Constantinopolis'in etkileri ile anıtsal kiliseler inşa edilmiştir. Hz. İsa'nın havarilerinden Philippus'un MS 80 yılında öldürülmesi burada meydana gelmiş, MS 535'te Phrygia Pacatiana Secunda'nın metropolisi ilan edilmesi ile önemli bir Hristiyanlık merkezi olmuş ve St. Philippus adına burada büyük bir kilise inşa edilmiştir. Ana aks boyunca şehir dışı kilisesi (Hamam-Kilise) katedral ve vaftizhanesi, Sütunlu Bazilika, doğudaki tepenin üzerinde bir mimari başyapıt olan Aziz Philippus Martyrionu bulunur. St.

Philippus Martyrionu'nun Hierapolis'te yer almasından dolayı şehrin dini önemi giderek artmıştır. MS VII. yy'ın ilk yarısında İmparator Heraclius (MS 610-641) döneminde yıkıcı bir deprem ile tahrip olan kent eski varlığını kaybetmiş, MS 12. yy.da küçük bir kasaba hâlini almıştır. Selçukluların 1210 yılında bölgeye gelmesiyle birlikte kent Türklerin eline geçmiş, 1354 yılında Batı Anadolu'yu etkileyen büyük depremden sonra tamamen terk edilmiştir (Ritti, 1987b: 118; Ferrero, 1993: 112; D'Andria, 2003: 111-12; Okunak, 2005: 8).

dikkat

1210 yılında Türkiye Selçuklularının eline geçen Hierapolis kenti, 1354 yılında gerçekleşen büyük depremden sonra tamamen terk edilmiştir.

Resim 3.4 Pergamon Antik Kenti Genel Görünüm

Öğrenme Çıktısı

1 Hierapolis-Pamukkale'nin konumunu, kuruluşunu, tarihsel sürecini ve yapılarını tartışabilme

Araştır 1

Hierapolis-Pamukkale'nin tarihsel sürecini araştırın.

İlişkilendir

Hız. İsa'nın havarilerinden Aziz Philippus'un kentin Hristiyanlık merkezi olmasında ne gibi rol oynadığını tartışın.

Anlat/Paylaş

Hierapolis-Pamukkale'nin UNESCO Dünya Mirası Listesine giriş sürecini anlatın.

PERGAMON-BERGAMA VE ÇOK KATMANLI KÜLTÜREL PEYZAJ ALANI

Antik dönemde Mysia Bölgesi'nde yer alan Pergamon Kenti; Kaikos (Bakırçay) Irmağı'nın iki kolu arasında, denizden yaklaşık olarak 392,3 m yükseklikteki bir tepe üzerine kurulmuştur. Pergamon adı eski olmakla birlikte, Yunanca öncesi bir dille "Pergamos" ya da "Pergamon" "kale" veya "müstahkem mevki" anlamına gelmektedir (Radt 2001: 21).

Antik kentin bulunduğu tepe, Pindasos (Kozak) Dağlarının güney eteklerinin bir parçasıdır. Yerleşimin görkemli tiyatrosunun da bulunduğu oldukça dik batı yamaç ise birkaç yapı terası şeklinde düzenlenmiştir. Güneydoğudaki zirve platosu da bir yamaç olarak alçalır ve kentsel alanın batısındaki Kaikos (Bakırçay) Vadisi'ne yönelimini belirler. Bu da akropolis ve zirve platosundan göze çarpan bir şekilde basamakla ayrılan güney yamaçın üst kısımlarında devam eder. Dağın doğal şekli adeta kentin iç yapısını ve çevresindeki peyzaja entegrasyonunu belirlemiştir. Açık bir şekilde söylenebilir ki Pergamon'un kentsel gelişimi, sıra dışı ve yenilikçi çözümler üretilmesine yol açan özel bir topografyanın yaratıcı şekilde değerlendirildiği bu yerleşimle kanıtlanmaktadır. İnsan yapımı teraslar ve çevredeki ovaya hâkim büyük anıtlarla topografyadan yararlanarak inşa edilmesi, Helenistik ve Roma şehir planlama ve tasarımının bir şaheseridir (Radt, 2001: 21; Gehrke, 2014: 122).

Araştırma Tarihçesi

Pergamon ile ilgili olarak ilk kapsamlı ve bilimsel amaçlı araştırma, Fransız mimar ve arkeolog Charles Texier tarafından yapılmıştır. Osmanlı Hükûmeti ile Fransız Hükûmeti tarafından desteklenen bu çalışma, Anadolu'daki antik yapıları tespit etmeye yönelik olan ve 1833'te başlatılan araştırma faaliyetleri kapsamında yürütülmüştür. İngiliz arkeolog Charles Fellows ile Alman Eski Çağ araştırmacılarından Friedrich Gottlob Welcker ve August Baumeister'in 1838-1865 yılları arasında kaleme aldıkları gezi notları ile Andreas David Mordtmann'ın gezi anıları da Pergamon kenti için geniş bilgiler sunmaktadır. Mordtmann 1850 yılı ile 1854 yılındaki Pergamon ziyaretlerine dair küçük bir topografik eskiz de yapmıştır. 1864-1865 yıllarında ünlü Alman mühendis Carl Humann'ın Pergamon'a gelmesi ile araştırmalarda yeni bir dönem başlamış, Alexander Conze ile birlikte 1886 yılına kadar kazılara devam edilmiştir. Pergamon kazıları; C. Humann, A. Conze, W. Dörpfeld, T. Wiegand, E. Boehringer'in birbirini izleyen araştırma dönemleri boyunca Alman arkeoloji ekolünün imzasını taşımıştır. 1973 yılından itibaren Pergamon'un yaklaşık olarak otuz yıl kazı başkanlığını yapan Wolfgang Radt'ın ardından 2004 yılından itibaren kazı ve araştırmalar Alman Arkeoloji Enstitüsü Merkez Müdürlüğü adına Prof. Dr. Felix Pirson başkanlığında yürütülmektedir (Radt, 2001: 11-14; Pirson, 2014: 50 vd.).

Kent Tarihi ve Yapıları

Pergamon Kenti'nde yapılan araştırmalar, daha önceleri arkaik döneme (MÖ 7.- 6.yy) tarihlenen kent tepesinin yukarı güney yamacındaki kale kalıntısının Orta Tunç Çağı'na (MÖ 2. binyıl) tarihlendiğini göstermiştir.

Mimari olarak kalenin iç mimarisinde arkaik dönem olabileceğini kanıtlayacak bir kalıntı tespit edilemese de tepede MÖ 7. ve 6. yy'lara tarihlenen çok miktarda seramik ve bezemeli çatı kiremitleri bulunmuştur. MÖ 5. yy'a yani klasik döneme tarihlenen seramik buluntular kentin kurulduğu tepede ele geçmiştir. Böylece Protogeometrik dönemden (MÖ 10. yy) MÖ 5. yy'a kadar yerleşimde bulunan çanak-çömlek parçaları ve yukarı güney yamaçtaki kalıntılar ile Pergamon'da Tunç Çağı'ndan itibaren hemen hemen kesintisiz olarak yerleşimin devamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

dikkat

Pergamon'da Tunç Çağı'ndan itibaren hemen hemen kesintisiz olarak yerleşimin devamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

MÖ 5. yüzyıldan itibaren Pers kralının vasalı olan yerel Gongylosoğulları hanedanının merkezi konumunda olan Pergamon, Geç klasik dönemde Athena Tapınağı, Philetairos Surları ve kentin dışında yer alan Demeter Kutsal Alanı ile ön plana çıkmaktaydı. Antik kentte kale duvarları içinde yerleşmeye ait bir bütün olarak algılanabilen en erken kalıntılar ise Helenistik döneme aittir.

Büyük İskender'in (III.Aleksandros) Pers İmparatorluğuna son vermesi ve kendi devletini büyük bir imparatorluk durumuna getirmesinden sonra ölümü ile birlikte kazanılmış topraklar; İskender'in ardılları yani komutanları arasında pay edilmiş ve bu topraklar üzerindeki hâkimiyet, zaman zaman yapılan savaşlar ve antlaşmalar ile el değiştirmiştir. Batı Anadolu'da önce Antigonos Monophtalmos (Tek Gözlü) hâkimiyet sağlamış, Antigonos'un MÖ 301'de yenilip öldürülmesiyle bu topraklara Lysimakhos egemen olmuştu. Lysimakhos; yaklaşık olarak 9.000 talanton tutarındaki hazinesini Philetairos adlı bir askerin koruyuculuğunda Bergama yukarı hisarına yerleştirmişti. MÖ 282'den sonra Lysimakhos ile yollarını ayıran Philetairos'un kendi iktidarını kurduğu Pergamon'da yeni bir kentsel

dönem başlamıştır. Kent tepesinin yukarı güney yamacındaki sokak sistemi, Philetairos'un yönetiminde Pergamon'un yeni kuruluşuna kanıt olarak gösterilmektedir. Lysimakhos'un MÖ 281'deki savaşta ölmesinin ardından batı Anadolu'yu da ülkesine katan, Suriye ve daha doğusundaki yörenin kralı olan Seleukos, hazineye ve Philetairos'a dokunmamıştır. Seleukos'un öldürülmesinden sonra Philetairos, Pergamon'da Seleukos Devleti'nin yerel yöneticisi olarak egemenliğini sürdürmüş, MÖ 263'deki ölümünden sonra yerini, ikisi Eumenes, üçü Attalos adını taşıyan ve onunla aynı soydan gelen kişiler almışlardır. Attalidler olarak adlandırılan Attalos oğulları, batı Anadolu'nun bu küçük ama güçlü ve zengin devletinin başında egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

I. Attalos (MÖ 241-197) döneminde Pergamon'da Attalos oğullarının imar faaliyetleri artmıştır. Yukarı güney yamaçtaki kent merkezi yeniden düzenlenerek Yukarı Agora'daki Zeus Kutsal alanı ile Athena Kutsal alanının aşağı kesiminde pazar yapısı gibi dinsel ve işlevsel yapılar inşa edilmiş, Demeter Kutsal alanı da genişletilmiştir. Kesin olmamakla birlikte MÖ 2. yy'a tarihlenen üç su yolundan en eskisi olan ve Gymnasion'un aşağı kesiminde bulunan çeşmede sonlanan su yolu da Attalos'a atfedilmektedir. Bununla birlikte I. Attalos'un hükümdarlığının sonlarına doğru tahkimatlı kent alanını genişletmek amacıyla bir planlama yaptığı ancak bu planlamanın kendinden sonra gerçekleştiği kabul edilmektedir.

Kent planlaması açısından babalarının politikasını devam ettiren Attalos oğulları, II. Eumenes ve II. Attalos (MÖ 159-138) dönemlerinde daha önce görülmemiş bütüncül bir yaklaşım ve anıtsallık ile kentin görünümünde köklü bir değişime gidilmiştir.

dikkat

Coğrafyacı Strabon'un aktarımına göre II. Eumenes kenti imar etmiş ve Nikephorion Koruluğu'nu oluşturmuş; büyük kardeşi Attalos da görkemi çok sevdiğinden kutsal binalar, kitaplıklar yaptırmış ve Pergamon Kenti'ni şimdi ki durumuna getirmiştir.

Kentin gelişimi açısından en önemli adım I. Attalos tarafından başlatılan tahkimatlı kentsel alanın 21 hektardan 91 hektara genişletilmesi olmuştur.

Kent tepesinin aşağı, güney, batı ve doğu yamaçlarının sur içine dahil edilmesi ile oldukça geniş bir alanda imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş; yaklaşık 4 km uzunluğunda bir surla kent alanı çevrilmiştir. II. Eumenes'in ardından kardeşi II. Attalos döneminde de kent alanı genişletilmiş ve yeni bir sur sistemi inşa edilmiştir. Cadde-sokak sistemi de yeniden tasarlanmış, kente su temini sağlanmıştır. Akropolisteki kamusal alan genişletilerek yeniden düzenlenmiş, yeni kamu yapıları inşa edilmiş, şehrin çevresindeki yerleşim alanları kutsal alanlar ve mezar anıtları ile donatılmıştır. Kraliyet saraylarının bulunduğu Athena Kutsal alanı, askeri tesisler güneyinde konumlanan kentsel alandan dar bir kapıdan ulaşılan etkileyici bir tahkimatla ayrılmıştır. II. Eumenes ve II. Attalos döneminde Pergamon Kenti MÖ 2. yy'daki yamaç yerleşiminden günün koşullarına uygun kentsel planlama açısından tahkimatlı ve görkemli bir kente dönüşmüştür.

Daha önce ortak düşman Seleukos Krallığına karşı yürütülen ve bu krallığın MÖ 188'deki Apameia/Dinar barış antlaşmasında Torosların kuzeyindeki bütün ülke topraklarını bırakmak zorunda kalmasıyla sonuçlanan savaşta Batı Anadolu'ya yayılmak isteği göstermeyen Roma, bu kez öyle yapmayarak Bergama Krallığına ait toprakların çoğunu kendi ülkesine katmış ve bazı bölümlerini de bağlaşıklarına vermiştir. II. Attalos öldüğünde (MÖ 133) ülkesini vasiyetname ile Roma Cumhuriyeti'ne bıraktığı görüldü. MÖ 133'te ülkenin vasiyet yolu ile Roma'ya geçmesiyle birlikte Pergamon için çalkantılı bir dönem başlamıştır. Kentteki tahribatlar ve yeniden inşa faaliyetlerine ek olarak MÖ 1. yy'da Aşağı Agora, doğu ve batı yamaçlarda konut alanlarının ortaya çıkışı kenti önemli ölçüde değiştirmiştir. Kamusal yapılar da bir önceki Attalos oğulları dönemine göre oldukça mütevazıdır. Aşağı Agora'nın gymnasionuna da ayrıca önem verilmiştir.

Helenistik ve Roma dönemlerini kapsayan ve Anadolu tarihinin MÖ 280-MÖ 133 arasına rastlayan döneminde Pergamon hem bir kent hem de bölgesel bir devlet olarak önemli bir role sahip olmuştur.

Apameia Antlaşması ile bölgedeki Yunan şehirlerinin statülerinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiş, bu kentlerle ilgili kararlar Pergamon kralları tarafından değil de Roma Senatosu tarafından alınmaktaydı.

Tarihsel sürecinde hemen hemen hiç barış görülmeyen Pergamon Krallığı'nın kuzeydoğusundaki Bithynia Devleti, doğusundaki Phrygia Bölgesi topraklarına giren Galatlar, kuzeybatısındaki Makedonya Krallığı ve Seleukoslar Devleti ile sürekli savunma savaşı yürütmesine karşın Hellenistik dönemde Pergamon büyük bir kültür kenti olmuş ve görkemli yapılarla donatılmıştır.

MÖ 1. yy'ın başlarında Pontos Kralı VI. Mithridates, Pergamon'da bir süre konaklamış ve burayı başkent yapmak istemiş ancak Romalı komutan Sulla ile yardımcısı Lucullus bu duruma engel olmuşlardır.

Roma döneminde Asia eyaletinin en önemli merkezlerinden biri olan Pergamon'a Marcus Antonius ve Octavianus'un geldikleri, bir süre kentte kaldıkları bilinmektedir. Octavianus, MÖ 29 yılında Ephesos ve Pergamon'da kendi portresini taşıyan altın ve gümüş sikkeler bastırmıştır. MÖ 27 yılında Augustus ilan edilmesinden sonra eyaletlerin yönetiminde bir dizi değişiklik olmuş, Pergamon ile birlikte Asia ve Bithynia senatör eyaletler olmuşlardır. Augustus döneminde bazı kentlerin serbest kent ilan edildiği, Ephesos ve Pergamon kentinin de bu kentler arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Pergamon kenti ile birlikte Anadolu'daki kentlerde MS 1. yy'ın sonuna doğru yapılaşma faaliyetlerinde artış olmuştur. Traianus döneminde (MS 98-117) İmparatoru onurlandırmak için Pergamon'da yaptırılan ve Hadrianus döneminde (MS 117-138) bitirilen tapınak Traianeum önemli anıtlardandır. Pergamon'daki Asklepion kutsal alanı da Hadrianus döneminde yenilenmiştir. Özellikle bu dönemde Mısır Tanrılar Tapınağı bir diğer adı ile Kızıl Avlu, gymnasion ile büyük ihtimalle stadion ve amfiteatro ve aşağı kentte tiyatro yapımı faaliyetleri de devam etmekteydi. MS 214 yılında Caracalla da (MS 198-217) Pergamon'a gelmiş ve adına İmparator Kültü tapınağı adanmıştır. Yine İmparatorun bu ziyaretinde Asklepion kutsal alanında yakalandığı bir hastalık için şifa aradığı da bilinmektedir.

Hristiyanlığın yaygınlaşmaya başladığı kentler arasında yer alan Pergamon, 716 yılında Arap akınları ile yakılıp yıkılmıştır. 1306'da bu yöre, Karesi Türk Beyliği'nin ülkesine katılmıştır (Bean, 1997: 57-73; Radt, 2001: 288-290).

dikkat

Arap akınları ile 716 yılında yakılıp yıkılan Pergamon, 1306'da Karesi Türk Beyliği'nin ülkesine katılmıştır.

Resim 3.5 Pergamon'daki Asklepion kutsal alanı

Pergamon antik kentinin kalıntıları Akropolis/ Yukarıhisar'da, Orta ve Aşağı Kent olarak adlandırılan bölümlerinde görülebilmektedir. Orta Kent olarak adlandırılan bölüm kentin ortasında yer alır. Roma döneminde daha aşağıya, ovaya doğru genişleyen Bergama Çayı ile Asklepion arasında kalan bölge ise Pergamon kentinin aşağı bölümünü oluşturur.

Akropolis, Pergamon'un ilk kurulduğu alan üzerindedir. II. Eumenes dönemine kadar surlar yalnız bu bölümü çevrelemektedir. Pergamon Akropolisi, Hellenistik dönemin görüşünü yansıtan sosyal ve kültürel anlamda hareketliliğin geliştirilmesine uygun yapılar ile donatılmıştır. Bu bölüm; daha çok halk toplantılarının ve gezintilerinin yapılabildiği, günlük yaşantının geçtiği, devlet ve ticaret işlerinin görüldüğü spor faaliyetlerinin düzenlendiği alan ve yapılardan oluşmaktaydı. II. Eumenes, kenti büyütmüş ve yamacın aşağısına, surla çevrili yeni bir bölüm kurdurmuştur.

Akropolisteki başlıca kalıntılar; akropolün en üst kısmında sur hattı boyunca Pergamon kralları tarafından kullanılmış olan saraylar, akropolün kuzeyinde ordu araç gereçleri yapım ve saklama işleri

için kullanılan birbirine paralel olarak yapılmış olan Arsenal binaları, İmparator Traianus için Hadrianus döneminde (MS 117-138) yapılmış Korinth düzeninde bir tapınak, MÖ 2. yüzyılda inşa edilmiş ve Caracalla döneminde (MS 211-217) onarım görmüş Dionysos Tapınağı ile Hellenistik dönemde yapılmış ve Roma döneminde bazı bölümleri değiştirilmiş tiyatro da buradadır. Aşağıdaki ovaya tepeden bakan ve yaklaşık olarak 250 m uzunluğundaki Dor Düzenindeki stoa, MÖ 2. yüzyılda yapılmıştır.

II. Eumenes dönemine tarihlenen Pergamon kütüphanesinin kalıntıları da buradadır. Athena Tapınağı ve temenosu da bu alanda yer almaktadır. Dor Düzenindeki bu tapınak, Philetairos döneminde Atina akropolisindeki Athena Tapınağı örnek alınarak yapılmıştır. Yakın zamanlarda yapılan araştırmalarda II. Eumenes tarafından yaratılan ya da onun tarafından inşası gerçekleştirilen ve antik kaynakların belirttiğine göre 200 bin kitap tomarının bulunduğu söylenen kraliyet kütüphanesinin yeri ile ilgili kesin veriler olmamasına karşın kütüphane odalarının Athena Tapınağı'nın kuzey galerisinin üst kısmının arkasında olduğu görüşü şimdilik hâkimdir.

Yaşamla İlişkilendir

Bergama Kütüphanesi

Kuzey Stoa'nın doğu tarafına bitişik olan yapı, ünlü kütüphanedir. Strabon'a göre Bergama Kütüphanesi, II. Eumenes zamanında yapılmıştır. Bununla beraber kütüphane gerçekten bu kral tarafından yaptırılmış olsa da stoalardan önce inşa edilmiş olmalıdır çünkü kütüphane odalarının sokağa ya da meydana açılan kapıları yoktur. Kütüphaneye girmek isteyenler, Kuzey Stoa'nın üst katından geçmek zorunda idiler. Kütüphanenin güney duvarı yıkılmıştır. Böylece Athena Temenosu'nun kuzey stoasının üstünden, güneyden bakılınca yapının dört odasının içi görülebilmektedir.

Ele geçen mimari parçalardan anlaşıldığına göre Kuzey Stoa'nın ikinci kat tabanı, kütüphanenin birinci kat tabanı ile aynı düzeyde bulunuyordu. Böylece kütüphanenin, 38 yıl hüküm süren II. Eumenes'in yaptırdığı ilk eserlerden biri olduğu ve sonradan stoalar yapılırken Kuzey Stoa'nın, kütüphaneye ikinci katından geçit verecek bir şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kütüphanenin okuma salonu, doğu bölümde bulunan 13,53x15,95 metre ölçüsündeki büyük oda idi. Bu salonun 3,5 m yüksekliğe kadar korunmuş olan kuzey ve güney duvarlarının iç yüzlerinde, yerden 2,20 m yükseklikte, birer metre ara ile ve yatay bir sıra halinde delikler vardır. Deliklerin genişliği 7,5 cm, yüksekliği 4,5 cm ve derinliği 14 cm'dir. Köşelere yakın olan delikler, her iki duvarda da köşelerden 50 cm uzaklıktadırlar. Duvardaki deliklerin kitap raflarının tutturulduğu yerler olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey, batı ve doğu duvarlardan 50 cm uzaklıkta, 1 m genişliğinde, yerde bir temelin var olduğu görülür. Böylece ahşap rafların, duvarların 50 cm önündeki 1 m genişliğinde bir temel üzerinde oturduğu ve kalın kalaslarla duvara tutturulmuş olarak salonun üç yanını çevirdiği anlaşılmaktadır.

Rafların duvarlara dayanmamaları ve aralarında 50 cm boşluk bırakılması, kitapların rutubetten korunmaları için alınmış bir önlemdir. Efes Kütüphanesi de buna benzer bir şekilde rutubetten korunmuştur. Ele geçen mimari parçalar göz önünde tutularak kuzey duvarı önünde tam orta yerde 1,05x2,74 m ölçüsünde ve 90 cm yükseklikte bir podyumun var olduğu düşünülmektedir. Büyük salonun önünde bulunmuş olan ve şimdi Berlin Müzesi'nde saklanan 3,50 m yüksekliğindeki Athena Heykelinin bu kaide üzerinde durduğu kabul edilmektedir. Heykel, kaide ile birlikte 4,5 m yükseklikte idi. Bu yüzden salonun yüksekliği 6 metreyi buluyordu. Rafların en aşağı Athena Heykelinin boyunda olduğu düşünülürse, bu salonda binlerce el yazmasının yer aldığı anlaşılabilmektedir. El yazmaları yukarıda da söylenildiği gibi, büyük ölçüde şaplanmış derilerden meydana geliyordu ve bugünkü kitaplar şeklinde ya da katlanmış halde raflarda dikine durmakta idiler. Bununla beraber rafların 4-5 metre yükseklikte olduğu kabul edilse bile, bu salonda papyros ya da pergament (parşömen) üzerine yazılmış el yazmalarının 15-20 bin parçadan çok olamayacağı bir gerçektir.

Eski yazarlarca Bergama Kütüphanesinde 200.000 cilt bulunduğu bildirildiğine göre geri kalan yazmaların öteki üç odada ve daha başka yerlerde saklı olduğunu kabul etmek gerekir.

Okuma salonu olarak kullanılan bu büyük odanın tavanı ahşap ve semerdam şeklinde idi. Yan duvarların üst kısmında açılmış olan pencerelerden ışık alıyordu. Geri kalan odaların ikisinde, ancak kuzey yöndeki duvarların üst kısmında pencere olması düşünülebilir. En batıdaki oda, batı duvarında açılacak pencerelerle aydınlatılabilirdi ancak bu üç odada rafların kullanılmış olduğunu gösteren hiçbir iz rastlanmamıştır.

Sezar (Caesar)'ın İskenderiye (Alexandria)'da savaştığı bir sırada, oradaki büyük kütüphane yanmıştı. Sonradan Kleopatra, dostu Antonius'un bir armağanı olarak 200.000 parça yazmanın Bergama Kütüphanesinden Mısır'a getirilmesini sağlamıştı.

Kaynak: Akurgal, 2003: 261-262.

Resim 3.6 Pergamon'daki Traianus Tapınağı

Pergamon'un en görkemli yapılarından olan, bugün sadece temelleri görülen Zeus sunağının temel ve basamak kalıntıları da burada, agoranın hemen yukarısında bir teras üzerindedir. Sunak 5,92 m yüksekliğe sahip bir podyum üzerinde yükselmektedir. Neredeyse kareye yakın (36,44 m x 34,2 m) bir alt yapıya

sahip olan sunak, 10 m yüksekliğinde ve 20 m genişliğindedir. Altarın altyapısı üzerinde dört basamaklı, profilli bir krepis yükselmekte onun da üzerinde profilli, friz plakalarının oturduğu bir taban yer almaktadır. Tanrılar ve “Gigantomakhia” konulu görkemli friz, sunağın her yönünü çevrelemektedir. Frizin 2,3 m yüksekliğindeki plakaları yukarıda dışa taşkın dış sırası süslemeli mermer bloklarla nihayetlendirirler. Bu dış sıralı blokların üzerinde de koyu renkli mermer taban üzerinde yer alan ve altarı çevreleyen İon Düzenindeki sütunlardan oluşan görkemli sütunlu galeri yükselmektedir. Beş basamak üzerine yükselen kolosal anıtın alt yapısının yüzeyinde 2,3 m yüksekliğinde ve 113 m uzunluğunda frizler üzerine yüksek kabartma olarak yapılmış heykeltıraşlık eserleri bulunmaktadır. Avluyu üç yönden çeviren duvarların avluya bakan iç yüzleri kabartmalarla bezenmiştir. Kabartmalarda Pergamon kentinin mitolojik kurucusu olarak kabul edilen Telephos’un hayatı, birbirini takip eden olaylar biçiminde kesintisiz bir şekilde betimlenmiştir. Sunağın tamamına yakını Berlin’e götürülmüş ve Pergamon Müzesi adıyla açılan Berlin’deki bu müzenin özel bir salonunda yeniden kurulmuştur (Radt, 2001: 167-177; Scholl, 2014: 480-490; Özgan, 2018: 155).

dikkat

Sultan II. Abdülhamid’in izniyle neredeyse tamamına yakını Berlin’e götürülen Zeus sunağı günümüzde yeniden kurulmuş hâliyle Berlin Pergamon Müzesi’nde bulunmaktadır.

I. Attalos ve II. Eumenes’i onurlandırmak için yapılmış, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Dor Düzeninde bir stoa ile çevrili Yukarı Agora ve agora avlusunun batı yanında küçük bir sunak, batı ucunda ise bir tapınağın kalıntıları vardır.

II. Eumenes döneminde oluşturulan Orta Kentte Hellenistik döneme tarihlenen iç surların yanı sıra MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Demeter Tapınağı ile MÖ 3. yüzyılın sonlarına tarihlenen temenosu, Eumenes Kapısı olarak adlandırılan kapıdan devam eden antik yol kalıntısı, Hellenistik dönemde yapılmış ve Roma döneminde önemli değişikliklere sahne olmuş yukarı gymnasion, orta gymnasion ve aşağı gymnasion yer alır.

Resim 3.7 Pergamon Kızıl Avlu

Pergamon’un Aşağı Kent olarak adlandırılan aşağı bölümünde; agora ve ev kalıntıları ile Mısır tanrılarına adanmış kırmızı tuğladan yapıldığı için Kızıl Avlu olarak da adlandırılan tapınak bulunur.

Pergamon kentinin dışında, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen sağlık tanrısı Asklepios Tapınağı'nın da bulunduğu bir Asklepion Kutsal Alanı bulunmaktadır. Kutsal alanın düzenlemesi MÖ 200'lü yıllarda bitirilmiş olmakla birlikte bu alanda Hellenistik dönem sonu ve Roma döneminde eklemelerle değişiklikler yapılmıştır. Asklepion, kütüphanesi, tiyatrosu, tapınakları, kutsal su ve çeşmesi, yeraltı geçidi (Kriptoportikos) ile MS 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlık göstermiş, MS 6. yüzyılda bu alanda yer alan eski yuvarlak tapınağı ile propylonun bulunduğu alanda kalıntıları bugün de görülebilen bir Hristiyan kilisesi yapılmıştır.

Bergama'nın dışında Hellenistik döneme tarihlenen zafer getiren Tanrıça Athena'ya adanmış tapınak Nikephorion, kent surları dışında Pergamon'un kuzeydoğusunda Mamurt Kale Kybele Kutsal alanı, kuzeybatısında Kapıkaya Kybele kutsal alanı, güneyinde tümülüsler bulunmaktadır (Radt, 2001: 214-242; Agelidis, 2014: 380-403).

Pergamon kenti, akropolis alanı (Kale Tepesi), su kemerleri, Asklepion, Kızıl Avlu (Mısır tanrıları tapınağı), Tümülüsler, Kybele Kaya Kutsal Alanı ve kentsel sit alanları da dahil olmak üzere Dünya Miras Listesine giren birinci derece arkeolojik eser ve alanların tamamı Ulusal Koruma Alanı'nın koruması altındadır. Kentsel sit alanlarındaki tüm anıtlar 2863 sayılı Ulusal Koruma Kanunu ile korunmaktadır.

UNESCO Dünya Mirası Listesine giriş süreci için Bergama Belediyesi bünyesinde 2011 yılından itibaren yoğun çalışmalar yürütülmüş, bu çalışmalar sonucunda Bergama, farklı kültürlerle ait katmanları ve bu katmanların bir araya gelmesinden doğan üstün evrensel değerleri ile 2014 yılı haziran ayında UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir (<https://whc.unesco.org/en/list/1457>).

Öğrenme Çıktısı

2 Pergamon-Bergama'nın konumunu, kuruluşunu, tarihsel sürecini ve yapılarını değerlendirebilme

Araştır 2

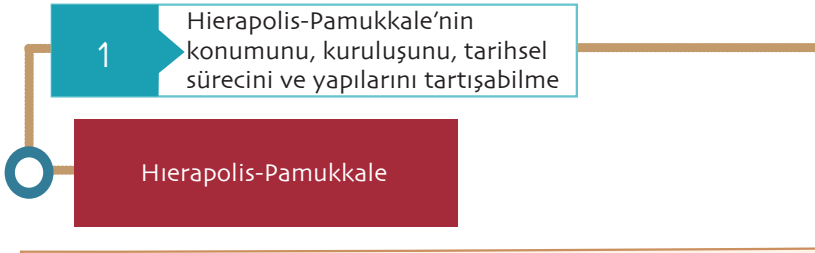
Bergama'nın Roma dönemini araştırın.

İlişkilendir

Bergama Kütüphanesi'nin ve yazmaların önemini, nasıl korunduklarını ve nasıl yok olduklarını tartışınız.

Anlat/Paylaş

Bergama'nın UNESCO Dünya Mirası Listesine giriş sürecini anlatın.

Antik dönemde Mysia Bölgesi'nde yer alan Pergamon kenti; Kaikos (Bakırçay) Irmağı'nın iki kolu arasında, denizden yaklaşık olarak 392,3 m yükseklikte yer almaktadır. Pergamon adı eski olmakla birlikte "Pergamos" ya da "Pergamon" Yunancadan eski olan dilde "kale" ya da "müstahkem mevki" anlamına gelmektedir. Pergamon günümüz ismi Bergama İzmir ilinin en önemli arkeolojik kalıntıların ilçelerinden biridir. Pergamon ile ilgili ilk kapsamlı ve bilimsel amaçlı araştırma, Fransız mimar ve arkeolog Charles Texier tarafından yapılmıştır. Osmanlı Hükûmeti ile Fransız Hükûmeti tarafından desteklenen bu çalışma, Anadolu'daki antik yapıları tespit etmeye yönelik olan ve 1833'te başlatılan araştırma faaliyetleri kapsamında yürütülmüştür. İngiliz arkeolog Charles Fellows ile Alman Eski Çağ araştırmacılarından Friedrich Gottlob Welcker ve August Baumeister'in 1838-1865 yılları arasında kaleme aldıkları gezi notları ile Andreas David Mordtmann'ın gezi anıları da Pergamon kenti için geniş bilgiler sunmaktadır. 1973 yılından itibaren Pergamon'un yaklaşık olarak otuz yıl kazı başkanlığını yapan Wolfgang Radt'ın ardından 2004 yılından itibaren kazı ve araştırmalar, Alman Arkeoloji Enstitüsü Merkez Müdürlüğü adına Prof. Dr. Felix Pirson başkanlığında yürütülmektedir (Radt 2001; 11-14).

Pergamon kentinde yapılan araştırmalar, daha önceleri arkaik döneme (MÖ 7.- 6.yy) tarihlenen kent tepesinin yukarı güney yamacındaki kale kalıntısının Orta Tunç Çağı'na (MÖ 2. binyıl) tarihlendiğini göstermiştir. Mimari olarak kalenin iç mimarisinde arkaik dönem olabileceğini kanıtlayacak şimdilik herhangi bir kalıntı tespit edilemese de tepede MÖ 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenen çok miktarda seramik ve bezemeli arkaik döneme tarihlenen çatı kiremitleri bulunmuştur. MÖ 5. yüzyıla yani klasik döneme tarihlenen seramik buluntular da kentin kurulduğu tepede saptanmıştır. Böylece Protogeometrik dönemden (MÖ 10. yy) MÖ 5. yy'a kadar yerleşimde bulunan çanak-çömlek parçaları ve yukarı güney yamaçtaki kalıntılar ile Pergamon'da Tunç Çağı'ndan itibaren hemen hemen kesintisiz olarak yerleşimin devamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Pergamon antik kentinin kalıntıları Akropolis/Yukarıhisar'da, Orta Kent ve Aşağı Kentte görülebilmektedir. Kentin orta bölümü, Orta kent olarak adlandırılmakla birlikte Roma döneminde Pergamon kenti daha aşağıya, ovaya doğru genişlemiş, Bergama Çayı ile Asklepieion arasında kalan bu bölgede kentin aşağı bölümü oluşmuştur.

2

Pergamon-Bergama'nın konumunu, kuruluşunu, tarihsel sürecini ve yapılarını değerlendirebilme

Pergamon-Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı

Hierapolis antik kenti günümüzde Denizli İli Merkez İlçe sınırlarındaki Pamukkale kasabasında yer alır. Kentin ilginç ve etkileyici görünümü, Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi mimari kalıntılarının zenginliği, Hierapolis antik kentinin antikçağdan günümüze kadar en ünlü ören yerlerinden biri olmasını sağlamıştır. Hierapolis, Phrygia Bölgesi sınırları içinde, sıcak su kaynakları ile şekillenmiş Maiandros (Büyük Menderes)'un kollarından biri olan Lykos (Çürüksu) Nehri'nin aktığı bir vadi üzerindedir. Lykos Vadisi güneydoğuda Kadmos (Honaz) Dağı, güneyde Salbakos (Babadağ) ile sınırlıdır. Birçok bölgeyi birbirine bağlayan kent; İç Anadolu Bölgesi'nin yollarını, Ege Bölgesi ile birleştirir. Hierapolis kentindeki ilk araştırmalar; 17. yüzyılın sonlarında, 1678-1699 yılları arasında J. Spon, G. Wheeler, T. Smith tarafından gerçekleştirilmiştir. Hierapolis kentinin Helenistik dönem kuruluşundan önce, erken evresine ait kalıntılar az olmakla birlikte, sıcak su kaynağı ve Plutonium Mağarasında ve aynı bölgede yer alan Alaburun Tepesinde, Denizli Müze Müdürlüğüne yapılan kazılarda tespit edilmiş olan, M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Frig seramikleridir. MÖ 3. yüzyılda Helenistik dönemde kurulan kent; Aleksandros III (Büyük İskender)'den sonra ilk olarak Seleukos Krallığı'nın denetimine girmiş, MÖ 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'nda Seleukos Kralı III. Antiokhos'un, Roma desteğini alan Pergamon Kralı II. Eumenes'e yenilmesinin ardından ise MÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı ile birlikte Pergamon Krallığına geçmiştir. Hierapolis'in önemli bir dinsel merkez olması nedeniyle Pergamon Krallığı da Seleukoslar gibi kente ayrıca önem vermişlerdir. Hierapolis-Pamukkale, ulusal koruma mevzuatı ile yasal olarak korunmaktadır ancak Dünya Mirası varlıklarını korumak için özel bir planlama mevzuatı bulunmamaktadır. Mülkün yönetimi ve korunması sorumluluğu ulusal Hükümet (Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), yerel yönetim (Denizli İl Özel İdaresi) ve çeşitli Devlet kurumları tarafından paylaşılmaktadır.

1 Hierapolis - Pamukkale hangi antik bölgenin sınırlarında yer alır?

- A. Pamphylia
- B. İonia
- C. Lykia
- D. Phrygia
- E. Troas

2 Hierapolis - Pamukkale ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Pamukkale ilçesi sınırlarındadır.
- B. 2000 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine dâhil edilmiştir.
- C. Helenistik dönem öncesine ait kalıntıları sıcak su kaynağı ve Plutonium Mağarası'nda, Alaburun Tepesi'nde tespit edilmiştir.
- D. Aziz Philippus Martyrionu Hierapolis'te yer alan önemli yapılardandır.
- E. Kent, Pindasos (Kozak) Dağlarının güney eteklerinin bir parçasıdır.

3 Hierapolis - Pamukkale Phrygia Pacatiana'ya ne zaman dahil edilmiştir?

- A. MÖ 1. yy
- B. MÖ 3. yy
- C. MS. 3. yy
- D. MS 5. yy
- E. MS.1. yy

4 İsa'nın havarilerinden St. Philippus nerede ve ne zaman öldürülmüştür?

- A. Bergama / MS 30
- B. Hierapolis / MS 80
- C. Nikeia / MS 50
- D. Constantinopolis / MS 115
- E. Sinope / MS 60

5 Hierapolis-Pamukkale hangi tarihte UNESCO Dünya Mirası Listesine dâhil edilmiştir?

- A. 1970
- B. 1988
- C. 1992
- D. 2000
- E. 2005

6 Pergamon-Bergama antik dönemde hangi bölge sınırlarında yer almaktaydı?

- A. Phrygia
- B. Mysia
- C. Lykia
- D. Lydia
- E. Karia

7 Pergamon-Bergama hangi tarihte UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir?

- A. 1988
- B. 1990
- C. 1998
- D. 2000
- E. 2014

8 Pergamon-Bergama hangi hanedanlığın vasiyeti ile MÖ 133 yılında Roma'ya geçmiştir?

- A. Gongylosoğulları
- B. Galatlar
- C. Seleukoslar
- D. Attaloslar
- E. Ptolemaioslar

9 Aşağıdakilerden hangisi Pergamon-Bergama'da sağlık tanrısı adına yapılan kutsal alandır?

- A. Zeus Altarı
- B. Kapıkaya Kutsal Alanı
- C. Asklepion
- D. Serapeium
- E. Mamurt Kale Kutsal Alanı

10 Zeus Altarı'nın dış frizinde hangi sahne konu edilmiştir?

- A. İliupersis
- B. Telephos'un yaşamı
- C. Amazonamakhy
- D. Kenthauromakhy
- E. Giganthomakhy

1. D

Yanıtınız yanlış ise “Hierapolis-Pamukkale: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. B

Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. C

Yanıtınız yanlış ise “Hierapolis-Pamukkale: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. B

Yanıtınız yanlış ise “Hierapolis-Pamukkale: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. B

Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Pergamon-Bergama” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. E

Yanıtınız yanlış ise “Pergamon-Bergama: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “Pergamon-Bergama: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. C

Yanıtınız yanlış ise “Pergamon-Bergama: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. E

Yanıtınız yanlış ise “Pergamon-Bergama: Kent Tarihi ve Yapıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Hierapolis kentinin Helenistik dönem kuruluşundan önce erken evresine ait kalıntılar az olmakla birlikte sıcak su kaynağı ve Plutonium Mağarasında ve aynı bölgede yer alan Alaburun Tepesinde, Denizli Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda tespit edilmiş olan, M.Ö. 7. yy'a tarihlenen Phryg seramikleridir.

MÖ 3. yy'da Helenistik dönemde kurulan kent; Aleksandros III (Büyük İskender)'den sonra ilk olarak Seleukos Krallığı'nın denetimine girmiş, MÖ 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'nda, Seleukos Kralı III. Antiokhos'un, Roma desteğini alan Pergamon Kralı II. Eumenes'e yenilmesinin ardından ise MÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı ile birlikte Pergamon Krallığına geçmiştir. Hierapolis'in önemli bir dinsel merkez olması nedeniyle Pergamon Krallığı da Seleukoslar gibi kente ayrıca önem vermişlerdir (Ferrero 1993). Krallığın Hierapolis'e önem vermesinin bir başka önemli nedeni de krallığın Phrygia ve Pisidia Bölgelerindeki hâkimiyetini, Hierapolis üzerinden sağlamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Pergamon Kralı III. Attalos'un, M.Ö. 133 yılında vasiyet yoluyla Pergamon topraklarını Roma İmparatorluğuna bırakmasıyla tüm Batı Anadolu kentleri gibi Hierapolis de savaşılmadan Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girmiştir. M.Ö. 129 yılından itibaren de Roma İmparatorluğu'nun Asia Eyaletine bağlanarak prokonsüller tarafından yönetilmiştir. Kent önceleri Kibyra Conventus Birliği'ne, M.S. 3. yy'dan sonra da Phrygia Pacatiana'ya dâhil edilmiştir.

Araştır 2

Roma döneminde de Asya Eyaletinin en önemli merkezlerinden biri olan Pergamon'da Marcus Antonius ve Octavianus'un da Pergamon'a geldikleri ve kentte bir süre kaldıkları bilinmektedir. Octavianus MÖ 29 yılında Ephesos ve Pergamon'da kendi portresini taşıyan altın ve gümüş sikkeler bastırmıştır. MÖ 27 yılında Augustus ilan edilmesinden sonra eyaletlerin yönetiminde bir dizi değişiklik olmuş, Pergamon ile birlikte Asya ve Bithynia Eyaletleri senatör eyaletler olmuşlardır. Augustus döneminde bazı kentlerin serbest kent ilan edildiği, Ephesos ve Pergamon kentinin de bu kentlerden olduğu anlaşılmaktadır. Pergamon kenti ile birlikte Anadolu'daki kentlerde MS 1. yy'ın sonuna doğru yapılaşma faaliyetlerinde artış olmuştur. Traianus döneminde (MS 98-117) İmparatoru onurlandırmak için Pergamon'da yaptırılan ve Hadrianus döneminde (MS 117-138) bitirilen tapınak Traianeum önemli anıtlardandır. Pergamon'daki Asklepion kutsal alanı da Hadrianus döneminde yenilenmiştir. Özellikle bu dönemde Mısır Tanrılar Tapınağı bir diğer adı ile Kızıl Avlu, gymnasion ile büyük ihtimalle stadion ve amfitiyatro ve aşağı kentte tiyatro yapımı faaliyetleri devam etmekteydi. MS 214 yılında Caracalla'da (MS 198-217) Pergamon'a gelmiş ve adına İmparator Kültü tapınağı adanmıştır. Yine İmparatoru bu ziyaretinde Asklepion kutsal alanında yakalandığı bir hastalık için şifa aradığı da bilinmektedir.

Kaynakça

- Agelidis, S. (2014). Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar/Cults and Sanctuaries in Pergamon, F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon/A Hellenistic Capital in Anatolia* içinde (380-403), YKY.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*, 8. Baskı, Asır Matbaacılık Ltd.Şti. İstanbul.
- Altunel E. (2000). Hierapolis ve Yakın Çevresinde Tarihsel Deprem Aktiviteleri, F. D'Andria ve F. Silvestrelli (Ed.), *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları* içinde (ss. 315-325).
- Bean, G. (1997). *Eskiçağda Ege Bölgesi*. Arion Yayınevi.
- Bean, G.E. (2000). *Eski Çağda Menderes'in Ötesi*. Pınar Kutoğlu (Çev.). Arion Yayınevi.
- Ceylan A. (1999). Alaburun Tümülüsü, *MKKS IX.*, 263-276.
- Cohen G.M. (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, University of California Press, California.
- D'Andria, F. (2003). *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*. Nalân Fırat (Çev.), Ege Yayınları.
- D'Andria, F. (2006). *Hierapolis, Pamukkale, Dünya Mirasında Türkiye*, G. Pulhan (Ed.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ferrero, D.D.B. (1993). Hierapolis. Carratelli (Ed.). *Arslantepe Hierapolis Iasos Kyme Scavi Archeologici Italiani in Turchia* (ss. 104-187). G.P. Marsilio: dell'Istituto Italiano di Cultura di Ankara.
- Gehrke, H.J. (2014). Bir Antik Dönem Metropolünün Tarihçesi/A Brief History of Pergamon, F. Pirson ve A. Scholl (Ed.) *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon/A Hellenistic Capital in Anatolia* içinde (ss. 122-143), YKY.
- Okunak, M. (2005), Hierapolis Kuzey Nekropolü (159d no'lu tümülüs) Anıt Mezar ve Buluntuları, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Özgan, R. (2018). *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı III*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pirson, F. (2014). Kent ve Çevresi: Gelenek ve Yenilik Arasında Pergamon Araştırmaları/The City And its Landscape: Tradition and Innovation in the Investigation of Pergamon, F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon/A Hellenistic Capital in Anatolia* içinde (ss. 50-65), YKY.
- Radt, W. (2001). *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. YKY.
- Ritti, T. (1987a). Hierapolis ve Romalılar. A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987* içinde (ss. 71-74).
- Ritti, T. (1987b). Hierapolis'te Hristiyanlık. A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987* içinde (ss.118-120).
- Ritti, T. (1999). Hierapolis, H. Cancik ve H. Schneider (Ed.), *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike*, Band 6, Verlag J.B. Metzler.
- Scardozzi, G. (2020). *Phrygia Hierapolisi Territoriumu Arkeolojik Rehber*. Ege Yay.
- Scholl, A. (2014). Pergamon Sunağı-Homeros'tan İlham Alan bir Zeus Sarayı mı?/The Pergamon Altar- a Place of Zeus with Homeric Traits, F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon/A Hellenistic Capital in Anatolia* içinde (ss. 480-491), YKY.

İnternet Kaynakları

www.bergama.bel.tr

<https://whc.unesco.org/en/list/1457>

<https://whc.unesco.org/en/list/485>

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

Bölüm 4

Unesco Dünya Mirasında Türkiye I

öğrenme çıktıları

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya

- 1 Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın jeolojik yapısının mimariye yansımalarını, bölgenin kültürel geçmişini ve kendine özgü sanatsal yaratılarını tanımlayabilme

Ahtamar Kilisesi

- 3 Ahtamar Kilisesi ve ek yapılarını genel özellikleri ve mimariyle tanımlayabilme

Sümela Manastırı

- 5 Sümela Manastırı'nı coğrafi ve tarihi özellikleriyle değerlendirebilme

Ani Arkeolojik Alanı

- 2 Ani Kenti'ni stratejik konumu, özellikleri ve yapılarıyla tanımlayabilme

Van Kalesi, Höyüğü ve Tarihi Van Kenti

- 4 Van Kalesi ve kentinin gelişimini ve kültürel zenginliğini değerlendirebilme

Alahan Manastırı

- 6 Alahan Manastırı'nı oluşturan yapıları mimari ve süsleme özellikleriyle tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Göreme • Kapadokya • Ani • Ahtamar Kilisesi • Van Kalesi • Sümela Manastırı • Alahan Manastırı • UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite, *Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın Kayalık Yerleşimleri* ile *Anı Arkeolojik Alanı* başlıkları altında UNESCO Dünya Mirası Listesine giren iki mirasımız ile UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınan miraslarımızdan *Ahtamar Kilisesi*, *Tuşpa/Van Kalesi*, *Van Tarihi Kenti ve Höyüğü*, *Sümela Manastırı ve Alahan Manastırı* tanıtılmaktadır.

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın Kayalık Yerleşimleri, nitelik ve değer olarak (ii, iii, v, vii) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle *karma* (hem kültürel hem doğal) *kategoride* 1985 tarih/357 dosya numarasıyla; *Anı Arkeolojik Alanı*, nitelik ve değer olarak (ii, iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle kültürel kategoride 2016 tarih/1518 dosya numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir.

Tümü kültürel kategoride olmak üzere *Ahtamar Kilisesi* nitelik ve değer olarak (i, ii, iii, iv, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6035 referans numarasıyla; *Tuşpa/Van Kalesi*, *Van Tarihi Kenti ve Höyüğü* nitelik ve değer olarak (ii, iii, iv, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2016 tarih/6114 referans numarasıyla; *Sümela Manastırı* nitelik (i, iii) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1397 referans numarasıyla; *Alahan Manastırı* nitelik ve değer olarak (i, iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1398 referans numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i), İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı. (v); Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı. (vi); İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile, fikirler ile, veya inançlar ile, sanatsal ve

edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı. (vii), Üstün doğal bir fenomeni veya istisnai bir doğal güzelliğe ve estetik öneme sahip alanları içermeli.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

GÖREME MİLLİ PARKI VE KAPADOKYA

Hititlerin “Aşağı Ülke” veya Perslerin “Güzel Atlar Ülkesi” anlamında “Katpatukya” ismini verdikleri düşünülen, Roma döneminde Kapadokya olarak adlandırılan bölge; Kayseri, Nevşehir, Aksaray ve Niğde illerinin bulunduğu Orta Anadolu bölgesini kapsamaktadır. Kapadokya bölgesinde yer alan Erciyes Dağı (3916 m), Hasan Dağı (3253 m) ve Göllü Dağ (2172 m) volkanlarının 60 milyon yıl öncesinden Neolitik döneme (MÖ 8.000-5.500) kadar püskürttükleri lav ve küllerden oluşan tabakaların, zamanla rüzgâr ve yağmurla aşınmasıyla eşsiz doğal kaya oluşumları ortaya çıkmıştır. Bunlardan masalsi görünümlere sahip olanları, halk arasında “peribacısı” olarak adlandırılmaktadır (Bölüm Görseli). Neolitik dönemden bu yana kesintisiz yerleşim gören Anadolu'nun yerli halklarından Hattilerin yaşadığı, Kapadokya'dan günümüze gelen Hitit, Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait birçok eser, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliğini yansıtır. Kapadokya'nın eşsiz doğal yapısını sanatkarca biçimlendiren insanoğlunun oluşturduğu Göreme Milli Parkı'nın kayalara oyularak yapılmış yeraltı şehirleri, konutları, tarımsal üretime yönelik ışıkları, mezar anıtları, kiliseleri ve kilise yapılarının duvar resimleri hayranlıkla izlenmektedir. Bölgenin jeolojik yapısı, burada yaşayan insanların konutlarını, dini yapılarını, ahırlarını, ışıklarını ve diğer tüm mimari gereksinimlerini tüf kayaların içine oyarak yapmalarına olanak sağlamış; yüzyıllar boyunca süren bu etkinlikler sonucunda bölgede eşine az rastlanır kaya mimarisi oluşmuş ve gelişmiştir. Sadece tek yapılar değil, köy yerleşmesi olarak adlandırılacak yapı grupları da kayalar içerisine oyularak yeraltı şehirleri oluşturulmuştur.

Kayaya oyma mekanların dini ve din dışı günlük yaşama yönelik (konut, ahır, işlik/şaraphane, güvercinlik arıcılık, depo vb.) amaçlarla kullanılması her ne kadar Hristiyanlık öncesi dönemlerden itibaren takip edilebilmekteyse de Kapadokya bölgesindeki kayaya oyma mimariye bağlı yerleşim biçimi, Hristiyanlıkla birlikte yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu yerleşimlerden alanlarından en çok ziyaret edilenleri Nevşehir iline bağlı Göreme, Ürgüp, Avanos, Kaymaklı ve Derinkuyu ile Aksaray iline bağlı İhlara Vadisi'dir.

Nüfus bakımından denize kıyısı olan bölgeler kadar yoğun olmasa da tarım açısından elverişli olduğundan tarih boyunca birçok uygarlığı cezbeden Kapadokya bölgesi, MS 17 yılında Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş, imparatorluğun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla birlikte İstanbul'u merkez alan Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde ve egemenliği altında kalmıştır. Bizans döneminde imparatorluğun en önemli eyaletlerinden (thema) biri olan Kapadokya, İstanbul'dan (Konstantinopolis) başlayarak Kilikya Kapılarını oluşturan Gülek Boğazı ve Alahan üzerinden Kutsal Topraklara kadar uzanan ticari, askeri, dini yollar üzerinde bulunması nedeniyle Orta Çağ boyunca önemini korumuştur.

Bizans İmparatoru Iustinianos döneminde (527-565) bölgede birçok savunma yapısının yanı sıra aralarında Viranşehir (Mokissos/Justinianapolis)'in de bulunduğu yeni kentler kurulmuştur. Kayseri ve Nevşehir'in bir bölümünü Sasaniler 605 ve 611 tarihlerinde kısa süreliğine işgal etmiş, 641 tarihinden itibaren Müslüman Araplar, bölgeye yönelik birçok akın gerçekleştirmişlerdir. 647 ve 678 tarihlerinde Kayseri (Kaisareia), 709 tarihinde Niğde Bor ilçesi yakınındaki Kemerhisar (Tuwana/Tyana) Arap orduları tarafından kuşatılmış, Kapadokya bir süreliğine Araplar tarafından ele geçirilmiştir. İmparator VI. Leon döneminde (886-912) bölgenin yeniden Bizans egemenliğine girmesiyle 9. yüzyıl sonlarından itibaren Orta Bizans döneminde istikrar ve refah ortamı sağlanmıştır. Günümüzde ziyaret edilebilen kiliselerin büyük çoğunluğu bu dönemde inşa edilmiş ve fresko tekniğinde Hristiyanlık konulu resimlerle bezenmişlerdir. Yapım tarzları ve duvar resimleri ile hayranlık uyandıran bu yapılar bölgenin farklı kesimlerine yayılmış durumdadır. Kilise inşaatı ve kiliselerin resimlenmesi, bölgenin Danişmendli ve Selçuklu egemenliklerine girmesinden (11. yy sonu) sonra da devam etmiştir.

İhlara'daki Kırkdamaltı (Aziz Georgios) Kilisesi'nin Selçuklu Sultanı II. Mesut ile III. Andronikos'un birlikte tasvir edilmiş duvar resimleri karşılıklı hoşgörünün kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma Tarihçesi

Fransa kralı adına Akdeniz ülkelerinde geziler yapan Paul Lucas, 1704-1706 yıllarında gezdiği Kapadokya bölgesini ve buradaki eserleri 1720 yılında basılan iki ciltlik kitabında hazırladığı gravürler eşliğinde dünyaya tanıtan ilk kişidir. Daha sonra Fransız Charles Texier (1882), İngiliz William J. Hamilton (1842) W.F. Ainsworth (1842) ve John Henry Haynes (1884-1887) gibi gezginler, gravür ve fotoğraflar eşliğinde Kapadokya'daki yerleşim yerleri ve yaşam biçimlerine ilişkin bilgiler vererek bölgeyi dünyaya tanıtmışlardır. 20. yüzyıl başlarında bölgeye gelen Gertrude Bell ve Hans Rott, yayınlarında bölgenin bazı önemli yapılarının fotoğraflarına ve planlarına yer vermişlerdir. 1907-1912 yıllarında bölgeyi gezen ve Kapadokya'da bulunan kayaya oyma kiliseler hakkındaki ilk ciddi bilimsel çalışmaları yürüten Fransız Rahip Guillaume de Jerphanion'un yayınladığı 7 ciltlik büyük eser, hâlâ önemini korumaktadır. Jerphanion, çalışmasında ilk kez Kapadokya kiliselerini mimarisi, duvar resimleri ve yazıtlarıyla birlikte ele alarak belgelemek suretiyle bir standart oluşturmuştur. Kapadokya ile ilgili bilimsel araştırma ve yayınların 20. yüzyılda katlanarak çoğalması sayesinde Kapadokya dünyanın en iyi bilinen tarihi yerlerinden biri olmuş ve ünlenmiştir.

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın Kültürel Değerleri

Bölgeye Roma İmparatorluğu döneminde giren Hristiyanlık, Bizans İmparatorluğu döneminde bölgenin egemen kültürünü oluşturmuştur. 1.yüzyılda Kudüs'te doğan Hristiyanlık, kısa bir süre içinde Akdeniz ülkelerinde ve Anadolu'da yayılmıştır. Kapadokya'nın Hristiyanlaşmasına ilişkin ilk bilgiler Kutsal Kitapta yer alan Havari Petrus'un (Aziz Pavlus/St. Paul) Birinci Mektubu'nda zikredilmektedir. Bazı bilim insanları, Petrus'un (öl.67) Hristiyanlığı yaymak için Ankara bölgesine (Galatia) yaptığı üçüncü yolculuk sırasında Kapadokya'ya uğradığını düşünmektedir. Nitekim 1. yüzyıldan itibaren Kapadokya'da ilk Hristiyan toplulukları oluşmaya başlamıştır. Bölgede yaşayan ilk Hristiyan toplulukların Romalılar tarafından

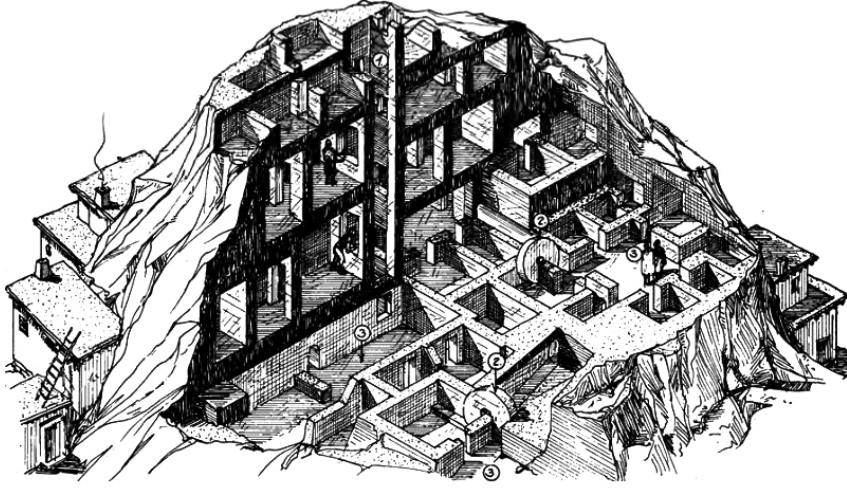
öldürülen Hyacinthus, Kyrillos gibi liderleri yerel martir (din şehitleri) olarak kayıtlara geçmişlerdir. 4. yüzyıl başında bölgede yaşayan Aziz Hieron'un yaşam öyküsünü anlatan metinde (vita), inancından dolayı takibata uğrayan azizin "*insan eliyle, ustalıkla oyulmuş bir mağarada gizlendiğinin*" kayda geçirilmiş olması, Kapadokya'nın kayaya oyma mekânlarındaki yaşamın çok daha erken dönemlerde başladığını kanıtlamaktadır. Hristiyanlığın, Roma İmparatoru I. Konstantinus tarafından 312/313 yılında ilan edilen Milano Fermanı ile serbest bırakılmasından sonra Roma İmparatorluğu'nun birçok yerinde olduğu gibi olasılıkla Kapadokya'da da ilk kilise mimarisi ortaya çıkmıştır.

Münzevi yaşam tarzına uygun coğrafyası ile Kapadokya, kısa sürede Bizans manastır yaşamının başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kapadokya'nın önemli dini kişiliklerinden birisi olan Kayserili Aziz Basileios, manastır yaşamının ilkelerini formüle ederek bir anlamda Kanobitik-ortak yaşama dayalı- Bizans manastırcılığının kurucusu sayılmıştır. "Kapadokyalı Kilise Babaları" içinde yer alan Kayserili Basileios (329-379), Nazianslı Gregorios (329-390) ve Nyssalı Gregorios (335-394) 4. yüzyılda Hristiyan Ortodoks inancının temel ilke ve kurallarını Kapadokya'da oluşturmuşlardır.

Erken dönemde kurulan Kapadokya manastır ve kiliseleri İkonoklasmus döneminde (726-842), işlemeye devam etmiş ancak, figürlü dini tasvirler yasaklandığından iç bezemeleri minimum düzeyde tutulmuştur. 843 yılında resim yasağının sona ermesiyle birlikte manastır ve kiliselerin dini içerikli parlak renkli figüratif dini resimlerle dekore edilmesine devam edilmiştir. Kapadokya'nın kutsal alanlarının İkonaklasmus sonrasına ait resimleri, kaliteleri ve yoğunlukları bakımından Bizans sanatının yeri doldurulamaz eşsiz sanatsal başarısını temsil ederler. Kilise yapımı ve kiliselerin içlerinin dini resimlerle bezenmesi, bölgenin Danişmendli ve Selçuklu egemenliklerine girmesinden sonra artarak sürdürülmüştür. Göreme Açık Hava Müzesinin resimli kiliselerinden Tokalı Kilise ile El Nazar Kilisesi 10. yüzyıla, St. Barbara Kilisesi ile Saklı Kilise 11. yüzyıla, Elmalı Kilise ile Karanlık Kilise 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başına tarihlenirler. 4.-13. yüzyıllarda Bizans dini mimarisinin tüm plan tipleri, kayaya oyma olarak bölgede uygulanmıştır. Kayaya oyma oldukları için günümüze oldukça iyi durumda ulaşan ve halen ziyaret edilebilen bu sanat eserleri geçmiş bir uygarlığın tanıklarındır.

Kapadokya'ya özgü kayaya oyma mimarinin diğer yapım tekniklerine kıyasla maliyeti çok düşüktür. Basit kazmalarla bir mekân bir iki hafta içerisinde oyularak ortaya çıkartılabilmektedir. Kayalara oyularak yapılan mekân ve yapıların ayakta durma gibi bir sorunları bulunmadığından bu yapılar için bir mimarın varlığına ve statik hesaplamalara gereksinim duyulmaz. Yapıyı ayakta tutmak için ne sütun ve paye gibi taşıyıcılara, ne de boşlukları aşmak için kemer, tonoz gibi elemanlara ihtiyaç vardır. Örtünün taşınması gibi bir sorun da olmadığından kaya kütesinin elverdiği genişlikte, istenilen biçime uygun mekânlar yaratabilmekte, hiçbir taşıyıcı kullanılmaksızın geniş bir mekân düz bir tavanla örtülebilmektedir. Dolayısıyla taş ve ahşabın az bulunduğu bu kayalık bölgede kayaya oyma mimari için uzak mesafelerden taş ve ahşap malzeme temin edilmesi ve yapım alanına taşınması gibi bir sorun da bulunmamaktadır. Kaya mimarisi, ayrıca birçok mobilyanın da yapı biçimlendirilirken kaya kütesinden oyularak hiç bir ek maliyet getirmeksizin ortaya çıkartılmasına olanak sağlamaktadır. Manastır yemekhanelerinde (trapeza/refektorium) yer alan uzun masalar ile oturma sıraları, mekânların dolap olarak kullanılan nişleri, ahırlardaki yemlikler, kiliselerin ambon (vaiz kürsüsü), templon (naos ve bemayı ayıran korkuluk), altar (sunak masası), kathedra (piskopos koltuğu) gibi liturjik donanımı, içinde yer aldığı mekânla birlikte aynı kaya kütesinden oyularak ortaya çıkartılabilmekte ve kullanılabilmektedir. Bölgeye özgü bu inşa tarzı, kolaylığının yanı sıra maliyet ve korunma açısından da büyük avantajlar sağlamaktadır. Girişleri yerden yüksekte olan konut ya da kiliselere ulaşımı sağlayan ahşap merdivenler gerektiğinde kaldırılabilen, tek ve dar girişler yuvarlanabilen değirmen taşı benzeri silindirik bir taşla kapatılmaktaydı. Özellikle yeraltı ve yüksek yamaç yerleşmelerinde bu savunma sistemleri görülebilmektedir. Saldırganlar tarafından dışarıdan ateşe verilmesi pek mümkün olmayan kayaya oyma mekânların yangın, deprem ve diğer doğal afetlerden zarar görmesi de oldukça sınırlıydı. Mevsimsel veya günlük döngülerde mekânların ısısının sabit kalmasını sağlayan doğal bir iklimle sahip olan ve rutubet yapmayan kayaya oyma mekânların birçoğu, bu özellikleri nedeniyle günümüze kadar limon, patates, saman deposu, şaraphane vb. işlevlerle kullanılmıştır.

Birçok yapıda Bizans kilise plan tipleri uygulanmakla birlikte kayaya oymanın sağladığı avantaj ile Kapadokya'da taş örgü mimaride mümkün olmayan yeni mimari biçimler de ortaya konulmuştur. Dış cepheler oldukça sade düzenlenirken iç mekânların bezenmesine önem verilmiştir. Kayaya oyma mimaride pencere gibi açıklıkların olmaması kilise içlerinin daha fazla duvar resimleriyle bezenebilmesini sağlamış, düşük maliyetli olduğundan resimler fresko tekniğinde yapılmışlardır. Dini yapıların içleri hiç boş yer kalmaksızın İncil'den ve diğer kutsal kitaplardan alınmış konular, çeşitli aziz ve kutsal kişilerin betimleri, haç ve benzeri dini sembollerle donatılmıştır.

Şekil 4.1 Kaymaklı yeraltı şehrinden aksonometrik kesit ve kısmî plan

Kaynak: H. Gürçay-M. Akok; R. Bixio, 2012: s. 140, fig. 6.61

Yeraltı Şehirleri

Yeraltı şehirlerinin yapılış tarihi ve amacı kesin olarak bilinmemekle birlikte savunma ve korunma amaçlı geçici barınaklar oldukları anlaşılmaktadır. Hristiyanlığın yasak olduğu 1.-4. yüzyıllarda gizlenmek zorunda kalan Hristiyanlarca kullanıldıkları, sonrasında konut, depo, işlik, dini ve savunma amaçlı kullanımlarının artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle 7.-9. yüzyıllarda gerçekleşen Sasani ve Arap akınları sırasında halkın yeraltı şehirlerine sığındıkları düşünülmektedir. Kapladıkları alan henüz bütünüyle tespit edilememiş olan Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirleri bölgenin yüzlerce yeraltı şehrinden en geniş ve en derin olanlarıdır (Şekil 4.1).

Yumuşak tuf tabakalarının oyulmasıyla meydana getirilen yeraltı şehirlerinin, çeşitli işlevlere cevap veren çok katlı mekânları kilometrelerce uzunluğa sahip tünellerle birbirine bağlanmaktadır. Savaş zamanlarında sığınak olarak kullanılan yeraltı şehirlerinden, Türk döneminde de depo ve askeri amaçlarla yararlanılmıştır. Yiyecek depoları, şarap mahzenleri, odalar, ahırlar ve değişik işlevli daha pek çok mekânı bulunan yeraltı şehirlerinin koridor sonlarında, tehlike anında şehre girişi kapatan kapı işlevi gören kolayca yuvarlanabilen sürgü taşları (mil taşı) bulunmaktadır. Sürgü taşlarının kapının kolayca açılıp kapanmasını sağlayan ortalarındaki delikleriyle gelen düşman gözlenebildiği gibi ok, mızrak gibi silahlarla saldırıda da bulunulabilmekteydi. Yeraltı şehirlerinin giriş katları, genellikle ahır olarak kullanılan mekânları içermektedir. Kaba oyulmuş ahırların duvarlarında yemlik ve hayvanları bağlamak için kullanılan delikler bulunmaktadır. Dar ve eğimli koridorlardan ilerledikçe yaşam alanlarına, depolara, şirahanelere ve

mutfaklara ulaşılmaktadır. Şirahaneler ve mutfaklar genellikle üst katlarda yer almaktadır. Mutfaklarda tandır adı verilen ocaklar, bacalar ve küplerin (amfora) yerleştirildiği küçük oyuklar bulunmaktadır. Yeraltı şehirlerinde yer yer dikey havalandırma bacaları yapılmış, yeraltı su kaynaklarına ulaşacak kadar derin oyulan havalandırma bacaları yeraltı şehirlerinin su ihtiyacının karşılanmasında ve iple sarkıtılan erzakların yeraltı mekânlarına indirilmesinde kullanılmıştır. Mekânların aydınlatılması ve ısıtılması ise keten tohumundan elde edilen bezir yağı ile yakılan kandillerle sağlanmıştır.

Geçmişten günümüze yaşamın kesintisiz sürdüğü Kapadokya'daki köyler, konutlar, manastırlar ve kiliseler Bizans İmparatorluğu dönemindeki özgün görüntülerini planları ve bezemeleri ile büyük ölçüde korumaktadır. Seçkin geleneksel yerleşim örneklerini barındıran Kapadokya, doğal erozyonun yanı sıra son zamanlarda artan turizmin olumsuz etkileri altında giderek savunmasız hale gelmektedir.

Öğrenme Çıktısı

1 Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın jeolojik yapısının mimariye yansımalarını, bölgenin kültürel geçmişini ve kendine özgü sanatsal yaratılarını tanımlayabilme

Araştır 1

Kapadokya Kiliselerinin mimari özelliklerini ve duvarlarındaki Hristiyanlık konulu resimlerin kaynaklarını, üslup ve ikonografik özelliklerini araştırın.

İlişkilendir

Kapadokya'nın jeolojik yapısı ile doğal oluşumları ve bölgeye özgü mimari tarzın gelişimini ilişkilendirerek fiziksel çevrenin kültürel çevreye olan etkisini analiz edin.

Anlat/Paylaş

Kapadokya'daki yeraltı şehirlerinin yapıma nedenlerini ve özelliklerini anlatın.

ANİ ARKEOLOJİK ALANI

Anı, Kars'ın 42 km güneydoğusunda, Türkiye-Ermenistan doğal sınırını oluşturan Aras Nehri'nin kollarından Arpaçay'ın batı yakasında, Ocaklı köyü sınırları içinde yer alır. Kent, üç tarafı akarsuların yarattığı derin vadilerle kuşatılan yaklaşık düz bir plato üzerinde kurulmuştur. İpek yolu üzerinde, verimli tarım alanları ile çevrili, korunaklı konumu sayesinde Ani, 2500 yıl boyunca kesintisiz yerleşim görmüştür (Resim 4.1). Günümüzde olduğu gibi geçmişte halkın gıda ihtiyacı büyük ölçüde, kentin batıdaki sınırını oluşturan ve güney-kuzey yönünde uzanan Bostanlar Deresi vadisindeki akarsu kenarındaki tarım alanlarından karşılanmış olmalıdır.

Ani kentinin adına, tarihi kayıtlarda ilk kez 4. yüzyılda Ermeni Gamsaragan sülalesi döneminde rastlanmaktadır. İç kalede gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan bazı kalıntılar kent tarihinin Urartulara kadar geri gittiğini göstermiştir. İç kalede MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, küp şeklinde kesilmiş bazalt taşlarla harç kullanılmaksızın örülmüş sur duvarının Urartulardan kalma olduğu düşünülmektedir. Urartuların yıkılmasından sonra tüm Doğu Anadolu ile birlikte Ani ve çevresi MÖ 550-330 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Ani

kentinin bilinen en eski dinsel yapısı olan ateşgedenin Pers döneminde Zerdüştler tarafından inşa edildiği düşünülmektedir.

✓ Kafkaslarda ve İran'da MÖ 6.-MS 7. yüzyıllarda oldukça yaygın bir din olan Zerdüştlükte kutsal ateşin yandığı yapıya ya da alana ateşgede denilmektedir. Ani'deki örtüsü günümüze gelmeyen ateşgede yapısının, dört payenin taşıdığı kubbe örtülü bir baldaken olduğu sanılmaktadır.

Resim 4.1 Ani, sur kalıntıları

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/146803963>

Resim 4.2 Ani Katedrali, güneybatıdan görünüm

Kaynak: B. İşler Arşivi

Ani bölgesi, MÖ 330 yılında Büyük İskender'in Persleri yenmesiyle Makedonya Krallığı'nın, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun, 226 yılından itibaren de Sasani egemenliğine girmiştir. 4. yüzyılın başlarında Ermeni Gamsaragan sülalesinin eline geçen Ani, Gamsaragan hanedanlığı döneminde küçük bir kale yerleşimidir. 5. yüzyıldan 640 yılına gelinceye kadar Bizans ve Sasani'lere bağlı generaller tarafından yönetilen Ani ve çevresi, 640 yılından 9. yüzyıl başlarına kadar önce Emevilerin ardından Abbasilerin denetimi altında kalmıştır. 961 yılında Katolikos Anania başkanlığında bir törenle Ani'de taç giyen III. Aşot (953-977), Ermeni Bagrationi hanedanlığının başkentini Kars'tan Ani'ye taşıyarak burada büyük bir kent inşasını başlatmış; Katolikosluk merkezinin Ani'ye taşınmasıyla dini bir misyon yüklenen Ani, daha sonra inşa edilen çok sayıda kilisesiyle "1001 kiliseli şehir" olarak ün salmıştır. Ermeni Bagrationi hanedanlığının başkenti olduğu 961-1045 yıllarında büyük gelişim gösteren kent, en parlak devrini II. Simpat (977-989) ve oğlu Gagik (989-1020) döneminde yaşamıştır. Eserlerin büyük bölümü bu döneme ait olan II. Simpat ve Gagik zamanında kent nüfusunun 100.000'i aştığı rivayet edilmektedir. 1045 tarihinde Bizans yönetimine giren Ani, 1064 tarihinde Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından fethedilmiştir. Sultan Alparslan'ın yönetimini Şeddadilere verdiği Ani, 1190 tarihinden sonra bir dönem Gürcülerin kontrolüne girmiştir. İpek Yolu'nun Kafkaslardan Anadolu'ya girdiği ilk yere kurulmuş olan kent, kısa sürede bölgenin politik, kültürel ve ekonomik merkezi konumuna yükselmiştir. Bizans, Selçuklu ve Gürcü dönemlerinde ticaret kervanları için önemli bir kavşak olma özelliğini koruyan kent, Moğol istilaları ve 1319 tarihinde meydana gelen yıkıcı depremle gerilemeye başlamıştır. Ticaret rotalarının değişmesiyle önemini giderek kaybeden kent, 16. yüzyılda tamamen terk edilmiştir. Kentte herhangi bir modern yerleşimin olmaması günümüze kadar özgün özelliklerini korunmasını sağlamışsa da terk edilmişlik, depremler, sert iklim koşulları ve insan tahribatı yapıların görünümünü olumsuz etkilemiştir.

Araştırma Tarihçesi

1878-1918 yılları arasında Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine giren Ani'deki ilk kazılar 1892 yılında Rus Dil Bilimler Akademisi'nde görevli Nikolay Yakovleviç Marr tarafından başlatılmıştır. 1892-1893 ve 1904-1917 arasında iki dönem halinde

yürütülen çalışmalarda iç kalede bulunan saraya ait odalar ve bir taht salonunu ile kentin önemli alanlarında yer alan bazı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen küçük buluntuların büyük bölümü Erivan ve Rus müzelerine götürülmüştür. Erivan'daki tarih müzesinde Ani'den götürülmüş çok sayıda taş ve maden eser bulunmaktadır. Ani'den götürülen eserlerin en önemlilerinden birisini Kral Gagik'e ait heykel oluşturur. 1944-1945 yıllarında Prof. Dr. Kılıç Kökten, 1964-1967 arasında Prof. Dr. Kemal Balkan, 1989-2005 arasında Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı Ani'de arkeolojik kazı çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Ani'deki Selçuklu eserleri üzerinde çalışan Karamağaralı, Selçuklu Sarayı, Ebû'l Manucehr Camii, Küçük Hamam, iki konut ve ana cadde üzerinde yer alan cami ile dükkanlarda kazı çalışmaları yürütmüştür. 2006-2010 arasında Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu, 2011-2018 arasında da Prof. Dr. Fahriye Bayram, Abughamrents (Polatoğlu, St. Grigor) Kilisesi ve Ani Katedrali çevresinde kazı çalışmaları yürütmüş, katedralin güneydoğusunda Azize Hripsime'ye adanan bir şapel ile çevre duvarlarını ortaya çıkartmıştır. 2019 yılından itibaren Doç. Dr. Muhammet Arslan tarafından sürdürülen kazı çalışmalarında kentin Türk dönemi eserleri üzerinde yoğunlaşmış, daha önce kısmen kazısı yapılan Selçuklu Büyük Hamamı ile Aslanlı Kapı, Selçuklu Çarşısı ve bir türbe yapısı ortaya çıkartılmıştır.

Ani, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1988 yılında 1. Derece arkeolojik Sit ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra kentte yapılan tüm kazı ve restorasyon çalışmaları başta Ankara Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü ve Kars Müze Müdürlüğü sorumluluğu ve denetiminde sürdürülmektedir. Ani, Kars Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı ören yeri olarak ziyarete açıktır. 2011 yılında tescilli alanın Koruma Odaklı İmar Planı yapılarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 30 Mart 2015 yılında Sit alanının Yönetim Planı ve 3 Şubat 2016 yılında Stratejik Koruma Master Planı, Kültür ve Turizm Bakanlığı birimlerince onaylanmıştır. Belirlenen öncelikler arasında, anıtsal yapıların bozulmadan hayatta kalmasını sağlamak için deprem ve çevresel risklere karşı acil önlemlerin alınması, kentsel özelliklerin ortaya çıkarılması için kazı ve araştırmaların yapılması, ziyaretçi koşullarının iyileştirilmesi yer almaktadır.

✓ Surları büyük oranda ayakta kalan Ani kenti, dini ve sivil mimarlık örnekleriyle özgün Orta Çağ görünümünü büyük ölçüde korumuştur. Günümüze ulaşabilen anıtsal binalar Urartu, Ermeni, Selçuklu ve Gürcü dönemlerine aittir. Mimari, taş süsleme ve resim sanatı örnekleri, farklı dönemlerde ortaya konulan birçok kültür katmanı ve sanat ortamını yansıtır.

Ani Kenti ve Yapıları

Ani, iç kale, surlarla çevrili kent ve kentin batı yamaçlarda yer alan kaya oyma mekânlar olmak üzere başlıca üç bölgede incelenebilir. Kentin en yüksek yerinde ayrı bir surla çevrelenmiş iç kale yer alır. İç kale surları içinde bulunan Kamsarakan Sarayı, Saray Kilisesi ve altı apsisli kilise yapısı kısmen korunmuştur. İç kalenin dışında, kentin en güneyinde ve daha aşağı kotta bulunan küçük bir tepenin üzerinde ayrı bir sur duvarları ile çevrelenmiş Kız Kalesi olarak adlandırılan yerde, 13. yüzyıla tarihlenen harap bir kilise yapısı bulunmaktadır. Olasılıkla bir manastıra ait olan kubbeli kilise, haç planlıdır.

II. Simbat döneminde inşa edilen Ani surları içinde bulunan Ateş tapınağı, Katedral, Gagik Kilisesi, Havariler Kilisesi, Yarım Kilise, Resimli Kilise, Kızlar Manastırı, Büyük ve Küçük Hamam, İpek Yolu Köprüsü, Emir Ebû'l Muammeran Camii ile Selçuklu Sarayı günümüzde görülebilen anıtsal yapıları oluştururlar. Ani'nin vadi bulunmadığı için korunmasız olan kuzey tarafına II. Simbat döneminde çift kademeli sur yapılmıştır. Yazıtlar, sur duvarlarının Sultan Alp Arslan zamanında onarıldığını göstermektedir.

Surla çevrili kent alanında bulunan yapıların birçoğu 7.-13. Yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Günümüze ulaşabilmiş Ermeni, Türk ve Gürcü dönemlerinde inşa edilmiş anıtsal eserler, Ani'de dar bir alanda, geniş bir zaman diliminde yapılmış farklı kültür dönemlerine ait yapılardır. Kentin Ermeni dönemi yapılarının en önemli özelliğini duvarlarındaki uzun yazıtlar oluşturur. Bu yazıtların bir kısmı yapıların inşası, birçoğu kentin imarı ile ilgili çalışmalar, yürürlüğe giren kanunlar ve vergilerle ilgilidir.

Ani'nin batısını sınırlayan Bostanlar Deresi'ne bakan yüksekçe bir yerde inşa edilmiş Aziz Grigor Kilisesi ya da Türkçe adıyla Polatoğlu Kilisesi, 980 yılında Pahlavani ailesinden Prens Grigor tarafından babası Abughamrents için yaptırılmıştır. 1040 yılında Ebû'l Garib tarafından yaptırılan onarım sırasında babası, erkek ve kız kardeşi için kiliseye iki odalı bir mezar yapısı eklenmiştir. Dıştan düzgün olmayan on iki kenarlı bir plana sahip olan yapı, içten de bir orta alanın çevresinde her biri yuvarlak, altı apsis nişi ile biçimlendirilmiştir. İçten kubbe, dıştan silindirik biçimli yüksek kasnaklı taş kaplama konik külâh örtülü yapının, kasnağı halat silmelerle oluşturulmuş yuvarlak kemerlerle on iki yüzeye ayrılmış, her yüzeyin ortasına yine halat silmelerle oluşturulan yuvarlak kemer biçimli çerçeveleri bulunan ince, uzun mazgal pencereler açılmıştır.

Ani'deki kiliselerin en önemlilerinden birini kuşkusuz şehrin en büyük mabedi durumundaki Ani Katedrali oluşturur (Resim 4.2). Kral I. Gagik'in eşi Kraliçe Katranide tarafından 1001 yılında tamamlanan kilise, İstanbul Ayasofya Kilisesi'nin de onarımını yapan zamanın tanınmış mimarlarından Trdat tarafından inşa edilmiştir. Kilisenin Türk döneminde cami olarak kullanıldığı söylene de yapı içinde ne bir mihrap nişi ne de minare bulunur. Anıtsallığı, tasarımı ve kalitesiyle dikkat çeken haç planlı yapının ortasında yer alan kare tabanlı birimin köşelerinde birer anıtsal paye bulunmaktadır. Bu dört payenin taşıdığı kemerler üzerinde yükselen yüksek kasnaklı kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan kilisenin kasnak ve kubbesi günümüze gelememiştir.

Kentteki önemli kiliselerden bir diğerini, I Gagik tarafından Büyük Katedral ile aynı dönemde inşa edilen Aziz Grigor'a ithaf edilmiş kilise oluşturur. Kars Kapısı ile Selçuklu Sarayı arasında yer alan Gagik, ya da Aziz Grigor Kilisesi, içte dört yapraklı yonca (tetrakonç) planlı bir merkez etrafında daire (rotunda) planı yansıtır. Nikolay Yakovleviç Marr'ın 1905-1906 yıllarında yaptığı kazılarla temelleri ortaya çıkarılan bu kilisenin orta biriminin, dört paye üzerine oturan yüksek bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının, daha öncesinde Zvartnots Katedrali'nde (643-652) görülen planı, Ermeni mimarisinde ender görülen bir plan tipidir. Kilisedeki kazılar sırasında bulunan, sarıgi ve kaftanı ile birlikte Kral I. Gagik'i temsil eden 2,25 m yüksekliğindeki heykel bugün Erivan'dadır.

Halaskâr Kilisesi (Surp Amena'rkitch Kilisesi), kitabesine göre, 1035 yılında General Ebû'l Garip tarafından, Bizans İmparatoru Mikail'den elde ettiği "kutsal çarımh"ın alınış hatırasına yaptırılmıştır. Kilise içten sekizgen, dıştan dairesel bir plana sahiptir. 1193 yılında batı giriş önüne bir jamatun (gavit), İlhanlı döneminde 1291 yılında bir çan kulesi eklenmiştir. 1957 yılında yıldırım düşmesi sonucu kilisenin doğu yarısı yıkılmıştır. Çan kulesi ve jamatundan da eser kalmamıştır. Yapının ayakta kalabilmiş batı bölümünün dış duvarlarında taş üzerine işlenen Ermeni yapılarına özgü haçkarlar (haç-taş), yazıtlar, bitkisel, figürlü ve geometrik bezemeler, iç duvarlarında ise sonradan eklenen bazı dini resimler görülebilmektedir.

Ebû'l Muammeran Camii ile Ateşgede arasında bulunan Havariler Kilisesi, jamatun kapısının şekli ve bezemelerinden dolayı kervansaray adıyla da bilinir. 11. yüzyıl başlarına tarihlenen kilise dıştan kare, içten dört yapraklı yonca planlı kiliselere güzel bir örnektir. Kilisenin güney cephesinde yer alan jamatunun doğu kapı çerçeveleri tamamıyla Selçuklu tarzı geometrik bezemeler ve akantus yapraklarıyla plastik değeri yüksek bir kompozisyonla bezenmiştir. Jamatunun merkez biriminin üzerini örten kubbedeki mukarnas dolgular, tavandaki renkli taş süslemeler, halat örgülü sivri kemerli kapı silmesi ve iki yandaki üçgen nişler, bu yapının Selçuklu etkisi altında yapılmış olduğunu gösterir.

✓ "Kilise Evi" anlamına gelen jamatun (gavit) Ermeni manastır kiliselerine özgü giriş mekânlarına verilen isimdir. Bizans kiliselerinin nartekslerine göre çok daha büyük olan jamatunlar ortada dört sütun üzerinde yükselen kubbesi bulunan yaklaşık kare planlı yapılardır. Genellikle kiliselerin batı girişi önüne bitişik inşa edilen bu mekânlar mezarlık, ön dua, eğitim, toplantı ve konaklama amacıyla kullanılmışlardır.

Kentin doğu tarafındaki vadi içinde bulunan Tigran Honentz Kilisesi, jamatun üzerindeki kitabesine göre 1215 yılında, Anili zengin tüccar Tigran Honentz tarafından inşa edilmiştir. Gürcülerin Ani'de hakimiyet kurdukları dönemde inşa edilen kilise Resimli Kilise, Şirli Kilise veya Aziz Krikor

İlluminator Kilisesi adlarıyla da bilinir. Dıştan dikdörtgen bir plana sahip olan yapı, içten ortada yüksek kasnaklı kubbe ve dört yanda fazla derinliği olmayan haç planını tekrarlar. Kilisenin batı bölümündeki fresklerde Ermenilere Hristiyan dinini getiren Aziz Grigor/Krikor Lusavoriç'in hayatından sahneler, doğu bölümündeki fresklerde ise İncil konulu sahneler görülür. Apsis yarım yuvarlağında ayakta aziz tasvirleri ve *Havarilerin Komünyonu* sahnesi yer alır. Kubbe içinde, Hz.Meryem ve on iki havari ile dört melek tarafından taşınan Hz.İsa'nın göğe yükselişi konuları işlenmiştir. Kilisenin batı girişinin soluna (kuzey) bir şapel, önüne üç kemer ile öne ve yana açılan revak biçimli jamatun eklenmiştir. Kör/sağır kemerlerle hareketlendirilen cephelerinin kemer köşeliklerinde bitkisel bezemeler içinde birçok hayvan tasviri bulunur.

Gagik Kilisesi'nin yakınındaki 13. yüzyıla tarihlenen tek nefli Gürcü Kilisesi, beşik tonoz örtülüdür. Sadece kuzey duvarı günümüze gelebilen kilisenin bu duvarında taş üzerine yüksek kabartma tekniğinde yapılmış Başmelek Cebrail ve *Meryem'e Müjde* sahnesi yer alır.

Ani'nin Arpaçay'a bakan doğu yönündeki orta kesiminde ayrı bir avlu içinde 13. yüzyıla tarihlenen Kızlar Manastırı bulunur. Manastır Azize Hripsime'ye adanan önünde jamatunu bulunan bir kilise ile yanındaki tek nefli şapelden oluşur. Oldukça küçük boyutlu olan altı apsisli kilisenin orta alanı silindirik kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kilisenin içi oldukça sade düzenlenmiş, cephelerinde zengin taş bezeme sanatının örneklerine yer verilmiştir.

Ani'deki Ermeni dönemi dini yapılarının birbirinden farklı mimari biçimleri, farklı tasarımları ve farklı bezemeleri bulunur. 4.-8. yüzyıllara tarihlenen Ermeni Kilise mimarisinde geliştirilen plan tiplerinin tamamına yakınının bir arada görülebildiği ender bir yerleşim olarak kabul edilen Ani'de, ortaya çıkan hemen hemen tüm mimari tiplerin özgün yerlerinde bulunması sayesinde bölgedeki Orta Çağ mimarisinin genel görünümü ve gelişimi takip edilebilmektedir.

Ebû'l Menuçehr Camii, Türk fethinden sonra Türkiye topraklarında inşa edilen en eski cami olmasıyla dikkati çeker. 1072 yılında Şeddadî emiri Menuçehr tarafından yaptırılan cami, muhtemelen daha eski bir sivil yapıdan dönüştürülmüş ve 14. yüzyılda ikinci kez restore edilmiştir. Cami,

Kral II. Aşot zamanında (961-977) yaptırılan sur duvarlarının ana giriş kapısının içerisinde, kapının doğu yanında yer alır. Bu kapıdan geçilerek iç kaleye ulaşılır. Caminin revaklı bir son cemaat yeri bulunur. Son cemaat yerinin doğusunda kalın ve sekizgen gövdeli, kesme taştan, yüksekçe bir minare inşa edilmiştir. Minarenin gövdesinde siyah bazalt taşlarından kufi yazılı “bismillah” kelimesi dikkat çeker.

Aslanlı kapıdan iç kaleye uzanan ana cadde üzerinde, dükkanların bulunduğu mevkide yer alan Ebû'l Muammeran Camisi kentin önemli yapılarından bir diğeridir. 12. yüzyıl başında Ebû'l Manuçehr'in oğlu Ebû'l Muammeran tarafından inşa ettirilen yapı, minaresi yıkılmış olduğundan Yıkık Minareli Cami olarak da bilinir. Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'nın yürüttüğü kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan yaklaşık kare planlı caminin güney duvarı ortasında mihrap nişi görülebilir. Sekizgen tabanlı minaresi Manuçehr Camii'nin minaresi ile aynı özelliklere sahiptir.

Ani'deki sivil mimarlık örneklerinden en önemli Selçuklu Sarayı'dır. Kent surlarının kuzey ucunda, Bostanlar Deresi'ne bakan sırta, kısmen sur duvarları üzerine oturtulan üç katlı saray yapısı,

1999 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucunda özgün halini büyük ölçüde yitirmiştir. Selçuklu tarzında düzenlenmiş doğuya bakan giriş kapısı zengin taş süslemeler içerir.

Kentin Bostanlar Deresi'ne bakan yamacında bulunan kaya oyma yapılarıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda, kaya oyma mekânların Kapadokya'nın yeraltı şehirlerinde olduğu gibi kentin altına doğru yüzlerce metre ilerlediği tespit edilmiştir. Kaya oyma mekânların ve tünellerin bir kısmının planları, İtalyan mağara bilimci Bixio ve ekibi tarafından 2004 yılında yapılan çalışmalarla tespit edilerek çizilmiştir. Buradaki kaya oyma mekânlar içinde çok sayıda güvercinlik bulunmaktadır. Yapılarının tasarım malzeme ve bezemeleri ile Ani, Bizans, Ermeni, Gürcü ve Türk İslam kültür ve mimari geleneklerinin buluşma yeridir. Kültürlerarası etkileşim, Ani'de kendine özgü bir sanat ortamı yaratmış, bu yeni sanat anlayışı geniş bir alanda etkili olmuştur. Ani, “Ani okulu” olarak bilinen Ermeni dini mimarisinin tekniklerini, stilini ve malzeme özelliklerini yansıtan olağanüstü bir temsilci ve Ermeni döneminin kültürel, sanatsal, mimari ve kentsel tasarım gelişimi açısından istisnai bir tanıgıdır.

Öğrenme Çıktısı

2 Ani Kenti'ni stratejik konumu, özellikleri ve yapılarıyla tanımlayabilme

Araştır 2

Ani Ermeni anıtlarının Ermeni mimarisindeki yerini ve önemini araştırın.

İlişkilendir

Çin'den Anadolu'ya uzanan İpek Yolu ile Ani Kenti'ni ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Ani'deki tarihi yapıların kentin gelişimini nasıl etkilediğini anlatın.

AHTAMAR KİLİSESİ

Ahtamar Kilisesi'nin bulunduğu Ahtamar Adası, Van-Tatvan karayolunun 50. kilometresinde Van Gölü'nün güney kıyısında, karadan 4 km açıktaki yer almaktadır. Ada, genel olarak Ahtamar Kilisesi ile binleşe de aslında burada saray, hisar, liman, mezarlık, kilise ve şapellerden oluşan bir yapı topluluğu bulunmaktadır. Kilise ve ek yapıları adanın güney ucunda yaklaşık düz bir alanda konumlanmıştır (Resim 4.3).

Adanın ve kilisenin adı kaynaklarda “Aktamar” ya da “Ahtamar” şekline geçmektedir. Hz. İsa'nın çarmıhın bir parçası burada korunduğundan kilise Kutsal Haç'a adanmıştır. Hz. İsa'nın bedenine değen haç parçası Hristiyanlar için birinci derecede kutsal bir eşya (rölik) olarak kabul edildiğinden bu tür parçaları içeren kiliseler Orta Çağ'dan bu yana haç merkezi olarak ziyaret edilmektedir.

Resim 4.3 Ahtamar Kilisesi

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodetay/76617/->

Zamanla gelişen yapı topluluğunun ilk evresi Vasburagan Kralı I. Gagik (904-938) tarafından 915-921 yıllarında yaptırılmıştır. Ahtamar Katolikosluğu'nun listesinde kilisenin yapım tarihi 915-921 olarak verilmiş; 17. yüzyıl yazarı Bitlisli Tavit, Kronik'inde kilisenin 916 yılında inşa edildiğini kaydetmiştir. Dönem kaynaklarına göre bizzat kral tarafından tasarlanan kilise, saray, hizmetli odaları, bahçe ve limandan oluşan kompleks, Manuel isimli mimar ve heykeltıraş bir keşiş tarafından inşa edilmiştir. Dönem tarihçisi Thomas Ardruni'ye göre Mimar Manuel öyle bir adamdı ki bilgisi ve yeteneği ile kiliseyi mimari alanda bir başyapıt haline getirmeyi başarmıştır. 7. yüzyılda Anadolu'nun kuzeyde Kafkaslara kadar uzanan doğu kısmının Arapların eline geçmesi Orta Çağ Ermeni sanatında duraksamaya neden olmuşsa da istilalar ve iç karışıklıkların bitmesiyle 10. yüzyılın ilk yarısından itibaren yeniden bir toparlanma süreci başlamıştır. 10.-11. yüzyıllarda krallık ve prensliklerden oluşan birçok farklı merkezden birisi de Van çevresinde 10. yüzyıl başlarında kurulan Vasburagan (Ardzruni) Krallığı'dır.

1113 yılında manastıra dönüştürülen yapılar, 1895 yılına kadar Ermeni Patrikliği'nin merkezi olmuştur. Manastır 1918 yılında Rus işgalinin sona ermesine kadar kullanılmaya devam etmiştir. Yapı kompleksi içinde yer alan kilise ile ek yapıları oldukça iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Yakın zamanda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kilisenin bulunduğu alan 1. Derece arkeolojik sit ilan edilerek koruma altına alınmıştır. 2005-2006 yıllarında yapılan kazılar ve özgün özellikleri korunarak gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarıyla yapılar günümüzde ziyarete açılmıştır.

Araştırma Tarihçesi

Ahtamar, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak günümüze kadar Ermeni mimarisini konu alan pek çok araştırmaya konu olmuştur. 1850 yılında adayı ziyaret eden A.H. Layard, kilisenin taş süslemelerini ilk kez bilim dünyasına tanıtmış, görüşleri kendisinden sonraki araştırmacılar tarafından tekrarlanmış. Ahtamar üzerine yapılan araştırmaları içeren en kapsamlı çalışmaların başında 1901 yılında H.F.B. Lynch, W. Bachmann, E. Lalayan, J. Strzygowski, 1963 yılında sanat tarihçisi Sirarpie Der Nersessian ve 1912 yılında yapıyı ziyaret eden tarihçi İ.A. Orbeli'nin eserleri sayılabilir. Araştırmacıların en çok dikkatini çeken konu kilisenin cephelerindeki taş kabartma sanatında görülen üstün işçilik ve ikonografidir. Bezemelerin üslup bakımında Asur, Mısır, İran/Sasani, Türk ve İslam sanatıyla olan benzerlikleri ya da bu kültürlerle bağları tartışılmıştır. M.Ş. İpşiroğlu ile Gönül Öney'in de Ahtamar ile ilgili önemli araştırma ve çalışmaları bulunmaktadır.

Prens I. Gagik (904-938) ile aynı soydan gelen dönem tarihçisi Thomas Ardruni, Ahtamar Adası'ndaki binaların kuruluşu hakkında değerli bilgiler verdiği *Ardzrunilerin Tarihçesi* adlı eserinde hazinelerin, silahların ve süslü at koşumlarının saklandığı büyük depo ve ambarların inşa edildiği kalenin, birbirine sınıksız bağlanan duvarlarla çevrelendiğini belirtmektedir. Adanın güneydoğu ucundaki duvar kalıntıları kaynakta bahsedilen kaleye ait olmalıdır. Tarihçi sarayı anlatırken, kralın Ahtamar'da topladığı sanatkar ve ustalar arasından "çok bilge bir adam ve parlak bir mimar olan birine, dikdörtgen biç-

minde bir saray inşa etmesini emrettiğini” bildirir. Sarayın Kireç harç ve taş bloklarla örülüp birbirine kurşun ve bakır ile tutturulmuş duvarlarının kalınlığı üç koca adımı buluyordu. Sarayın ayrıca, aklın alamayacağı ve gözün incelemeye yetmeyeceği apsileri, kemer altları, nişleri ve süslü dış duvarları vardı. Tarihçiye göre, sarayın içi alışılmadık derecede zengin süslemelerle doluydu. Kubbe örtülü taht salonunun duvarları kralı ve saray erkânını gösteren resimlerle bezenmişti. Yapıları belli bir sıraya

Araştırmalarla İlişkilendir

Thomas Ardžruni’nin anlatımıyla Ahtamar limanı ve binalarının kuruluşu

“Kral Gagik...sürüyle sanat erbabına ve ameleyle sağlam ve büyük kayaları yontarak denizin derinliklerine dökmelerini emretti. O yüce kralın bu konudaki büyük gayretiyle ve hiç umulmadık bir şekilde deniz yüzeyinden beş kol boyu yukarıda kayalık bir zemine oturan bir set yükseldi... kral yanında birçok sanatkarı olduğu halde, büyük bir fenni ustalıklı duvarcının çekülünü eline alıp adanın en yüksek noktası olan dağın eteğindeki dinlenceye elverişli mahalleri işaretledi ve krokilerini çizdi. Kraliyet konutuna uyan duvarlar, caddeler, muhtelif tepelere bağlar, bahçeler ve kraliyet tahtları inşa etti. Ve ülkedeki bütün ırkların saygıdeğer temsilcilerinden birçok sanatkar kraliyet sarayında toplandı ve bu adamlar kralın tasarladıklarını uygulayabildikleri ve görevi onun arzusuna göre derhal yerine getirebildikleri için, kral içlerinden çok bilge bir adam ve parlak bir mimar olan birine, kırkar kol boyu eninde, boyunda ve yüksekliğinde, dikdörtgen şeklinde bir saray inşa etmesini emretti. Kireç harcı ve taş bloklarla örülüp birbirine kurşun ve bakırla tutturulmuş duvarların kalınlığı üç koca adımı buluyordu. Sarayın temelden çatıya doğru adeta kendiliğinden yükselen yapısını, son derece şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir şekilde, hiçbir sütun taşımaz. Sarayın ayrıca, aklın alamayacağı ve gözün incelemeye yetmeyeceği apsileri, kemer altları, nişleri ve süslü dış duvarları vardır. Altınlarla süslü, pırıl pırıl parlayan kubbelerine bakmak isteyen, önce krala saygısını sunmak ister gibi kafasından şapkasını çıkarması ve rengarenk boyanmış formları fark edebilmek için ensesini binbir zahmetle iyice arkaya yatırması gerekir. Sarayın muazzamlığı insanı afallatır. İçinde, küçük küçük parçalardan yapıpı gayet güzel bir şekilde oturtulmuş kapılar vardır. Bunların kanatları iki tarafa katlanarak açıl-

göre anlatan tarihçiye göre şehri her kim planlamışsa, bu kişinin önce sarayı kurduğu, sonra limanı inşa ettiği ve ardından da kiliseyi yaptığı açıktır. Ardžruni hanedan tarihçisinin anlattığı Ahtamar sur duvarlarıyla saray ve limandan geriye çok az şey kalmıştır. Adayı kuşatan sur duvarlarından sadece kuzeybatı uçta yer alan bazı duvar kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Olasılıkla liman da burada yer alıyordu. Tarihçi İ.A. Orbeli’ye göre liman Van gölünün yükselmesiyle yok olmuştur.

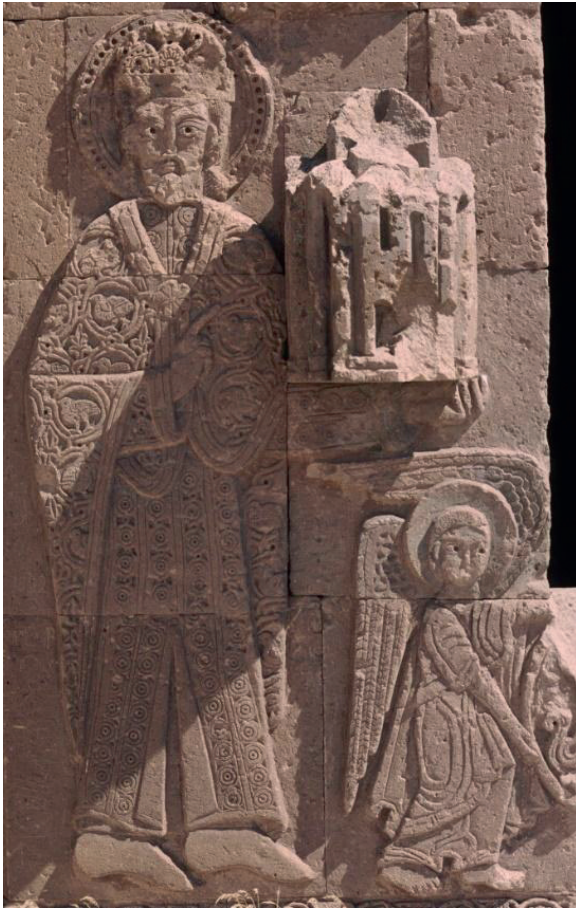
diğinde içeriye serin hava girer, kapatıldıklarında ise yekpare imiş gibi görünürler...Demin bahsettiğimiz mimar Manuel, bilge bir şahıs ve sanatının erbabı bir adam olduğu için, büyük bir ustalıklı muhteşem bir kilise inşa etti. Yukarıda bahsettiğimiz keşiş, İbrahim ve Davud’dan başlayıp Peygamberimiz İsa’ya kadar tüm şahsiyetlerin, peygamber ve aziz gruplarının her birini gerçeğine tıpatıp benzeterek, mevkiine göre ve çok hoş bir şekilde kayalara işlenmesine yardım etti. Ayrıca kilisenin taş katmanları üzerine, av hayvanlarının ve kuş sürülerinin hareketlerini ve canavar yığınlarını, boğa, yaban domuzu, aslan ve ayıları, akıllı adamları yakından ilgilendiren ölüm kalım mücadelelerini hatırlatır şekilde yüzleri birbirine dönük olarak tasarlayıp tertipleledi. Kiliseyi muhteşem ve ayrıntılı bir frizle donatıp, üzeri, bağ bozumcuların, yabani hayvanların ve sürüngenlerin, her biri kendi türünün ayırıcı özelliğini temsil eden figürleriyle dolu üzüm asmaları çizeli. Ve eksedraların zirvesinin dört bir tarafına da kutsal kilisenin mutluluk tacı olmayı ve diğer tüm azizlerin hepsinden yüksekte durmayı hak etmiş olan dört İncil yazarısının sanki canlı gibi duran portrelerini oydu. Elleri arasında, sanki kudret helvasıyla dolu altın bir kazan ve güzel kokularla dolu altın bir kap tutar gibi, gururlu bir inançla kaldırdığı kilise (maketi) olduğu halde, Kral Gagik’in gerçeğe uygun ve harikulade bir temsilini tasvir etti. Yine, apsisin güneyine, kilise girişinin üzerine bir (kral) taht yeri yaptı. Yukarıdan iniş, kralın dua ettiği yeri insanlardan ayıran tonozlu bir merdivenle mümkün olabiliyordu. İçerideki, kutsalların kutsalı mekânı, resimler, gümüş kapılar, oymalı altın süsler, altın kaplı tasvirler, değerli taşlar, inci kakılmış süsler ve türlü çeşitli harika ve göz kamaştırıcı kaplarla donattı.”

Kaynak: Mnatsakanian 2010:20-22, 33-34.

Kilisenin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri

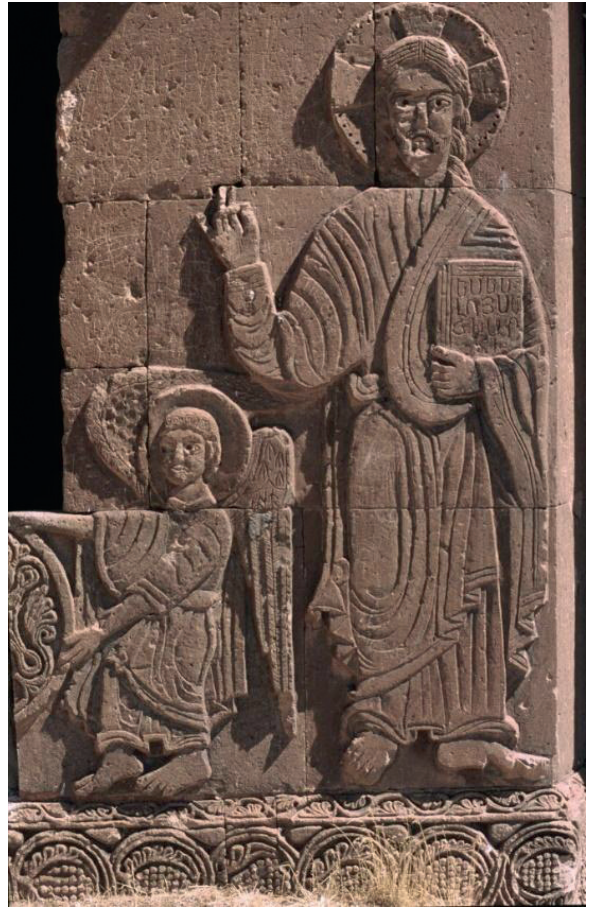
Ahtamar Kutsal Haç Kilisesi dört yapraklı yonca/tetrakonç planlıdır. Kubbe ile örtülü kare planlı merkezi alanın dört yönünde, yarım yuvarlak planlı birer apsis yer alır. Doğu ve batı apsisler, önlerine tonoz örtülü birer birim eklenerek uzatılmış, böylelikle ibadet mekânında doğu-batı eksenini vurgulanmıştır. Kilisenin naosu 11,6 m x 14,8 m ölçülerindedir. Merkezi kare alanın köşelerinde yarım yuvarlak planlı ekoylumlar bulunur. Doğu yönündeki iki ekoylumdan pastoforium odalarına geçilir. Apsisle birlikte pastoforium odaları dıştan düz bir duvarla sınırlandırılmıştır. Kilisenin ana duvarlarına oturan pandantif geçişli kubbe zemininden 20,4 m yüksekliktedir. Kilisenin kuzey, batı ve güney apsislerinin ortasında birer kapı açıklığı bulunur. Kuzey kapı önüne 13. veya 14. yüzyılda

bir şapel, batı girişi önüne 1763 yılında bir jama-tun (gavit), ile güney girişi önüne 19. yüzyılda çan kulesi eklenmiştir. Kilisenin güney girişi üzerinde Kral Gagik'in kullanımına ayrılmış bir galeri katı bulunmaktadır. Güney cephesinden galeriye çıkışı sağlayan tonoz örtülü merdiven, çan kulesinin inşası sırasında yok edilmiştir. Kilise ve ek yapıların duvarlarında kaliteli andezitik tüf türünde taşlar kullanılmıştır. Adanın sert bazalt yapısı Kral Gagik'i kıydan adaya taş getirmeye mecbur bırakmış olmalıdır. Kilisenin iç ve dış duvarları düzgün kesilmiş taşlarla harç görünmeyecek biçimde inşa edilmiştir. İç duvarların düzgün kesme taş kaplama olması, yapının içinin başlangıçta duvar resimleriyle kaplanmasının düşünülmeyişi aklı getirir. Bir dönem kilisenin içi, ince sıva üzerine duvar resimleri ile kaplanmıştır. Kötü durumdaki duvar resimlerinin farklı dönemlerde yenilendiği anlaşılr.

Resim 4.4 Ahtamar Kilisesi, Kral Gagik kabartması

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/29594559>

Resim 4.5 Ahtamar Kilisesi, Hz. İsa kabartması

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/29594558>

Resim 4.6 Ahtamar Kilisesi, Yunus Peygamberin denize atılması sahnesi

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/146558937>

Ahtamar Kilisesi'nin planı yeni değildir, Ermeni mimarisinde oldukça yaygın olan bu şema 557-574 yıllarında inşa edilen Eriwan Awan Kilisesi, 618 tarihli Wagharschapar'taki Azize Hripsime Kilisesi ile başka bazı erken dönem kiliselerinde uygulanmıştır. Hiç kuşkusuz Ahtamar Kutsal Haç Kilisesi'ni Ermeni sanatı tarihinde eşsiz yapan özellik, günümüze kadar çok iyi korunmuş olan cephelerindeki bezemelerin kalitesi ve ikonografisidir. Kilisenin cephelerini süsleyen taş kabartma frizlerin ve kuşakların süsleme programı bakımından başka bir örneği bulunmaz. Yıllar içinde kiliseye şapeller, çan kulesi ve jamatun gibi yapıların eklenmesi, özgün kilisenin cephelerindeki kabartmaların bir kısmının kapatılmasını gerektirmiştir. Kilisenin dış bezemeleri yapıldığı günden günümüze kadar hiç onarım geçirmeden sapasağlam ulaşabilmiştir. Taban kaidesinden çatı oluğuna kadar tüm yüzeyi kaplayan bezemelerde belli bir şerit düzenlemesinin bulunduğu

görülmür. Bazen aralıklı bazen sık yapılmış yüzlerce figür, geometrik şekil ve bitki tasvirinden oluşan bezemeler, üst üste dizilmiş paralel şeritler halinde tüm yapıyı kuşatır. Birçok kültür çevresiyle benzerlikleri olsa da kilisenin taş bezemelerinin özellikle Sasani/İran taş bezeme sanatı etkilerini taşıdığı kabul edilir.

Kilisenin batı cephesinde Hz. İsa, kilisenin banisi Kral Gagik ile birlikte gösterilmiştir (Resim 4.4-5). Başında bir hale ile gösterilen Gagik elinde kiliseyi temsil eden bir maketi, günahlarının affedilmesi için Hz. İsa'ya sunmaktadır. Biri Kral Gagik'in sağına, öteki Hz. İsa'nın soluna doğru yerleştirilmiş ince uzun serafim figürleri bulunmaktadır. Serafim meleklerinin kanatları, sonuna kadar açılmış gözlerle kaplıdır. Kral Gagik'in tam boy portresine ilaveten babası Prens Terenig ve kardeşi Kurken Ardruni ile annesi Sopi ve karısı Kraliçe Mike'nin rölyefleri, batı eksedranın duvarlarını süsler.

Resim 4.7 Ahtamar Kilisesi, kabartma

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/146558943>

Kilisenin bezemesiz alt duvarları 2,5 m yüksekliğe eriştiğinde yatay ve dar bir şeritle son bulur. Bu şeritte içleri üzüm salkımları ile doldurulmuş birbirini takip eden iç içe geçmiş dairesel motifler yer almaktadır. Bu şeridin hemen üstünde yer alan insan figürlerinden oluşan asıl frizde Hz. İsa'ya kadar olan Tevrat peygamberleri, havariler tarihsel sıra gözetilerek tasvir edilmiştir. Kuzey cephede yer alan ilk günah ile başlayan frizde Âdem ile Havva, Aslan ininde Daniel, Yunus ve balina, Davud ile Golyat ve diğer Tevrat peygamberlerinin tasvirleri bulunur. Güney cephede İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban edişi, doğuya doğru tahta oturmuş vaziyette Hz. İsa'nın ve Theotokos (Hz. Meryem)'in rölyefleri ile havarilerin, azizlerin boydan ya da madalyon içinde tasvirleri yer alır. Bu frizin hemen üstünde tek hayvan figürlerinin yer aldığı friz gelir. Buzağı, geyik ve koç başları ile maymun, kuş, balık gibi kara ve suda yaşayan hayvanların görüntülerinin yer aldığı bu frizin de üstünde asma dalları ve üzüm salkımlarından oluşan şerit bulunur. Üzüm salkımları arasına grup halinde hayvan motifleri eklenmiştir (Resim 4.7). Ayrıca av sahneleri, bağ bozumu, işçiler, güreşçiler, dansçılar gibi günlük yaşamdan görünümlere yer verilmiştir. Çatı altlarındaki yağmur olukları ve alınlıklarda aslan, dağ keçisi, geyik ve tavşanlardan oluşan bir şerit daha bulunur. Bu frizin güneybatı ve kuzeybatı kenarlarında bir dizi insan yüzü yer alır. Haç kollarının çatı üçgenleri içine dört İncil yazarını, ayakta cepheden gösteren birer tasvir bulunmaktadır. Kubbe kasnağının üst kısmında, piramidal külahın etek

kısımında birbirini kovalayan değişik hayvanlardan oluşan bir şerit daha vardır.

Ahtamar Kilisesi, halen bozulmamış duvar resimlerine sahip olan az sayıdaki yapılardan biridir. Kilisenin iç mekânını, üç paralel kuşak halinde duvar resimleri kaplamaktadır. Apsis kubbesinde bulunan deesis (yakarış) sahnesinde ortada, sağ eliyle kutsama işareti yapan, sol elinde bir kitap tutan Hz. İsa; Hz. İsa'nın solunda, ellerini ona doğru uzatmış Hz. Meryem, sağında Vaftizci Yahya görülmektedir. Bu figürlerin altında, isimleri hemen yanlarına yazılmış olan havari tasvirlerinden oluşan komünyon sahnesi bulunmaktadır. Güney ve batı apsislerinde Hz. İsa'nın çocukluğunu anlatan sahnelere rastlanır. Burada Meryem'e müjde, Meryem ile Elizabeth'in buluşması, Hz. İsa'nın doğumu, tapınağa takdimi, Mısır'a kaçış sahnelerine yer verilirken kuzey apside Vaftiz sahnesi ile döngü devam eder. Şekil değiştirme, Kana düğünü, Lazarus'un diriltilmesi, Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi, çarmıha gerilme, mezar başında kadınlar ve Anastasis sahneleri görülmektedir. Güney apsisinin alt kısmında bulunan Koimesis sahnesi ile döngü son bulur.

Kutsal Haç Kilisesi'nin doğusunda yer alan mezarlıkta, 14.-19. yüzyıllarda yapılmış Ermenilere özgü haçkarlar (haç-taş) görülür. Bunlar Ermenistan'ın farklı bölgelerinde bulunan, aynı dönemde yontulmuş haçkarlara oldukça benzer. Ahtamar Kilisesi mimari yaratıcılıkla sanatsal yeteneklerin iç içe geçtiği, günümüze özgün haliyle gelebilmiş ender yapılardan birisidir. Dış cephele-
rindeki taş kabartmalarının başka bir örneği yoktur.

Öğrenme Çıktısı

3 Ahtamar Kilisesi ve ek yapılarını genel özellikleri ve mimarisiyle tanımlayabilme

Araştır 3

Ahtamar Kilisesi'nin ne zaman, nasıl kurulduğunu ve hangi yapılardan oluştuğunu araştırın.

İlişkilendir

Ahtamar Kilisesi'nin cephelerindeki taş süslemelerini çevre kültürlerle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Ahtamar Kilisesi'nin mimari ve süsleme özelliklerini anlatın.

VAN KALESİ, HÖYÜĞÜ VE TARİHİ VAN KENTİ

Van Gölü kıyısı yakınında, modern kentin 5 km batısında yer alan eski adı Tuşpa olan Van Kalesi (Resim 4.8-9), doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 1500 m uzunluğunda, 70-80 m eninde ve 100 m yüksekliğindeki ana kaya üzerinde şekillenmiştir. Kalenin kuzeyinde onunla aynı doğrultuda uzanan Van Kalesi ve Höyüğü, güneyinde 16. yüzyılda kurulan Van Şehri yer almaktadır.

Van ve çevresinde Anadolu'nun yerli halklarından Hurrilerin yaşadığı bilinmektedir. Van Kalesi Höyüğü'nde yaklaşık beş bin yıllık bir yerleşme kültürünün izleri tespit edilmiştir. Demir Çağı'nda bölgede Urartu Krallığı'nın kurulmasıyla Van (Tuşpa) uzun süre Urartu Devleti'nin başkentliğini yapmıştır. Kaynaklara göre Urartu Kralı I. Sarduri tarafından MÖ 840-825 yıllarında kurulan Van Kalesi, Urartu kaya mimarlığının ve taş işçiliğinin anıtsal örnekleriyle doludur. Urartulardan kalma Madır (Sardur) Burcu, Analı-Kız açık hava tapınağı, I. Argışti ve kentin kurucuları Menua ve II. Sarduri kaya mezarları, Bin Merdivenler ile ana kayaya oyulmuş sur duvar yatakları ve sur duvarları bulunmaktadır. Güneydeki dik ve sarp uçurumdan aşağı şehirdeki su kaynağına uzanan Urartu dönemi kaya basamakları oldukça etkileyici bir görünüme sahiptir. Bu su yolunun 1534-1554 yılları arasında süren Osmanlı-Safevi Savaşlarında kullanıldığı yolunda birçok belgede bilgi bulunmaktadır. Yukarı Kale'nin güneydoğusunda en eski mezar anıtları yer alır. Kayaya oyma birçok mezar odasından oluşan bu görkemli yapılar İç Kale Mezarları ve Neft

Kuyusu Mezarı olarak adlandırılmışlardır. Kalenin kuzeybatı eteklerinde yer alan Madır Burç yazıtları Urartu uygarlığının bilinen en eski yazılı belgeleridir ve MÖ 9. yüzyılda Asur çivi yazısıyla yazılmıştır. I Argışti (MÖ.786-764)'in kaya mezarlarının cephesine yazdırdığı uzun kronik ve diğer yazıt, yok olmuş bir uygarlığın tanıkları olarak günümüze kadar korunmuştur.

MÖ 6. yüzyılın başlarında İskit ve Med akınlarıyla Urartu devleti yıkılınca MÖ 590 yılında Medlerin egemenliğine giren kent, bir süre sonra Pers egemenliğine girmiştir. Pers dönemine ait en değerli eser, Pers Kralı I. Xerxes (M.Ö. 485-465)'in güney yamaçta yazdırmış olduğu yazıttır. Pers egemenliğini Büyük İskender İmparatorluğu ile Helenizm dönemleri, Ermeni krallığı, Roma Bizans ve Türk devirleri takip eder. Ermeniler bölgeye hakim olmuş diğer devletlerin egemenliği altında yarı bağımsız ya da küçük krallıklar halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1064'de Selçuklu Sultanı Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından çevresindeki birçok kale ve şehirle birlikte feth edilmesiyle kentte Türk Dönemi başlamıştır. Bir ara Eyyubi egemenliğine giren Van Kalesi, 1232 tarihinde Sultan I. Alâeddin Keykubat tarafından alınarak Selçukluların, 13. yüzyıl ortalarında İlhanlı/Moğolların, 14. yüzyılın sonunda Karakoyunlu ve Akkoyunluların bir ara da Safevilerin egemenliği altına girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı İbrahim Paşa'nın 1534'deki Tebriz Seferi sırasında geçici, 1548 tarihinde kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren kale Osmanlı döneminde tamamen askeri amaçlı olarak kullanılmıştır.

Resim 4.8 Van Kalesi

Kaynak: <http://www.van.gov.tr/van-kalesi>

Resim 4.9 Van Kalesi

Kaynak: <http://www.van.gov.tr/van-kalesi>

Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte 16. yüzyılda eyalet merkezi olan Van'ın, doğu tarafındaki sur ve kuleler, kuzeybatıya bakan kale giriş kapısı, tahkimat ve diğer beden duvarları, Yukarı Kale, Süleyman Han Camii ve minaresi ile askeri amaçlı kerpiç ve taştan çeşitli yapılar Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Kalenin güneydoğusundaki Urartu mezarlarının bulunduğu alanda Türk mezarlığı ve yatır olarak saygı gören Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi yer almaktadır. Tahkimatı sağlayan beden duvarları, burçlar ve kuleler moloz taş, kerpiç ve kesme taş malzeme ile yapılmıştır.

Osmanlı döneminde kent, kalenin güneyindeki düzlük alanda gelişmiştir. 16. yüzyılda İskender Paşa, Rüstem Paşa, Hüsrev Paşa gibi güçlü yöneticilerin idaresinde Van, büyük inşaa faaliyetlerine sahne olmuştur. Osmanlı kenti üç yönden, burçlarla takviye edilmiş iki kademeli sur duvarı ile çevrelenmiştir. Bugün büyük bölümü yıkılmış olan bu

surların doğu kesiminde Tebriz, güney kesiminde Orta Kapı batı kesiminde ise İskele Kapısı yer almaktadır. İlk kerpiç malzemeye yapılan surlar sonraki dönemlerde moloz taşla kaplanmıştır. Şehir, eski resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla tek veya iki katlı evlerden oluşan mahalleleri, camileri, kiliseleri ve diğer yapılarıyla görkemli bir görünüme sahiptir. Şehirde yer alan Paşa Sarayı'nın 40 odalı olduğu bakımlı büyük bahçelerinin bulunduğu bilinmektedir. 15. yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilen Ulu Cami, Rüstem Paşa'nın han, hamam ve dükkanları, 1568'de Hüsrev Paşa'nın inşa ettirdiği cami, medrese ve türbe, kervansaray ve hamamlar, Kaya Çelebi Camii dikkati çekmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında 1915-1918 yıllarında Rusların eline geçen kentte meydana gelen büyük yıkımlar ve yangınlar sonucunda şehir terk edilmiştir. Şehrin Ruslardan geri alınmasından sonra Van Ovası'nda günümüzdeki modern yerleşim kurulmuştur. Eski Van Şehri cami, medrese, han, hamam, imaret ve kilise gibi çoğu harap yapılarıyla bir açık hava müzesi görünümündedir. Van, Osmanlı İmparatorluğu'nun bayındırlık faaliyetleri ile son şeklini alan, iyi korunmuş Osmanlı şehirciliğinin örnek bir tipini temsil eder.

Araştırma Tarihçesi

Van ile ilgili en eski bilgiler 17. yüzyıla aittir. Topkapı Sarayı Arşivi, El Yazmaları Kataloğunda "Sengü-Van" adıyla kayıtlı bir belgede 17. yüzyıldaki Van'ın planı tasvir edilmektedir. 1655 yılında kente gelen Evliya Çelebi, kent yapılarını ve su yolunu ayrıntılı olarak tanımlamıştır. Poulllet'in 1668 yılında yayınlanan eserinde kentin en eski gravürü yer alır. Anlatım üzerine çizildiği anlaşılan 18. yüzyıla ait başka bir gravürde ise Van Kalesi tümüyle hayali olarak tasvir edilmiştir. 1839'da buraya gelen Charles Texier de Van Kalesi'ni gösteren bir gravür çizmiştir. Van Kenti ve Urartular ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar 19. yüzyılda başlamıştır. 1828'de Fransız arkeolog Friedrich Eduard Schulz, 1845'de A. H. Layard, 1911'de Alman bilim adamı Walter Bachmann, Van'ı ziyaret ederek inceleme yapmışlardır. Bachmann, Van Ulu Camii'nin yıkılmadan önceki fotoğraflarını çekmiş ve planını çizmiştir.

Van Kalesi'ndeki ilk kazı çalışmaları, kentin Rus işgalinde olduğu dönemde 1915-1917 yıllarında Rus araştırmacı İ. A. Orbeli tarafından kalenin batı ucunda bulunan anıtsal Urartu Saray komp-

leksinde yürütülen çalışmalarla gerçekleştirilmiştir. Türk dönemi kazı ve temizlik çalışmaları Prof. Dr. A. Erzen başkanlığında 1972-1975 arasında Yukarı Kale'de yürütülmüştür. Kazı çalışmaları 1987 yılından itibaren Prof. Dr. M. Taner Tarhan tarafından sürdürülmektedir.

MÖ 9. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadar 2800 yıl kesintisiz iskân gören kentte Urartu, Ermeni ve Türk dönemi kültür varlıklarını aynı anda görmek mümkündür. Üzerinde modern yerleşim olmadığından, özgün dokusunu koruyan eski kentin kısmen sur duvarları, dini yapılar, mezarlıklar ve bazı sosyal içerikli yapıları ayakta kalmıştır.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8.6.1979 tarih ve A-1673 sayılı kararıyla Van Kalesi ve eski Van Kenti I. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Urartu Mezarlığı ve İslam Mezarlığı II. Derece Arkeolojik Sit Alanı, kalenin güneybatısındaki ağaçlık alanın II. Derece Doğal Sit Alanı ve Van Şehri İmar Planı alanında kalan bir kısım yerin 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Söz konusu karar ekinde

bulunan listede Van Kalesi, Eski Van Kenti'nde yer alan Hüsrev Paşa Cami, Kızıl Minareli Cami, Ulu Cami, Kaya Çelebi Cami, diğer iki cami, Şeyh Muhammet Abdurrahman Baba Türbesi, iki türbe, iki konut ve kilise zannedilen bir yapı da tescil edilen yapılar arasında bulunmaktadır. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 10.12.1993 tarih ve 1405 sayılı kararı ile daha önce tescil edilmiş kültür varlıklarına ilaveten Saray Kapı, Çifte Hamam, sarnıç, askeri depo, Süleyman Han Camii, miri ambarı, Çifte Kilise (Surb Paulos ve Surb Petros), Surb Stephanos Kilisesi, Surb Vardan Kilisesi tescil edilmiştir.

✓ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, Türkiye'de kültür ve tabiat varlıklarının korunmalarını sağlamak üzere 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur.

Öğrenme Çıktısı

4 Van Kalesi ve kentinin gelişimini ve kültürel zenginliğini değerlendirebilme

Araştır 4

Urartu dönemi kaya oyma mezarlarının ve tapınaklarının özelliklerini araştırın.

İlişkilendir

Van Kalesi'nin Urartu dönemi kaya yazıtlarını dönemin kültürü ile ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Van Kalesi'nin Osmanlı dönemindeki dönüşümünü ve kullanımını anlatın.

SÜMELA MANASTIRI

Sümela Manastırı Trabzon ili, Maçka ilçesi sınırları içindeki Altındere Vadisi'ndeki Karadağ'ın yamaçında sarp bir kayalık üzerinde yer alır (Resim 4.10). Orman kaplı vadiden Trabzon'a kadar uzanan Değirmen Deresi'nin kollarından birisi akar. Eski adı Sümela Manastırı olan bu yer, halk arasında Meryem Ana Manastırı olarak da tanınır. Girişinde büyük bölümü restore edilen yamaca yaslanmış bir su kemeri bulunur. Manastırın başlıca bölümlerini ana kaya kilisesi, birkaç şapel, mutfak, keşiş odaları (72 oda), kiler, erzak depoları, misafirhane, kütüphane ve kutsal ayazma (su kaynağı) oluşturur (Resim 4.11-12).

Arkeolojik kazılar ve araştırmalar, Trabzon ve çevresindeki yerleşimlerin MÖ 7000 yıllarına kadar geriye gittiği göstermektedir. MÖ 756 yılında Trabzon kıyılarında Miletli Yunan koloni yerleşimleri bulunmaktadır. Bölge MÖ 609 yılında Med, MÖ 550 yılından sonra Pers egemenliğine girmiştir. Büyük İskender döneminde MÖ 334 yılında Makedonya Hanedanlığı'nın egemenliği altına giren Doğu Karadeniz

Bölgesi'nde İskender'in ölümünden (MÖ 323) sonra Pontus Devleti kurulmuştur. MS1. yüzyılda Roma İmparatorluğu egemenliğine geçen Trabzon, 395 yılından sonra İstanbul'u merkez alan Doğu Roma (Bizans) devletinin sınırları içinde kalmış, İstanbul'un 1204'de Latinler tarafından işgal edilmesinden sonra kurulan Trabzon Komnenos Devleti'nin merkezi olmuştur. 13. yüzyılda Erzurum-Tebriz ticaret yolunun Karadeniz'e açılan kapısı haline gelen Trabzon, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı egemenliğine girmiştir.

Resim 4.10 Sümela Manastırı, genel görünüm

Kaynak: B. İşler Arşivi

Resim 4.11 Sümela Manastırı, iç görünüm

Kaynak: B. İşler Arşivi

Resim 4.12 Sümela Manastırı, iç görünüm

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/6350/sumela>

Sümela Manastırı'nın ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmez. Osmanlı döneminde yazılmış bazı Rumca kitaplarda, manastırın 4. yüzyıl sonunda İmparator Theodosius döneminde kurulduğu ve 6. yüzyılda İmparator Iustinianos (527-565) döneminde General Belisarius tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilse de bu bilgiyi destekleyecek hiçbir bilimsel veri yoktur. Efsaneye göre manastırda, Hz. İsa'nın havarilerinden Lukas tarafından yapılmış, mucizeler yarattığına inanılan Meryem ikonası bulunmaktaydı. İnana göre Atina'da bulunan bu ikona İmparator I. Theodosius döneminde (375-395) melekler tarafından gökte uçurularak Trabzon dağlarına, buradaki kaya oyuğuna getirilerek bir taşın üzerine

rine bırakılmış, tam bu sırada Atina'dan Trabzon'a gelen keşiş Barnabas ve Sophronios bu üçra dağın ıssız yamacında ikonayı bularak, ikonayı buldukları yerde bir kilise kurmaya girişmişlerdir.

Bizans döneminde İncil yazarı Havari Lukas tarafından boyandığına inanılan başka Hz. Meryem ve Hz. İsa tasvirleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri İstanbul'u koruduğuna inanılan Hodegetria (yol gösterici) Meryem ikonasıdır. Hristiyanlarca Hz. İsa, Hz. Meryem veya bazı kutsal kişilerin sağlıklarında gösterdikleri mucizelerin, resimlerinde de aynen devam ettiğine inanılıyordu. Yani kutsal kişileri gösteren bu resimler koruyucu, mucizeler gösterici ve tedavi edici idi. Bazı resimlerin Havari Lukas'ın elinden çıktığının iddia edilmesi, Hz. İsa veya Hz. Meryem'in sağlığında yapılmış olduklarına bir delil sayılıyor, böylece Hz. Meryem'in "Benim şefkatim bu resimle beraberdir" sözü büyük değer kazanıyordu. Lukas'a izafe edilen bir resme yapılan ibadet, resmin tasvir ettiği varlığın önünde yapılmış gibi farz ediliyor, böylece bu resim sayesinde onun yardımının sağlanacağına inanılıyordu. Sümela gibi daha başka yerlerde de kutsal resimleri içeren bir takım kilise ve manastırlar Hristiyanlar, hatta Müslümanlar tarafından birtakım felaketlere karşı koruyucu olarak ziyaret ediliyordu. Öte yandan, Lukas'a atfedilen ikonaların aslında çok daha sonraki dönemlerde boyandığı anlaşılmış, S. Eyice, Sümela'daki ikonanın Gürcü bir sanatçı tarafından üretildiğini ileri sürmüştür.

✓ Hz. Meryem (Panaghia) adına kurulan Sümela Manastırı'nın ilk kez Trabzon Komnenos Prenslığı (1204-1461) döneminde Yunanca kara, siyah, karanlık anlamlarına gelen Sümela olarak adlandırıldığı, dağın koyu rengi ya da burada bulunan ikonanın kararmış olmasının da bu isimlendirmede etkili olduğu sanılmaktadır.

1200 m rakımlı bir tepede, vadinden akan suyun 300 m kadar yukarısında sarp bir yamacın ortalarında bulunan oldukça geniş ve yüksek bir kaya

oyuğu, manastırın çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu, erişilmesi zor kaya oyusunun önündeki dar çıkıntı, zamanla burada büyüyen, genişleyen ve zenginleşen manastıra zemin oluşturmuştur. Kaya oyusunun bulunduğu yerde ilk ibadetin ne zaman başladığını şimdilik belirlemek mümkün olmamakla birlikte Trabzon Komnenoslarının imparatoru III. Alexios Megas Komnenos (1349-1390), manastırın asıl kurucusu olarak gösterilir. Dönem kaynaklarında III Alexios'un Trabzon çevresinde birçok ibadethane inşa ettirdiği ve özellikle Sümela'ya özel bir ilgi gösterdiği belirtilmektedir. Sümela'daki keşiş hücrelerine büyük dedesi, dedesi ve babasının bazı bağışlarda bulunmuş olmalarına dayanılarak Alexios'un büyük dedesi II Ioannes (1280-1285) döneminde burada dini bir merkezin olduğu ileri sürülmüştür (Resim 4.13-14). Bir efsaneye göre, büyük bir kasırga sırasında Hz. Meryem sayesinde canını kurtaran III. Alexios burasını yeni baştan inşa ettirerek, zengin vakıflar bağışlamış, bir *khryso-bullos* yani bir ferman ile de bu vakıflarını güvence altına almıştır. III. Alexios, bir kopyası Atina'da Bizans Müzesi'nde bulunan 1365 tarihli vakfiyesiyle manastırın bütün idari şartlarını belirlemiş, mallarını ve gelirlerini düzene koymuştur. Manastırın 1950'ye kadar dış kapısı üzerinde görülebilen 1360 tarihli, beş mısralık kitabede III. Alexios, manastırın kurucusu (ktetor), "Doğu ve Batı'nın hakimi İmparator" olarak gösterilmiştir.

Resim 4.13 Sümela Manastırı, kaya kilisesi cephe

Kaynak: B. İşler Arşivi

Resim 4.14 Sümela Manastırı, keşiş odası

Kaynak: B. İşler Arşivi

III. Alexios'un oğlu III. Manuel (1390-1417) tahta çıktığı yıl, saray hazinesinde bulunan değerli bir stavroteği (İsa'nın çarmıhının parçasının korunduğu kutu) Sümela Manastırı'na hediye etmiştir. Trabzon'un 1461 yılında Türk idaresine geçmesinden sonra da Osmanlı sultanları manastırın eski hak ve hukukunu korumuşlar, hatta buraya imtiyazlar vermiş ve hediyeler yollamışlardır. Zaman içinde günümüzdeki muazzam görünümüne kavuşan manastır Osmanlı dönemi sonuna kadar geliştirilerek kullanılmıştır. Yayınlarda manastırın geniş bir arşivi olduğu, burada Sultan II. Bayezid, I. Selim, II. Selim, III. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, Mustafa ve III. Ahmed tarafından verilmiş fermanların bulunduğu bildirilmektedir.

Arşivde bulunan yazışmalardan 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Eflak voyvodalarının manastırla yakından ilgilendikleri ve yüklü miktarda bağışlar yaptıkları anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda voyvodaların himayesinde manastır gelişmiş ve birçok kısmı yeniden yapılmış, Başpiskopos Ignatios 1749 yılında kilisenin duvarlarını yeniden resimlerle süsletmiştir. Yapılan bağışlarla en parlak dönemini 19. yüzyılda yaşayan Sümela Manastırı, Lozan Barış Konferansı sırasında 1923 yılında imzalanan karşılıklı Türk-Yunan mübadele anlaşmasına göre Rumların Yunanistan'a göç etmeleriyle boşaltılmıştır. Göç eden Rumlar, eski hatıralarına bağlılıklarının belirtisi olarak, Makedonya'da Verria yakınında aynı adla yeni bir manastır kurmuşlardır. Terk edilen Sümela Manastırı 1930 yılında yangın geçirerek harap olmuştur. 1970'li yıllara ka-

dar harap vaziyette kalan manastır restore edilerek müze işleviyle ziyaret açılmıştır. 2015-2017 yıllarında yürütülen restorasyon çalışmalarıyla manastırın yapıları ve yamaçtan düşen taşlarla tahrip olan bölümleri onarılarak 2019 yılında tekrar ziyarete açılmıştır.

Araştırma Tarihçesi

Sümela Manastırı, 19. yüzyılın başlarından itibaren birçok yabancı seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Bunlardan 1840 yılında Trabzon'a yaptığı bir seyahat sırasında manastırda konuk edilen ve manastırın kurucusu III. Alexios Komnenos'un ve karısının minyatürlerinin bulunduğu, altın mühürleri koparılmış tezhipli muhteşem fermanı (khrysobullos) inceleme fırsatı bulan Alman yazar ve gezgin J. P. Fallmerayer (1790-1861), yol hatıralarında manastırı ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiş, burada yaşayan keşişlerin menfaat düşkünlü olduklarından ve ilmi şeylere karşı cahilce davranışlarından şikâyet etmiştir. 1962 yılında yapıyı ziyaret eden S. Eyice, yapının tarihçesi ve mimarisi hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir makale yayınlamıştır.

Manastırın Mimarisi ve Süsleme Özellikleri

Yaklaşık 72 odadan oluşan manastır, ana kaya kilisesi, birkaç şapel, mutfak, öğrenci odaları, misafirhane, kütüphane ve ayazmayı içerir. Manastırın girişinde, yamaca yaslanmış durumda bulunan çok gözlü-büyük su kemerinin büyük bölümü yıkılmıştır. Dar uzun bir merdivenle manastırın yanında muhafız odaları bulunan ana girişine ulaşılmaktadır. Girişten bir merdivenle inilen iç avlunun sol tarafında, kilise haline getirilen mağaranın önünde çeşitli manastır binaları; sağ tarafında, 1860 yılına doğru inşa edildikleri bilinen bir takım misafir odaları ve kütüphane olarak kullanılmış salon bulunmaktadır (Resim 4.11). Yamacın ön yüzünü kaplayan büyük balkonlu dört katlı bu bölüm, bazı yerde beş katlı olarak düzenlenmiştir. Alttaki iki kat taş tonoz örtülü, üst katlar ahşap tavanlıdır. Odaların önünde vadiye çıkıntı yapan ahşap balkonlarının olduğu anlaşılmaktadır. En üst katta yine manzaraya açılan revaklı teras düzenlemesi görülür (Resim 4.10). Odaların birçoğu birer ocak ve dolap nişleri içermektedir.

Manastırı ziyaret eden gezginler, kütüphanede Avrupa kökenli birçok kitabın yanı sıra 90 kadar el yazma eserin bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu eserler manastır terk edildikten sonra dağılmıştır. Bazı el yazması İnciller Ankara ve İstanbul'daki müzelerde halen korunmaktadır.

Manastırın ana ünitesini meydana getiren kaya kilisesi, kutsal mağara veya kaya kovuğunun iç sathlarının düzeltilmesi ve ağzının düz bir duvarla kapatılması suretiyle oluşturulmuştur (Resim 4.13). Bu duvara bitişik, çıkıntı teşkil eden küçük bir şapel vardır. Kilisenin naos bölümü, basık tavanlı oldukça geniş bir mekândan oluşmaktadır. Kaya kilisesinin ve ona bitişik şapelin iç ve dış duvarları, birkaç tabaka halinde üst üste fresko resimlerle donatılmıştır. En alt tabaka, renkleri ve kalitesi bakımından üsttekilerden çok farklı ve daha iyidir. Kaya kilisesinin içinde avluya bakan duvarda III. Alexios dönemine 14. yüzyıla ait fresklerin varlığı

tespit edilmiştir. Burada III. Alexios, iki yanında oğulları III. Manuel ve Andronikos ile tasvir edilmişti. Bugün bu portrelerden hiçbir iz kalmamıştır. Kiliseye bitişik şapelde üç farklı dönemde yapıldığı anlaşılan üç tabaka halinde fresko resimler bulunmaktadır. Kilisenin yakınındaki küçük şapellerden birinde de 14 veya 15. yüzyıllara ait oldukları tahmin edilen resimler tespit edilmiştir.

Kuşkusuz Sümela Manastırı'nın hazinesinin en değerli eseri, mucizeler gösterdiğine inanılan, etrafı gümüş çerçeveli "Kara Meryem Ana" ikonası idi. Bu ikona ile III. Manuel tarafından buraya verilen 1390 tarihli stavrotek (Hz. İsa'nın gerildiği çarmıha ait ahşap parçaların saklandığı kutu) ve şifalı olduğuna inanılan ayazma manastırın yüzyıllar boyunca bir ziyaret merkezi olmasının başlıca sebebi olmuştur. İyi durumda günümüze ulaşmış olan manastır dinsel ve kültürel öneminin yanı sıra muhteşem doğasıyla da dikkat çekicidir.

Öğrenme Çıktısı

5 Sümela Manastırı'nı coğrafi ve tarihi özellikleriyle değerlendirebilme

Araştır 5

Bizans Hristiyan kültüründe ikonaların yeri ve önemini araştırın.

İlişkilendir

Sümela Manastırı'nın kurulduğu yer ile manastır yapılarının mimarisini ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Sümela Manastırı'nın mimarisini ve kilisesinin resim programını anlatın.

ALAHAN MANASTIRI

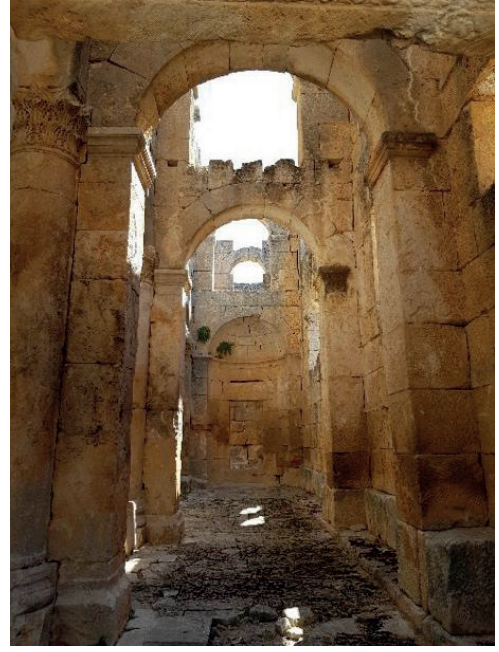
Alahan Manastırı Karaman'dan Mersin'in Mut ilçesine giden karayolu üzerinde, çam ormanı ile kaplı bir dağın güneye bakan yamacında kurulmuştur. Önceleri Kocakale adıyla tanınan manastır, halk arasında Alacahan ve daha yaygın olarak Alahan olarak bilinir. Eğimli arazinin düzleştirilmesiyle oluşturulmuş bir alanda inşa edilen batıdan doğuya doğru uzanan birçok binadan meydana gelen bir yapı topluluğudur. Kuzey tarafı dağın kayalık yamacı olduğundan bu taraftaki bazı bölümler ana kayaya oyularak oluşturulmuştur. Manastırın ana yapılarını batıdan doğuya doğru Mağara Kilisesi, Batı Kilise, bazı konut yapıları, vaftizhane, sütunlu yol, kuzey terasta bulunan keşiş hücreleri ile kaya mezarları ve Doğu Kilise oluşturur (Resim 4.15-16).

Manastırın ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmez. Ancak Doğu Kilise'ye giden yolun sol tarafında kaya içine oyulmuş mezarlarda bulunan iki yazıt, manastırın tarihi ve kurucusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Manastırın kurucusuna ait olduğu düşünülen bir lahidin ön yüzünde yer alan *tabula ansata* içinde bulunan yazıttan Tarasis isimli bir kişinin 13 Şubat 462 tarihinde öldüğü anlaşılmaktadır. Manastırın kurucusu olduğu kabul edilen Tarasis'in, manastırı 462 yılı öncesinde 450'li yıllarda yaptırmış olduğu tahmin edilmektedir. Başka bir mezarın kayadan oyulmuş *arkosolium*unun dip duvarında boya ile yazılmış diğer kitabede de manastırın 5. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğunu destekleyici ifadeler bulunmaktadır.

Resim 4.15 Alahan Doğu Kilisesi, batıdan görünüm

Kaynak: B. İşler Arşivi

Resim 4.16 Alahan Doğu Kilisesi, güney nef

Kaynak: B. İşler Arşivi

Manastırda arkeolojik kazı çalışmaları yürüten M. Gough, Mersin ili Silifke ilçe merkezinin 5 km güneyinde yer alan ören yerindeki doğal bir mağara ve Meryemlik adıyla anılan üç nefli Aya Thekla kilisesine benzerliğinden dolayı Alahan Manastırı'nın İmparator Zeno (474-491) tarafından yaptırılmış olabileceğini önermiştir. Mimari yapım tekniği, plan ve bezeme özellikleri manastır yapılarının 5. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 6. yüzyıl içinde farklı zamanlarda inşa edildiklerini gösterir.

- ✓ Antik Roma'da lahitlerinde yaygın bir biçimde kullanılan ölen kişi hakkında bilgi veren yazıtı çerçeveleyen kısa dikey kenarlarında kulp benzeri çıkıntıları bulunan yatay dikdörtgen çerçevelere *tabula ansata* denilmektedir.
- ✓ Kayaya oyularak ya da taş malzemeyle örülerek yapılan, tonoz örtülü dikdörtgen tabanlı niş biçimli mezar yerlerine *arkosolium*, bu tür mezarlara *arkasoliumlu mezar*; Roma tapınak ya da mezarlarının Tanrı heykeli-nin, ölü heykelinin ya da kutsal eşyanın konulduğu dairesel küçük nişlerine *aedicula* denilmektedir.

Araştırma Tarihçesi

İlk kez 1671-72 yılında buradan geçen Evliya Çelebi, seyahatnamesinde manastırı “*henüz mimar elinden reha bulmuş bir kal’a-ı cihannümadır ve gayet mamur şehri-i azim imiş*” şeklinde tarif ederek etrafının mezarlarla dolu olduğunu yazar. 1826 yılında Fransız seyyah Léon Comte de Laborde, Alacahan olarak adlandırdığı yerde bu binayı görmüş, yapıların kısa tanımını yaparak manastırdaki yazıtlardan birinin aslını ve çevirisini kısa bir makale halinde yayımlamıştır. Laborde makalesinde münzevi bir çevre ortasında bundan daha pitoresk ve burası kadar şaşırtıcı bir tesir bırakan başka hiçbir harabe tanımadığını belirtmektedir. 1890 yılında buraya gelen A.C. Headlam’ın yayınında manastır hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. 1955 yılında P. Verzone tarafından ayrıntılı olarak incelenen yapılar hakkında önce Türkçe sonra İtalyanca iki ayrı kitap yayımlanmıştır. Verzone, kitabında yapıların çok sayıda fotoğrafına ve özgün görünümelerini gösteren çizimlerine yer vermiştir. 1952 yılından 1972 yılına kadar manastırda kazı ve temizlik çalışmaları yapılmış, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü müdürü Michael Richard Edward Gough tarafından yürütülen çalışmaların sonuçları 1955 yılından başlayarak çok sayıda rapor ve makaleyle yayımlanmıştır. Ayrıca, 1985 yılında eşi Mary Gough tarafından Gough’un yürüttüğü tüm araştırma sonuçlarını içeren kapsamlı bir kitap yayımlanmıştır.

Manastırın Mimarisi ve Süsleme Özellikleri

Manastır, en batıda kayaya oyularak meydana getirilmiş bir takım keşiş hücreleri ve mezar şapelini içeren doğal oluşum bir mağara ile başlamaktadır. Kısmen oyularak oluşturulan Mağara Kilisesi iki nefli olarak düzenlenmiştir. Olasılıkla burası manastırın çekirdeğini oluşturan ilk inziva merkezidir. Başlangıcında küçük bir keşiş grubu tarafından kurulan daha sonra imparatorluk desteğiyle hac merkezine dönüştürülen Alahan Manastırı, Anadolu’da tespit edilmiş en erken tarihli ve en iyi korunmuş manastır topluluğudur.

Mağaranın doğusunda bulunan Batı Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda 36 m x 16 m ölçülerinde dikdörtgen bir alanı kaplar. Kilisenin naosu sütun ve kemerlerle üç nefe bölünmüştür. Günümüzde

kilisenin duvarları kısmen sağlam ancak örtü sistemi ve kemerleri yıkık haldedir. Orta nef, doğusundan tabanı at nalı biçimli bir apsisle sonlanır. Apsis içinde synthronon basamakları kathedra ve templona ait izler iyi korunmuştur. Apsis duvarının ortasında ikiz pencere düzenlemesi görülür. Apsis ve iki yanında yer alan pastoforium odaları dıştan düz duvarla sınırlandırılmıştır. Kilisenin orta nefe açılan batı kapısında, bazı hayvan (balık, kuş) tasvirlerinin yanı sıra İncil yazarlarının sembolleri, baş melekler ve Hz. İsa’nın taş kabartma tasviri bulunur.

Batı Kilisesi’nin doğusunda bulunan vaftizhane doğu-batı doğrultusunda uzanan her biri birer apsisle sonlanan iki nefli plana sahiptir. Apsisler içten yarım yuvarlak dıştan düz duvarla sınırlandırılmıştır. Vaftizhanenin kuzey nefi içine kısmen zemine gömülü haç şeklinde vaftiz havuzu yerleştirilmiştir. Vaftiz havuzundan başlayarak binanın kuzey duvarında devam eden su kanalı daha üst kotta bulunan sarnıçla bağlantılıdır. Vaftizhanenin güneyinde iki bölümlü giriş mekânı yer alır. Yapının duvarları harç kullanılmadan düzgün kesilmiş büyük taş bloklarla örülmüştür.

Vaftizhanenin doğusunda kayaya oyulmuş bir sıra arkasoliumlu mezar bulunmaktadır. Sütunlu yol Batı Kilise’den başlayarak Doğu Kilise’ye kadar devam eder. Teras üzerinde manzaraya açılan sütunlu ve kemerli bir galeri şeklinde düzenlenen bu yolun üstü özgününde ahşap bir çatıyla örtülüydü. Yolun yaklaşık ortasında aedicula biçimli, melek kabartmalı bir dua nişi bulunur.

✓ Kiliselerde ibadetin yönünü gösteren doğu taraftaki yarım yuvarlak derin nişe apsis; apsisin rahiplerin ibadet sırasında oturdukları basamaklı taş sıralarına synthronon; piskoposun oturduğu koltuğa kathedra; apsisin iki yanında yer alan odalara pastoforium; insanların ibadet ettiği naos ile rahiplerin ibadet ettiği bema bölümünü ayıran taş ya da ahşap korkuluğa templon; kiliselerin batı girişi önünde yer alan mezarlık, ön dua yeri, vaftiz gibi işlevlerle kullanılan mekânlara narteks denilmektedir.

Doğu Kilise 15m x 22m ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alanı kaplar. Çatı seviyesine kadar duvarları çok iyi korunmuş, olasılıkla ahşap olan çatısı günümüze ulaşamamıştır (Resim 4.15-16). Kilisenin naosu iki sıra sütun ve kemerli düzenleme ile üç nef bölünmüştür. Orta nefin ortasında kare bir alan oluşturulmuş, olasılıkla bu alan ahşap bir kubbeyle örtülmüştür. Nitekim yapı Anadolu'daki en erken tarihli kubbeli bazilika olarak gösterilir. Orta nef, doğuda içten atnalı dıştan düz duvarla sınırlandırılmış apsisle sonlanır. Apsis içinde synthronon ve kathedra vardır. Kilisenin yan nefleri üzerinde galeri katı düzenlemesi görülür. Galeri katı narteks üzerinde devam ederek orta nefi U biçiminde kuşatır. Kilisenin giriş bölümünü oluşturan narteks bölümü yıkık haldedir. Narteksten neflere birer kapı açılmaktadır. Kapı söve ve lentoları, sütun başlıkları kaliteli işçilik gösteren bezemelerle süslenmiştir. Yapının kuzey duvarı ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuş, diğer duvarları düzgün kesilmiş blok taşlarla örülmüştür.

Öğrenme Çıktısı

6 Alahan Manastırı'nı oluşturan yapıları mimari ve süsleme özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 6

Bizans manastırlarının ortaya çıkışını, hangi yapıları içerdiklerini ve bu yapılarının konum ve işlevlerini araştırın.

İlişkilendir

Alahan Manastırı'nı Hristiyanlıktaki kutsal yerler, hacılık ve haç yolları ile ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Alahan Manastırı'nı oluşturan yapıların mimarisini, kullanım amaçlarını ve taş bezemelerinin özelliklerini anlatın.

1

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın jeolojik yapısının mimariye yansımalarını, bölgenin kültürel geçmişini ve kendine özgü sanatsal yaratılarını tanımlayabilme

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya

Roma döneminde Kapadokya olarak adlandırılan bölge Kayseri, Nevşehir, Aksaray ve Niğde illerinin bulunduğu Orta Anadolu bölgesini kapsamaktadır. Kapadokya, 60 milyon yıl öncesinden Neolitik döneme (MÖ 8.000-5.500) kadar devam eden Erciyes Dağı (3916 m), Hasan Dağı (3253 m) ve Göllü Dağı (2172 m) volkanlarından püsküren lav ve kül tabakalarının yıllar içinde rüzgâr ve yağmurla aşınması sonucunda günümüzdeki eşsiz görünümünü kazanmıştır. Bölgenin jeolojik yapısının ve kayaya oyma mimarinin maliyetinin diğer yapım toprak üzerine inşa edilen yapılara oranla çok düşük olmasının sağladığı avantajla bölgede eşine az rastlanır kaya mimarisi oluşmuş ve gelişmiştir. Göreme Milli Parkı, kayalara oyularak yapılmış yeraltı şehirleri, konutları, tarımsal üretime yönelik işlikleri, mezar anıtları, kiliseleri ve kilise duvar resimlerinin dünyanın başka hiçbir yerinde görülmesi mümkün değildir. Sadece tek yapılar değil, bir köy yerleşmesi olarak adlandırılabilir yapı grupları da kayalar içerisine oyularak yapılabilmiş, böylelikle yeraltı şehirleri ortaya çıkmıştır.

2

Ani Kenti'ni stratejik konumu, özellikleri ve yapılarıyla tanımlayabilme

Ani Arkeolojik Alanı

Üç tarafı akarsuların yarattığı derin vadilerle kuşatılan yaklaşık düz bir plato üzerinde kurulan verimli tarım alanları ile çevrili Ani, İpek yolu üzerinde oluşu ve korunaklı konumu sayesinde 2500 yıl boyunca kesintisiz yerleşim görmüştür. İpek Yolu'nun Kafkaslardan Anadolu'ya ilk giriş noktasında kurulan ve ipek yolunun güvenliği açısından stratejik konuma sahip olan kent, bölgenin politik, kültürel ve ekonomik merkezi konumuna yükselmiştir. Orta Çağ'daki özgün görünümü büyük ölçüde koruyan kentin büyük oranda ayakta kalmış etkileyici surları, dini ve sivil mimarlık örnekleri Orta Çağ şehirlerinin genel karakterini yansıtır. Kentten günümüze ulaşabilmiş anıtsal binalar Ermeni, Bizans, Selçuklu ve Gürcü dönemlerine aittir. Bu eserlerin mimari, taş süsleme ve resim sanatı örnekleri dikkat çekicidir. II. Simbat döneminde inşa edilen şehir surları içinde Ateş Tapınağı, Katedral, Gagik Kilisesi, Havariler Kilisesi, Yarım Kilise, Abu Muammeran Kilisesi, Resimli Kilise, Kızlar Manastırı, büyük ve küçük hamam, İpek yolu köprüsü, Emir Ebû'l Muammeran Camii, Selçuklu Sarayı günümüzde görülebilen anıtsal yapıları oluşturur. Sivil amaçlarla kullanılan konutlar, dükkanlar, bezirhaneler, sokaklar, su kanalları ve mezar yapıları ise son yıllarda yapılan kazılarla toprak altından gün yüzüne çıkartılmaktadır.

3

Ahtamar Kilisesi ve ek yapılarını genel özellikleri ve mimarisiyle tanımlayabilme

Ahtamar Kilisesi

Kilisenin bulunduğu Ahtamar Adası, Van-Tatvan karayolunun 50. kilometresinde kıyıdan 4 km açıkta yer almaktadır. Genel olarak kilisesiyle bilinse de adada saray, hisar, liman, mezarlık, kilise ve şapellerden oluşan bir yapı topluluğu bulunmaktadır. Kilise ve ek yapıları adanın güney uç kesimindedir. Zamanla gelişen yapı topluluğunun ilk evresi Vasburagan Kralı I.Gagik (904-938) tarafından 915-921 arasında yaptırılmıştır. Dönem kaynaklarına göre kilise, saray, hizmetli odaları, bahçe ve limandan oluşan kompleks kral tarafından bizzat tasarlanmış, uygulama mimar ve heykeltıraş olan Manuel isminde bir keşiş tarafından gerçekleştirilmiştir. 1113 yılında manastıra dönüştürülen yapılar, 1895 yılına kadar Ermeni Patrikliği'nin merkezi olmuştur. 1918 yılında Rus işgalinin sona ermesine kadar kullanılmaya devam eden manastırın en çok dikkati çeken yanını kilisenin cephelerindeki taş kabartma sanatında görülen üstün işçilik ve ikonografi oluşturur. Bezemelerin üslup bakımında Asur, Mısır, Sasani, Türk ve İslam sanatıyla olan benzerlikleri ya da bu kültürlerle bağları tartışılmıştır. Van Ahtamar Kilisesi mimari yaratıcılıkla sanatsal yeteneğin iç içe geçtiği, günümüze özgün haliyle gelebilmiş ender yapılardan birisidir. Dış cephelerindeki taş kabartmalarının başka bir örneği yoktur.

4

Van Kalesi ve kentin gelişimini ve kültürel zenginliğini değerlendirebilme

Van Kalesi, Höyüğü ve Tarihi
Van Kenti

Van Gölü kıyısı yakınında, modern kentin 5 km batısında yer alan Urartu dönemindeki adı Tuşpa olan Eski Van şehrinin kalesi, doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 1500 m uzunluğunda, 70-80 m eninde ve 100 m yüksekliğindeki ana kaya üzerinde şekillenmiştir. Kalenin kuzeyinde onunla aynı doğrultuda uzanan Van Kalesi Höyüğü ve güneyinde 16. yüzyılda Osmanlı döneminde kurulan Eski Van Şehri yer almaktadır. Başlangıçta Van ve çevresi Anadolu'nun yerli halklarından Hurrilerin yaşam alanı olmuş, Kaynaklara göre Urartu Kralı I. Sarduri tarafından MÖ 840-825 yıllarında kurulan ve uzun süre Urartu Devleti'nin başkentliğini yapan kale, Urartu kaya mimarlığının ve taş işçiliğinin anıtsal örnekleriyle doludur. Urartulardan kalma Madır (Sardur) Burcu, Analı-Kız açık hava tapınağı, I. Argiştı, kentin kurucuları Menua ve II. Sarduri kaya mezarları, Bin Merdivenler ile ana kayaya oyulmuş sur duvar yatakları ve sur duvarları bulunmaktadır. Kalenin kuzeybatı eteklerinde Madır Burç yazıtları Urartu uygarlığının bilinen en eski yazılı belgeleridir ve MÖ 9. yüzyılda Asur çivi yazısıyla yazılmıştır. 16. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte eyalet merkezi olan Van Kalesi tamamen askeri amaçla kullanılmıştır. Doğu tarafındaki sur ve kuleler, kuzeybatıya bakan kale giriş kapısı, tahkimat ve diğer beden duvarları, Yukarı Kale, Süleyman Han Camii ve minaresi ile askeri amaçlı kerpiç ve taştan çeşitli yapılar, Osmanlı döneminden kalmadır. Kalenin güneydoğusundaki Urartu mezarlarının bulunduğu alanda Türk mezarlığı ve yatır olarak saygı gören Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi yer almaktadır. Osmanlı döneminde kent, kalenin güneyindeki düzlük alanda gelişmiştir. 16. yüzyılda İskender Paşa, Rüstem Paşa, Hüsrev Paşa gibi güçlü yöneticilerin idaresinde Van büyük inşaa faaliyetlerine sahne olmuştur.

5

Sümela Manastırı'nı coğrafi ve tarihi özellikleriyle değerlendirebilme

Sümela Manastırı

Halk arasında Meryem Ana Manastırı olarak da anılan Sümela Manastırı'nın ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmez. Osmanlı döneminde yazılmış Rumca bazı kitaplarda manastırın 4. yüzyıl sonunda İmparator Theodosius döneminde kurulduğu ve 6. yüzyılda İmparator Iustinianos (527-565) döneminde General Belisarius tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilse de bu bilgiyi destekleyecek hiçbir bilimsel veri yoktur. Yaklaşık 72 odadan oluşan manastır, ana kaya kilisesi, birkaç şapel, mutfak, öğrenci odaları, misafirhane, kütüphane ile ayazmayı içerir. Manastırın girişinde yamaca yaslanmış büyük su kemeri bulunmaktadır. Kaya kilisesinin iç ve dış duvarları fresko tekniğindeki dini resimlerle bezenmiştir. İlk ibadetin ne zaman başladığını belirlemek mümkün olmamakla birlikte Trabzon Komnenos İmparatoru olan III. Alexios Megas Komnenos (1349-1390) manastırın asıl kurucusu olarak gösterilir. Dönem kaynaklarında Trabzon çevresinde birçok ibadethane inşa ettirdiği ve özellikle Sümela'ya özel bir ilgi gösterdiği belirtilen III. Alexios, bir kopyası Atina Bizans Müzesi'nde bulunan 1365 tarihinde düzenlenen vakfiyesinde manastırın bütün idari şartlarını belirlemiş, mallarını ve gelirlerini düzene koymuştur. Trabzon'un 1461 yılında Osmanlılara geçmesinden sonra Osmanlı sultanları da manastırın eski hak ve hukukunu korumuş, buraya imtiyazlar vererek bazı hediyeler yollamışlardır. Yayınlarda manastırın geniş bir arşivi olduğu burada Sultan II. Bayezid, I. Selim, II. Selim, III. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, Mustafa ve III. Ahmed tarafından verilmiş fermanların bulunduğu bildirilmektedir. 1925 yılına kadar kullanılmaya devam edilen manastır, günümüzde müze olarak hizmet vermektedir.

6

Alahan Manastırı'nı oluşturan yapıları mimari ve süsleme özellikleriyle tanımlayabilme

Alahan Manastırı

Alahan Manastırı Karaman Mersin ilinin Mut ilçesine giden karayolu üzerinde, çam ormanı ile kaplı bir dağın güneye bakan yamacında kurulmuştur. İç Anadolu'dan Antakya ve Kudüs'e ulaşan hac yolları üzerinde bulunan manastır, eğimli arazinin düzleştirilmesiyle oluşturulmuş alanda batıdan doğuya doğru uzanan bir yapı topluluğudur. Kuzey tarafı kayalık dağ yamacı olduğundan bu taraftaki bazı bölümleri ana kayaya oyulmuştur. Manastırda batıdan doğuya doğru Mağara Kilisesi, Batı Kilise, bazı konut yapıları, vaftizhane, sütunlu yol, kuzey terasta keşiş hücreleri ile kaya mezarları ve Doğu Kilise yapıları bulunmaktadır. Mezar yazıtlarından manastırın Tarasis isminde biri tarafından 5. yüzyıl ortalarında kurulduğu anlaşılmaktadır. Mimari yapıım tekniği, plan ve bezeme özellikleri manastır yapıların 5. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 6. yüzyıl içinde farklı zamanlarda inşa edildiklerini gösterir. Düzgün kesme taş örgü tekniğinde inşa edilen yapılar oldukça iyi korunmuştur. Bizans döneminden günümüze ulaşabilmiş en erken ve en iyi korunmuş manastır yapılarından biri olan ve erken dönem manastırcılığı hakkında önemli bilgiler veren manastır en batıda kayadan oyularak meydana getirilmiş bir takım keşiş hücreleri ve mezar şapeli içerir doğal oluşum bir mağara ile başlamaktadır. Kısmen oyularak oluşturulan Mağara Kilisesi iki nefli olarak düzenlenmiştir. Olasılıkla burası manastırın çekirdeğini oluşturan ilk inziva merkezidir. Batı ve Doğu kiliselerdeki taş bezemeler erken dönem Bizans taş süsleme sanatının en güzel örneklerindendir.

1 Aşağıdakilerden hangisi 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine giren ilk değerlerimizden biridir?

- A. Ani Arkeolojik Alanı
- B. Ahtamar Anıt Müzesi (Kilisesi)
- C. Alahan Manastırı kilisesi
- D. Sümela Manastırı
- E. Göreme Milli Parkı ve Kapadokya

2 Aşağıdakilerden hangisi Göreme Milli Parkı ve Kapadokya'nın Unesco Dünya Mirası Listesine girme kriterlerinden biri **değildir**?

- A. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli.
- B. Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli.
- C. İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmeli.
- D. Üstün doğal fenomeni veya istisnai bir doğal güzelliğe ve estetik öneme sahip alanları içermeli.
- E. Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı.

3 Tarihi Ani Kenti hangi ilimizin sınırları içinde yer alır?

- A. Kars
- B. Van
- C. Trabzon
- D. Erzurum
- E. Nevşehir

4 Aşağıdakilerden hangisi Ahtamar Kilisesi'nin Unesco Dünya Mirası Listesine girme kriterlerinden biri **değildir**?

- A. İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsilcisi etmeli.
- B. Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli.
- C. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli.
- D. İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı.
- E. Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı.

5 Alahan Manastırı'nın Tarasis isimli kişinin lahdinde bulunan yazıt hangi açıdan önemlidir?

- A. Manastırın yapılış tarihini belirlemesi
- B. Mezarlarda yatanların dini unvanlarını içermesi
- C. Bizans dönemi ölü gömme adetleri hakkında bilgiler içermesi
- D. Lahit mezarların nereden nasıl getirildiği ile ilgili bilgiler içermeleri
- E. Manastırda yaşamış olan rahiplerin isimlerini içermesi

6 Aşağıdakilerden hangisi Alahan Manastırı'nı oluşturan yapılardan biri **değildir**?

- A. Vaftizhane
- B. Mezarlık
- C. Mağara Kilisesi
- D. Doğu ve Batı Kilise
- E. Piskoposluk Sarayı

7 Hz. İsa'nın havarisi Lukas tarafından yapıldığına/boyandığına inanılan Meryem Ana ikonası nerede korunmuştur?

- A. Ahtamar Kilisesi
- B. Trabzon Sümela Manastırı
- C. Alahan Manastırı
- D. Ani Katedrali
- E. Göreme Manastırları

8 Ahtamar Kilisesi hangi devlet tarafından inşa edilmiştir?

- A. Urartu Krallığı
- B. Bizans İmparatorluğu
- C. Trabzon Komnenos Devleti
- D. Ermeni Vaspurakan Krallığı
- E. Gürcü Kartli Krallığı

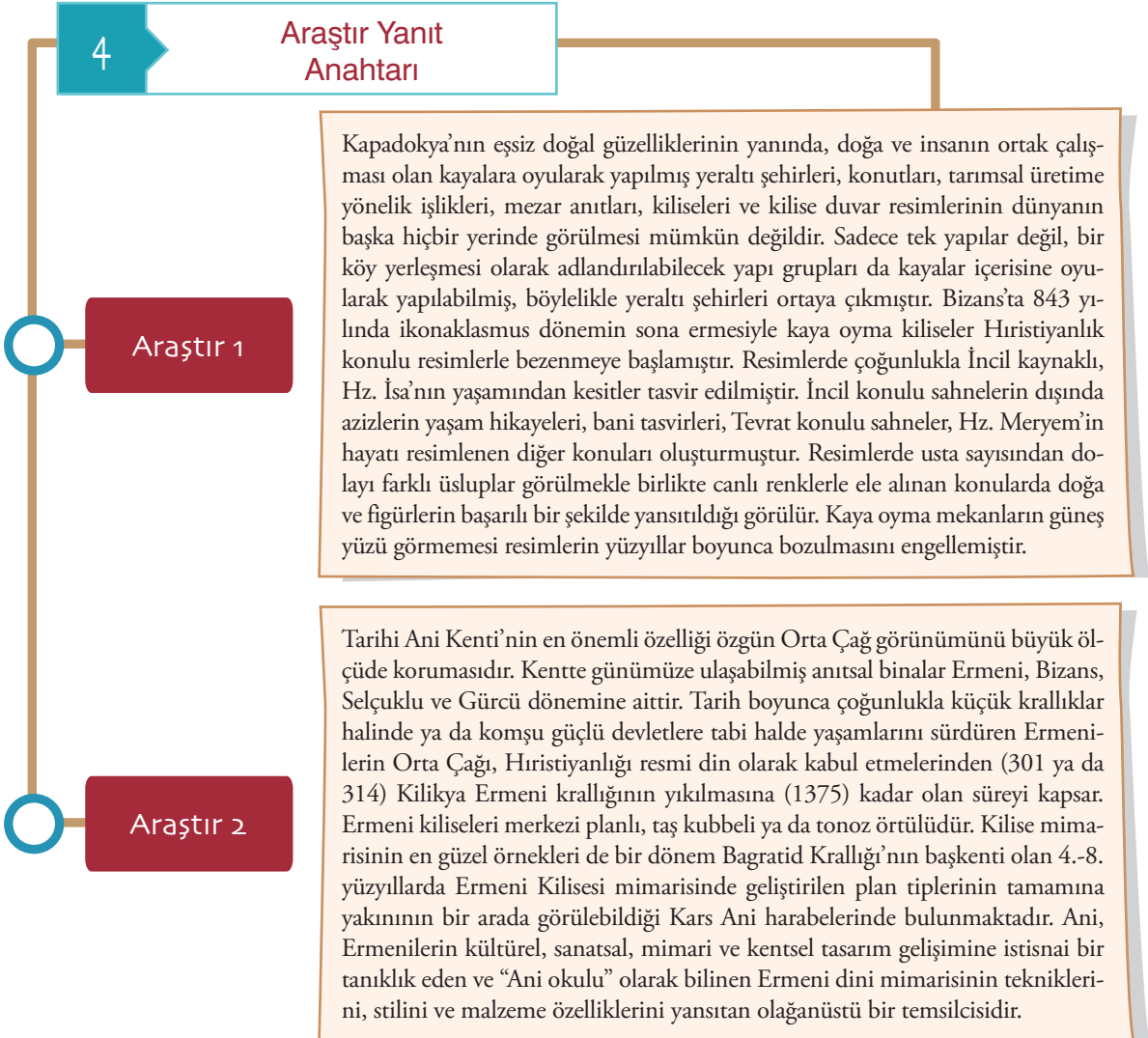
9 Bilim insanları karşılıklı etkileşim bağlamında Ahtamar Kilisesi'nin taş kabartma cephe süslemelerini daha çok hangi kültür ile ilişkilendirmiştir?

- A. Urartular
- B. Sasaniler
- C. Selçuklular
- D. Osmanlılar
- E. Bizanslılar

10 Van Kalesi ilk olarak hangi dönemde inşa edilmiş ve kullanılmıştır?

- A. Urartu
- B. Selçuklu
- C. Bizans
- D. Hurri
- E. Osmanlı

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Alahan Manastırı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “Sümela Manastırı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Ani Arkeolojik Alanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. D	Yanıtınız yanlış ise “Ahtamar Kilisesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “Ahtamar Kilisesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Alahan Manastırı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. A	Yanıtınız yanlış ise “Van Kalesi, Höyüğü ve Tarihi Van Kenti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

Ahtamar Adası, genel olarak kilisesiyle bilinse de aslında burada saray, hisar, liman, kilise ve şapellerden oluşan bir yapı topluluğu bulunmaktadır. Kilise ve diğer binalar adanın güney ucunda yaklaşık düz bir alanda konumlanmış-
tır. Zamanla gelişen yapı topluluğunun ilk evresi Vasburagan Kralı I. Gagik (904-938) tarafından 915-921 yıllarında, olasılıkla dinlenme ve idare merkezi olarak inşa edilmiştir. Bu dönemde tüm adanın burçlarla desteklenmiş sur duvarları ile çevrildiği anlaşılmaktadır. Dönemin Ermeni tarihçisi Thomas Ardsruni'ye göre, kilise, saray, hizmetli odaları, bahçe ve limandan oluşan kompleks kral tarafından bizzat tasarlanmış, uygulama mimar ve heykeltıraş olan Manuel isminde bir keşiş tarafından gerçekleştirilmiştir. 12. yüzyılda saray kilisesi adadaki diğer yapılarla birlikte manastıra dönüştürülerek 1895 yılına kadar Ermeni Patrikliği'nin merkezi olarak kullanılmıştır.

Araştır 4

Demir Çağı uygarlığı olan Urartular metali/demiri etkin bir şekilde kullanabildikleri için demir aletlerle küp şeklinde kestikleri taşları kullanarak tapınak, saray, kale gibi binalar inşa ettikleri gibi kutsal saydıkları kayalık alanlarda kaya oyma açık hava tapınakları oluşturmuşlardır. "Kapi" ismiyle anılan bu kaya tapınaklarında metal adakların sunulduğu bilinmektedir. Urartular kayaya oyarak oluşturdukları oda mezarlarıyla da bilinir. Kaya oyma tapınak ve oda mezarlarında oldukça fazla yazı kullanmalarıyla dikkat çekerler. Urartuların başkenti olduğu dönemde adı Tuşpa olan Van Kalesi'nin Urartulardan kalma ana kayaya oyulmuş sur duvar yatakları ve sur duvarları bulunmaktadır. Yukarı kalenin güneydoğu yüzünde en eski mezar anıtları yer alır. Kaya oyma birçok mezar odasından oluşan bu görkemli yapılar İç Kale Mezarları ve Neft Kuyusu Mezarı olarak anılmaktadır. Urartu uygarlığının bilinen en eski yazılı belgeleri kalenin kuzeybatı eteklerinde MÖ 9. yüzyılda Asur çivi yazısıyla yazılan Madır Burç yazıtlarıdır. I Argişti (MÖ 786-764)'nin kaya mezarlarının cephesine yazdırdığı uzun kronik ve diğer yazıt, geçmiş bir uygarlığın tanıkları olarak günümüze gelmiştir.

Araştır 5

Bizans Hristiyan kültüründe erken dönemlerden itibaren, dini kişilerin mucizevi güçlerinin tasvirlerine geçtiği ve bu yüzden ikonaların gerçekleri gibi mucizevi güçleri olduğuna, insanları kötülüklerden koruduğuna ve hastalıkları iyi ettiğine inanılmıştır. Nitekim Hz. İsa, Hz. Meryem ya da hayattayken mucizeler göstermiş azizleri gösteren imgelerin mucizeler yarattığına inanılmış, bu tür ikonaların bulunduğu yerler kutsal sayılmıştır. Efsaneye göre Hz. İsa'nın havarilerinden Lukas'ın yaptığı, mucizeler yarattığına inanılan Meryem ikonası, İmparator Theodosius döneminde melekler tarafından 4. yüzyılda Atina'dan alınarak gökte uçurulmak suretiyle Trabzon dağlarındaki bir kaya oyuğuna getirilerek bırakıldığı yerde Barnabas ve Sophronios adlarındaki iki keşiş tarafından kurulan Sümela Manastırı kısa sürede hac merkezi olmuştur.

4

Araştır Yanıt
Anahtarı

Araştır 6

Hristiyanlıkta manastır yaşamının ilk olarak 3. yüzyılın ikinci yarısında Antonios adlı bir keşiş tarafından Mısır'da başlatıldığı düşünülür. Hristiyanlıkta lavra ve kinobion olmak üzere iki tip manastır yaşamı gelişmiştir. Lavra tipi manastırcılığın kurucusu olarak kabul edilen Antonios, tanrıya daha yakın olabilmek amacıyla tek başına çölde inzivaya çekilerek, hayatının büyük kısmını insanların uzağında ibadet ederek geçirmiştir. Kinobion tipi manastırcılığın öncüsü ise Antonios ile aynı dönemde yaşamış olan Pakhomios'tur. Bu manastır sisteminde eğitim almadan yalnız başına inzivaya çekilmeye hoş bakılmamış, keşişlerin haktan kopmadan, toplu halde yaşamlarını sürdürmeleri istenmiştir. Kapadokyalı Aziz Basileios, Pakhomios tarzı manastır sistemini geliştirerek Anadolu'ya uyarlamış ve manastır yaşamını kurallara bağlamıştır. Kilise merkezli bir yapılar topluluğu olan manastırlarda, duvarlarla çevrili bir alanda yemekhane, vaftizhane, keşiş odaları, toplantı yerleri, mezar yapıları, sarnıç, şapel gibi yapılar yer alırken duvarları dışında geniş tarım alanları, hayvanlar için ağıllar ve tarımsal üretime yönelik işlikler bulunur.

Kaynakça

- Akyürek, E. (1998), "MS IV.-IX. Yüzyıllar Kapadokya'daki Bizans", *Kapadokya*, M. Sözen (Ed.), İstanbul, Ayhan Şahenk Vakfı, ss. 238-309.
- Arslan, M. (2021), *Anadolu'da ilk Selçuklu Mimarisi: Ani*, Konya.
- Bachmann, W. (1913). *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig.
- Bakker, G. (1985). *The Buildings at Alahan. Alahan An Early Christian Monastery in Southern Turkey*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Bixio R., Caloi V., Castellani V., Traverso M. (2009). *Ani 2004 Surveys on the underground settlements*. British Archaeological Reports (BAR) International Series Oxford. Archaeopress.
- Bixio, R. & Casteliani V. (2002), *Cappadocia, le Citta Sotterranee*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma.
- Bixio, R. (Eds.) (2012), *Cappadocia, Records of the Underground Sites*. British Archaeological Reports (BAR) International Series 2413, Oxford.
- Brosset, M., (1861) *Les Ruines d'Ani Capitale de l'Arménie Sous Les Rois Bagratides, Aux Xe et XIe S; Histoire et Description*, II, St Petersburg.
- Bryer, A. (1980). *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London Variorum Reprints, London.
- Bryer, Antony (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Yayını, Washington.
- Cuneo P. (1988) *Architettura armena*. 2 cilt, Roma: De Luca Editore.
- Cuneo P., Zarian A., Uluhogian G., Thierry N., Thierry J.M., et al., 1984, *Ani/12, in Documenti di Architettura Armena, Facoltà di Architettura del Politecnico di Milano e Accademia delle Scienze dell'Armenia Sovietica*, edizioni Ares, Milano.
- Elton, H. (2002). "Alahan and Zeno", *Anatolian Studies* 52, ss. 153-157.
- Eyice, S. (1966), "Trabzon Yakınında Meryem Ana (Sumela) Manastırı Arkeolojik ve Tarihi Değeri ile Bugünkü Durumu Hakkında Bir Araştırma", *Belleten*, Cilt XXX, Sayı 118, ss. 243-264.
- Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler*. İstanbul.
- Fallmerayer, J. (1845). *Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart-Tübingen, I, ss. 159-192.
- Gough, M. (1985). *Alahan: An Early Christian Monastery in Southern Turkey*. Pontifical Institute of Mediaeval Studie.
- Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. (eds. Bryer, A. and Haldon, J.). Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs. Vol. 1. Variorum.

- İpşiroğlu, M. Ş. (1963) *Die Kirche von Aghtamar. Bauplastik in Loben des Lichters*, Berlin- Mainz.
- İpşiroğlu, M. Ş. (2003). *Ahtamar Kilisesi, Işıklı Canlanan Duvarlar*, Çev. A. Yalınız, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Jerphanion, de G. (1925-42), *Une Nouvelle Province de L'Art Byzantin: Les Eglises Rupestres de Cappadoce*, I/1, I/2, II/1, II/2, Levhalar I, II, III, Paris.
- Jolivet-Lévy, C. (1998), *La Cappadoce Après Jerphanion, Les Monuments Byzantins des Xe-XIIIe Siècles Mélanges de L'Ecole Française de Rome, Moyen Âge*, 110., 2.
- Karamağaralı, B. (1997), "Anı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, ss. 102-103.
- Kevorkian R.H., Kamsarakan A., 2001, 'Plan d'Ani d'après N. Marret J. Orbeli', in Kevorkian R.H. (a cura di) *Ani, capitale de l'Arménie en l'an mil*, Paris Musées, Parigi.
- Kırzioğlu, M. F. (1970), "Selçuklular'ın Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi II*, ss. 111-139.
- Kırzioğlu, M. F. (1982), *Kars-Arpaçay Boyları Eski Merkezi Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara.
- Kökten, İ. K. (1943), "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, VII/27, ss. 601-613.
- Kostof, S. (1972/1981), *Caves of God: The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia*, London.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia. Travels and Studies*, London.
- Marr, N. Y. (1934) *Ani Knijnaya İstoriya Goroda i Raskopki na Meste Gorodişça*, Moskova.
- Mnatsakanian, S. (2010). *Aghtamar: A Jewel of Medieval Armenian Architecture/Ahtamar Ortaçağ Ermeni Mimarisinin Mücevheri*, Derleyen A. Sarafian ve O. Köker, Çev. Z. Bilgin, İstanbul.
- Nersessian, S. Der (1963). *Aghtamar, Church of the Holy Cross*, Cambridge, Harvard University Press.
- Orbeli, İ.A. 1968). "Pamyatniki Annyanskogo Zodçestva na Ostrove Akhtamar", *Izbrannye Trudy*, Moskova.
- Otto-Dorn, K. (1961). "Türkisch-Islamisches Bildgut in den Figuren Reliefs von Achthamar", *Anatolia*, C. 6, ss. 99-167.
- Ousterhout, R. (2019). *Bizans Toplumu Görünür Kılmak: Kapadokya'da Sanat, Maddi Kültür ve Yerleşim*, yayına hazırlayan B. Altan; çeviri Y. Adam. İstanbul: Koç Üniversitesi Stavros Niarchos Vakfı Genç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi.
- Öney, G. (1989). *Akdamar (Aghtamar) Kilisesi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ötügen, S.Y. (1987). *Göreme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Poghossian, Z. Ve E. Vardanyan (2019) ed. *The Church of the Holy Cross of Alt'amar Politics, Art, Spirituality in the Kingdom of Vaspurakan*. Brill, Leiden-Boston.
- Rodley, L. (1985), *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge University Press.
- Sağır, G. (2023). "Ermeni Sanatında Haçkar/ Haçtaşı", 26. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Mersin, 19-22 Ekim 2022.
- Tarhan, M.T. (1985). "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihi. Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss. 179-203.
- Tarhan, M.T. (1988). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss. 369-428.
- Tarhan, M.T. (1990). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss. 429-456.
- Teteriatnikov, N. B. (1996), "The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia", *Orientalia Christiana Analecta*, 252.
- Thierry, N. (1981). Les Peintures de l'Église de la Sainte-Croix d'Aghtamar (915-921). *The Second International Symposium of Armenian Art. Collection of Reports*, C. III, Yerevan, ss. 182-190.
- Thierry, N. & Thierry, M. (1963). *Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*, Paris.
- Thierry, J. & Donabedian, P. (1989) *Armenian Art*. New York.
- Türkan, A. (2003). "Trabzon'da Hristiyanlık Tarihi ve Sümela (Meryem Ana) Manastırı'nın Hristiyanlıktaki Yeri". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Konya.
- Uluçam, A. (2000), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı, I*. Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Verzone, P. (1955) *Alahan Manastırı Mimarisi Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. M. Usman), İstanbul.
- Yazar, T. & Yılmaz, S. (2001) "Ani Sarayları", *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler/Palaces and Mansions of Seljuk Period*, 2 cilt, Konya Selçuklu Belediyesi Yayınları, İstanbul.

■ İnternet Kaynakları

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

<https://pbase.com/dosseman/image/167806955>

<https://pbase.com/dosseman/image/146803963>

<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodetay/76617/->

<https://pbase.com/dosseman/image/29594559>

<https://pbase.com/dosseman/image/29594558>

<https://pbase.com/dosseman/image/146558937>

<https://pbase.com/dosseman/image/146558943>

<http://www.van.gov.tr/van-kalesi>

<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/6350/sumela>

Bölüm 5

Unesco Dünya Mirasında Türkiye IV

öğrenme çıktıları

1

Selçuklu Başkenti Konya

1 Konya'yı tarihi ve yapılarıyla açıklayabilme

2

Danişmendli Başkenti Niksar

2 Niksar'ı tarihi ve yapılarıyla açıklayabilme

3

Niğde Tarihi Anıtları

3 Niğde şehir dokusunun çekirdeğini oluşturan tarihi anıtları ayırt edebilme

4

Alanya

4 Alanya'nın şehir gelişimini açıklayabilme

5

Eshâb-ı Khef Külliyesi

5 Eshâb-ı Khef Külliyesi'nin kültürel ve mimari özelliklerini tanımlayabilme

6

Ahlat Mezar Taşları

6 Ahlat mezar yapıları ve mezar taşlarını sınıflandırabilme

Anahtar Sözcükler: • Konya • Niksar • Niğde • Alanya • Eshâb-ı Khef Külliyesi • Ahlat Mezar Taşları
• UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite; tümü kültürel kategoride olmak üzere UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınan Konya, Niksar, Niğde, Alanya, Eshab-ı Kehf Külliyesi ve Ahlat Mezar Taşları tanıtılmaktadır.

Konya Selçuklu Başkenti, nitelik ve değer olarak (i, ii, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1404 referans numarasıyla; *Erken Dönem Anadolu Türk Mirası: Danışmend Beyliği Başkenti Niksar*, nitelik ve değer olarak (ii, iv, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2018 tarih/6344 referans numarasıyla; *Niğde'nin Tarihi Anıtları* nitelik ve değer olarak (ii) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2012 tarih/5731 referans numarasıyla; *Alanya* nitelik ve değer olarak (iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1405 referans numarasıyla; *Eshab-ı Kehf Külliyesi (İslami-Osmanlı Sosyal Kompleksi)* nitelik ve değer olarak (iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6037 referans numarasıyla; *Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları* nitelik ve değer olarak (i, iii) ölçütüne uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1401 referans numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesine alınmışlardır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i); İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmesi. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünük veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı. (vi); İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile, fikirler ile, veya inançlar ile, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

SELÇUKLU BAŞKENTİ KONYA

Konya Ovası'nın batı bölümünde denizden yüksekliği 1000 m'yi geçen düzlüğün batı kesimine kurulan Konya yerleşim tarihi ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Sırasıyla Hitit, Frig, Lidya, Pers ve Romalıların egemenliğine giren şehir, Roma İmparatorluğu'nun 379 tarihinde ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Adının Luwi dilinde Kawana'dan geldiği ve bu adın daha sonra Konion şekline dönüştüğü, Roma ve Bizans dönemlerinde İkonion/İkonium, 11. yüzyıldan itibaren özellikle Batılılar tarafından Konia, Konium, Komo, Kunnoyo biçiminde adlandırıldığı bilinmektedir. 7. yüzyılda Arap akınlarının hedefi haline gelen Konya'ya önce Emeviler ardından Abbasiler akınlar düzenleyerek kısa sürelerle egemen olmuşlarsa da 10. yüzyıldan sonra Konya'ya herhangi bir akın düzenlenmemiş, Bizans İmparatorluğu döneminde şehir dini ve askeri bir merkez olmayı sürdürmüştür.

Büyük Selçuklu komutanlarından Afşin, 1069 yılında Konya'ya keşif akınları düzenlemişse de şehir, Türk egemenliğine 1073 yılına girmiştir. Fetih'ten sonra kale içindeki halkın bir kısmı Sille'ye yerleştirilmiş, boşalan kesimlere yaklaşık elli kadar Türk ailesi iskân ettirilmiş ve yeniden elden geçirilen kalenin sadece kuzeydeki ana giriş kapısı yerinde bırakılmıştır (Baykara, 2002:182-187). 1074'de Büyük Selçukluların hâkimiyetini tanıyan Kutalmışoğlu I. Rükneddin Süleyman Şah, İznik'i fethederek İznik başkent olmak üzere Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (İbn Bibi, 2014:12). Kaynaklar İznik'in fethini 1075 ile 1080 yılları arasında farklı tarihler vermektedir (Hacıgökmen, 2011:236). Bizans'ta yaşanan taht kavgalarını fırsata dönüştüren I. Rükneddin Süleyman Şah, İstanbul Boğazı'na, Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar yayılarak Bizans ile sınır komşusu olmuştur.

Sultan I. Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasıyla meşgulken I. Haçlı Seferi'ne (1096-99) katılan Haçlı kuvvetleri 1097'de İznik'i fethederek, Bizans'a teslim ettiler. Malatya kuşatmasını kaldırarak İznik önlerine gelen I. Kılıç Arslan İznik'i kurtarmayı başaramadı. Danışmendli Gümüştekin Ahmed Gazi ve Kayseri Emiri Hasan'ın komutalarındaki kuvvetlerle I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu Temmuz 1097'de Eskişehir

Ovası'nda Haçlılarla tutuştukları savaşta yenişemediler. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği bu şiddetli savaş sonunda Selçuklular, 1097'de Konya'yı başkent yaparak Orta Anadolu'ya çekildiler.

Selçuklular, iç kale surunun çevrelediği sonradan Alâeddin Tepesi olarak anılacak olan tepede cami, saray, darphane inşa ederek idari yapılarını kurdular. Alâeddin Tepesi'nin en yüksek yerinde Eflatun Mescidi adını alan eski bir kilise bulunuyordu. Sultan I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1153-1192) dönemlerinde Konya, küçük bir kale kenti olmaktan çıkarak yoğun yerleşmenin olduğu bir şehir haline geldi. Kitabeler, vakfiyeler ve dönem kaynaklarında Konya'da Selçuklu dönemi imar faaliyetlerinin en erken 1122'de Sultan I. Mesud döneminde başladığını göstermektedir. Dârülmülk olarak anılan Konya'da, bir taraftan iskân faaliyetleri sürdürülürken diğer taraftan Alâeddin Tepesi'nde yeni inşa çalışmaları başlatıldı. I. Mesud dönemin-

de yaptırıldığı kabul edilen Eski Camii ya da Mesud Camii olarak bilinen ilk caminin avlusuna II. Kılıç Arslan iki katlı bir türbe, kuzeyine iç kale surunun üzerine saray ile bağlantılı eyvanlı II. Kılıç Arslan Köşkü'nü yaptırdı. İlk cami, II. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde yapılan eklemelerle büyütülerek genişletildi. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını koruyan iç kaleden günümüze Alâeddin Camii olarak adlandırılan bu yapı, II. Kılıç Arslan Türbesi ve surun 1203-04 tarihli onarım kitabesi ile II. Kılıç Arslan Köşkü'nden ve üstüne oturduğu sur duvarından küçük birer duvar parçası gelmiştir. Saray ve yakınlarındaki medrese dahil iç kale suru ve iç kaledeki diğer yapılardan hiçbirisi günümüze gelememiştir. Konya'daki mahalle yerleşimlerinin iç kale dışında Konya'yı çevreleyen dış surun kapsadığı alanlarda doğu-batı, kuzey-güney yönünde uzanan iki ana arter etrafında şekillendiği belirtilmektedir.

Araştırmalarla İlişkilendir

II. Kılıç Arslan Köşkü,

“Selçukluların en hızlı imar ettikleri ve yepyeni bir görünüm kazandırdıkları Antik İconium'da, Alaaddin Tepe denen höyük üzerine kurulu oval planlı iç kale çevresinde Selçuklu Konya'sı gelişmiştir. Keykubad'ın yaptırdığı surlar antik örenlerden devşirilen heykeller ve Gazne saray örneklerini andıran ve o dönemin sanatçılarının yaptığı gergedan, fil ve başka figür kabartmalarıyla sanat galerisi gibi donatılmıştı. Bunlardan günümüze yalnızca bir burcun, taş kaide parçası ve üzerindeki tuğla duvarın bir kısmı ile iki konsolu kalmıştır. Bunun üzerinde, Selçuklu sarayının II. Kılıç Arslan tarafından 1156-1192 yılları arasında yaptırılan “seyran köşkü” yükselmekteydi. Yapılışından başlayarak, geç Osmanlı dönemine kadar çeşitli onarım ve eklerle büyüyen ve değişen Konya sarayı ve köşkleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından buyana bilgisizlik ve tamahkârlıkla yürütülen müdahaleler sonucunda tamamen harap olmuştur. Bu Selçuklu yapı alanında ilk arkeolojik kazı sırasında, seyran köşkünün, iç kale burçlarından birine kerpiç dolguyla “blokaj” yapıp, üzerine balkonlu eyvan yerleştirilerek inşa edildiği be-

lirtilmiştir. Yaklaşık 10 m yükseklikteki zemin kat düzgün kesme taşlarla kaplanmış, cephenin alt kısmında kaplama arasına tuğla örgülü nişler içinde, oturan aslan heykelleri ve çeşitli antik plastikler yerleştirilmişti. Burcun üstüne oturtulan eyvan ile bunu üç yandan kuşatan balkonu destekleyen mukarnaslı konsollar ve yarım tonoz biçimli kısımlar tuğla örgülüydü. Yarım tonozların yüzüne tuğla mozaik ile zikzak vb. geometrik motifler işlenmişti. Eyvan şeklindeki üst kat mekânına iki yanda ikişer pencere açılmıştı. Cephede, eyvan kemerinin tepesiyle sağ ve sol köşelerdeki mukarnaslı tuğla konsollar, bunlara dayanan bir ahşap saçak bulunduğunu göstermekteydi.

Sivri eyvan kemerindeki koyu mavi zemin üzerine beyaz kabartma harfli çini yazıt bordüründe Kılıç Arslan adı okunabilmiştir. Bunun Alâeddin Camisi avlusundaki II. Kılıç Arslan Türbesi çini yazıt kuşağıyla üslupsal benzerliği ve sonradan yapılan dendrokronolojik analizde köşkteki üç ahşap hatılın 1167, 1173 ve 1174 yıllarında kesildiğinin saptanması, köşkün 1156-1192 yılları arasında, II. Arslan döneminin ortalarında yapıldığını göstermektedir.

Eyvanın iç ve dış yüzleri çinilerle bezenmişti. Bunlar insandan av sahnesine kadar dönemin diğer çinilerinde, özellikle, İran'da 12. yüzyıl minai tekniği ile yapılan çinilerde görülen üslupta, desenli, küçük boyutlu yıldız ve haç biçimli levhalar halinde duvarları kaplıyordu. Selçuklu çağında Orta Asya'dan Anadolu'ya köşk duvarlarında alçı bezeme kullanıldığı da kalan verilerden anlaşılmaktadır. Kubadâbad ve Alanya saraylarındaki alçı buluntular da bunlara paralel bir işçilik gösterir. Köşk kalıntısıyla I. Alâeddin Camisi avlusu arasındaki kazılarda bulunan bazı duvar ve temel kalıntılarının incelenmesi, surun diğer burçları üzerinde de başka seyran köşklerinin varlığını düşündürmektedir" (Kuban, 2002: 252-254).

1220'den itibaren Moğolların batıya doğru başlattıkları büyük istila hareketi nedeniyle Bizans döneminden kalan Konya dış surunun yetersizliği karşısında tedbir alan Sultan I. Alâeddin Keykubad, devletin ileri gelenleriyle birlikte divanın mimar, mühendis, ressam, muhasebeci ve diğer pek çok memuruyla birlikte bir keşif çalışması yaparak sur duvarlarının, burçların ve kapıların yerlerini belirlemiş, çizilen projeleri bizzat kontrol ederek onaylamak suretiyle Konya'yı 1221'de 4 km uzunluğunda yeni bir dış surla çevreletmiştir. Dıştan ayrıca bir hendekle çevrelenen dış surun Halkabegüş, Tabakçılar (Kasaphane/

Debbağlar), Aksaray, Telli, Çaşnigir, At Pazarı, Larende, Yapılı, Çeşme (Yeni), Ahmedek (Antalya/ Pul Ahmet/Ahmed), Sille, Ertas (Çaşnigir/ Mevlâna İdris) adlarında 12 kapısı bulunmaktaydı. Şehrin ikamet bölgeleri, ticaret alanları, sur kapıları ve diğer özellikleri bu imar hareketiyle birlikte yeniden oluşturulmuş, Antalya, Lârende, Aksaray Kapıları gibi şehir kapıları önlerinden başlayan yolların ulaştığı şehrin ismiyle adlandırılmıştır (Karpuz, 2002:189-193).

Mescit etrafında oluşan mahalleleri birbirine bağlayan sokakların ve sokak düzenlemelelerinin genellikle düzgün bir planlama ile yapılmadığı, ana caddelerin daha düzgün, sokakların düzensiz yapıldığı bilinmektedir. Vakıf kayıtlarına göre farklı özelliklere sahip olan bu yollar "tarik-i amm" ve "tarik-i has" biçiminde adlandırılmaktaydı. Sultan Kapısı olarak adlandırılan bölgede bulunan Karatay Medresesi'nden İnce Minareli Medrese'ye kadar giden yol ise "Sultan Kapısı Yolu" olarak adlandırılmaktaydı (Yasa, 1996:114-120).

✓ "Tarik-i amm" geniş işlek ve kamuya ait olan yol anlamında, "tarik-i has" bir ya da birkaç eve mahsus çıkmaz sokak anlamında kullanılmıştır.

Mimari

Kitabeler, vakfiyeler ve dönem kaynakları Konya'da Selçuklu dönemi imar faaliyetlerinin en erken 1122'de I. Mesud döneminde başladığını ve yerleşimin iç kale ve dış kalede gerçekleştiğini mahalle yerleşimlerinin doğu-batı, kuzey-güney yönünde iki ana arter etrafında şekillendiğini göstermektedir (Yasa, 1996:121).

Saray çevresinde ve iç kalede gerçekleşen ilk mahalle yerleşimleri, iç ve dış kalede dört yönü vurgulayan ana ulaşım yolları çevresinde kurulmuşlardır. Vakıf kayıtları, Selçuklu döneminde ticari ya da iş alanlarının meslek gruplarına göre birbirinden ayrıldığını göstermekte bu olgu Osmanlı döneminde şehre gelen seyyahların seyahatnameleri ve arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle doğrulanmaktadır. Bu ayrım yoğunlaşan ticaret dokusu içinde evlerin de olduğu tespit edilen şehrin doğu kısmında daha belirgindir. Ancak, bu evlerin ticaret

dokusuyla iç içe değil daha gerisinde olduğu düşünülmektedir. İç kale ile dış kale arasındaki alanlara yayılan, taş temellerin üzerinde kerpiç malzemeyle inşa edilmiş tek ya da iki katlı avlulu Selçuklu evlerinin şehrin sur dışına taşttığını gösteren örnekleri de dış kale surlarının dışında tespit edilmiştir (Yasa, 1996:150). İç kaledeki sultan sarayları dışında, şehrin dışında kalan büyük bağ ve bahçelerin olduğu Meram bölgesinde ayrıca sarayların bulunduğu bilinmektedir. Yapılan kazılar neticesinde sarayların inşasında taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı, duvarların yoğun olarak alçı ve çiniyle süslediği anlaşılmıştır (Karpuz, 2002:189-193).

Yapılara göre gelişim gösteren sokaklarda, ana caddelerde olduğu gibi simetrisinin gözetilmediği sanılmaktadır. Selçuklu Dönemi Konyasında sosyal hayatın önemli bir kısmının geçtiği, tören, merasim gibi etkinliklerin gerçekleştirildiği birkaç meydana en tanınanlarını, şehrin dış kale surlarının

kuzeyinde yer alan ve en büyük meydan olduğu tahmin edilen Musalla Meydanı ile önemli resmî törenlerin gerçekleştirildiği ve iç kalede Alâeddin Tepesi'nde kurulmuş olduğu tahmin edilen ismi bilinen Saray Meydanı oluşturur.

Cami ve Mescitler: Sivil yerleşimler bir taraftan devam ederken diğer taraftan sonradan Alâeddin Camii adını alacak olan şehrin ilk cami yapısının inşasına iç kalede, Alâeddin Tepesi'nde başlanmıştır. Günümüze kadar varlığını devam ettiren **Alâeddin Camii**, ilavelerle genişletilmiş ve birçok onarım görmüştür. Minber kitabesine göre I. Rükneddin Mes'ud (1116-1155) döneminde inşasına başlanan yapıya kuzey cephesinde yer alan iki kitabesinden birinden I. İzzeddin Keykavus'un emriyle yeni bir bölümün ilave edildiği, diğerinden 1219-1220 yılında I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle son şeklini alarak tamamlandığı anlaşılmaktadır (Parla, 1997:351; Resim 5.1). 1155 tarihli minber kitabesine göre minberi yapan Ahlatlı Mengüberti'nin yapının mimarı olabileceği de tartışılmıştır. Kitabelerine göre, Alâeddin Camii'nin avlusunda bulunan II. Kılıç Arslan Türbesi'nin mimarı Hocendli Abdül Gaffaroğlu Yusuf; caminin I. Alâeddin Keykubad dönemi inşaatlarının mimarı Şamlı Havlan oğlu Muhammed, inşaa yöneticisi (mütevelli) Atabek İyaz, çini işlerini yapan sanatkar ise Kerimüddin Erdişah'dır (Parla, 1997:360-361). Doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan bir araziye oturan farklı devirlerdeki inşaatlarla biçimlenen Konya Alâeddin Camii üç ayrı plan düzenlemesine sahiptir. Doğudaki bölüm mihraba paralel yedi sahından oluşmuş ve kırk üç ahşap sütunun taşıdığı düz ahşap tavan ile örtülmüştür. Ortada üçgen kuşakla geçilen kubbe örtülü mihrap önü birimi bulunmakta, bu birime batısından mihraba paralel beş sahınlı üçüncü birim eklenmektedir. Cami avlusunda bulunan iki türbeden II. Kılıç Arslan Türbesi, Selçuklu Sultanlarının türbesidir.

Resim 5.1 Konya Alâeddin Camii

Kaynak: <https://okuryazarim.com/konya-alaeddin-cami/>

Selçuklu döneminde inşa edilen bir diğer önemli camii **İplikçi Camii**'dir. Alâeddin Tepesi'nin doğu yakınında bulunan camii, Ebülfazl Mescidi, Ahmed Bey Camii adlarıyla anılmış, Altun-aba Medresesi'nin 1202 tarihli vakfiyesinde belirtilen İplikçi Necîbüddin Ayaz'ın medresenin mütevellisi olması ve yakınında bulunan İplikçiler Çarşısı dolayısıyla önce İplikçiler, daha sonra İplikçi adını al-

mıştır. İplikçi Camii, giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre, Nisan 1333'de Kışçı (Somuncu) Mesudzâde Hacı Ebûbekir tarafından genişletilerek yenilenmiştir. 1431 tarihli bir vakfiyede, caminin Turgut oğlu Ebülfazl Ahmed Bey tarafından aslına uygun biçimde restore edildiği belirtilmektedir. Bir kayda göre, bu restorasyondan yüzyıl sonra yangınla harap olan yapı, 1584 öncesinde tüccarlık yapan

Hacı Emrullah tarafından tekrar tamir ettirilmiştir (Mülayim, 2000:373-375). Doğu-batı yönünde dikdörtgen tabana oturan cami, çok bölüntülü bir plan şemasına sahiptir. Mihrap önü birimi ve önündeki iki birim pandantif geçişli üç kubbe, güney duvarın önündeki birimler sivri kemer profilili beşik tonoz, diğer birimler ise çapraz tonoz örtülüdür. Anber Reis, Durak Fakih, Kadı İzzeddin, Sadreddin Konevi, Sahip Ata, Şerafeddin ve Taşra Karaarslan Camileri, Selçuklu döneminde Konya'da inşa edilen diğer camilerdir.

Şehrin şekillenmesinde neredeyse birer merkez haline gelen Cuma mescitleri önemli rol oynamıştır. Dönem kaynakları ve vakfiyelerden Cuma camilerinin yanı sıra mahalle aralarına yapılan mescitlerden elli ikisinin şehir merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Mevcut bilgilere göre, iç kalede tespit edilen Selçuklu dönemine ait tek mescit Hacı İsa bin Mahmud Mescidi'dir. Erken tarihli diğer mescitler, iç kalenin doğusunda yer alan çarşı alanında bulunmaktadır. Günümüze gelemeyen Bakırcı Yusuf bin Süleyman Mescidi ya da Debbaglar Mescidi şehrin çarşı kesiminde yer alan erken tarihli mescitlerdendir (Yasa, 1996:185-187). Çoğunlukla kare ya da kareye yakın dikdörtgen tabana oturan bu mescitler tek kubbe ya da kırma çatı ile örtülmüştür. Önemli bir kısmı tek olarak, diğer bir kısmı yapı topluluğu içinde inşa edilmiştir.

Eğitim Yapıları: Türkiye Selçukluları döneminde eğitim, aile, mescit ve camilerin yanında bir kurum olarak medreselerde gerçekleştirilmiştir. Konya'daki eğitim kurumlarının varlığından ilk defa 12. yüzyılda söz etmek mümkündür. Temel eğitimin verildiği mektepler ve ihtisas eğitiminin yapıldığı medreseler olarak iki grupta toplanabilen bu yapılardan mektepler daha küçük yaşta çocukların eğitim alabilmeleri için bazen bir külliye bünyelerine bazen de mahalle mescitlerinin yanlarına inşa edilmişlerdir. Medreseler ise ihtisas konularına göre dar'ül- hadis, dar'ül-fukaha, dar'ül-huffaz ve tıp medreseleri gibi adlarla adlandırılmışlardır. Tıp eğitimi veren medreselerin bazıları şifahanelerle birlikte inşa edilmişlerdir (Yasa, 1996:223-236).

Resim 5.2 İnce Minareli Medrese, taş kapı detayı

Konya'daki Selçuklu medreselerinden ikisi iç kalede, diğerleri iç kale ile dış kale surları arasındaki bölgelerde inşa edilmişlerdir. Genellikle şehrin doğu ve özellikle kuzeydoğu kesiminde yoğunlaşan medrese inşaatlarının 1250'li yıllardan itibaren iç kalenin batı kesimine kaydırıldığı görülmektedir (Yasa, 1996:223-236). Konya medreseleri çoğunlukla kapalı avlulu ve eyvanlıdır. Selçuklu dönemin-

de Konya'da inşa edilmiş tek açık avlulu medrese 1242 yılında yapılan iki katlı Sırçalı Medresesi'dir. Celâleddin Karatay tarafından 1251 yılında inşa edilen Karatay Medresesi ile Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1264 yılında inşa edilen İnce Minareli Medrese dönemin öne çıkan kapalı avlulu medreseleridir (Resim 5.2).

Ticaret Yapıları: II. Kılıç Arslan döneminde 1176'da Bizans'a karşı kazanılan Miryokefalon Zaferi'nden sonra Anadolu'daki hâkimiyelerini iyice kuvvetlendiren Selçuklular, uluslararası ticaretten pay alabilmek ve uluslararası ticaret yollarını kontrol ederek güvenliği sağlanmak amacıyla 13. yüzyılın başlarından itibaren önemli fetihler yaptılar. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'yı, oğlu I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u fethetmesinden sonra Akdeniz ve Karadeniz'de çok önemli birer limana sahip oldular ve kısa sürede uluslararası kuzey-güney ticaretinin kontrolünü ellerine geçirdiler. Roma ve Bizans dönemlerinde askeri yolların, doğu-batı uluslararası ticaret yolunun ve önemli pazarların geçiş güzergâhında yer alan Konya, doğu-batı ve kuzey-güney kervan yollarının kavşağında ticari merkez konumuna geldi. I. Alâeddin Keykubad'ın Alanya'yı fethetmesiyle Selçuklular Akdeniz'de Antalya'dan sonra ikinci bir limana daha sahip oldular. II. Kılıç Arslan döneminden itibaren uluslararası ticaret yolları üzerine kervansaraylar inşa ederek uluslararası ticaretten pay alan Selçuklular, refahlarını arttırdılar. 13. yüzyılda, Konya'dan doğuya yönelen kervan yolu Aksaray-Kayseri üzerinden Sivas'a, Sivas'tan sonra Erzincan, Erzurum, Ağrı ve Doğubayazıt üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. Ayrıca Aksaray'dan Kırşehir'e bir yol uzanıyor, buradan ikiye kola ayrılan yollardan biri Ankara'ya diğeri ise Zile ve Turhal üzerinden Samsun'a giden yol ile birleşiyordu. Konya'dan doğuya yönelen yol, biri Kayseri diğeri Sivas üzerinden güneye yönelen iki kola ayrılıyor, bu yollar daha sonra Kahramanmaraş yakınlarında birleşerek Gaziantep üzerinden Halep'e, buradan da Basra'ya ulaşüyordu. Kayseri'den güneydoğu yönünde uzanan kol da ikiye ayrılarak Darende üzerinden Malatya'ya ve Elbistan üzerinden Gaziantep'e ulaşarak Suriye-Halep'e bağlanıyordu.

Konya'dan güneye yönelen kervan yollarından biri Mut'a, diğeri Antalya ve Alanya limanlarına ulaşüyor, batıya yönelen bir başka yol Denizli civarında Ak Han'da noktalanıyordu. Konya'dan kuzeybatıya yönelen yol, Çay'da ikiye ayrılıyor, kollarından biri Kütahya'ya diğeri Seyitgazi'ye ulaşüyordu. Konya Obruk Han'dan sonra kuzeye yönelen yol

Sinop limanına ulaşüyordu. Ayrıca, İstanbul-Ereğli ve Milet-Efes'ten Konya'ya gelen yollar, batı ve kuzeybatı yöndeki yollarla birleşiyorlardı. Konya dış surlarının kapılarının en önemlileri bu şehirlere ve ülkeler arası ticaret yollarına açılan yollarla bağlantılıydı. Türkiye'den geçen yolların başlangıç limanı olan Antalya'dan Konya'ya iki hat ulaşüyordu. Bunlardan biri Göller yöresi ve Seydişehir üzerinden, diğeri Isparta-Eğirdir üzerinden Konya'ya varıyordu. Bunların dışında Bizans başkenti İstanbul ve Ege sahillerinden de Konya'ya ulaşan başka yollar bulunmaktaydı (Turan,1990:106). Bu yolların ve kervanların güvenliğini sağlamak amacıyla Konya çevresinde pek çok han inşa edilmiştir. Ankara yolu üzerindeki Horozlu Hanı, Akşehir yolu üzerinde Dokuzun Hanı, Akşehir yolu üzerindeki Argıt Hanı, Aksaray yolu üzerindeki Zazadin Hanı, aynı güzergâhtaki Akbaş Hanı bu dönemde inşa edilen önemli han yapılarıdır.

Türbeler: Alâeddin Camii avlusunda bulunan kare tabanlı bir kaide üzerine oturan, ongen tabanlı ongen prizma gövdeli dıştan piramidal külâh örtülü, Selçuklu sultanlarına ait iki katlı II.Kılıç Arslan Türbesi, Konya'nın bilinen en erken tarihli Selçuklu türbesidir. I. Mesud, II.Kılıç Arslan, II. Süleyman Şah, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyâseddin Keyhusrev, IV. Kılıç Arslan işe III. Gıyâseddin Keyhüsrev bu türbeye defnedilmiştir. Selçuklular döneminde şehirde birçok türbe inşa edilmiş, surların dışına mezarlıklar kurulmuştur. Selçuklu türbelerinin büyük kısmını iki katlı sekizgen tabanlı türbeler oluşturmaktadır. Konya'da ikinci katları içten kubbe dıştan piramidal külâh örtülen bu türbeler sayıca diğer türbelerden daha fazladır. Tâcülvezir, Necmeddin Karaaslan, Kesikbaş, Seyfeddin Karasungur, Emîr Nûreddin ve Âteşbâz-ı Velî Türbeleri bu gruba giren bazı örneklerdir. Kare tabanlı kubbe örtülü tamamen tuğla malzemeden inşa edilen Hoca Cihan Türbesi ile dikdörtgen tabana oturan, mescit katı eyvan biçiminde olan Gömeç Hatun Türbesi plan ve mimari kuruluş olarak 13. yüzyılda inşa edilmiş diğer türbelerden ayrılmaktadır (Karpuz, 2002:189-193).

Öğrenme Çıktısı

1 Konya'yı tarihi ve yapılarıyla açıklayabilme

Araştır 1

Konya'nın İznik'ten sonra Selçuklu başkenti oluşunun nedenini araştırın.

İlişkilendir

II. Kılıç Arslan Türbesi neden Alâeddin Camii'nin avlusuna inşa edilmiştir? Tartışın.

Anlat/Paylaş

Konya Surlarını hangi sultan, nasıl yaptırmıştır? Anlatın.

DANIŞMENDLİ BAŞKENTİ NIKSAR

Günümüzde, Yeşilırmak Nehri'nin en büyük kolu olan Kelkit Çayı vadisinin sağ kenarında kurulan ilçenin yerleşim tarihi Antik Çağdan itibaren takip edilebilmektedir. Niksar Kalesi, Kelkit Çayı ile Maduru Deresi arasında yer alan bir tepelikte kurulmuştur (Resim 5.3). Yerleşim, zamanla kale dışına taşarak şehrin güney, doğu ve batı yönlerine doğru genişlemiştir. Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Grek ve Roma idareleri altına giren bölge daha sonra Doğu Roma/Bizans yönetimine geçmiştir. Pontus Krallığı döneminde Kaberia (Cabira) adıyla anılan şehir, Roma döneminde General Pompeius (MÖ 66-62) tarafından yeniden inşa edilerek Diaspolis adıyla adlandırılmıştır. Şehir, İmparator Tiberius döneminde (MS 14-37) Neo Caesarea (yeni Kayseriye); Bizans döneminde Neo Caesarea ve Harsanisiya; Dânişmendnâme'de Harsanosiyye ve Niksar; Türkiye Selçukluları döneminde Dârülbâl adıyla anılmıştır (Bostan, 2007:119-122).

Resim 5.3 Niksar Kalesi ve çevresi

Kaynak: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2395621780522196&set=pcb.2395621883855519>

Malazgirt Savaşı'nın (1071) ardından Anadolu'nun fethi için görevlendirilen Büyük Selçuklu komutanlarından Danişmend Gazi, Niksar'ı alarak kurduğu Danişmendli Beyliği'nin başkenti yapmıştır. Bizans ordusu Niksar'ı tekrar ele geçirmek için ara ara saldırılarda bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. 1175 yılına kadar Danişmendli egemenliği altında kalan Niksar, bu tarihten sonra Türkiye Selçuklularının eline geçmiştir. 1277 yılından sonra, İlhanlı-Moğol baskısına maruz kalan şehrin tüm gelirlerine İrencin Noyan el koymuştur. Anadolu'daki İlhanlı/Moğol baskısı bittikten kısa bir süre sonra Niksar, Taceddinoğullarının, daha sonra da Eretnaogulları ile Osmanlıların egemenliği altına girmiştir (Bostan, 2007:119-122).

Şehrin kuzeyinde yüksek bir tepe üzerinde kurulan Niksar Kalesi, iç kale, orta kale ve dış kale olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Selçuk, 2008:21). Kalenin hangi tarihte inşa edildiği tam olarak bilinmemese de Roma döneminden beri aktif olarak kullanıldığı arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir. Stratejik olarak büyük önem taşıyan Niksar Kalesi, Roma'dan sonra Bizans, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de önemini korumuştur. Osmanlı döneminde 300 konut, cephanelikler ve kiliseden çevrilmiş bir caminin yer aldığı kalede yapılan araştırmalar günümüzde varlığını koruyan kale bölümlerin büyük kısmının Bizans sonrası dönemlere ait olduğunu göstermiştir.

Orta Çağ'da önemli ticaret yollarının birleşme noktasında bulunan Niksar'dan, Kelkit Çayı boyunca uzanarak doğudaki Şebinkarahisar'a ulaşan yol, Anadolu'nun en önemli tek alternatifli geçiş yolunu oluşturmaktaydı. Niksar'dan güneye doğru inen bir başka yol ise, bölgede bulunan Yeşilırmak üzerinde kurulmuş Hamidiye Köprüsü üzerinden güneyden gelen yola bağlanmakta; Yeşilırmak'ın geçilmesiyle birlikte doğu, batı ve güneye doğru yönelen yol kolları başlamaktadır. Güney yönde ilerleyen yol Koyulhisar üzerinden Divriği-Eğir'e ulaşmakta buradan da Malatya'ya bağlanmaktadır. Tokat üzerinden Niksar'a gelen bir ara yol ise güneydoğuda Yeşilırmak Vadisi boyunca uzanmaktadır (Eravşar, Yavuz ve Toprak, 2013:60-61).

Mimari

Niksar'ın fiziki durumu ve nüfusu ile ilgili en erken tarihli bilgiler 1455 tarihli bir tahrir kaydından elde edilmektedir. Daha önceki dönemlerde var olan yerleşimlere işaret eden ve Danişmendli yerleşimi hakkında fikir veren bu tahrir kaydına göre, o tarihte şehirde 19 mahalle bulunmakta, bu mahalleden birinin Ermeni bir diğerrinin Rum, 17 sinin Türk yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. Dört mahalleden biri ismini kilisesinden, diğer üçü cami, mescit yapılarından almaktadır. Melik Dânişmend, Ahî Pehlivan, Ahî Şâhin ve Hankah mahalleleri ise adlarını zâviyelerden almıştır. Kadı Seydioğlu, Yakup Şah Mescidi, Hacı Eskici gibi mahallelerin mescit ya da cami adlarıyla adlandırılmış olmaları, mahallelerin cami veya mescit yapılarının etrafında geliştiklerini göstermektedir. 1458, 1482 ve 1498 yıllarında gerçekleşen şiddetli depremler şehirde büyük yıkımlara neden olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Niksar, Osmanlılarla Akkoyunlular arasındaki sınırda kalmış, uğradığı Safevi tahribatlarından sonra mahalle sayısı düşmüştür (Bostan, 2007:119-122). Evliya Çelebi'nin, seyahatnamesinde kalede 300, kale dışında 43 mahalle ve 2700 sivil konutunun bulunduğunu belirtmiş olması, Niksar'ın 17. yüzyılda çok geliştiğini göstermektedir (Evliya Çelebi, 2007:99).

Resim 5.4 Niksar Ulu Camii

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecekkyer/>

Resim 5.5 Niksar Ulu Camii, mihraba bakış

Kaynak: Parla Arşivi, 2015

Cami ve Mescitler: Niksar'daki Danişmendli camileri çoğunlukla kale eteklerinde şehrin güneydoğu yönünde yer almaktadır. Bu yapıların çoğunluğu, özgünlüğünü yitirmiştir. Danişmendli dönemi cami ve mescitlerinde ahşap malzeme ağırlıklı olmak üzere kesme ve moloz taş malzeme kullanılmış, ahşap tavanlı ve avlulu olan bu yapıların bazılarının minareleri de ahşap malzemeden inşa edilmiştir.

Şehrin doğu çıkışında Çepnibey mahallesinde yer alan, 1145 yılında Nizameddin Yağlıbasan döneminde inşa edildiği genel kabul gören, inşa kitabesi bulunmayan Melik Gazi Camii adıyla da anılan **Niksar Ulu Camii**, sundurma biçiminde yapılmış son cemaat yeri ve bazı yenilikler taşıyan mimari kuruluşuyla dikkati çeker (Tanman, 1993:474-477). Dikdörtgen biçimli bir tabana oturan cami, mihrap önü pandantif geçişli kubbe, diğer birimleri çapraz tonoz örtülü eş bölüntülü plan şemasına sahiptir (Resim 5.4-5). **Cin Camii**;

inşa kitabesine göre 1160 yılında, Melek Salar Aydoğdu tarafından inşa ettirilmiştir. Doğu-batı yönünde dikdörtgen tabana otaran yapı sivri kemer profilli beşik tonoz örtülmüştür. Bir külliye olarak inşa edilen ancak cami yapısı günümüze gelebilen **Çöreğibüyük Camii**; İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han (1304-1316) tarafından yaptırılmıştır (Kantar, 2019:65).

Resim 5.6 Niksar Yağlıbasan Medresesi

Kaynak: Parla Arşivi, 2015

Resim 5.7 Niksar Yağıbasan Medresesi, avlu

Kaynak: Parla Arşivi, 2015

Eğitim Yapıları: Nizamettin Yağıbasan tarafından 12. yüzyılın ortalarında Niksar ve Tokat'ta inşa ettirilen Yağıbasan Medreseleri, Anadolu'nun en erken tarihli, kapalı avlulu medrese yapılarıdır (Resim 5.6-7). Yağıbasan Medreseleri mimari kuruluşlarıyla 13. yüzyılda inşa edilen aydınlık fenerli kubbelerle örtülü kapalı avlulu medreselere öncülük etmişlerdir. Harabeye dönüşen Tokat ve Niksar Yağıbasan Medreseleri, 20. yüzyılda restore edilerek ayağa kaldırılmıştır. Medreselerin odağını teşkil eden kare tabanlı büyük avluları, tromplarla geçilen ortaları açık birer kubbeyle örtülerek kapatılmıştır. Kapalı avlularını öğrenci hücreleri ve dershaneler çevrelemektedir. Tokat Yağıbasan Medresesi giriş eyvanı ile birlikte üç, Niksar Yağıbasan Medresesi iki eyvanlıdır.

Ticaret Yapıları: Danişmendli döneminde uluslararası ticaret yollarının merkezinde bulunan Niksar'dan günümüze gelebilen bazı han kalıntıları bulunmaktadır. Amasya şehir merkezinden başlayarak Yeşilirmak Vadisi boyunca devam eden güzergâhta Taşova ve Erbaa'dan Talazan Köprüsü aracılığıyla Niksar'a ulaşılmaktadır. Araştırmacılar, Talazan Köprüsü'ne yakın konumdaki Hürkümbet mevkiinde bulunan üç bölümlü yapı kalıntısının han olduğunu bildirmektedir. Han kalıntısı, Orta Çağ'da, Orta Anadolu'yu doğuya bağlayan ve tek yol olan Niksar-Şebinkarahisar yolunun başlangıcında Niksar çıkışındadır. Niksar'da ve Niksar'a

ulaşan yol güzergâhlarında han olabileceği kabul edilen bazı yapı kalıntılarına rastlanmış olsa da bu yapıların inşa tarihlerinin bilinmemesi ve dönem kayıtlarında bölgede yer alan herhangi bir handan bahsedilmemesi bahsi geçen han kalıntılarının Danişmendli dönemine tarihlendirilmesine imkân vermemektedir (Eravşar, T. Yavuz ve Toprak, 2013:58-60).

Türbeler: Danişmendli döneminde (1080-1178) Niksar'da inşa edilen türbelerden Danişmendli Beyliği'nin kurucusu Melik Danişmend Ahmed Gazi Türbesi'nin (öl.1104) inşa kitabesi yoktur. Yaptıranı ve inşa tarihi bilinmeyen ancak Nizameddin Yağıbasan tarafından yaptırıldığı söylenen türbe özgünlüğünü tümüyle yitirmiştir. 1987-88 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ve tek katlı olduğu anlaşılan yapı, dikdörtgen tabanlı, dikdörtgen prizma gövdeli ve üçgen kuşak geçişli oval kubbe örtülüdür. Danişmendli hükümdarı Nizamettin Yağıbasan'ın türbesi ve Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın emirlerinden Bedreddin Ebu Mansur Şehinşah'ın kendisi için 1185 yılında sağlığında inşa ettirdiği, halk arasındaki adıyla Hacı Çıkrık Türbesi ile inşa kitabeleri bulunmayan Kırkkızlar (Kırgızlar) Kümbeti, Danişmend Ahmed Gazi'nin torunu Sungur Bey'e ait olan ve sadece kubbeli cenazelik bölümü günümüze gelebilen Sunguriye Türbesi Niksar'da bulunan diğer türbelerdir.

Öğrenme Çıktısı

2 Niksar'ı tarihi ve yapılarıyla açıklayabilme

Araştır 2

Niksar, hangi ölçütlere göre hangi tarihte UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınmıştır? Araştırın.

İlişkilendir

Niksar Yağbasan Medresesi'ni kapalı avlulu Konya Selçuklu Medresele-riyle kıyaslayın.

Anlat/Paylaş

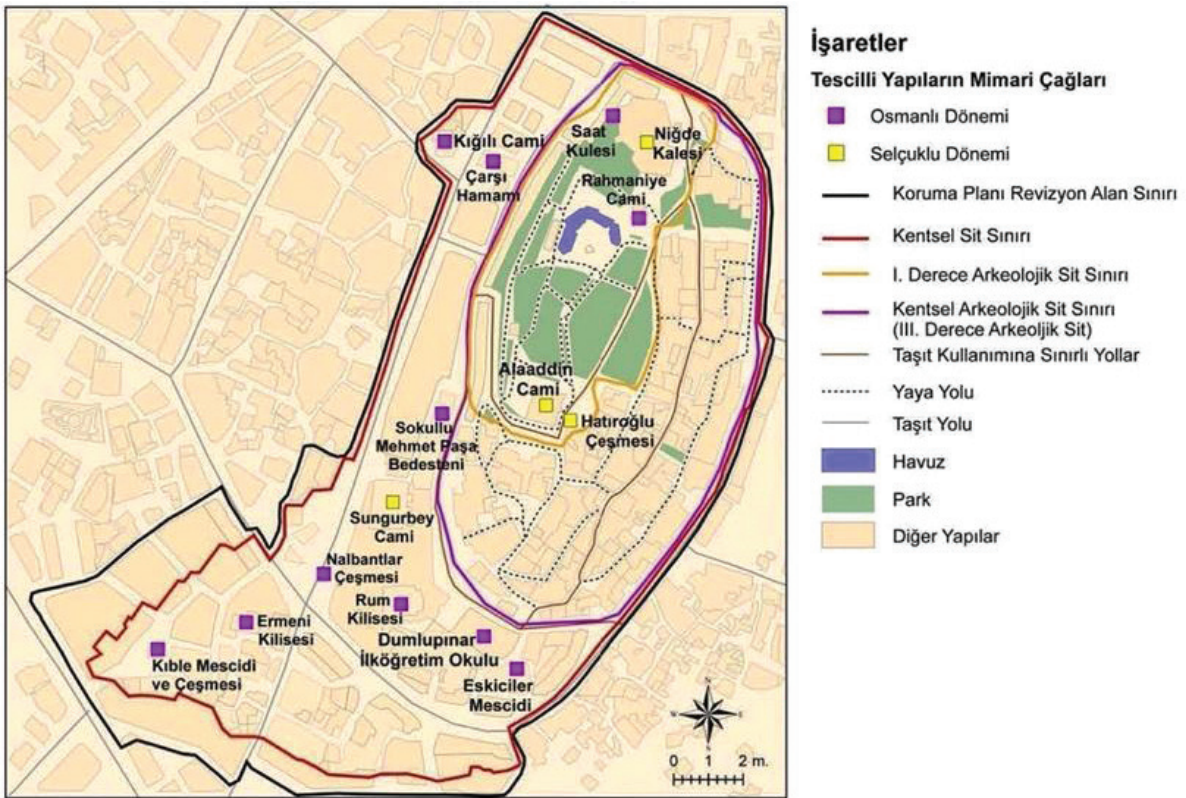
Niksar ve Konya'nın Selçuklu dönemi şehir dokusunu kıyaslayarak anlatın.

NİĞDE TARİHİ ANITLARI

İç Anadolu, Orta Kızılırmak bölgesinde Batıda Melendiz Dağları ile güneydoğuda Aladağlar arasında yer alan tek geçit yerini oluşturan Niğde, 1229 m yükseklikteki bir plato üzerine kurulmuştur. Niğde bölgesinin tarihi Paleolitik döneme uzanmaktadır. MÖ 3. binden başlayarak Hititlerin yerleştiği bölge, MÖ 710-620 arasında Asur hakimiyetine girmiştir. Daha sonra Medlerin, MÖ 550'de Perslerin hakimiyetine giren kent, MÖ 334'de Büyük İskender'in egemenliğine girmiş, MÖ 332-MS 17 tarihleri arasında Kapadokya Krallığı'nın, (MÖ 281-MS 62) arasında Pers hanedanından Mithridates'in kurduğu Pontus Krallığı'nın, 62-395 arasında Roma İmparatorluğu'nun, 395'den sonra da Doğu Roma/Bizans egemenliğine girmiştir. 8. yüzyıldan itibaren Bizans ile Emeviler arasında sürekli el değiştiren Niğde bölgesi, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd (öl.809) döneminden itibaren 806-965 yılları arasında Abbasilerin hâkimiyetine girmiş, 965 tarihinde Bizans İmparatoru II. Nikophoros tarafından yeniden Bizans topraklarına katılmıştır. Niğde, 1071'den sonra Türkiye Selçuklularının kurucusu Sultanı I.Rükneddin Süleyman Şah (öl. 1086) zamanında Selçuklu Türklerinin egemenliğine girmiş, Selçukluların tamamen yıkılarak tarih sahnesinden çekildikleri 1318 tarihinden kısa süre önce İlhanlı-Moğol egemenliğine geçmiştir. İlhanlı-Moğol hükümdarı Ebu Bahadır Han zamanının (1306-1335) Niğde valisi Sungur Bey'dir. 1327 tarihinde İlhanlıların Anadolu genel valiliğine vekaleten atanan Uygur Türkü Alaeddin

Eretna Bey, İlhanlıların yıkılmasıyla birlikte 1335 tarihinde Niğde'de Eretnaogulları Beyliği'ni kurmuştur. Karamanoğullarının 1366-67 tarihinde ele geçirdikleri Niğde, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in 1397-98 tarihinde Karamanoğullarına son vermesiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesinin ardından Timur, Osmanlılara geçen beylik topraklarını eski sahiplerine iade etmiştir. Böylelikle yeniden Karamanoğullarına geçen Niğde, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470-71'de Osmanlı topraklarına katılmıştır (Of- laz, 2007:92-95).

Niğde'nin ilk adının Hitit belgelerinde geçen Nakhita ya da Nakhida olduğu kabul edilmekte, Helen dilinde bu adın Nagidos'a dönüştüğü belirtilmektedir (Umar, 1993:596). Nakhita/Naghida adı, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan devrinde 1186 tarihinde kaynaklara Nakide veya Nekide şeklinde geçmiş, Selçuklu döneminde kente "Dârü'l-pehlevâniye" Karamanoğulları döneminde "Ma'sûkiyye" unvanı verilmiştir (Özkarıcı, 2001: 6-7). Niğde ilk kez 14. yüzyılda Hamdullah el-Müstevfi'nin *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserinde "Niğde" veya "Nikde" adıyla anılmıştır (Of- laz, 2007:92-95). Niğdeli Kadı Ahmed, 1333 tarihinde kaleme aldığı eserinde; "*Dârü'l pehlevâniye mahrûsesi denilen ve Rum memleketleriyle cihâdın medârı olan, tarif bakımından iki cihetten Aksaray ve Erakliyye ile sınırı bulunan ve teşhir açısından da bu kitabın telif mahallî olan Nekide*" adıyla Niğde'den bahsetmiştir (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: 439).

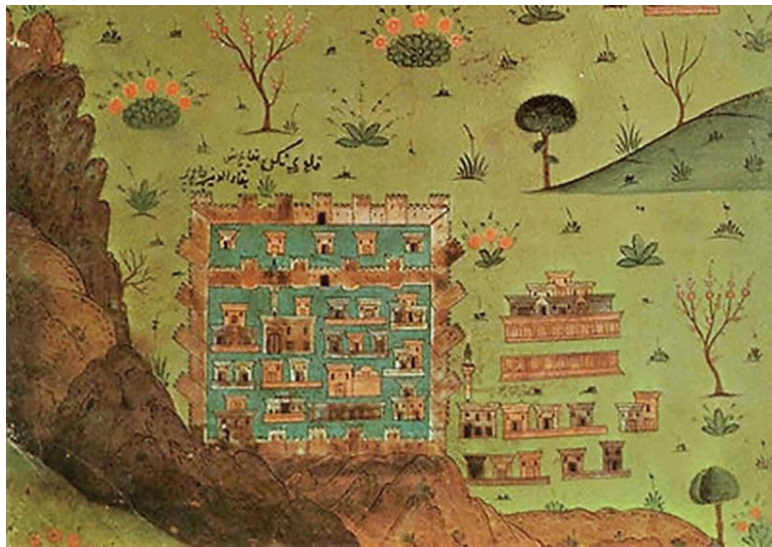

Şekil 5.1 Niğde Kale ve Eski Saray Mahallesi Sit Alanı ve Tarihi Anıtları

Kaynak: Uğurlu ve Somuncu 2018, ss.1001: şekil 6.

Mimari

Niğde'nin tarihi çekirdeğini Alâeddin Tepesi oluşturur. Alâeddin Tepesi ve Alâeddin Tepesi'nin güney ve batı eteklerinde bulunan Selçuklu, Eretnaogulları ve Osmanlı yapıları, *Niğde Tarihi Anıtları* başlığı altında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır. Bu yapıları Niğde İç Kalesi, Selçuklu döneminden Alâeddin Camii ve Hatıroğlu Çeşmesi, Osmanlı döneminden yapılarından Rahmaniye Camii ve Saat Kulesi ile Alâeddin Tepesi eteklerinde yer alan Eretnaogulları döneminden Sungur Bey Camii, Osmanlı döneminden Sokullu Mehmet Paşa Bedesteni, Nalbantlar Çeşmesi, Ermeni Kilisesi ve Rum Kilisesi, Kible Mescidi ve Çeşmesi, Eskiçiler Mescidi, Dumlupınar İlköğretim okulu, Kığılı Camii, Çarşı Hamamı oluşturmaktadır.

Resim 5.8 Matrakçı Nasuh'un Niğde Kalesi minyatüründen ayrıntı

Kaynak: Aksoy, 2015:72

Niğde İç ve Dış Kalesi: Alâeddin Tepesi'ni çevreleyen dış surun bir kısım sur duvarları ile bazı burç kalıntıları günümüze gelebilmiştir. Tepenin kuzey ucunda yer alan kesin inşa tarihi bilinmeyen iç kale kısmen ayakta. İç kale burcu üzerine Osmanlı döneminde Ziya Paşa tarafından 1866 tarihinde yaptırılan sekizgen tabanlı, sekizgen prizma gövdeli 41 m yükseklikte **Saat Kulesi** bulunmaktadır (Resim 5.9). Üstte dört sütunun taşıdığı kare tabanlı dört kemerli baldaken kuruluşlu, kubbe örtülü bir köşkle nihayetlenen saat kulesinin demir parmaklıklı korkulukla çevrelenen üst kısmında, şehre bakan yönde yuvarlak saat kadranı yer almaktadır (Acun, 2011:75).

Resim 5.9 İç Kale duvarları ve Saat Kulesi

Kaynak: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Niğde_kalesi_ve_saat_kulesi.jpg

Kaynaklar, dış kalenin Selçuklu döneminde II. Rükneddin Süleymanşah (1199-1202) devrinde inşa edildiğine işaret etmektedir. Niğdeli Kadı Ahmed, 1333 tarihinde kaleme aldığı dini ve sosyal tarihe dair bilgiler verdiği eserinde II. Kılıç Arslan'ın Aksaray şehrini inşa ettiğini, Aksaray'daki inşa faaliyetinin tahta çıktığı 1155 tarihinden itibaren kırk yıllık saltanatı sırasında aralıksız devam ettiğini, ülkesini 11 evladı arasında bölüştürdüğünde Aksaray ve Ereğli'ye (Erakliye) sınırı bulunan Niğde'yi (Nekîde) Alaüddin Tuğrul Arslan (Melik Arslanşah)'a verdiğini, kendisinden sonra başa geçen ve 1199-1202 arasında üç yıl saltanat süren II. Rükneddin Süleyman Şah'ın saltanatının ilk yılında 1199'de Niğde'nin burçlarının ilk kısmını Niksarlı Mimar Kadı Mahfûz'a inşa ettirdiğini ve bu inşaatla ilgili mermer kitabenin kible (güneydoğu) yönün-

deki büyük kapıya 1199 tarihinde yerleştirildiğini bildirmektedir (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: 439-440). Kanuni Sultan Süleyman'ın Birinci İran Seferi (1533-1536) ve İkinci İran Seferi (1548-1549) sırasında geçtiği yerleri resimleyen Matrakçı Nasuh'un yaptığı Niğde minyatüründen, Niğde dış kalesinin 16. yüzyılın ortalarına kadar sağlam ve ayakta olduğu; dış kaleye güney sur duvarının ortasında iki burç arasında bulunan kapıdan girildiği; dış kale içinden iki burç arasına açılmış bir kapıyla kuzeyde bulunan iç kaleye geçildiği; iç kalede köşk tarzında tek katlı bağımsız konutların bulunduğu ve kuzey sur duvarında bulunan burç altına açılmış bir kapıyla iç kaleden dışarıya çıkılabildiği; iç kalenin güney sur duvarının önündeki ilk sıra yapılardan soldan ikincisinin kuzey cephesinden tasvir edilen Alâeddin Camii olduğu anlaşılmaktadır (Resim 5.8).

Resim 5.10 Alâeddin Camii

Kaynak: Kara Arşivi, 2017

Resim 5.11 Niğde Alâeddin Camii, iç görünüş

Kaynak: Kara Arşivi, 2017

Niğde Alâeddin Camii: İsmi bulunduğu Alâeddin Tepesi'nden alan cami, doğu cephesinde bulunan taç kapısındaki inşa kitabesine göre, 1223 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad döneminde, Niğde Valisi Beşare Bey tarafından yaptırılmıştır. Sanatçı kitabelerine göre yapı, Sıddık ve Gazi adında iki kardeş mimar tarafından inşa edilmiştir. Kitabede üstad ünvanı kullanan Mimar

Sıddık'ın yapının baş mimarı olduğu anlaşılmaktadır (Parla, 1997:401-402). Yapı, 1959-1969 yılları arasında büyük çaplı onarım geçirmiştir.

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturan yapıya doğu cephe ekseninden kuzeye kaydırılmış taç kapısından girilmektedir (Resim 5.10) Kuzey cephenin doğu köşesine yakın konumda bulunan diğer taç kapısı, kuzey duvarının iç kesimine

dayanan bey mahfiline açılmaktadır. Yapının kuzeydoğu köşesinde kare tabanlı kübik kaide üstüne oturulmuş sekizgen prizma gövdeli yüksek pabuçluk üzerinden tek şerefeli silindirik gövdeli minaresi yükselir (Resim 5.10-11). İçeride mihrap aksının iki yanına yerleştirilmiş dörder haç kollu payenin bulunduğu birer destek sırasının payeleri kuzey-güney doğrultusunda atılan sivri kemerlerle birbirlerine ve duvarlara bağlanmışlardır. Aynı payelerin biraz daha yüksek kotta olmak üzere doğu-batı doğrultusunda atılan sivri kemerlerle birbirlerine ve duvarlara bağlanmalarıyla mekân üst kotta on beş birime ayrılmış, güneyde yer alan üç birim kubbeye örtülmüştür. Batıdaki kubbe farklı olarak sekiz dilimlidir. Kuzeydeki üç birimden kuzeydoğu köşede yer alanı çapraz, ortadaki mukarnas başlangıçlı aynalı düz, kuzeybatı köşedeki sivri kemer profilli beşik tonoz örtülüdür. Mekânın aydınlık açıklıklı orta birimi hariç, diğer birimlerin tümü sivri kemer profilli beşik tonoz örtülüdür. Güney duvarında mihrabın iki yanında birer, doğu duvarında kubbeli birime açılan bir dikdörtgen biçimli pencere yer almakta, ayrıca batı duvarında kubbeli birime, kuzey duvarında kuzeybatı köşedeki birime açılan birer mazgal pencere bulunmaktadır. Bilinmeyen bir tarihte mekânın doğu taç kapısı ile minare kaidesi arasındaki doğu duvarının önüne bir çeşme kuruluşu yerleştirilmiştir (Parla, 1997:403-404). Süslemeleri taç kapılarında, mihrap ve minberinde toplanan yapının doğu taç kapısında, inşa kitabesinin altındaki köşelerde saç örgülü birer kadın başı kabartması bulunmaktadır. Taç kapı nişinin mukarnaslı kavsarasında güneş ışınlarının gelişi açısına bağlı olarak soluklaşıp belirginleşen kadın başı imgesi oluşmaktadır. Geometrik geçmeli bezemeli şeritleri bulunan taç kapının ayrıca, kuzey üst köşesinde saçak altına bir kuş figürü kazınmıştır. Yapı, tümüyle kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Resim 5.12 Hatiroğlu Çeşmesi

Kaynak: <https://mapio.net/pic/p-122770053/>

Hatiroğlu Çeşmesi: Kitabesine göre 1267 tarihinde Selçukluların Niğde valisi Şerafeddin Hatiroğlu tarafından III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yaptırılmıştır. Alâeddin Tepesi'nde Alâeddin Camii'nin, doğu cephe taç kapısının önünden geçen yolun karşısında ve doğu çaprazında yer almaktadır. Kesme taş malzemeyle inşa

edilen bağımsız çeşme, dikdörtgen tabanlı bir alana oturan yuvarlak kemerli çok sade bir mimari kuruluşa sahiptir (Resim 5.12). Niş derinliğine dikdörtgen tabanlı su teknesi sığdırılmış, çeşme aynasına yan yana üç su oluğu açılmıştır. Üstten düz olarak kesme taş kaplanan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Resim 5.13 Rahmaniye Camii

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nigde/gezilecek-yer/rahmaniye-cami>

Rahmaniye Camii: Osmanlı döneminde, 1747 yılında Abdurrahman Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Abdurrahman Paşa Mescidi olarak da tanınan Rahmaniye Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü tes-cil fişlerine Fatih Camii adıyla kaydedilmiştir (Özkarcı, 2001:101). Yapılan araştırmalarla Rahmaniye Camii'nin yıkılan bir mescit yapısının yerinde inşa edildiği tespit edilmiştir (Resim 5.13). Üç gözlü son cemaat yerli, tek şerefeli minarelidir. Doğu yandan kapalı, batı yandan açık olan son cemaat yerinin doğu duvarı, eski mescitten kalan minare kaidesinin doğu cephesine yaklaştırılarak inşa edildiğinden minare kaidesinin büyük bölümü son cemaat yeri içinde kalmıştır. Kare tabanlı düz ahşap tavanla örtülü harime, son cemaat yerinden geçilerek kuzey cephe eksenine açılmış basık kemerli bir kapıyla girilmektedir. Güney duvar ekseninde üçgen alınlıklı alçı mihrap; kuzey ve güney duvarlarında mihrap aksının iki yanında birer, doğu ve batı duvarlarında karşılıklı yerleştirilmiş üçer basık kemerli pencere bulunmaktadır. Yapı, kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir.

Resim 5.14 Sungur Bey Camii, doğu cephe

Kaynak: Parla Arşivi, 2017

Resim 5.15 Sungur Bey Camii,
iç görünüş

Kaynak: Parla Arşivi, 2017

Sungur Bey (Ağa) Camii: Kalenin güneybatı kısmında bulunan yapı, İlhanlıların Niğde valisi Sungur Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapı, minare kaidesinde bulunan Sungur Bey'in 1335-36 tarihinde tanzim ettirdiği vergi kitabesine ile Sungur Bey ve Ebû Said Bahadır Han'ın (1316-1335) isminin geçtiği minber kitabesine dayanarak 1316-1335 arasına tarihlenmektedir (Demircan, 2009:528-530). Caminin mimarı bilinmemekte, ahşap ustası Hoca Ebubekir'in, kuzey taç kapısının ahşap kapı kanatları ile minberini, ahşap ustası Hacı Muhammed'in doğu taç kapısının ahşap kapı kanatlarını yaptığı kabul edilmektedir (Özkarıcı, 2001:51). Cami, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı bir alana oturmaktadır. Biri doğu cephede diğeri kuzey cephede olmak üzere iki taç kapısı bulunur. Doğü cephedeki Gotik üsluplu kaburgalı tonoz örtülü eyvan kuruluşlu ana taç kapı, cephe ekseninden hafifçe kuzeye kaydırılmış, hemen güney yanına Sungur Bey Türbesi inşa edilmiştir. 18. yüzyılın ortalarında geçirdiği yangınla harap olan yapının özgününde doğu taç kapısının üstünde bulunan tek şerefeli iki minaresi de yıkılmıştır. 1930'lu yıllara ait bir fotoğraftan kuzey yöndeki minarenin silindirik gövdeli olarak yeniden inşa edildiği, güney yöndeki minarenin inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Kuzey minare daha sonra bir kez daha yıkılmış ve sekiz cepheli olarak yeniden inşa edilmiştir (Resim 5.14). Doğü taç kapının iç yan yüzlerinde gösterişli kabartma bitkisel bezemeli karşılıklı birer niş yer almaktadır. Nişlerin bezeme kompozisyonlarının bitki dalları arasına 12 hayvanlı Türk takviminden alınmış hayvan başları kabartılmıştır. Taç kapı eyvanının güney duvar ekseninde, giriş kapısının üst kısmında Gotik üsluplu gül (rosas) pencere bulunmaktadır (Resim 5.15). Yapının batı cephesinde altı üstü dörder pencere bulunmaktadır. Albert Gabriel, günümüze gelen mimari izlere dayanarak geçirdiği yangınla çöken caminin, mihrap aksının iki yanında bulunan üçer payeli birer destek sırasının payelerinin kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundan atılan sivri kemerlerle birbirlerine ve duvarlara bağlanmalarıyla $4 \times 3 = 12$ şemasına göre 12 birimli çok bölümlü bir mimari kuruluşa sahip olduğunu; mihrap aksında ortada yer alan daha geniş dört birimin oval kubbeler, bu birimlerin iki yanındaki dörder eş birimin kaburgalı haç tonozlarla örtülü olduğunu ileri sürmüştür (Gabriel, 1930:123-135). Günümüzde 24 ahşap sütunla taşınan düz ahşap tavan örtülü yapının, güney cephesinden dışa taşan taş mihrap kuruluşunun geometrik ve bitkisel bezemeleri çok özgündür. Sungur Bey'in kitabesinin bulunduğu minberi Niğde'deki Dışarı Camii'ne taşınmıştır (Özkarıcı, 2001:54).

dikkat

Gotik mimarinin üslup özelliklerini taşıyan Anadolu'nun nadir eserlerinden olan Sungur Bey Camii'nin doğu taç kapısının kaburgalı tonozu, gül pencereleri, harimin günümüze gelebilen demet sütünceleri ve başlıkları Kıbrıs üzerinden gelen Gotik etkilere işaret etmektedir.

Sokullu Mehmet Paşa Bedesteni: Sungur Bey Camii'ne neredeyse doğu cephe duvarına dayanacak biçimde çok yakın olarak inşa edilmiştir. İnşa kitabesi yoktur. Sokullu Mehmet Paşa'nın Nisan 1574'de

düzenlettiği ve bedesten içinde 50, dışında 60 dükkân bulunduğunu belirttiği vakfiyesine dayanılarak 1574 tarihi civarında inşa edildiği kabul edilmektedir. Dışındaki 60 dükkânlardan sadece ikisi günümüze gelebilen bedesten, Sadrazam Bayram Paşa tarafından 1637-38'de tamir ettirilmiştir. Çeşitli tarihlerde geçirdiği onarımlarla günümüze gelen bedesten, 1930'lu yıllarda mezbaha, 1962'de askeri depo ve yakın zamanlara kadar da sebze ve meyve pazarı olarak kullanılmıştır (Özkarcı, 2001:159).

Ermeni Kilisesi: Niğde Kalesi'nin eteğinde Eski Saray mahallesinde yer almaktadır. Geç dönem Osmanlı kilisesi olan yapı, 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Dikdörtgen tabanlı bir alana oturan kilise ikişer sütunlu iki destek sırasıyla ayrılan üç nefli bazilikal planlıdır (Resim 5.16). Kemer karınlarında fresk izleri bulunmaktadır. Batı cephesinin önünde köşelerdeki bir paye ile aralarındaki iki sütunla taşınan üç sivri kemerli revaklı giriş bölümü yer almaktadır. Yapıya giriş bölümden geçilerek batı cephe eksene açılmış bir kapıyla girilmektedir. Kuzey ve güney cephelerinde dörder, doğu ve batı cephelerinde birer dikdörtgen biçimli pencere bulunur. Tümüyle kesme taş malzemeye inşa edilen kilise, dıştan kırma çatı ile örtülmüştür. (<https://nigde.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 09.09.2022).

Resim 5.16 Ermeni Kilisesi

Kaynak: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-154659/kilise-ve-sapeller.html>

Resim 5.17 Rum Kilisesi

Kaynak: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-154659/kilise-ve-sapeller.html>

Rum Kilisesi: Geç dönem Osmanlı kilisesi olan yapı, 1861 yılında inşa edilmiştir. Niğde Kalesi'nin eteğinde Eski Saray mahallesinde bulunur. İkişer sütunlu iki destek sırasıyla birbirinden ayrılan her biri tonoz örtülü üç nefli bazilikal planlıdır (Resim 5.17). Orta nef tonozunun orta kısmında Hz. İsa ile dört havari

tasviri, kemer karınlarında bitkisel motifli yuvarlak rozetler, kemer başlangıçlarında melek ve havari tasvirleri bulunmaktadır. Yapı dıştan kurma çatıyla örtülmüştür (<https://nigde.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 09.09.2022).

Nalbantlar Çeşmesi: İnşa kitabesine göre; Osmanlı döneminde 1763-1764 tarihinde inşa edilmiştir. Sungur Bey Camii'nin yaklaşık otuz metre güneybatısında kale eteğinde bulunmaktadır. Bir duvar üzerinde yer alan çeşmenin, cepheden hafifçe dışa taşan sivri kemerli yüzeysel bir niş içinde bulunan aynası beyaz kesme taşlarla inşa edilmiştir (Resim 5.18-19). Geçirdiği onarımlarla özgünlüğünü büyük ölçüde kaybeden çeşmenin beyaz taştan aynası, koyu renkli kesme taş örgülü duvarla desteklenmiştir. Yatay yerleştirilmiş profilli bir silmeyle ikiye ayrılan çeşme aynasının üst kısmında, çeşmenin dik eksenine üzerine yuvarlak madalyon içine yazılmış dua kitabesi ile bu kitabenin hemen altına inşa kitabeli dikdörtgen biçimli levha bulunmaktadır. Profilli silmenin alt kısmında, ortadakinin biraz daha geniş ve yüksek tutulduğu Barok üsluplu üç sağır kemerli yüzeysel sulukluk nişi yer almaktadır. Önünde dikdörtgen tabanlı su teknesi bulunan ortadaki sulukluğa yeni bir musluk takılmış, iki yanındaki suluklukların lüleleri sökülmüştür.

Eserlere <https://nigde.ktb.gov.tr> adresinden ulaşabilirsiniz.

Resim 5.18 Nalbant Çeşmesi, görünüm

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nalbantlar-cesmesi-nigde/#17.5/37.965206/34.67675>

Resim 5.19 Nalbant Çeşmesi, suluklar

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nalbantlar-cesmesi-nigde/#17.5/37.965206/34.67675>

Öğrenme Çıktısı

3 Niğde şehir dokusunun çekirdeğini oluşturan tarihi anıtları ayırt edebilme

Araştır 3

Matrakçı Nasuh'un Niğde Minyatürü ile Niğde Kalesi'ni ilişkilendirin.

İlişkilendir

Yapıların konumlarını tartışın.

Anlat/Paylaş

Niğde Alâeddin Camii'ni tanıttın.

ALANYA

Antalya Körfezi'nin doğusunda denizden yaklaşık iki yüz elli metre yükseklikte dağlık bir alanda kurulan Alanya'nın ilk yerleşim tarihi bilinmemektedir (Resim 5.20). Bilinen en eski ismi Korakesion (Koracesium) olan kale yerleşiminin 12 km uzağında bulunan Kadiini Mağarası'nda günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesine giden Paleolitik döneme ait izlere rastlanmıştır. Perslerin Mısır'a yaptıkları ihracat belgelerinden MÖ 4. yüzyılda şehrin Pers hakimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Antik dönemde zaman zaman Antalya Ovası'nın (Pamfilya), zaman zaman Toros Dağlarının güney yamaçlarında bulunan Çukurova ve Mersin'den Alanya'ya kadar uzanan kıyıları içeren bölgenin (Kilikya) şehirlerinden sayılan Alanya, Romalı korsan Diodotos Tryphon'un üssü olduğu MÖ 137 tarihinden sonra bölgenin korsanlık merkezi olmuş, MÖ 67'de Romalı Komutan Pompeius'un bir deniz savaşıyla korsanlık faaliyetlerine son vermesiyle Roma İmparatorluğu'na bağlanmış, General Antonius tarafından Mısır Kraliçesi Kleopatra'ya hediye edilmiş, MS 7-8. yüzyıldan itibaren Antik dönemdeki ihtişamı kaybederek Bizans'ın hakimiyetinde kalmıştır (Sonkaya, 2011:3).

dikkat

Antalya Ovası'nı Pamphylia, bugünkü Çukurova bölgesini ve Toros Dağlarının güney yamaçları dahil Mersin'den Alanya'ya kadar uzanan kıyıları Kilikia olarak adlandıran Helenler, Çukurova bölgesine düzlük/ovalık anlamında Kilikia Pedias, Tarsus-Alanya arasındaki bölgeye taşlık/dağlık anlamında Kilikia Trakheia ismini vermişlerdir (Umar, 1993:440,633).

Resim 5.20 Alanya Kalesi'nin kurulduğu yarımada

Kaynak: <https://www.alanya.bel.tr/S/415/Alanya-Kalesi>

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad 1221'de Bizans tekfurı Kır Fard'ın elinde bulunan Alanya Kalesi'ni alarak o dönemde Kolonos adıyla anılan şehri yeniden imar ederek devletin kışlık merkezi haline getirmiştir. Sultan, yeni surlar inşa ettirerek şehri büyütmüş, eski surlarını yenilemiş ve Akdeniz kıyısına Kızıl Kule ile tersane yapısını inşa ettirmiştir. Şehir, bundan sonra sultanın ismiyle Alâiye olarak adlandırılmıştır. Türkiye Selçuklularının Moğol baskısı ve işgali altında çöküşe geçtiği tarihlerde 1256'de Çukurova bölgesinde kurulan geç dönem Türk Beyliklerinden Karamanoğulları 1293'de Alâiye'yi ele geçirmişlerdir. 1471 tarihinde Osmanlı idaresine geçen Alâiye 19. yüzyılın sonlarına kadar ticaret gemilerinin uğradığı önemli bir liman olmayı sürdürmüştür. Kalenin durumuyla ilgili bilgi veren en erken tarihli kayıtlara Osmanlı tahrir defterlerinden ulaşılmaktadır. 1530-1531 tarihli tahrir kaydında 20 cami, 10 mescid, 2 kale, 2 hamam, 109 köy, 24 konar göçer aşiret, 2 mezra, 10 mukâtaa, 2 değirmen ve 56 vakıf sayılmakta, vakıf eserler arasında cami, mescid, medrese, zâviye ve hamam yer almaktadır. Alâiyye sancağı Osmanlı'nın ilk fethettiği yıllarda idare bakımından Anadolu'ya bağlıyken 1632-1846 arasında Kıbrıs'a, 1846'dan sonra Konya'ya bağlanmış, 1868'de Teke Sancağı statüsüne düşürülmüştür (Bostan, 1989:339-341).

Mimari

Helenistik dönemde (MÖ 323-MÖ 146) Akdeniz'e güneybatı yönde uzanan denizden 250 metre yükseklikte sarp ve yüksek yarımada üzerinde bir kale yerleşiminin bulunduğu, Seleukos İmparatoru III. Antiochos'un, MÖ 197'de buradaki sur duvarlarını aşmayı başaramadığı yönündeki bilgiye dayandırılmaktadır. Roma İmparatoru Gnaeus Pompeius Magnus, (MÖ 106-MÖ 48) buraya yeni bir kale inşa ettirmiş, Bizans İmparatorluğu döneminde kale, yeni yapı ve surlarla genişletilmiştir (Gülbüz, 2001:210). Gemicilerin kendileri için güvenli bularak kalenin kurulduğu Kandereli Burnu'na verdikleri "*güzel dağ*" anlamındaki Kalonos ismi, Bizans döneminde de kullanılmıştır (Llyod ve Rice, 1989:2). 7. yüzyılda Arap akınları nedeniyle Alanya ve çevresindeki bölgede pek çok kale ve kilise inşa edildiği bilinmekteyse de Alanya Kalesi'nin Bizans dönemindeki durumu pek bilinmemektedir. Selçukluların Alanya'yı aldıktan (1221) hemen sonra kapsamlı imar faaliyetlerine ve yeni sur inşaatlarına giriştikleri, kitabesine göre 1226'da tamamlanan limana hakim konumdaki Kızıl Kule ile kara surlarının inşaatının bu tarihte tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Resim 5.21 Alanya İç Kalesi

Kaynak: <https://www.alanya.bel.tr/S/415/Alanya-Kalesi>

Alanya Kalesi: Yaklaşık 6.5 km uzunluğundaki çok sayıda kulesi ve burcu bulunan Alanya Kalesi'nin kapsadığı alanın tepedeki en yüksek kesiminde batıdan doğuya doğru sırasıyla iç kale, orta kale ve Ehmedek olarak adlandırılan Ahmedek yer almaktadır. Orta kaleyi, güneyinden çevreleyen doğu-batı doğrultusunda uzanan yuvarlak burçlara sahip sur duvarının Selçuklu öncesinde mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Alanya'nın bu sur duvarları haricindeki sur duvarları, şehrin alınışından (1221) hemen sonra I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Yarımada'nın uç kısmında bulunan sarp Civarda Burnu üzerinde Manastır yapıları bulunmaktadır.

Orta kaleye Akdeniz kıyısına kadar uzanan güneydoğu-kuzeybatı yönündeki sur duvarında bulunan Er Kapı'dan girilmektedir. Orta kaleden, kuzeydoğu ucunda bulunan Ehmedek'e; orta kalenin batısından iç kaleyle ortak sur duvarına açılmış Esas Kapı'yla iç kaleye geçilmektedir (Resim 5.21). Orta kaleyi ve Ehmedek'i doğusundan sınırlandırarak Akdeniz'e uzanan güneydoğu-kuzeybatı yönündeki sur duvarının üzerinde yer alan Arap Evliyası olarak tanımlanan burcun güney yanındaki burçtan itibaren yarımada'nın güney yamacını çevreleyen sur duvarının Civarda Burnu'na yakın kesiminde Fener Kulesi'ne ulaşılmaktadır. Fener Kulesi'nden sonra batıya doğru biraz daha ilerleyen sur duvarı, Civarda Burnu'nun yarımada'dan denize doğru uzandığı kesimde kuzeye dönerek iç kaleyi batısından sınırlandıran sur duvarının güneybatı ucundaki burca kadar devam etmekte ve kale alanını batısından sarmaktadır. Arap Evliyası'ndan Akdeniz'e doğru uzanan güneydoğu-kuzeybatı yönündeki sur duvarı da deniz kıyısına oldukça yakın konumdaki Uğrun Kapı'dan sonra doğuya dönerek kısa bir yay çizdikten sonra yarımada'nın güneydoğu ucunda bulunan Esat Burcu'na ulaşmaktadır. Sur, Esat Burcu'ndan sonra kuzeye yönelerek düz bir hat üzerinden Alanya limanına doğru devam ederek Tophane Burcu'na ulaşmakta, buradan tersanenin arkasından geçerek Meyyit Kapısı'na, bu kapıdan da kısa bir yay çizerek Aşağı Kapı/Orta Kapı'ya ulaşmaktadır. Aşağı Kapı'dan doğuya ve kıyıya yönelen bir sur duvarı Kızıl Kule'ye kavuşmaktadır. Kızıl Kule'nin güneyinden deniz kıyısını takip ederek tersaneye uzanan bir başka sur duvarının Kızıl Kule'ye yakın kesiminde Deniz Kapısı yer almaktadır. Aşağı Kapı'dan batıya ve yukarıya doğru uzanan bir başka sur duvarı ise bir müddet sonra

kuzeye yönelmekte, bir yay çizerek Kale Kapısı'na, buradan da batıya doğru devamla Ehmedek'in güneydoğu-kuzeybatı sur duvarına kavuşmaktadır. Kale Kapısı ile orta kalenin Er Kapısı güneybatı-kuzeydoğu aksı üzerinde yer almaktadır.

- ✓ Kalelerin dıştaki sur duvarına içten bitişik olarak tamamen askeri amaçlarla yapılan, dini ve sivil yapıların da yer aldığı kışlaların bulunduğu iç kalelerine Ahmedek denilmektedir.
- ✓ Arap Evliyası, Helenistik dönemde 6 m²'lik bir alanı kapsayan kare tabanlı bir kuleyken, Bizans döneminde genişletilerek kubbeli Aya Yorgi Kilisesi'ne dönüştürülmüş, Selçuklu döneminde eski sur duvarının yapımı sırasında mescit olarak kullanılmıştır.

İç Kale Yapıları: İç kalenin başlıca yapılarını Selçuklu Sarayı, şapel, zindanlar ve sarnıçlar oluşturur. 1990-2001 tarihleri arasında Prof. Dr. Oluş Arık başkanlığında bir ekip tarafından iç kalede yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarıyla I. Alâeddin Keykubad tarafından 1221-1223 tarihleri arasında yaptırılan **Selçuklu Sarayı**'nın yeri tespit edilmiş mimari yapısı ortaya çıkartılmıştır. Saray, iç kalenin güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan sur duvarına dayanan bölümünde, orta kaleden iç kaleye geçilen ana kapının güneyinde yer almaktadır. Arkeolojik kazı çalışmalarıyla sarayın iki temel bölümden oluştuğu anlaşılmıştır. Güneydeki bölüm, üç yönden revaklı bir avlu ile bu avluya güneyden açılan büyük bir taht eyvanı ve eyvanın iki yanındaki büyük birer mekân ve taht eyvanı ve iki yanındaki mekânlarla güney sur duvarı arasında yer alan küçük mekânlardan oluşmaktadır. Avlu güney bölümün kuzeyinde yer alan sarayın giriş bölümü ise bir giriş holü ve bu holün iki yanındaki mekânlardan oluşmaktadır (Resm 5.21).

Selçuklu/Kale Hamamı: İç kale surunun hemen güneydoğusunda ve dışında yer almaktadır. Kalenin bu bölümünde yapılan kazılar, hamamın Alanya'nın fethinden kısa bir süre sonra sarayla birlikte yani 1223 yılına kadar inşasının bittiğini ve Sultan Hamamı olarak yapıldığını göstermiştir.

Kuzey-güney yönünde uzanan bir alana inşa edilen harap haldeki hamam, soyunmalık, ılıklik,

sıcaklık, su deposu ve külhân bölümlerinden oluşmaktadır. Kare tabanlı köşe üçgenleri ile geçilen kubbe örtülü soyunmalıktan kuzey duvarının ekseninde bulunan bir kapıyla hamamın dikdörtgen tabanlı ılıklik bölümüne geçilmektedir. Bir kemerle iki birime ayrılan ılıkliğin batı birimi üçgen kuşakla geçilen kubbe, doğu birimi aynalı tonoz örtülüdür. Ilıklıktan kuzey duvar ekseninin batısındaki bir kapıyla sekizgen tabanlı, köşe üçgenleriyle geçilen kubbe örtülü sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklığın kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı su deposu ve dikdörtgen tabanlı külhân bölümü bulunmaktadır. Her iki bölüm de sivri kemer profilili beşik tonozla örtülüdür. Yapının tüm duvarları kesme taş; kemer, tonoz ve kubbeleri şaşırtmalı teknikle düz istifli tuğla örgülüdür (Parla, 1997:780-781).

Orta Kale Yapıları: Akşebe Sultan Mescidi ve Türbesi, Süleyman Camii, han, arasta, Mecdettin Sarnıcı ve konutlar bulunmaktadır. **Akşebe Sultan Mescidi ve Türbesi:** İç kale yolu üzerinde bulunur. Mescit ve türbe mekanlarından oluşan iki mekânlı yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alan oturmaktadır. Güneydeki kare tabanlı tromp geçişli kubbe örtülü mekân mescit, kuzeydeki iki birimli mekân türbedir. Yapı, mescit mekânının sivri kemerli giriş kapısı üzerinde yer alan yedi satırlık inşa kitabesine göre, I. Alâeddin Keykubad döneminde Akşebe tarafından 1230-31 tarihinde inşa ettirilmiştir. Yapının kuzeyde yer alan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı iki birimli türbe mekânının

doğudaki kare tabanlı birimi tromp geçişli kubbe, batıda birimi sivri kemer profilili beşik tonoz örtülüdür. Yapıda moloz taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmış, kubbeler kiremit ile kaplanmıştır. Kuzeybatısında yer alan kare tabanlı silindirik gövdeli bağımsız minaresinin şerefe dahil üst bölümü yıkılmıştır. **Süleymaniye Camii:** Yakınındaki arasta ve han ile birlikte bünyesinde yer aldığı külliye'nin ana yapısını oluşturmaktadır. I. Alâeddin Keykubad'ın 1231 yılında sanatçı Akça Aba'ya inşa ettirdiği caminin bilinmeyen bir tarihte yıkılmasından sonra yıkılan caminin yerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1530-1548 yılları arasında inşa ettirilmiştir (Gürbüz, 2001; Boran, 2010). Pandantif geçişli kubbelerle örtülü üç bölümlü son cemaat yeri bulunan kare tabanlı pandantif geçişli kubbe örtülü caminin, kuzeybatı köşesinde dikdörtgen prizma biçimli kaide- li silindirik gövdeli minaresi bulunur. Yapının cephelerinde moloz taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmış, minare ve son cemaat yeri tuğla malzemenin inşa edilmiştir. **Han ve Arasta:** Süleymaniye Camii'nin güneybatısında bulunan hanın Karamanoğulları döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yapı, ortasında yer alan avlunun etrafında hücrelerin sıralandığı dikdörtgen tabanlı bir bölüm ile bu bölüme batısından eklenmiş ahır olarak kullanılan dikdörtgen tabanlı ikinci bir bölümden oluşmaktadır. Caminin güneyinden başlayarak hanın doğu cephesi boyunca sıralanan dükkânlardan oluşan arastanın sadece yan duvarları günümüze gelebilmiştir.

Resim 5.22 Alanya Kızıl Kule

Kaynak: Kara Arşivi, 2017

Resim 5.23 Alanya Tersanesi

Kaynak: Kara Arşivi, 2017

Kızıl Kule: Alanya Kalesi'nin kuzeydoğu ucunda, limanı ve tersaneyi korumak amacıyla yaptırılmıştır. İsmi kırmızımsı tuğlalarından aldığı sanılan kulenin güney ve güneybatı cephelerinde birer, kuzeybatı cephesinde iki kitabe bulunmaktadır. Kitabelerden güney ve kuzeybatıda yer alanları inşa, güneybatıdaki sanatçı kitabesidir. Kuzeybatıda tuğla kısmın üst kotunda bulunan “*Minnet Allah'a dır*” yazan bir kitabesi daha bulunmaktadır. Sanatçı kitabesinden kulenin, baş mimar Halepli Ebû Raha Kettanî'nin oğlu Ebû Ali tarafından inşa edildiği öğrenilmektedir. İnşa kitabesine göre 1226 yılında tamamlanan sekizgen tabanlı kulenin çapı 29 m'dir. Ön cephesiyle arka cephesi arasında 6 m'lik kot farkı bulunduğundan kulenin yüksekliği 28-34 m arasında değişmektedir (Ocak, 2016:41,54). Dendanlarla nihayetlenen tüm cephelerinde farklı kotlara yerleştirilmiş mazgal pencereleri bulunmaktadır. Sekizgen tabanlı, sekizgen prizma gövdeli kulenin merkezinde sekizgen tabanlı büyük bir orta ayak yer almaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla zemin kat, birinci kat, asma kat, açık kat ve açık teras olmak üzere beş kattan oluşan kulenin ilk iki katı (zemin ve birinci kat) boyunca yükselen orta ayağının iç kısmına, birinci katın ortalarından üstteki asma katın zeminine kadar uzanan üst bölümde büyük bir su sarnıcı yapılmıştır (Resim 5.22).

Tersane: Kitabesine göre 1227 tarihinde I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Tersanenin kuzeybatı yönünde ve limana açılan oldukça dar tutulmuş giriş kapısının üzerindeki beş satırlık inşa kitabesinde yer alan “*Sultanü'l-ber ve'l-Bahreyn ebû'l-feth Keykubad bin Keyhusrev*” ifadesi Sultan I. Alâeddin Keykubad'ı karanın ve iki denizin sultanı olarak övmektedir (Resim 5.23). Kuzeybatı-güneydoğu yönünde yamuk bir dikdörtgen tabana oturan tersane, denize birer sivri kemerle açılan tonoz örtülü beş sahınlı bir plan şemasına sahiptir. Kemer ayakları ve kemerleri kesme taş, tonozları tuğla örgülüdür. 1960'lı yıllara kadar tekne yapımı ve onarımının devam ettiği tersanede yelken ve gemi donanımlarının yapıldığı demir işlikleri, depo gibi mekânlar yer almakta, kuzey duvarına dıştan bir mescit dayanmaktadır. Gemilere barınaklık da yapan tersane, Alanya'nın stratejik konumu nedeniyle oldukça korunaklı bir biçimde inşa edilmiştir.

Tophane Kulesi: Tersaneyi denizden gelebilecek tehlikelere karşı korumak amacıyla inşa edilen yapı iki katlıdır. Bir dehliz aracılığıyla asıl surla bağlanan kule, denizden yaklaşık 10 m yükseklikte bir kaya üzerine inşa edilmiştir.

Öğrenme Çıktısı

4 Alanya'nın şehir gelişimini açıklayabilme

Araştır 4

Alanya Türkiye Selçukluları için neden önemlidir? Araştırın.

İlişkilendir

Alanya'yı uluslararası kara ve deniz ticareti açısından Sinop'la karşılaştırın?

Anlat/Paylaş

Denize kıyısı olan kentlerde güvenliğin nasıl sağlandığını açıklayın.

ESHÂB-I KEHF KÜLLİYESİ

Kahramanmaraş'a bağlı Afşin ilçesinin yaklaşık 7 km kuzeybatısında bulunan külliye'nin çekirdeğini Antik Çağ'dan beri kutsal kabul edilen Eshab-ı Kehf ya da Eshabü'l-Kehf olarak adlandırılan mağaranın yakınına gelen ziyaretçilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Türkiye Selçuklularının Maraş emiri Nusretüddin Hasan tarafından inşa ettirilen rıbat, cami ve han yapıları oluşturmaktadır. 1215'de rıbat, 215-1234 arasında cami, 1233'de han inşa edilmiştir (Resim 5.24). Dulkadiroğulları Beyliği'nin (1377-1522) hükümdarı Alâüddeve Bey 1480-1492 arasında rıbat yapısının üstüne medrese olarak bir ikinci kat inşa ettirmiştir. Alâüddeve Bey'in eşi Şems Hatun 1500'de tek kubbeli Kadınlar Mescidi'ni, Alâüddeve Bey'in babası Süleyman Bey bu'k'a yapısını inşa ettirmiştir. Buk'a yapısı günümüze gelememiştir. Osmanlı döneminde Minnet Çelebi, 1531'de günümüzde Paşa Çardağı olarak adlandırılan bir mescit inşa ettirilmiştir. Arşiv kayıtları ve 1901 tarihli Haleb Vilayeti Salnamesinde handa pazar ve panayır kurulduğunun belirtilmiş olması, Eshâb-ı Kehf Külliyesi'nin bölgenin dini ve ticari işlevi önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir (Özkarcı, 2013:15; Özgüç ve Akok, 1957: 77; Şahin, 2018:44).

✓ İslamiyetin başlangıcında korunma ve cihat amacıyla kurulmuş dini-askeri yapılara rıbat denilmiştir. Gözetleme işlevini de yerine getirecek şekilde tasarlanmışlardır. Çoğunlukla iç avlulu, kare ya da dikdörtgen tabana oturan, alt katında ambar ve ahırların, üst katta konaklama birimleri ile mescidin bulunduğu iki katlı yapılardır.

Resim 5.24 Eshabı Kehf Külliyesi, soldan sağa: han, rıbat ve cami

Kaynak: <https://www.kahramantv.com/kahramanmaraş/eshab-i-kehf-kulliyesi-ne-ziyaretci-akini-h6365.html>

Eshab-ı Khef Camii: 5. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru II. Theodosius (408-450) döneminde tepenin yamacında bulunan Eshâb-ı Khef mağarasının önüne inşa edildiği belirtilen İsa Mescidi olarak da tanınan harap olmuş bir kilisesinin yerine Türkiye Selçuklularının Maraş Valisi Nusretüddin Hasan tarafından 1215-1234 yılları arasında yaptırılmıştır (Özkarcı, 2013:29). Eshâb-ı Khef mağarasının girişi, doğusundan ve kuzeyinden dik açıyla birleşen iki duvarla çevrelenmiş ve bu duvarların önüne kuzey-güney doğrultusunda uzanan cami inşa edilmiştir (Resim 5.25).

Camiye doğu cephesinin önündeki son cemaat yeri ve yazlık mescit olarak kullanılan güney duvarında mihrap nişi bulunan üstü açık bölümden geçilerek doğu cephe ekseninin kuzeyinde açılmış yuvarlak kemerli bir kapıyla girilmektedir. Mağaraya cami içinden mağara girişini kuzeyinden örten duvara açılmış bir kapıyla geçilmektedir. Mağara ağzını doğusundan örten duvar, caminin kare tabanlı pandantif geçişli kubbe örtülü mihrap önü bölümünün batı duvarını oluşturmaktadır. Mihrap önü bölümünün güney duvar ekseninden batıya kaydırılmış mihrap nişinde bezemeli bir devşirme taş, mihrabının üst kısmındaki duvarda Kadınlar Mescidi'ne bakan küçük bir pencere bulunmaktadır. Mihrap önü bölümünün batı duvarının güney köşesinde bulunan küçük pencere mağara ile camiye birbirine bağlamaktadır. Işığı, doğu duvarındaki üç büyük pencereden alan mihrap önü bölümü ile mağara ağzını kuzeyinden kapatan duvarın kuzeyindeki alanda, güneydoğu köşedeki kubbe örtülü birim hariç, sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü mihraba dik üç sahn oluşturulmuştur. Tümüyle taş malzemeye inşa edilen caminin doğu cephesinde dört, kuzey cephesinde üç, batı cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır.

Rıbat: İnşa kitabesine göre, Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus döneminde (1211-1219) Maraş Emiri Nusretüddin Hasan tarafından 1215 yılında inşa ettirilmiştir (Özkarcı, 2013:22). Kitabesinde ribat olarak tanımlanan yapı, batıdan doğuya doğru alçalan çok eğimli bir araziye kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen tabanlı bir alana inşa edilmiştir (Resim 5.26). Arazi eğiminden faydalanılarak yapının doğu yarısı, bu kesime inşa edilen bir bodrum katı üzerine oturtulmuştur. Ana taş kapısı güney cephe ekseninde bulunan yapının kuzey cephe ekseninde ikinci bir taş kapısı daha bulunur. İki taş kapı da kuzey-güney aksı üzerinde uzanan orta sahına açılmaktadır. Orta sahnin doğusunda depo olarak kullanılan alttaki bodrum katı üzerine oturan kuzey-güney doğrultusunda uzanan ikinci bir sahn daha bulunmaktadır.

Resim 5.25 Eshab-ı Khef Camii, iç görünüm

Kaynak: <https://kahramanmaras.bel.tr/kesfedin/eshab-i-kehf-kulliyesi>

Resim 5.26 Eshab-ı Khef, rıbat

Kaynak: <https://kahramanmaras.bel.tr/kesfedin/eshab-i-kehf-kulliyesi>

Bu sahınları ikisi geniş biri daha dar üç sivri kemer ayırmaktadır. Yapının orta sahının batısındaki bölümü yaklaşık olarak ortasından geçirilen doğu-batı yönlü bir duvarla dikdörtgen tabanlı iki bölüme ayrılmış ve bu bölümlere yapının batı cephesinden dışa taşan birer eyvan etrafında toplanan farklı işlevli mekânlar inşa edilmiştir. Kuzeydeki bölümde, eyvanının önüne doğusundan çok geniş bir sivri kemerle bütünüyle orta sahına açılan kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı bir mescit, eyvanın güney duvarı ile mescidin kısa batı duvarı arasındaki köşede, eyvanın güney duvarına açılmış bir kapıyla geçilen kare tabanlı küçük bir oda bulunmaktadır. Mescit bölümünün güney duvar ekseninde mihrap yer alır. Güneydeki bölüm, eyvanın tonozu orta sahına kadar uzatılmak suretiyle doğrudan orta sahınla irtibatlandırılmıştır. Böylelikle eyvan önünde kapalı avlu gibi işlev gören bir geçiş alanı oluşturulmuş ve bu alanın kuzey ve güneyine karşılıklı ikişer oda sıralanmıştır. Tümüyle taştan inşa edilen ribatın tüm mekânları sivri kemer profilili beşik tonozla örtülüdür. Tuğla malzemeyle inşa edilen ikinci kat, tek eyvanlı, kapalı avlulu medrese şemasında düzenlenmiştir. İkinci katının, örtüleri yıkılan mekânları günümüzde düz tavanlıdır.

Han: 1320 tarihli onarım çalışmaları sırasında caminin giriş kapısı üzerine hanın inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Bu kitabeye göre, han yapısı 1232-33 tarihinde Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey tarafından Sultan I. Alâeddin Keykubat döneminde inşa ettirilmiştir (Özkarcı, 2013:37) (Resim 5.27). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alana oturan eş odaklı tipteki hana kuzey cephe ekseninden doğuya kaydırılmış bir kapıyla girilmektedir. Yapının kuzey-güney aksının uçlarında karşılıklı birer eyvan, bu eyvanlar arasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı açık avlu yer almaktadır. Kuzeydeki giriş eyvanı ile güneydeki ana eyvanın yan duvarlarından birer kapıyla iki yanlarında bulunan birer mekâna geçilmektedir. Avlunun doğu ve batısına karşılıklı olarak eyvan, oda, eyvan ve iki oda olmak üzere beşer mekân sıralanmıştır. Giriş eyvanının batı yan kolundan bir kapıyla geçilen mekân, avluyu batısından sınırlandıran mekânların arkasından dik açıyla güneye dönerek, hanın kuzey ve batı cephe duvarı önünde yer alan L tabanlı ahır bölümünü oluşturur. Tümüyle taş malzemeyle inşa edilen hanın tüm mekânları sivri kemer profilili beşik tonozla örtülüdür.

Resim 5.27 Eshab-ı Kehf Hanı

Kaynak: <http://www.kahramanmaras.gov.tr/ashabi-kehf---afsin>

Kadınlar Mescidi ve Paşa Çardağı: Eshab-ı Kehf Caminin güneybatısında, camiden daha yüksek kotta yer alan Kadınlar Mescidi kitabesine göre Dulkadiroğulları hükümdarı Alâüddeve Bey'nin eşi Şems Hatun tarafından 1500 tarihinde inşa ettirilmiştir (Yinanç, 1988:312). Eğimli arazi nedeniyle 32 basamaklı bir merdivenle çıkılarak ulaşılan

mescidin batı cephesi Bencilüs Tepesi'nin kayalık bölümüne dayanmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen tabana oturtulan pandantif geçişli kubbe örtülü mescide güney cephe ekseninin doğusuna kaydırılmış bir kapıyla girilmektedir. Yapının kuzey ve doğu cephelerinde dikdörtgen biçimli birer pencere bulunmaktadır. **Paşa**

Çardağ: Eshab-ı Khef Camii'nin doğu cephesinin hemen önüne, kitabesine göre Dulkadiroğullarından Ali Bey'in veziri Minnet Çelebi adına Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde 1531 yılının Temmuz ayında inşa ettirilmiştir (Özkarcı, 2013:49). Kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturan iki katlı yapının, alt katında girişleri kuzeybatı köşeye açılmış, sivri kemer profilili beşik tonozlarla örtülmüş dikdörtgen tabanlı üç mekân bulunmaktadır. Mekânların doğu duvarlarına dikdörtgen biçimli birer pencere açılmış, pencerenin iki yanına birer dolap nişi yerleştirilmiştir. Doğru duvarında iki, güney duvarında bir dikdörtgen biçimli pencere bulunmaktadır. Mescit katının güney duvarında eksenden hafifçe batıya kaymış yarım daire kesitli mihrap nişi bulunmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

5 Eshâb-ı Khef Külliyesi'nin kültürel ve mimari özelliklerini tanımlayabilme

Araştır 5

Eshâb-ı Khef Rıbatı'nın mimari özelliklerini araştırın.

İlişkilendir

Eshab-ı Khef Camii ile Eshab-ı Khef Mağarası'nın konumunu ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Külliyei oluşturan yapıları işlevlerini açıklayın.

AHLAT MEZAR TAŞLARI

Bitlis'e bağlı Ahlat ilçesinin yerleşim tarihi MÖ 900'lü yıllardan itibaren takip edilebilmektedir. Urartulardan Osmanlılara kadar çeşitli hanedan ve devletlerin yönetimine girmiş bulunan yerleşim, Urartular tarafından Halads, Ermeniler tarafından Şaleat, Süryaniler tarafından Kelath, Araplar tarafından Hılat, İranlılar ve Türkler tarafından Ahlat olarak adlandırılmıştır (Sümer, 1989:19-22). Selçukluların Kubbetü'l İslam, Osmanlıların Ata Şehri adını verdikleri, Evliya Çelebi'nin Oğuz taifesi şehri olarak adlandırdığı Ahlat, çeşitlilik gösteren mezar ve türbe mimarisıyla Türk-İslam dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Resim 5.28 Ahlat Mezar Taşları

Kaynak: <https://www.ahlat.bel.tr/foto/ahlat.html>

Mezarlıklar: 12.-15. yüzyıllar arasında inşa edilen mezar taşları ile ünlü olan Ahlat'ta bazı küçük mezarlık alanları dışında Harabe Şehir Mezarlığı, Taht-ı Süleyman Mezarlığı, Kırklar Mezarlığı, Kale Mezarlığı, Merkez Mezarlık ve Meydan Mezarlığı olmak üzere altı önemli mezarlık alanı bulunmaktadır. **Harabe Şehir Mezarlığı** Selçuklu Kalesi içinde Harabe şehir olarak bilinen bölümde bulunmaktadır. **Taht-ı Süleyman Mezarlığı** Hasan Padişah Kümbeti'nin güneybatısında bulunur. Adını bulunduğu mahalleden alan **Kırklar Mezarlığı** Kırklar mahallesindedir. **Merkez Mezarlığı** Şeyh Necmeddin ve Erzen Hatun Kümbetlerinin bulunduğu Merkez mahallesindedir. Mezarlık alanın bulunduğu mahalleye "Kaya" denildiği için mezarlık, Kaya Mezarlığı olarak da adlandırılmaktadır. **Meydan Mezarlığı** 210.000 m² alanıyla Türkiye'nin ve Ahlat tarihi mezarlıklarının en büyük mezarlığıdır. Kuzeyden-güneye Taht-ı Süleyman yolu ile Tatvan yolu, doğudan-batıya İki Kubbe Mahallesi ile Harabe Şehir arasındaki alanı kapsar. İstinat duvarıyla çevrelenecek koruma altına alınan Meydan Mezarlığı, Orta Çağ Türk mezar tiplerinin toplu bir biçimde incelenebildiği, benzeri bulunmayan mezar taşlarının yer aldığı bir açık hava müzesi görünümündedir (Resim 5.28). Mezarlardan yaklaşık 1000 kadarı şahidelidir. Mevcut veriler doğrultusunda burada, 12. yüzyılın sonlarından 16. yüzyıla kadar dört asırlık bir zaman dilimine tarihlendirilen mezar taşlarıyla yöre halkının akıt olarak adlandırdığı 178 yer altı mezar odası bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında inşasına başlanan **Kale Mezarlığı** Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamamlanmıştır. Osmanlı Kalesi'nin dışındadır.

✓ Mezarların baş ve ayak ucuna dikine konan yazıların ve bezemelerin bulunduğu mezar taşlarına şahide ya da mezar taşı denilmektedir.

Lahidler: Sayıları binlerle ifade edilen mezar taşlarının bulunduğu Ahlat Mezarlıklarında bulunan sandukalar Beyhan Karamağaralı tarafından biçimlerine göre çatma lahidler, şahidesiz prizmatik sandukalar ve şahideli sandukalar olmak üzere başlıca üç grupta toplanarak incelenmiştir (Karamağaralı, 1992:43).

Meydan Mezarlığı'nda 2011 yılından beri sürdürülen kazılarda ayrıntılı bir biçimde ele alınarak incelenen mezar yapıları; mimari formlu mezarlar, şahidesiz sandukalı mezarlar, şahideli sandukalı mezarlar, sade mezarlar olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmışlardır. Bunlardan bir plan ve mimari kuruluşa sahip olan **Mimari Formlu Mezarlar** kendi içlerinde iki grupta toplanabilmektedir. Bu gruplardan yöre halkı tarafından *akıt* olarak adlandırılanların mimari terminolojide herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Anadolu'da Ahlat'tan başka bir yerde örneğine rastlanmayan bu mezar yapıları ilk defa bölgede araştırmalarda bulunan A. Şerif Beygu tarafından tespit edilmiş ve Haluk Karamağaralı tarafından bazı örneklerin kazısı yapılarak mimari yapıları kısmen ortaya çıkartılmıştır. Diğer grubu *kümbetler* oluşturmaktadır (Karahan, 2019: 37).

2011 yılında başlayan kazılarda ortaya çıkarılan 5 akıttan sonuç alınamamış, 2018 yılı kazılarında mezarlık alanının kuzeyinde bulunan bir akıttaki gömünün zeminine kadar inilmiş ve cenazenin İslami geleneklere göre gömüldüğü tespit edilmiştir. Alanda yapılan çalışmalar sonucunda kare ya da dikdörtgen tabana oturan, kesme taş malzemeye inşa edilmiş, içten tonoz dıştan düz damla örtülen, çoğunlukla tek birimden, bazen de birbiriyle bağlantılı aile mezarlığı şeklinde üç birimden oluşan yaklaşık 178 örnek tespit edilmiştir. İnşa kitabeleri bulunmayan bu örnekleri, mimari kuruluşları ve cenazelerin defin şekli itibarıyla 13.-14. yüzyıllara tarihlenmek mümkündür. Meydan Mezarlığı'nın kuzeydoğusunda mimari formlu bir kümbete ait temel seviyesinde kalıntılar mevcuttur. İnşa tarihini veren herhangi bir kitabesi ele geçmeyen, kalıntıların sekizgen tabanlı olduğunu gösterdiği kümbet, çevredeki benzer örneklerle göre 15. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Karahan, 2019:37). **Şahidesiz Sandukalı Mezarlar** Meydan Mezarlığı'nda az sayıda bulunurlar. Çoğunlukla 12.-13. yüzyıllara tarihlenen bu mezarlar *şahidesiz kapaklı sandukalı mezarlar* ve *şahidesiz yekpare sandukalı mezarlar* olmak üzere iki biçimde yapılmışlardır. Ölen kişiye ait kimlik bilgilerinin yer aldığı sanduka kitabeleri prizmatik kapak taşlarının üzerine işlenmiş, yan yüzlerinde de bazı ayet ve hadisler yer verilmiştir. **Şahideli Sandukalı Mezarlar** Meydan Mezarlığı'nın sayıca en fazla yapılan mezar biçimidir. Yoğunlukla İlhanlı döneminde yapılmışlardır. Kişisel bilgiler ve ayetler daha çok şahidede yoğun-

laşmıştır. Hadis ve dualar ise ağırlıklı olarak sandukalarda yer almaktadır. Şahideler genellikle mukarnas başlıklı yapılmış ve en üst kısımlarına çift başlı ejder figürleri kabartılmıştır. Ejder figürü dışında figürlü bezeme kullanılmamış, daha çok bitkisel ve geometrik motiflerin tercih edilmiştir. Osmanlı Dönemi öncesi İslami döneme tarihlenen **Sade Mezarlar** en fazla sayıdaki mezar tipini oluştururlar. Sayıları 6000 civarında olan bu mezarların bazılarında hiç süsleme bulunmazken bazılarında çok az bezeme ve yazı kuşaklarına yer verilmiştir (Karahan, 2019:37).

Öğrenme Çıktısı

6 Ahlat mezar yapıları ve mezar taşlarını sınıflandırabilme

Araştır 6

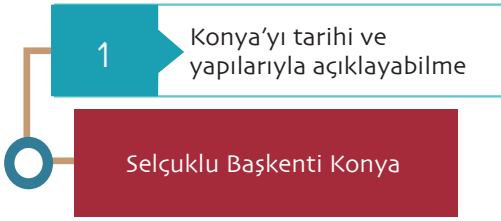
Ahlat Mezar Taşları hangi tarihte hangi ölçütlere göre UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınmıştır? Araştırın.

İlişkilendir

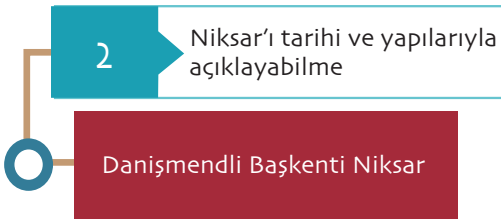
Ahlat mezar taşlarını malzeme ve süsleme açısından irdeleyin.

Anlat/Paylaş

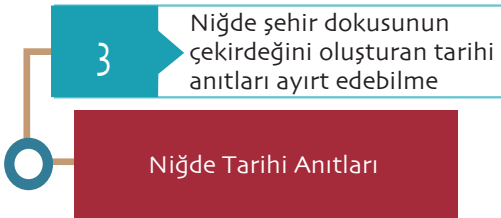
Ahlat mezar taşlarını özelliklerine göre sınıflandırın.

Konya'ya tarihi süreç içinde Hititler, Frig, Lidya, Pers, Roma ve Bizans egemen olmuş, Büyük Selçuklu komutanlarından Afşin, 1069 yılında Konya'ya keşif akınları düzenlemişse de şehir, 1073 yılına Türkiye Selçuklularının egemenliğine girmiştir. İlk başkent İznik, 1097'de Haçlılar tarafından fethedilince Konya 1097'de Selçukluların yeni başkenti olmuştur. Konya, Sultan I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1153-1192) dönemlerinde küçük bir kale kenti olmaktan çıkarak yoğun yerleşmenin olduğu bir şehir haline gelmiştir. Dönem kaynakları Selçuklu dönemi imar faaliyetlerinin en erken 1122'de I. Mesud döneminde başladığını göstermekte, yerleşimin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını koruyan iç kale suru ile şehri çevreleyen dış kale surunun alanlarda gerçekleştiği, mahalle yerleşimlerinin doğu-batı, kuzey-güney yönünde iki ana arter etrafında şekillendiği belirtilmektedir. İlk mahalle yerleşimleri saray çevresinde ve iç kalede gerçekleşmiş; iç ve dış kalede dört yönü vurgulayan ana ulaşım yolları çevresinde kurulmuşlardır. Vakıf kayıtları, Selçuklu döneminde ticari ya da iş alanlarının meslek gruplarına göre birbirinden ayrıldığını göstermekte bu olgu Osmanlı döneminde şehre gelen seyyahların seyahatnameleri ve arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle doğrulanmaktadır.

Niksar Kalesi, Kelkit Çayı ile Maduru Deresi arasında yer alan bir tepelikte kurulmuştur. Yerleşim, zamanla kale dışına taşarak şehrin güney, doğu ve batı yönlerine doğru genişlemiştir. Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Grek ve Roma idareleri altına giren bölge daha sonra Doğu Roma/Bizans yönetimine geçmiştir. Büyük Selçuklu komutanlarından Danişmend Gazi, Niksar'ı alarak, kurduğu Danişmendli Beyliği'nin başkenti yapmıştır. Bizans ordusu ara ara Niksar'ı tekrar ele geçirmek için saldırılarda bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. 1175 yılına kadar Danişmendli egemenliği altında kalan Niksar, bu tarihten sonra Türkiye Selçuklularının eline geçmiştir. Bizans döneminde Niksar'a Neo-Caesarea ve Harsanisiya denilmiştir. Dânişmendnâme'de hem Harsanoskiye hem de Niksar adlarıyla geçen şehir, Türkiye Selçukluları döneminde "Dârülikbâl" adıyla anılmıştır. Niksar, Orta Çağ'da önemli ticaret yollarının birleşme noktasında bulunmaktadır. Niksar'dan sonra Kelkit Çayı boyunca uzanarak doğudaki Şebinkarahisar'a ulaşan yol, Anadolu'nun en önemli tek alternatifli geçiş yolunu oluşturmaktadır.

Niğde şehir merkezinde Alâeddin Tepesi olarak bilinen bölgede büyük bir kısmı Türkiye Selçukluları döneminde inşa edilen kale içindeki ve daha sonraki yüzyıllarda Geç Beylikler döneminde inşa edilen kale çevresinde yer alan anıtlar, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır. Şehir yerleşiminin çekirdeğini oluşturan bölge Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubat döneminde oldukça yoğunlaştığı için kendi ismiyle anılan bir bölge olmuş ve sonraki dönemlerde de şehirleşme kale çevresinde gelişmiştir. Burada dini mimarinin belli başlı eserleri dışında ticaretin de gerçekleştiği arasta, bedesten kurulduğu bilinmektedir. Dini mimaride ise İslami yapıların yanı sıra Hristiyanlığa ait yapılarında yakın mesafelerle inşa edildiği görülen şehirde, sosyal yaşamın iç içeliğinin, yapılaşma üzerindeki etkisini de göstermektedir.

4

Alanya'nın şehir gelişimini açıklayabilme

Alanya

Yerleşimin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmeyen ve Akdeniz ticaretinin önemli limanlarından biri olan Alanya'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin iskânı özellikle kale ve çevresinde gerçekleşmiştir. I. Alâeddin Keykubat Selçuklu tahtına oturduktan hemen sonra ilk fetihlerini Akdeniz ticareti egemenliğini tamamen elinde barındırabilmek amacıyla Antalya ve Alanya'ya yapmış, Alanya'nın saldırıya açık olan kale ve surlarını onartmış, yenilerini ekletmiş, Kızıl Kule, tersane yapıları inşa ettirerek kale ile kıyının bağlantısını sağlamıştır. Kale içindeki yapılar Selçuklu sosyal yaşamına göre düzenlenmiş ya da yeniden inşa edilmiştir.

5

Eshâb-ı Kehf Külliyesi'nin kültürel ve mimari özelliklerini tanımlayabilme

Eshâb-ı Kehf Külliyesi

Pagan inancından Hristiyanlığa ve Müslümanlığa kadar kesintisiz bir biçimde birçok kültürde bilinen "yedi uyurlar" kıssasının/efsanesinin geçtiği bölgelerden biri de Kahramanmaraş Afşin'dir. Hristiyanlıkta da kutsal kabul edilen bu hikâyeye bağlı olarak 5. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru II. Theodosius (408-450) döneminde tepenin yamacında bulunan Eshâb-ı Kehf mağarasının önüne inşa edildiği belirtilen İsa Mescidi olarak tanınan harap olmuş kilisesinin yakınına Türkiye Selçuklularının Maraş emiri Nusretüddin Hasan 1215'de bir rıbat inşa ettirilmiştir. Daha sonra 1215-1234 arasında harap kilisenin yerine cami yapısını ardından da 1233'de han yapısını inşa ettirmiştir. Türk iskânıyla birlikte gelişen külliye Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de eklenen çeşitli yapılarla genişlemiştir.

6

Ahlat mezar yapıları ve mezar taşlarını sınıflandırabilme

Ahlat Mezar Taşları

11. yüzyıldan itibaren Ahlat ve civarında Türk yerleşimiyle birlikte başlayan mezar taşlarının yapımı 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. Orta Çağ'ın bilinen en büyük tarihi mezar alanı olan alanda sayıları binlerle ifade edilen mezar taşlarının bulunduğu altı büyük mezarlık alanı yer almaktadır. Meydan Mezarlığı'nda boyut ve süsleme özellikleriyle dikkat çekici çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Biçimlerine göre çatma, şahideli ve şahidesiz sandukalar olmak üzere üç başlık altında ele alınan mezar taşlarının büyük çoğunluğu şahidelidir.

1 Alanya, hangi yıl UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır?

- A. 1998
- B. 1999
- C. 2000
- D. 2001
- E. 2002

2 Aşağıdaki yapılardan hangisi Alanya iç kale-sinde yer alır?

- A. Süleymaniye Camii
- B. Akşebe Sultan Mescidi
- C. Kızıl Kule
- D. Tersane
- E. Selçuklu Sarayı

3 Türkiye Selçuklu egemenliği Konya'da hangi yılda başlamıştır?

- A. 1069
- B. 1070
- C. 1071
- D. 1072
- E. 1073

4 Aşağıdakilerden hangisi, Niğde Alâeddin Tepesi'nde bulunan eserlerden birisi **değildir**?

- A. Rahmaniye Camii
- B. Saat Kulesi
- C. Alâeddin Camii
- D. Hatiroğlu Çeşmesi
- E. Sungur Bey Camii

5 Niğde Rahmaniye Camii, aşağıdakilerden hangisi tarafından inşa ettirilmiştir?

- A. Beşare Bey
- B. Sungur Bey
- C. Şerafeddin Hatiroğlu
- D. Abdurrahman Paşa
- E. Sokullu Mehmet Paşa

6 Niksar'daki Çöreğibüyük Camii, aşağıdaki-lerden hangisi tarafından yaptırılmıştır?

- A. Nizameddin Yağıbasan
- B. Ebu Said Bahadır Han
- C. Sungur Bey
- D. Melek Salar Aydoğdu
- E. Danişmend Ahmed Gazi

7 Eshab-ı Kehf Külliyesi'nin girişinde bulunan han, kim tarafından inşa ettirilmiştir?

- A. Minnet Çelebi
- B. Alâüddeve Bey
- C. Nusretüddin Hasan Bey
- D. Şems Hatun
- E. Danişmend Ahmed Gazi

8 Konya Alâeddin Camii'nin inşasına hangi sultan döneminde başlanılmıştır?

- A. I. Alâeddin Keykubad
- B. I. Rükneddin Mesud
- C. I. İzzeddin Keykavus
- D. II. Kılıç Arslan
- E. II. Gıyâseddin Keyhusrev

9 Aşağıdakilerden hangisi Eshab-ı Kehf Külliyesini oluşturan yapıların en erken tarihlisidir?

- A. Rıbat
- B. Camii
- C. Han
- D. Medrese
- E. Paşa Çardağı

10 Ahlat, Urartular tarafından aşağıdaki hangi isimle adlandırılmıştır?

- A. Halads
- B. Şaleat
- C. Kelath
- D. Hılat
- E. Korakesion

1. C

Yanıtınız yanlış ise “Alanya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. E

Yanıtınız yanlış ise “Alanya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. E

Yanıtınız yanlış ise “Selçuklu Başkenti Konya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. E

Yanıtınız yanlış ise “Niğde Tarihi Anıtları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. D

Yanıtınız yanlış ise “Niğde Tarihi Anıtları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Danışmend Başkenti Niksar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise “Eshab-ı Kehf Külliyesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. B

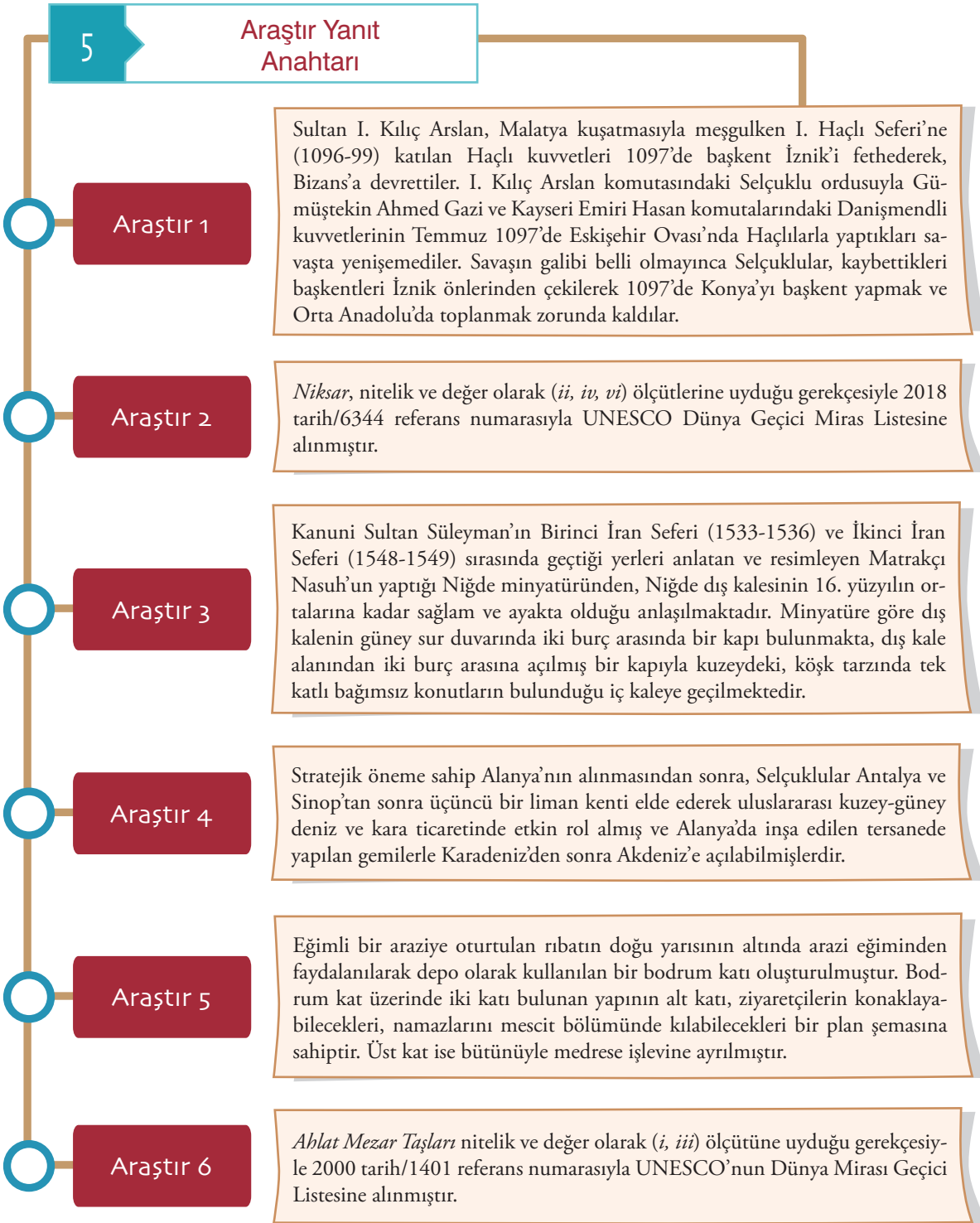
Yanıtınız yanlış ise “Selçuklu Başkenti Konya” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. A

Yanıtınız yanlış ise “Eshab-ı Kehf Külliyesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. A

Yanıtınız yanlış ise “Ahlat Mezar Taşları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

- Acun, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Atasoy, N. (2015). *Silahşör, tarihçi, matematikçi, nakkaş, hattat Matrakçı Nasuh ve Menazilnamesi, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Han*, Mas Matbaacılık, Tic. Ve San. AŞ., İstanbul.
- Baykara, T. (2002). “Konya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26, ss.182-187.
- Bilici, Z.K. (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası*, Selçuklu Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Bostan, İ. (1989), “Alanya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ss. 339-341.
- Bostan, M.H. (2007). “Niksar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, ss. 119-122.
- Boran, A. (2010). “Süleyman Han Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, ss. 88-89.
- Çetinkaya Karafakı, F. (2023). “Tarihî Çeşmeler ve Niğde Tarihî Kent Merkezi Çeşmeleri Üzerine Bir Araştırma”, *JOTS*, 7/1, ss. 50-72.
- Demircan, Z. (2009). “Sungur Ağa Camii ve Türbesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, ss.528-530.
- Eraşar, O., Yavuz T. A. & Toprak, M.V. (2013). “Orta Çağ’da Kuzey Anadolu Yolları ve Yol Üstü Kuruluşları”, *Tübitak Projesi 2013*, ss. 60-61.
- Evliya Çelebi (1998). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*, (Çev. S.A. Kahraman; Y. Dağlı; Z. Kurşun), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine (9. Kitap, 2. Cilt)*, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gabriel, A. (1930). *Monuments Turcs D’Anatolie, Tome Premier, Kayseri-Niğde*, Arkeoloji Sanat Yayınları Tıpkı Basımlar Dizisi:6, İstanbul.
- Gürbüz, A. (2001), “VI-XVII. Yüzyıllarda Alâiye Kalesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.10, ss. 207-226.
- Hacıgökmen, M.A. (2011). “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Devlet Merkezi Oluşu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, ss. 231-260.
- Hasol, D. (2016). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- İbn Bibi, (2014). *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye Fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye II*, (Çev. M. Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanar, E.T. (2019). “Orta Çağ’da Niksar”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Karahan, R. vd. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Uzun Dijital Baskı Merkezi, Ankara.
- Karahan, R. ve Reisoğlu, S. (2021). *Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşları*, Dergah Ofset, İstanbul.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karpuz, H. (2002), “Konya-Mimari”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, ss. 189-193.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 1. Baskı. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Llyod & Rice, (1989). *Alanya (Alâ’iyye)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mülayim, S. (2000), “İplikçi Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.22, ss. 373-375.
- Niğdeli Kadı Ahmed, (2015). (İncelemeTercüme: Ali Ertuğrul), *Niğdeli Kadı Ahmed’in El-Veledü’ş-Şefik Ve’l-Hâfidü’l-Halîk’i (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ocak, M.T. (2016). “Anadolu Selçuklu Savunma Yapıları Bağlamında Alanya Kızıl Kule”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Oflaz, M. (2007), “Niğde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, ss. 92-95.
- Özkarcı, M. (2007) “Niğde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, ss. 95-98.
- Özkarcı, M. (2013). “Afşin Eshâb-I Kehf Külliyesi’nin Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*, Kahramanmaraş.

- Özgülç, T. ve Akok M. (1957). "Afşin Yakınındaki Eshâb-ı Kehf Külliyesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C.2, ss. 77-91.
- Parla, C. (1997), "I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sonkaya, A.K. (2011), *Geçmişten Günümüze Alanya*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sümer, F. (1989). "Ahlat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ss. 22-23.
- Tanman, M. B. (1993). "Danışmendiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, ss. 474-477.
- Tay, L. (2010). "Kırşehir (Merkez) Türbeleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanyeli, U. (1987), *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, İTÜ Fen Bilimleri Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Uğurlu, Ö., Somuncu, M. (2018). "Niğde Kentinde Kültürel Miras ve Kentsel Kimliğin Korunması Konusunda Bir Araştırma" *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-6 Ekim 2018, ss. 991-1010.
- Yasa, A. (1996), "Anadolu Selçuklu Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yiğit, İ. (2008). "Ribat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, ss. 76-79.
- Yinanç, R. (1988). "Eshab-I Kehf Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, ss. 311-319.
- Yunus, Ö. A. (2017). "Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı'ndaki Mezartaşları", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

İnternet Kaynakları

- <https://gorselsiv.anadolu.edu.tr/Photo/Image/129146>
- <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>
- <https://okuryazarim.com/konya-alaeddin-cami/>
- <https://gorselsiv.anadolu.edu.tr/Photo/Image/100250>
- <https://www.facebook.com/photo?fbid=2395621780522196&set=pcb.239562188385519>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecekyer/>
- <https://nigde.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 09.09.2022.
- https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Nigde_kalesi_ve_saat_kulesi.jpg
- <https://mapio.net/pic/p-122770053/>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nigde/gezilecekyer/rahmani-ye-cami>
- <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-154659/kilise-ve-sapeller.html>
- <http://nigde.ktb.gov.tr/> Erişim tarihi: 09.09.2022)
- <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nalbantlar-cesmesi-nigde/#17.5/37.965206/34.67675>
- <https://www.alanya.bel.tr/S/415/Alanya-Kalesi>
- <https://www.kahramantv.com/kahramanmaras/eshab-i-kehf-kulliyesi-ne-ziyaretci-akini-h6365.html>
- <https://kahramanmaras.bel.tr/kesfedin/eshab-i-kehf-kulliyesi>
- <https://kahramanmaras.bel.tr/kesfedin/eshab-i-kehf-kulliyesi>
- <http://www.kahramanmaras.gov.tr/ashabi-kehf---afsin>
- <https://www.ahlat.bel.tr/foto/ahlat.html>

Bölüm 6

Unesco Dünya Mirasında Türkiye VII

öğrenme çıktıları

1 Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

1 Bursa ve Cumalıkızık'daki tarihi ve kültürel yapıların genel özelliklerini açıklayabilme

3 İznik

3 İznik'in tarihi ve mimari eserlerini sıralayabilme

5 Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi

5 Odunpazarı tarihi kent merkezinde öne çıkan yapıları sıralayabilme

2 Safranbolu

2 Safranbolu'nun tarihi yapılarını ve geleneksel evlerini tanımlayabilme

4 Mudurnu Tarihi Ahi Kenti

4 Mudurnu'nun tarihi eserlerini ve Ahiliğin özelliklerini tanımlayabilme

6 Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livaslar ve Kasteller

6 Gaziantep yeraltı su yapılarından livas ve kastelleri tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Bursa ve Cumalıkızık • İznik • Safranbolu • Mudurnu • Odunpazarı • Eskişehir • Gaziantep • Livas • Kastel • Ahilik • UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite; tümü kültürel kategoride olmak üzere UNESCO Dünya Mirası Listesine giren; *Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu Dünya Mirası ile Safranbolu Şehri* ve Dünya Mirası Geçici Listesine alınan; *İznik, Mudurnu Tarihi Ahi Kenti: Ahiliğin Tanıkları, Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livas ve Kasteller, Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi* tanıtılmaktadır.

Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, nitelik ve değer olarak (i, ii, iv, vi) ölçütlerine uyduğunun Dünya Mirası Komitesi'nce onaylanmasından sonra 2014 tarih/1452 dosya numarasıyla; *Safranbolu Şehri*, nitelik ve değer olarak (ii, iv, v) ölçütüne uyduğu gerekçesiyle 1994 tarih/614 dosya numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir.

İznik, nitelik ve değer olarak (ii, iii, v) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2014 tarih/5900 referans numarasıyla; *Mudurnu Tarihi Ahi Kenti: Ahiliğin Tanıkları* nitelik ve değer olarak (ii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6038 referans numarasıyla; *Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livas ve Kasteller* nitelik (iii, iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2018 tarih/6345 referans numarasıyla; *Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi* nitelik ve değer olarak (iii, vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2012 tarih/5733 referans numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i), İnsanın yaratıcı dehasının üst düzeyde bir temsilcisi olması. (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı. (v); Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi

kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı. (vi); İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile, fikirler ile, veya inançlar ile, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

BURSA VE CUMALIKIZIK: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DOĞUŞU

Anadolu'nun batısında Marmara Bölgesi'nin güneyinde bulunan Bursa, Marmara ve Ege Bölgelerini İç Anadolu'ya bağlayan verimli ovalara sahip bir kavşakta yer almaktadır. Günümüzde merkez ilçe Osmangazi ile Nilüfer, Büyükşehir, Yıldırım, Gemlik, Gürsu, Harmanlık, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Kestel, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli Orhangazi ve Yenişehir olmak üzere on yedi ilçeye sahip olan Bursa, binlerce yıllık geçmişiyle pek çok uygarlığın beşiği olmuştur.

MÖ 185 yılında Bithynia Kralı I. Prusias zamanında kurulan kentin, Prusias olan ismi zamanla Prusa'ya daha sonra Bursa'ya dönüşmüştür. MÖ 74'de Roma egemenliğine giren kent, imparatorluğun ikiye ayrılmasından (395) sonra Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği ve yönetimi altında bölgenin en önemli kalesi olmuş, İmparator Justinianos döneminde (527-565) büyük bir onarım ve yenileşme süreci geçirmiştir (Taylor, 2000: 34).

✓ Antik Çağ'da Anadolu'nun kuzeybatısında yaklaşık olarak bugünkü Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli illeri ile İstanbul Anadolu'daki parçasını Zonguldak ilinin batı yarısını kapsayan bölge Bithynia olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ve hanedanının kurucusu Osman Gazi, kaplıca ve şifalı suları ile ünlü kentin, 1317 yılında kaplıca bölgesi ile dağ tarafına iki kale yaptırarak denizle ilişkisini kesmiştir. 10 yıldan fazla süren bir kuşatmanın ardından 1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilen kent, Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Bursa'nın fethi Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü Bursa Osmanlı'nın kesin olarak yerleştiği, başkente yaraşır biçimde imar ettiği ve devlet örgütlenmesini sağladığı yer olmuştur (Taylor, 2000: 38). Orhan Gazi, Bursa'yı fethinin ardından, şehrin en yüksek tepesi olan günümüzdeki tophane denilen yerde bir saray yaptırmıştır. Âşık Paşazade ve Neşri'nin eserlerinde Bey (Beg) Sarayı olarak geçen, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda dar bir alanda inşa edildiği için önünde bahçesi olmadığını belirttiği, 1834'de Texier'in kalıntıları arasında gezdiği bu saray günümüze gelememiştir (Ötünç, 2021:10). Bursa'daki sarayda vezir eksenli bir bürokrasinin, toprak idaresi ve asker yetiştirmenin temeli olan vakıf sisteminin olduğu, ilki 1327 tarihinde olmak üzere beş kez **akçe** bastırıldığı bilinmektedir. Surla çevrilmiş bir kent olarak fethedilen Bursa, düzenli imar faaliyetleri ile büyümüştür. 1332 tarihinde kenti ziyaret eden İbn-i Batuta, Bursa'yı güzel çarşısı ve geniş caddeleri ile överek anlatmaktadır. Erken Osmanlı döneminin başkenti Bursa, Osmanlı'nın özellikle de sultanların kalbinde her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle saray ve başkent Edirne'ye taşınmış olsa da İstanbul fethedilene kadar Osmanlı sultanlarının Bursa'ya defnedilmesine devam edilmiştir (Taylor, 2000: 42).

✓ **Akçe:** İlk olarak 1327 yılında Orhan Gazi döneminde basılan, Osmanlı'nın temel gümüş para birimidir. Akçelere I. Bayezid döneminden itibaren tarih basılmaya başlanmıştır.

Mimari

Bursa'nın sadece Anadolu'daki Türkleşme-İslamlaşma çabaları ile değil, daha sonraki Osmanlı kentlerinin biçimlenmesinde de önemli bir örnek olduğu görülmektedir. Fetih sonrası kentin boşalan bölgelerine, devam eden göçlerle Anadolu'ya gelen Türklerin yerleştirilmesi, külliye etrafında

oluşan ticari doku ve mahalleler ile kent Türk-İslam kimliğine bürünmüştür. Bursa'nın Erken Osmanlı döneminden günümüze gelebilen en önemli yapı örneklerini Osmanlı'nın fetih anlayışının nasıl işlediğini de gösteren zaviyeli ya da tabhaneli camiler oluşturur. İznik, Bilecik gibi şehirlerde ön örnekleri görülen bu yapılar sayesinde Bizans döneminin kale içindeki kenti, sur dışına taşmış, kalenin eteklerinde Türk yerleşimleri ve yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. Zaviyeli camilerin Bursa'da inşa edilenleri mimari kuruluşlarıyla bu tür camilerin en gelişmiş örneklerini oluşturduklarından bu yapılara *Bursa Tipi* cami ya da yapının oturtulduğu alanın biçimine dayanılarak ters T tabanlı/planlı cami de denilmektedir. 60'a yakın örneğinin incelenerek yayınlandığını bildiğimiz bu yapılar, yerleşik sisteminin oturtulmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde ortadan kalkmıştır (Eyice, 1963:32).

Klasik dönem Osmanlı şehirlerinde mahalle dokusunun çekirdeğini oluşturan külliyelerin küçük ölçekli ön uygulamaları olan zaviyeli camiler dini, askeri, eğitim ve barınma gibi çok farklı işlevleri bünyelerinde toplamışlardır. Osmanlı mimarisinin en erken tarihli **külliyesi**, Bursa kent merkezinde, kalenin doğusunda 1339-1340 yılları arasında inşa edilen; cami, imaret, medrese, hamam ve han yapılarından oluşan Orhan Gazi Külliyesi'dir. Günümüze cami, han ve hamam (Aynalı Çarşı) yapıları gelebilen külliyenin camisi, 1414 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey zamanında tahrip edilmiş, 1417 yılında Mehmet Çelebi zamanında onarılmıştır. Bursa'daki ters T planlı ilk cami olan beş gözlü son cemaat yerli ve tek minareli Orhan Gazi Camii, taş ve tuğla malzemeyle almalı teknikte inşa edilmiştir. Cephe ve kubbe kasnağı üstte iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır. Yanları açık beş gözlü son cemaat yerinin ortadaki üç birimi kubbe köşe birimleri aynalı tonoz örtülüdür. Orta sofalı caminin kare tabanlı küçük giriş mekânı, buradan bir kapıyla geçilen orta sofası, orta sofanın güneyindeki mescit bölümü ve orta sofanın iki yanındaki eyvanları kubbe, kubbeli giriş mekânının iki yanındaki mekânları tonoz örtülüdür. Bu külliyenin en önemli yapısını Osmanlı hanlarının ilk örneği olan ipek ticaretinin yapıldığı Emir Han oluşturur. Zamanla ticaretin yaygınlaşması ile yeni yapılara ihtiyaç duyulmuş ve Orhan Gazi Külliyesi etrafında inşa edilen yapılarla külliye çevresinde Hanlar Bölgesi oluşturulmuştur.

✓ İslam mimarisinde merkezinde bir caminin yer aldığı, bulunduğu bölgedeki mahallenin ihtiyaçlarına cevap verecek farklı işlevlerdeki yapıların inşası ile oluşan yapılar topluluğuna külliye denilmektedir. İlk örnekleri Bursa'da yer alan Osmanlı külliyelerinin en anıtsal örneklerini Mimar Sinan'ın eseri olan İstanbul külliyesi ve Edirne Selimiye Külliyesi oluşturur.

1360 yılında tahta çıkan I. Murad (Hüdavendigâr) tarafından 1363/66 yılları arasında Bursa Çekirge'de yaptırılan Hüdavendigâr Külliyesi, cami, medrese, imaret, çeşme, hamam ve türbeden oluşur. Şehrin batı yönüne doğru gelişmesini sağlayan bu külliyenin en önemli yapısını oluşturan ters T planlı cami, taş ve tuğla malzemeyle almalı teknikte inşa edilmiştir. İki katlı olan yapının kuzey cephesinin önünde attakinin son cemaat yeri olarak kullanıldığı iki katlı revak bulunur. Yapının alt katında cami, üst katı medrese olarak düzenlenmiştir. Sultan I. Murat, döneminde kent merkezine kırsal kesimden gelen ürünlerin satılmadan önce kontrolünün yapıldığı Kapan Han, günümüzde Hanlar Bölgesi denilen yerde inşa ettirilmiştir. Osmanlı coğrafyasında İstanbul, Mardin, İzmir, Aydın, Üsküp ve benzeri pek çok kentte olduğu gibi aynı adı taşıyan han görevlileri, yapıların girişlerinde bulunan aletlerle ürünlerin tartılmasını, kalitelerine göre ayrılmasını ve kalitelerine göre fiyatlandırılmalarını sağlamaktaydılar. İki katlı olan Bursa Kapan Hanı, açık avlulu ve avlusunun etrafındaki revaklara açılan dükkânların bulunduğu bir han örneğidir. Deprem, yol çalışmaları gibi nedenlerle Kapan Han'ın günümüze çok az bir kısmı özgün olarak gelebilmiştir.

Bursa'da Uludağ'a yakın bir tepe üzerine topografyaya uygun olarak 1390 yılında inşa edilen Sultan Yıldırım (I. Bayezid) Külliyesi, ters T planlı camii, medrese, hamam, darüşşifa (hastane) ve

türbeden oluşmaktadır. Külliye yapılarıyla dönemin önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Yıldırım Camii, "Bursa Kemerı" olarak mimari literatüre geçmiş kemer tipinin, ilk uygulandığı yapıdır. Taş ve tuğla malzemeyle almalı teknikte inşa edilen, her biri kubbe örtülü beş gözlü son cemaat yeri bulunan yapı, süslemelerindeki etkileyici detayları ile öne çıkar. Yapı grubu içinde bulunan kare tabanlı, Türk üçgeni olarak adlandırılan üçgen kuşakla geçilen kubbe örtülü Yıldırım Bayezid Türbesi'nin girişinin önünde üç kemerli revak bulunur. Sultan Yıldırım Bayezid ayrıca önemli bir ticaret merkezi haline gelen kentin merkezine ulu cami (Resim 6.1-2), bedesten, medrese ve hamam yapıları inşa ettirmiştir. 1396-1400 yılları arasında inşa ettirilen Bursa Ulu Camii'nin mimarının bu dönemin önemli ismi Ali Neccar olduğu düşünülmektedir. Yapı çok destekli, eş birimli cami tipindedir. Yapı, her birinde beşer birim bulunan mihrap duvarına paralel uzanan dört sıra halinde 5x4 formülüne göre düzenlenmiş 20 eş birimden oluşmaktadır. Kuzey-güney aksında yer alan, kuzeyden ikinci biriminin ortasında şadırvan bulunan birimin farklı olarak üstü açık bırakılmış, birimi hariç, diğer birimlerinin tümü kubbe örtülüdür. Şadırvanın bulunduğu birim günümüzde bir camikanla örtülmüştür. Tüm birimlerin kubbelerini sekizgen prizma biçimli kasnaklar sarmaktadır. Tek şerefeli iki anıtsal minaresi bulunan cami, eş birimli plan şeması, mimari kuruluşu ve süslemeleri açısından Erken Osmanlı döneminin önemli yapılarındandır.

✓ Aynalı Kemer olarak da adlandırılan iki yanındaki çeyrek daireleri birleştiren yatay doğrultulu kemer biçimine Bursa kemerı denilmektedir.

✓ İpek kumaş, mücevher, silah ve benzeri değerli eşyanın satıldığı kendilerine özgü planları olan oldukça korunaklı kapalı çarşılar bedesten adı verilir.

Resim 6.1 Bursa Ulu Camii

Resim 6.2 Bursa Ulu Camii, iç mekân ve şadırvan

Yeşil Külliye, Bursa'nın sembollerinden olan bir diğer yapı topluluğudur. Kente hâkim bir tepe üzerine farklı kademelere yerleştirilmiş yapılardan oluşan Yeşil Külliye, Sultan Çelebi Mehmed zamanında 1419-1430 yılları arasında inşa edilmiştir. Cami, medrese, hamam, türbe ve han yapılarından oluşan külliye adını eşsiz turkuaz rengindeki çinilerinden almaktadır. Külliye içinde yer aldığı bilinen üç handan ikisi günümüze gelebilmiştir. Külliye yapılarının mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Ters T planlı camilerin en gelişmiş örneği olan Yeşil Cami (Resim 6.3,5), mermer kaplı giriş cephesi ve süslemeleriyle dikkati çeker. Usta kitabesinde "amel-i Mehmed el-Mecnûn" adı yazılı olan caminin giriş holündeki merdivenlerden üst kattaki hünkâr mahfiline çıkılır. Bu alanlarda renkli sır tekniğinde, turkuaz/firuze, sarı, lacivert ve beyaz renkli çiniler kullanılmıştır. Orta sofaya açılan iki yan eyvan tamamen çinilerle kaplıdır ve müezzin mahfili olarak kullanılmaktadır.

(Yavaş, 2013:494). Orta sofa ve orta sofa-ya bir kemerle açılan mescit bölümü kubbe örtülüdür. Farklı olarak aydınlık fenerli kubbeye örtülü ora sahinin merkezinde bir şadırvan bulunmaktadır. Bursalı Nakkaş Ali b. İlyas Ali, tahta oymacısı Amel-i Hacı Ali b. Ahmed-i Tebrizi ve kiremitçi Pir Mehmed Çelebi bu yapılarda çalıştığını bildiğimiz erken Osmanlı döneminin önemli sanatçılarıdır. Mihrap sütuncesinde yer alan “amel-i üstadan-ı Tebriz” yazısı burada çalışan ustaların Tebriz’den geldiğini vurgulamaktadır. Caminin güneyinde daha yüksek kotta yer alan Sultan Çelebi Mehmed’in defnedildiği Türk üçgeniyle geçilen kubbe örtülü sekizgen tabanlı Yeşil Türbe (Resim 6.3-4), içinde ve dışında yoğun olarak kullanılmış çinileri ile ünlüdür.

II. Murad zamanında, 1426 yılında inşası tamamlanan ve bulunduğu semte adını veren Muradiye Külliyesi inşa edildiği dönemde cami, medrese, hamam, imaret ve sultan türbesinden oluşmaktaydı. Külliye'nin ana yapısı yine zaviyeli bir camidir. Ters T planlı caminin önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının mihrap, minber ve beden duvarları üzerinde yer alan iki minaresinden batıdaki zamanla çeşitli onarımlar görmüştür. Açık avlulu, tek eyvanlı ve 16 öğrenci hücreleri bulunan medrese yapısı erken dönem örneğidir. Külliye'nin batı ve kuzeydoğusunda yer alan hamam ve imaret yapıları restorasyonlarla sağlamlaştırılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine (16. yüzyıl) kadar birçok saray mensubunun türbesi eklenerek bu bölgede 12 türbe ve 40 mezarlı bir hazire oluşturulmuştur. Muradiye Külliyesi, Bursa'da sultanlar tarafından inşa ettirilen son külliye'dir. Külliye çevresinde kurulan Koca Naib, Yahşibey, ve Hamzabey isimli mahalleler günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedir.

✓ Külliye'ler içinde ya da cami ve mescitlerin bahçelerinde, yapıyla ilişkili kişilerin defnedilmesi ile başlayan, zamanla diğer definlerle gelişen küçük mezarlıklara hazire denilmektedir.

Resim 6.3 Bursa Yeşil Camii ve Türbesi

Kaynak: <http://www.yildirim.gov.tr/yesil-turbee#gallery-1>

Resim 6.4 Yeşil Türbe, mekân

Kaynak: <http://www.gezenek.com/mekan/yesil-turbe-184>

Resim 6.5 Bursa Yeşil Camii

Kaynak: https://camiler.fandom.com/tr/wiki/Yeşil_camii,_Bursa?file=Yeşil-cami.2.jpg

Bursa'nın ticari merkezi olan Hanlar Bölgesi'nde çok sayıda han inşa edilmiş ve çarşı kurulmuştur. Eski İpek Hanı, Geyve Han, Gelincik Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Yorgancılar Çarşısı ile doğu-batı doğrultusunda bir "Uzun Çarşı" aksı oluşturulmuştur. Bursa kentinin tarihi hanlar bölgesi olarak bilinen, günümüzde de ticaret merkezi olma özelliğini devam ettiren bu bölgede Çelebi Mehmed döneminde İpek Han; II. Murad döneminde Kütahya Han; Fatih Sultan Mehmet döneminde Fidan Han, Bali Bey Han ve Tuz Han; II. Bâyezid döneminde Koza Han ve Pirinç Han inşa edilmiştir (Akan Mimarlık, 2013:77). Bu yapılardan II. Murad döneminde inşa edilen Kütahya Han, Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin doğu-batı aksını oluşturan önemli bir yapıdır. Hanlar çoğunlukla dikdörtgen planlı bir avlu etrafında iki katlı olarak inşa edilen eş büyüklükteki kubbe örtülü dükkânlardan oluşmaktadır. Koza Han ile İpek Han'ın farklı olarak avlularının ortasına birer köşk mescit inşa edilmiştir (Resim 6.6).

Ticaret yapıları içinde en ilginç örneklerden birisini Osmanlıların tek arasta köprüsü olan Irgandı Köprüsü oluşturur. II. Murad döneminde, 1442 yılında inşa edilen Irgandı Köprüsü'nün Irgandı Ali oğlu tüccar Hoca Muslihuddin tarafından, Hacı İvaz Paşa'nın vakfiyesinde anlatıldığı gibi Abdullah oğlu Timurtaş'a inşa ettirildiği sanılmaktadır (Resim 6.8). 1640 yılında Bursa'ya gelen Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde köprünün üzerinde 200 dükkânın bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde Irgandı Köprüsü'nde her iki tarafta 16 olmak üzere 32 dükkân vardır. Bunlardan kuzeydoğu uçtaki mescit olarak kullanılmaktadır.

✓ Osmanlı mimarisinde külliye içinde ya da bağlı oldukları vakıfların yakınında yer alan, çoğunlukla günlük kullanıma yönelik aynı tür malların satıldığı, sıralı çarşılarla arasta denilmektedir.

Resim 6.6 Bursa Koza Han

Günümüzde, Bursa kent merkezinde bulunan çok sayıda anıtsal eserin yanı sıra geleneksel konutların yoğun olduğu Muradiye ve Çekirge mahallelerinde yerel yönetimler ve valiliğin desteği ile çok sayıda restorasyon çalışması yapılmaktadır. Bursa'da günümüze gelebilmiş az sayıdaki evlerden bazılarını Osmanlı Evi, Hatice Bayraktar Evi, Papaz Evi, Türkel Evi, Ortapazar'daki Ev, Alacahırka'daki Ev, Kadı Köşkü, Ömer Özcan Evi, Abdalfırın'daki Ev, Sümbüllü Bahçe Konağı oluşturmaktadır (Ötünç, 2021:90). geleneksel konutlardan farklı olarak 19. yüzyılda Avrupa tarzında inşa edilen, üst kattaki saçak altı ahşap süslemeleriyle dikkati çeken Çekirge Caddesi'nde

dikkat

Bursa'nın 2014 yılında UNESCO'nun Dünya Miras Listesine girmesinde Erken Osmanlı Dönemi anıtsal yapılarının, Hanlar Bölgesi ile Cumalıkızık köyünün büyük önemi vardır.

yer alan Atatürk Köşkü, Mustafa Kemal Atatürk tarafından Bursa ziyaretlerinde kullanmıştır. Daha sonra Atatürk'e hediye edilen köşk günümüzde müzeye dönüştürülmüştür.

Resim 6.7 Bursa Irgandı Köprüsü

Araştırmalarla İlişkilendir

Bursa'nın simgesi olan Ulu Cami ile ilgili günümüze kadar gelmiş rivayetlerden bazıları şunlardır.

...“Rivayete göre; Yıldırım Bayezid, Niğbolu muharebesinde muzaffer olunca yirmi cami yaptırmaya karar verir. Bursa'ya geldiğinde bu fikrini damadı olan Emir Sultan'a söylemiş, O'da yirmi cami yerine yirmi kubbeli bir cami yapılmasını tavsiye etmiştir. Caminin yeri de Emir Sultan'a, rüyasında manevi bir işaretle gösterilmiş, ertesi gün bu işaret edilen yerde çimen bittiği görülerek caminin yeri tespit edilmiştir. Karar Padişaha bildirilmiş, Padişah da bunu uygun görerek caminin inşasını başlatmıştır. Cami, Niğbolu zaferinde kazanılan ganimet mallarıyla yaptırılmıştır.

Ulu Cami ile ilgili bir diğer menkıbe de şadırvanı hakkındadır; Caminin inşaatı esnasında şadırvanın yerinde yaşlıca bir kadına ait bir ev olduğu ve gönül rızası ile satmadığı için devlet büyüklerinin İslam hukukuna saygıları gereği zorla almadığı anlatılır. Bu ev, namaz kılma mahalli dışında olmak kaydıyla ve üstü açık şekilde öylece bırakılmıştır. Kadının vefatından sonra bu yerin camiye dahil edildiği rivayet edilmektedir. Boş bırakılan bu yerde bulunan şu anki şadırvan daha sonraki yıllarda İstanbul'dan Bursa'ya siyasi sürgün olarak gelen Karaçelebizade Abdülaziz Efendi tarafından yaptırılmıştır. Seyyah Evliya Çelebi 1640'lı yıllarda suyu Uludağ'dan gelen bu güzel havuzun içinde alabalıkların yüzdüğünü ifade eder. En tepeden Allah'ın birliğini ifade edercesine tek merkezden kaynayan bu şadırvanın suyu, havuza dökülürken Allah'ı tesbih eder gibi otuz üç ayrı yerden akmaktadır.

Caminin ilk imam-hatibi, Mevlid-i Şerif yazarı Süleyman Çelebi'dir. Mevlid-i Şerif'i yazmasına vesile olan meşhur hadise burada cereyan etmiştir. 1409 yılı Ramazan ayında ikinci namazını müteakip kürsiye çıkan vaiz efendi, konuşması esnasında “Resuller arasında fark yoktur...” (Bakara 285) ayetinin tefsirini yaparken, cemaatten biri itiraz ederek “Risalet yönüyle aralarında fark olmasa bile benim peygamberim Hz. Muhammed (s.a.v.), fazilet açısından hepsinden üstündür.” der. Bu mesele tartışma konusu olur. Bu konuşmaya şahit olan Süleyman Çelebi o dakikadan itibaren Hz. Peygamber'in faziletlerini anlatan Mevlid-i Şerif'ini yazmaya karar verir. Mevlid-i Şerif Türkçe yazılmış olup yaklaşık bin beyittir”.

Kaynak: <http://www.bursa.gov.tr/ulucami>

Resim 6.8 Cumalıkızık evleri

Resim 6.9 Cumalıkızık sokak görüntüsü

Cumalıkızık

Bursa kent merkezinde günümüze gelebilmiş çok sayıda sivil mimarlık örneği bulunsun da bu örnekler Cumalıkızık'ın Osmanlıdan günümüze oldukça iyi koruna gelen mahalle dokusu ve geleneksel konutları kadar ilgi çekmemiştir. Bursa kent merkezinin 12 km doğusunda, Uludağ yamaçlarında yer alan Cumalıkızık köyü Yıldırım ilçesine bağlıdır. 1685 tarihli bir belgede köyün Orhangazi vakfiyesine bağlı bir vakıf köyü olarak, 1300'li yıllarda kurulduğu belirtilmektedir. Osmanlı'nın Bursa'daki egemenliği ile birlikte bölgeye Oğuzların Kayı Boyu Türklerinden Kızıkların yerleştiği ve yedi köy kurdukları bilinmektedir. Bunlardan sadece Cumalıkızık, dokusunu bütüncül olarak koruyabilmiş, özgün sivil mimari örnekleri, tarihi cami, hamamıyla, önemli bir yerleşimdir (Perker, 2012:4).

Cumalıkızık köyünün merkezi olan üç tarafı konutlarla çevrili Eğrek Meydanı'nın ortasında iki anıtsal ağaç bulunmaktadır. Meydanın diğer yanında okul ve mezarlık yer almaktadır. Eğrek, Okul, Orta, Hamam, Dere, Değirmenyeri ve Köyüstü olarak isimlendirilen yedi mahalleden oluşan Cumalıkızık'ın merkezini cami ve kahvehanelerin bulunduğu Orta mahalle oluşturur. Mahallede iki ya da üç katlı, bitişik nizamda inşa edilmiş geleneksel konutlar bulunmaktadır (Resim 6.9-10). Konutların zemin katlarında avlu, ahır, kiler ve tuvalet gibi mekânlar yer alır. Üst katlarının mekân düzeni odalar ile sofanın birbirleri ile ilişkilerine göre farklılıklar göstermektedir. Sofadan ulaşılan odalarda sedirler ve günümüzde kullanıma kapatılmış olan ocaklar bulunmaktadır. Alt katlarda arazi biçimine uyumlu olan mekânlar, üst kat odalarında sokağa doğru çıkımlar bulunur. İklim ve manzaraya bağlı olarak farklı yönlerde bakan sofaların boyutları oda sayısı ve biçimlenişlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Cumalıkızık evlerinde zemin katta ahşap hatıllı kaba yonu taş duvar, üst katta kerpiç dolgu ahşap iskelet tekniği kullanılmıştır. Yerleşimde bulunan birkaç konutun üst katlarında ise ahşap karkas üzerinde bağdadi tekniği uygulanmıştır. Avlu duvarları ahşap hatıllı kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Avlu döşemeleri çoğunlukla toprak ya da kayrak taşı olup kat döşemeleri ve merdivenler ahşap malzeme kullanılarak oluşturulmuştur. Cumalıkızık geleneksel konutlarının ahşap oturma çatıları, alaturka kiremit örtülü kırma çatı tekniği ile oluşturulmuştur (Perker, 2012:6).

dikkat

Orhan Gazi zamanında kurulan Cumalıkızık köyündeki Osmanlı evleri, yaşamın kesintisiz olarak devam ettiği Anadolu geleneksel konutlarının en erken tarihli örnekleridir.

Geleneksel konut mimarisinde duvarlarda görülen, ahşap direkler üzerine birbirine koşut olarak çakılan çıtalara sıva vurularak, sıvaların bu çıtalara tutunması ile oluşturulan inşaat tekniği bağdadi olarak adlandırılmaktadır.

Bu evlerin günümüze kadar iyi korunarak gelmesinin en önemli nedeni, insanların kesintisiz olarak köyde yaşamaları ve geleneksel ev dokusunu korumalarıdır. Günümüzde turistlerin ilgisini çeken cazip bir merkeze dönüşen Cumalıkızık'da 180'i kullanılan, koruma ve restorasyon çalışmalarının yapıldığı 270 konut bulunmaktadır. Yapıların cephelerinde çoğunlukla çivit mavi, yeşil, sarı, beyaz gibi renkler kullanılmıştır. (Perker, Akıncıtürk, 2011:42).

Öğrenme Çıktısı

1 Bursa ve Cumalıkızık'daki tarihi ve kültürel yapıların genel özelliklerini açıklayabilme

Araştır 1

Bursa Ulu Camii'nin tanınırlığında yapı ile ilgili rivayetlerin rolü etkili midir? Araştırın.

İlişkilendir

Bursa'nın Osmanlı başkenti olmasının buradaki yapıların biçimsel gelişimini nasıl etkilediğini tartışın.

Anlat/Paylaş

Cumalıkızık'daki geleneksel evler ve sokak dokusundan yola çıkarak geçmişten günümüze ev yaşantısında ne tür farklılıklar olabileceğini açıklayın.

SAFRANBOLU

Safranbolu, Karabük ilinin tarihi dokusuyla ünlü ilçesidir. Batısında Karabük merkez, kuzeyinde Zonguldak ve Bartın, doğusunda Kastamonu, güneyinde Bolu yer almaktadır. Kültür Bakanlığı Koruma Kurulundan 1975 yılında kentsel sit alanı ilan edilen Safranbolu, UNESCO'nun 1994 yılında Dünya Miras Listesine dahil ettiği bir müze şehirdir.

MÖ 3000'li yıllardan itibaren yerleşim gören Antik çağlarda Paflagonya olarak adlandırılan bölgede yer alan kent, Roma'dan sonra Bizans egemenliğine geçtiği dönemde Teodoropoli adını almıştır. Bizans döneminden günümüze daha sonra camiye çevrilmiş Hagios Stephanos Kilisesi ve Hamamı gibi yapılar ulaşmıştır. Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu Muhiddin Mesud Şah tarafından ele geçirildiği dönemde kente Zalifre adı verilmiştir. Daha sonra kaleli şehir anlamında Borglu ve bir Türkmen aşiretinin adı olan Taraklı isimleri eklenerek Taraklı Borglu adı verilen kentin günümüzdeki adı bu bölgede yoğun olarak ekilen safran bitkisinden gelmektedir. Zagfiran Borlu adı zamanla değişerek Safranbolu'ya dönüşmüştür. Kent Selçuklu ve Beylikler döneminde önce Danişmendlilerin daha sonra Candaroğulları ve İsfendiyoğullarının hâkimiyetine girmiştir. Safranbolu'nun Osmanlı hâkimiyetine geçmesi süreci burasının sınır bölgesi olması nedeniyle uzun sürmüştür. Kent 1304 yılından başlayarak kadar birkaç kez el değiştirmiştir. 1389 ve 1402 yılları arasında Yıldırım Beyazıt tarafından birkaç kez alınmaya çalışıldığı bilinmektedir. Kent Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak 1423 yılında II. Murad döneminde geçmiştir. Böylece Safranbolu, Bolu sancağına bağlı bir kaza merkezi olmuş, daha sonra Kastamonu Sancağına bağlanmış, 1846-1870 yılları arasında da Viranşehir Sancağının merkezi olmuştur (Emecen, 2003:17). Viranşehir Sancağının lağvedilmesinden sonra tekrar Kastamonu Sancağı'na bağlanan kent, 19. yüzyıla kadar dericilikte önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından Kastamonu'dan ayrılarak 1927 yılında Zonguldak iline bağlı bir ilçe yapılan kentin nüfusu Türk-Yunan mübadelesi sonucunda büyük ölçüde azalmıştır. 1940'li yıllarda açılan Demir Çelik Fabrikası, Safranbolu yerine fabrikaların olduğu Karabük'ün yoğun göç almasına neden olmuştur. Nüfus artışlarından etkilenmeyen Safranbolu bu sayede Türk kentini ve Türk evini çok iyi yansıtan bir kent olarak korunabilmiştir (Resim 6.10). 1995 yılında Karabük'ün il yapılması ile Safranbolu, Ovacık, Eskipazar, Eflani ve Yenice ilçeleri Karabük'e bağlanmıştır (Aksoy, 2003:29).

✓ Anavatanı Güneybatı Asya olan, çiğdemgillerden soğanlı ve oldukça değerli bir bitki olan safran, sarı rengi ve kendine özgü tadı nedeniyle gıda, ilaç ve boya sanayinde kullanılmaktadır. Safranbolu'da yemekler dışında özellikle lokumlarda da kullanılan safranla yöreye özgü bir lezzet oluşturulmuştur.

Resim 6.10 Safranbolu evleri

Resim 6.11 Safranbolu Kent Müzesi

Mimari

Safranbolu'nun merkezinde, Gümüş deresi ve Akçasu derelerinin birleşmesiyle oluşan derin vadide kentin Çarşısı bölgesi bulunur. Çarşı bölgesinde hanlar, camiler, Hükümet Konağı, resmi daireler, arasta, tabakhane, hamamlar bulunmaktadır. Cinci Hani'ndan şehir dışına doğru alçalan bir yamaç üzerindeki yayla niteliğindeki alanda Bağlar bölgesi denilen kısım gelişmiştir. Bağlar bölgesinde kentin refah seviyesinin artması ile yapılmaya başlanan, meyve bahçeleri ve bağlar içinde yazlık olarak kullanılan evler yer almaktadır.

18. ve 19. yüzyıldan günümüze gelebilmiş ahşap ve kerpiç malzemeli Safranbolu evleri çoğunlukla bahçe içinde iki, üç katlı yapılardır (Resim 6.10). Daha erken konut örneklerinden Kavsalar evinde çatkılarının dikmeleri seyrek ve kalın, yatay bağlantıları azdır. Petenler Bağ evi gibi geç tarihli evlerde ise dikmeler sık ve ince, yatay bağlantılar daha fazladır. Kastamonu evlerinde olduğu gibi Safranbolu evlerinde de yeğdane

denilen kerpiç dolgu kullanılmıştır. Dar pencereleri olan evler çoğunlukla çıkmalıdır. Dar sokaklar üzerinde bulunan evler diğer evin mahremiyetine zarar vermeyecek şekilde yerleştirilmiştir. Hiçbir evin cumbası diğer evin bahçesini görmez. Evlerin çatıları oluklu kiremitlerle örtülüdür. Safranbolu evlerinin zemin kat girişinde sokak kapısının açıldığı, toprak kaplı hayat adı verilen orta mekân yer almaktadır. Bu alan taş ile kaplanmış ise *taşlık* adını alır. Bu katta ayrıca ahırlar, ambarlar, büyük kazan ocakları bulunmaktadır. Evlerin üst katları oturma, çalışma ve sohbet amaçlı kullanılan, pencere önlerinde oturmak amacıyla yerleştirilen sekilerin bulunduğu *sofa* adı verilen geniş mekânlara göre planlanmıştır. Sofası muşabaklarla dışa kapatılan Kabakçılar bağ evi, açık sofalı ev örneklerindendir. Saraçlar şehir evi orta sofalı ev tipindedir. Daha yüksek tutulan üç eyvan bu sofaya açılır. Oda girişleri sofanın çapraz köşelerinden verilmiştir. Daha özel planlanmış tepe pencereli bulunan yapının ana eyvanı süslemelidir.

✓ Geleneksel Osmanlı evlerinde pencerelerin alt bölümlerinde ya da sofaların dışa açılan kısımlarında evin mahremiyetini korumak amacıyla kullanılan dekoratif ahşap kafeslere muşabak denilmektedir.

Safranbolu evlerinde sofaya açılan odalarda yüklük olarak kullanılan ahşap dolaplar ve ısınmayı sağlayan ocaklar bulunmaktadır. Bazı odaların dolap içlerinde gusülhane yer alır. Evlerin içlerindeki merdiven başlıkları, pencere ve kapılar, ocaklar, dolaplar, tavan ve yüklükler çoğunlukla ahşap süslemelidir. Pencerelerin alt bölümlerinde ahşap kafesler (muşabak) yer almaktadır. Duvarların özellikle üst kısımları kalem işi bezemelidir (Günay, 1999:75). Şahinler, Saraçlar, Hacı Hüseyinler, Taşatanlar, Kaymakamlar evleri ve Mümtazlar Konağı, Çarşı bölgesinde bulunan şehir evlerinden bazılarıdır. Bağlar bölgesinde kullanılan yazlık evlere Asmazlar, Kavsalar, Kabakçılar, Hacı Memişler, Emirhocazade Ahmet Bey, Raşitler ve Paçacıoğlu bağ evleri örnek verilebilir. Daha büyük ve zengin evlerde Hacı Memişler Bağ Evi ve Hacı Salih Paşa evlerinde olduğu gibi kadınlar ve erkeklerin ayrı ayrı kullandıkları haremlik ve selamlık girişleri bulunmaktadır. Safranbolu evleri yüksek kalitede işçiliğin ve ustalığın görüldüğü eserlerdir. Gele-

neksel Safranbolu evlerinin inşasında temel atımı sırasında ve zemin kat taş inşasının başlangıcında dua edilerek kurban kesilmesi gibi pek çok ritüelin uygulandığı bilinmektedir. Ev bitince ustalara çorap, mendil, iç çamaşırı vb. çeşitli hediyelerin verilmesi, eve yerleşilmesinin ardından mevlit okutulması bunlardan bazılarıdır. Evlerin sokağa bakan köşelerinde uğur getirmesi amacıyla saçağa asılan geyik boynuzları ve giriş kapısı ya da çıkmaların alınlıklarında bulunan maşallahlar dikkat çekici diğer detaylardır (Günay, 1999:102).

Safranbolu'da Osmanlı döneminden günümüze gelen çok sayıda eser bulunmaktadır. 1661 yılında ibadete açılan tek şerefeli minaresi bulunan kare tabanlı tromp geçişli kubbe örtülü, moloz taştan inşa edilmiş Köprülü Mehmet Paşa Camii ile Padişah 3. Selim'in sadrazamı Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa'nın, sadrazamlığı (1794-1798) sırasında yaptırdığı 20 metre yüksekliğindeki, kiremitli çatılı saat kulesi kentin önemli sembollerindendir. 1796 yılında inşa ettirdiği İzzet Mehmet Paşa Camii, plan ve cephe özellikleri ile İstanbul'daki Nurosmaniye Camii'nin küçük bir modelidir. Kare tabanlı pandantif geçişli kubbe örtülü caminin kubbe kasnağı penceresidir. Zengin iç dekorasyonu, mihrap ve minber işçiliği ile dikkat çeken kesme taştan inşa edilen fevkani caminin bünyesinde bulunduğu külliye de ayrıca, kütüphane, iki çeşme ve dükkânlar bulunmaktadır.

17. yüzyılda inşa edilen Cinci Hanı'nın boyutları Safranbolu'nun Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan önemli ticari kavşaklardan olduğunun göstergesidir. Cinci Hoca olarak bilinen Kazasker Hüseyin Efendi tarafından inşa ettirilen, ortasında havuz bulunan açık avlulu hanın, iki katlı revaklı ana bölümünde 62 oda yer almaktadır. Ana bölümün giriş kapısının demir işçiliği son derece ilgi çekicidir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen Han Safranbolu'nun görülmesi gereken yapılarındandır. Pek çok esnaf kolunun çalışmalarını *lonca* örgütlenmesi içinde sürdürmesiyle uzun süre yaşatıldığı Safranbolu'da demircilik, bakırcılık, semercilik, dikicilik, saraçlık, ayakkabıcılık gibi geleneksel sanatlar şehrin çarşısının biçimlenmesinde etkili olmuştur.

Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın 1904-1906 yılları arasında Kale adı verilen tepe üzerine yaptırdığı Hükümet Konağı, 1976 yılında geçirdiği yangına kadar hizmet vermiştir. Batı eklektizmi anlayışında ve üç katlı olarak tasarlanmış yapı, 2000

yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir ve 2006 yılında Kent Tarihi Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (Resim 6.11). Safranbolu, Türkiye’de kentsel koruma, yaşatma ve tanıtma bilincini oluşturan en erken tarihli kenttir. 1975 yılında düzenlenen Safranbolu Mimari Değerleri ve Folkloru Haftası ile başlayan çalışmalar, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü tarafından yapılan onarımlarla devam etti-

rilmiştir. 1985 yılında Taşınmaz Kültür Varlıkları Yüksek Kurulu, Safranbolu kentinin Bağlar ve Çarşı bölgesinde bulunan iki kentsel alanın 810 sivil mimarlık örneği, 165 anıtsal eseri ile tescil edilmesine karar vermiştir. Bu sayede kentin geleneksel dokusu korunmuş ve pek çok eserin günümüze kadar gelebilmesi sağlanmıştır. Safranbolu’nun korunması sadece Türkiye’nin değil tüm insanlığın ortak sorumluluğu olmalıdır.

Öğrenme Çıktısı

2 Safranbolu’nun tarihi yapılarını ve geleneksel evlerini tanımlayabilme

Araştır 2

Safranbolu kentini diğer tarihi kentlerden daha çok öne çıkaran yönleri araştırın.

İlişkilendir

Kentlerin ekonomik ve sosyal yönlerinin Konut mimarisini nasıl etkilediğini tartışın.

Anlat/Paylaş

Safranbolu evlerinin kendi yaşadığınız bölgedeki geleneksel konutlardan hangi yönleri ile ayrıldığını açıklayın.

İZNİK

İznik gölü etrafında gelişen tarih öncesi çağlardan günümüze kadar kesintisiz iskân gören İznik, Bursa kent merkezine 76 km uzaklıkta bir ilçedir. İlçenin kuzeyinde İzmit, güneyinde Bilecik, güneybatısında Bursa, kuzeydoğusunda Adapazarı, güneydoğusunda Eskişehir yer almaktadır.

Strabon’a göre Büyük İskender’in ölümünün ardından MÖ 316’da General Antigonos, Antik dönemdeki adı Askania olan İznik Gölü’nün yanına kurduğu Antigoneia kentinin adını Nikaia olarak değiştirmiştir. Ticaret yolları üzerinde önemli bir kavşakta yer alan kentin en önemli ürünü, Kırmızı Böceği ile boyanan kırmızı kumaştır.

Mimari

Roma döneminde kent sınırlarını giderek genişletmiştir. Kent, 123 tarihinde geçirdiği depremde büyük hasar görünce İmparator Hadrianus tarafından yeniden imar edilmiş ve dönemin önde gelen kişilerinden Asklepiodos’un oğlu için kent dışında bir tepe üzerine günümüzde Dikilitaş ya da Beştaş denilen Obelisk şeklinde bir mezar anıtı

yaptırılmıştır. Şehrin kuzeybatısında bulunan 12 m yüksekliğindeki anıtın en altında üç basamaklı bir podiyum üzerinde 2 m x 3 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı bir kaide yer almaktadır. Bunun üzerinden giderek daralan üç parçadan oluşan anıt yüksektir. Alttaki parçanın üzerinde Yunanca bir yazıt yer almaktadır. Günümüze gelebilmiş en önemli tarihi yapıyı, Got saldırılarıyla büyük ölçüde tahrip edilmesinden sonra daha da güçlü bir şekilde inşa edilmiş, giriş kapılarıyla öne çıkan İznik Suru oluşturur (Resim 6.12). İznik Hristiyanlar açısından önemli şehirlerden birisidir. Çünkü İmparator I. Konstantin zamanında Hristiyanlığın serbest bırakılmasıyla 325 tarihinde 300’den fazla din adamı İznik’te toplanan I. Konsilde bir araya gelmiştir. İznik’te Erken Hristiyanlık döneminden günümüze gelebilen en önemli eser, kentin 6 km kadar dışında yer alan kayaya oyulmuş, dikdörtgen tabanlı bir mezar odasının üzerinin beşik tonozla örtüldüğü ve duvarlarına karşılıklı olarak bir kaptan su içen tavus kuşu freskolarının yapıldığı Elbeyli Hipojesi’dir (Eyice, 1988:72).

İmparator Valentinian zamanında metropolis olan İznik, Justinianus döneminde de önemini ko-

rumuştur. 726 yılından itibaren Arap akımlarının hedeflerinden olan kentte 787 yılında Patrik Tarasios başkanlığında 7. ve son Ekümenik Konsil toplanmıştır. Türklerin Anadolu'ya girmesinin ardından Bizans İmparatoru Mihail Dukas'a karşı ayaklanan Nikepheros Botoniates'i destekleyen I.Rükneddin Süleyman Şah zamanında ele geçirilen İznik, 1078'de Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. I. Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında İmparator Aleksius'un desteklediği Haçlı ordusu, 1097 yılında İznik'i fethederek Bizans'a devretmiştir (Hammer 2020:102). İznik, İstanbul IV. Haçlı Seferi sırasında 1204 yılında Latinler tarafından işgal edilince İstanbul'dan kaçan Teodor Laskaris tarafından İstanbul'un 1261 yılında yeniden Bizans egemenliğine geçişine kadar Bizans Devleti'nin başkentliğini yapmıştır. Bu dönemde kentin surları güçlendirilmiş, bir kilise, hastane ve patrikhane inşa edilmiştir.

- ✓ İmparator Konstantin'in devletinde Hristiyanlığın kabul edilmesini serbest bırakmasının ardından, dinin kuralları ve inançları üzerine kararlar alınması amacıyla yapılan toplantılara konsül adı verilmektedir.
- ✓ Erken Hristiyanlık döneminde önemli kişiler için yapılan, üzeri tonozla örtülü gizli mezar odalarına ve yapılarına hipoje adı verilir.

Resim 6.12 İznik Surları

Resim 6.13 İznik Ayasofya Camii

İznik, Selçukluların Moğol işgali altına bulundukları ve yıkılışa doğru sürüklendikleri devirde kurulan geç dönem Türk Beyliklerinden Germiyanogullar, Menteşeoğulları ve Osmanogulları tarafından tehdit edilmekteydi. Osmanlılar, İznik etrafındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra kenti kuşatınca İznik Tekfuru, Bizans imparatorundan yardım istemiş, 1301 yılında Çoban Hisarı mevkiinde (Bafeus) yapılan çarpışmadan sonra büyük üstünlük elde eden Osmanlılar, fetihlerini hızlandırmışlardır. 30 yıllık Osmanlı kuşatmasının ardından 1331 yılında Orhan Gazi'ye teslim olan kent, bu tarihten sonra İznik olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Beylik merkezinin Yenişehir'den İznik'e taşınmasının ardından kentin ilk olarak Orhan Bey'in oğlu Süleyman Şah'ın idaresine bırakıldığı düşünülmektedir. Çandarlı Kara Halil Paşa'nın kadılık yaptığı dönemde İznik Ayasofya Kilisesi camiye çevrilmiş, kentte bir imaret ve medrese gibi yeni yapılar inşa edilmiştir. Kent en refah seviyesine Çandarlılar döneminde ulaşmıştır. 15. yüzyılda Şeyh Bedrettin isyanıyla yeniden adını duyuran İznik, Bursa'nın fethinin ardından giderek önemini yitirmiştir (Yılmazyaşar, 2003:41).

Kentin MÖ 300'li yıllarda Lysimakhos tarafından yaptırılmış ilk surları günümüze gelememiştir. Helenistik dönemde İznik, surlarla çevrili izgara planlı bir yerleşimdir. Günümüzdeki surlar Bizans döneminde İmparator III. Leon zamanında güçlendirilerek inşa edilmiştir. Kentin korunmasında kilit rol oynayan surlar, Osmanlı döneminde de zaman zaman güçlendirilmiştir. Kentin en eski eserlerinden biri olan, Yenişehir Kapısı'na yakın olarak inşa edildiği bilinen Roma Tiyatrosu'ndan günümüze kaliteli işçilikleriyle dikkat çeken mermer kalıntılar gelebilmiştir (Taylor, 2000:56). Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Bedri Yalman Başkanlığı'nda 1980-1998 yılları arasında kentin güneyindeki Selçuk mahallesinde bulunan açık hava tiyatrosunda arkeolojik kazılar yapılmıştır. Asıl inşa malzemesi moloz taş ve harç olan yaklaşık 15 bin kişilik tiyatronun sahne yapısında mermer, diğer bölümlerinde demir kenetlerle sağlamlaştırılmış kireç taşı kaplamalar kullanılmıştır.

5-6. yüzyılda İznik'in Bizans dönemi gymnasiumunun üzerine Ayasofya Kilisesi inşa edilmiştir. Yenişehir ve Lefke Kapılarından gelen yollarının birleşiminde bulunan, günümüzde kent merkezinde kalan yapı, kaynaklarda Büyük Kilise olarak geçmektedir. Hammer, 19. yüzyılın başında ya-

pının çatısının çökmüş olduğunu belirterek giriş kapısı üzerindeki Orhan Gazi'nin tuğrasının hâlâ görülebildiğini yazmaktadır. Üç nefli bazilika planlı kilisenin, dışardan yedi cepheli bir apsisi bulunmaktadır. Texier'e göre yapı 8. yüzyılda kubbeli bazilikaya dönüştürülmüştür. Camiye çevrilmesinin ardından yapıya bir mihrap nişi eklenmiştir. Yapının fresko ve yer mozaiklerinden günümüzde sadece bazı kalıntı ve izler gelebilmiştir. Bu dönemden, temel hizasındaki kalıntıları sayesinde yeri tespit edilen Koimesis Kilisesi'nin doğusunda yer alan Böcek Ayazması günümüze gelebilmiştir. Lefke Kapısı istikametinde yer alan yapının, üstünün eskiden kubbe ile örtülü olduğu bilinmektedir. Vaftizane olarak inşa edilmiş yapının ortasında bu amaçla kullanılan dörtgen tabanlı bir havuz bulunmaktadır. Yapının adı bu suyun kutsal bir kaynak olarak kabul edilmesiyle Ayazma olarak değişmiştir. Bizans döneminin bilinen diğer eserlerini yine kalıntılarından yerleri tespit edilen Hagios Triphanos ve Hagios Tryphon Kiliseleri oluşturmaktadır (Özgören, 2011:95).

- ✓ Antik Yunan'da spor yapılması için ayrılmış revaklı avlulu büyük yapılara gymnasium denilmektedir.
- ✓ Su Kaynağı, pınar anlamına gelen ayazma kelimesi zamanla şifalı olduğuna inanılan kutsal su kaynaklarına verilen ada dönüşmüştür.

Orhan Gazi döneminde camiye çevrildiği bilinen Ayasofya Kilisesi (Resim 6.14), daha sonra Ulu Cami olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kent surları içinde Hacı Özbek, Hacı Hamza Camileri ve Hacı Hamza Türbesi, surların dışında Orhan Gazi İmareti, Orhan Gazi Hamamı ve Kırızlar Türbesi gibi yapılar inşa edilmiştir (Yılmazyaşar, 2003:79).

Kentin en eski camisi olan Hacı Özbek Camii, kare tabanlı kubbe örtülü cami tipinin örneklerinden, Orhan Gazi İmareti ise zaviyeli (ters T planlı) camilerin gelişmiş örneklerindendir. 1330'lu yıllarda inşa edilen Süleyman Paşa Medresesi Osmanlı'nın en erken tarihli medresesidir. Çeşitli zamanlarda onarılarak ayakta kalabilen yapı, 2001 yılında büyük bir restorasyon geçirerek çini atölyelerinin yer aldığı bir merkeze dönüştürülmüş ve İznik kent yaşamının önemli bir yapısı haline gelmiştir (Taylor, 2000:70).

Resim 6.14 İznik Yeşil Cami

Resim 6.15 İznik Nilüfer Hatun İmareti

İznik'te bulunan önemli yapılardan bir diğeri Yeşil Camii'dir. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa tarafından Mimar Hacı bin Musa'ya yaptırılan eser adını minaresindeki çinilerden almaktadır. Yeşil Cami, Osmanlı mimarisinin mimar adı bilinen en erken tarihli yapısıdır (Resim 6.14). Dikdörtgen tabanlı bir alana oturan yapının, yanları açık üç gözlü son cemaat yerinin ortadaki birimi dilimli kubbe, iki yandaki birimleri aynalı tonoz örtülüdür. Dikdörtgen tabanlı harim mekânının, güneyinde kare tabanlı üçgen kuşak geçişli büyük kubbeyle örtülü ana birim, kuzeyinde ana birime iki sütunlarla taşınan üç kemerle açılan, ortadaki dilimli kubbe, iki yanındakilerin aynalı tonoz örtülü olduğu üç birim

bulunmaktadır. Yeşil Cami'nin taş mihrabındaki işçilik dikkat çekicidir. Bu dönemde ayrıca Mahmut Çelebi Camii ve çeşitli türbe yapıları inşa edilmiştir (Eyice, 1988:100). I. Murad'ın 1388-1389 yıllarında annesi Nilüfer Hatun için yaptırdığı ters T planlı Nilüfer Hatun İmareti'nin önünde ortadaki kubbe, iki yandakilerin aynalı tonoz örtülü olduğu beş gözlü revak bulunmaktadır. Bu revaktan geçilerek yapının aydınlatma fenerli büyük bir kubbe ile örtülü kapalı avlusuna geçilmektedir. Ortadaki kapalı avluya doğusundan bir kemerle açılan eyvan, yapının mescit bölümüdür. Günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan Nilüfer Hatun İmareti'nin cephelerinde taş ve tuğla süslemeler yer almaktadır (Resim 6.15).

✓ Osmanlılarda yoksul kimselerin doyurulması ve barınması amacıyla kullanılan hayır yapılarına imaret denilmiştir.

I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi tarafından 14. yüzyıl sonlarında İznik'te inşa ettirilen zaviye ve türbe günümüzde oldukça iyi durumdadır. Tabhaneli bir cami olan yapının önünde aynalı tonozlarla örtülü beş açıklıklı revaklı bir giriş yer almaktadır. Yapının iki yan kanadı aynalı tonoz bunların arasındaki orta bölüm ile mescit olarak kullanılan dışa taşkın kısım üçgen kuşak geçişli kubbe ile örtülüdür. Yapı bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla almaşık teknikte inşa edilmiştir. Yakınındaki Osmanlı mimarisinin açık türbe formunda inşa edilen erken örneklerinden biri olarak taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edilen dört payeye oturan sivri kemerle taşınan kubbe örtülü, kare tabanlı baldaken türbe, Yakup Çelebi (öl.1389) Bursa'daki

babasının türbesine defnedildiğinden makam türbesi olarak kalmıştır.

16. yüzyılda çini üretiminin başlaması ile yeniden canlanan kent, Klasik Osmanlı döneminde İstanbul başta olmak üzere pek çok önemli yapı için birinci kalite çini ve seramiğin üretildiği en önemli çini merkezi haline gelmiştir. 17. yüzyılda, Evliya Çelebi'nin anlatımına göre İznik'te Mimar Sinan tarafından yapılan Rüstem Paşa Kervansarayı ve 600 kadar dükkân bulunmaktadır. 18. yüzyılın başlarında giderek azalan çini üretimi, son kalan ustaların İstanbul'daki Tekfur Sarayı Çini Atölyelerine götürülmesi ile tamamen sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en kaliteli çinilerinin üretildiği İznik'te Ara Altun ve Oktay Aslanapa tarafından yürütülen kazılarda özellikle sur içinde çok sayıda kubbeli pişirme ocakları olan fırın kalıntıları tespit edilmiştir. Bu kazılarda bulunan örnekler günümüzde Nilüfer Hatun İmaret'i'nde sergilenmektedir.

Öğrenme Çıktısı

3 İznik'in tarihi ve mimari eserlerini sıralayabilme

Araştır 3

İznik'teki Bizans dönemi yapılarının Osmanlı döneminde nasıl kullanılmaya devam edildiğini inceleyin.

İlişkilendir

Osmanlı dönemi İznik dini yapıları ile Bursa dini yapılarını plan ve süsleme özellikleri açısından karşılaştırarak tartışın.

Anlat/Paylaş

İznik'in tarihi yapılarını kullanım amaçlarına göre sınıflandırın.

MUDURNU TARİHİ AHİ KENTİ

Bolu il merkezine 52 km uzaklıkta bulunan Mudurnu ilçesi, son derece korunaklı iki vadi arasında gelişmiştir. İlçenin kuzeyinde Düzce, kuzeybatısında Hendek, kuzeydoğusunda Bolu kent merkezi ve güneyinde Nallıhan bulunmaktadır. Mudurnu, günümüzde Beş Kavak, Sanayi, Dere, Aşağı Mahalle, Kazan, Seyrancı, Çarşı, Büyük Cami, Havlu, Kaya, Hastane, Musalla, Hızırfağı Mahalleleri olmak üzere 13 mahalleden oluşmaktadır.

Eski çağlardan itibaren yerleşim görülen Mudurnu, Bursa, Bolu ve İzmit arasında bulunan bölgede yer almaktadır. Bölgeye önce Frigler ardından Lidyalılar hâkim olmuş, Pers hâkimiyetinin ardından MÖ 333 de Anadolu'ya gelen Büyük İskender, Mudurnu yakınındaki Sarot Kaplıcalarında konaklamıştır. Bizans döneminde Hristiyanlığın serbest bırakılması ile günümüzde Mudurnu ilçe merkezini oluşturan alanda yer alan İlk Çağ kenti Modrene Piskoposluk merkezi olmuştur. Selçuklu akınlarının ardından ilk Türk yerleşimlerinin kurulduğu Sakarya, Eskişehir, Mudurnu, Bolu ve İznik civarı 1078'de Selçuklu Sultanı

Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Haçlı Seferlerinden güçlü bir biçimde etkilenen Eskişehir, Sarıcakaya ve Nallıhan'dan yerleşmek için göçen Türklerle nüfusu artan Mudurnu giderek büyümüştür. Ertuğrul Gazi'nin, Söğüt civarına yerleştiği sıralarda Samsa Çavuş, önce İnegöl civarına ardından Osmanlı Devleti'nin çekirdeğini oluşturan bölge içinde önemli bir konumda bulunan Mudurnu'ya yerleşmiş, buradaki tekfurluğun 1307 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Samsa Çavuş uç beyi tayin edilmiştir. İbni Batuta, 1333 tarihinde ziyaret ettiği Mudurnu'yu Ahi Tekkeleri etrafında örgütlenmiş, canlı bir Türk kenti olarak tasvir etmektedir (Erkut, 1987:43).

Arapça "kardeşim" anlamına gelen "ahi" kelimesi, Türkçede "yiğit, eli açık ve konuksever" anlamında kullanılmıştır. Ahilik, Türk esnafının hayat anlayışına ve dünya görüşüne uygun bir meslek örgütlenmesidir. Bu örgütlenmenin üyelerine verilen bir ad olarak kullanılan Ahi, çoğul olarak Ahiler anlamında Farsça ekle "Ahiyan" şeklinde kullanılmıştır. Ahiliğin kaynağı Fütüvvet'tir, ancak bir sanat ya da meslek sahibi olmayanlar Ahi olamazlar. Ekonomik canlılıkla bağlantılı olarak ahilerin şehirlerde toplandığı Ahilik kurumu yardımseverlik, sözünde durmak, doğruluk, eli açıklık, güven vermek ve bağışlamak gibi ahlaki temellere dayandırılan ve yalnız Türkler arasında varlığını sürdürmüş bir kuruluştur (Altınsapan, 2003:16). 13-15. yüzyıllar arasında siyasette önemli rol oynayan ahiler, Bektaşilik, Mevlevilik, Halvetilik ve Rıfai tarikatları ile de ilişkilidirler. Ahi Evran önderliğinde önce Anadolu ve Balkanlara daha sonra Orta Asya ve Kafkaslara yayılan Ahilik, özellikle Osmanlı Devleti'nin kurulması sürecinde güçlü bir esnaf teşkilatı olmanın ötesinde askeri bir güç olarak da etkili olmuştur. Ahi lideri Şeyh Edebalı'nın, Osmanlı'nın kuruluşunda önemli rolü bulunmaktadır (Köksal, 2006: 46). Ahilik, tüm Müslümanları birleştiren bir kuvvet olduğu için, pirleri büyük peygamberler, dört halife, dört mezhep imamı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Şems-i Tebrîzî, Ferîdüddin Attâr ve Şehâbeddin Sühreverdî olarak kabul edilmektedir (Altınsapan, 2003:18). Mudurnu günümüzde Ahilik kültürünün yaşatıldığı kentlerden biridir. Mudurnu'da cuma günleri Orta Çarşı'da namazdan önce esnaf duası yapılmakta ve ihtiyacı olanlar için "orta parası" toplanmaktadır. Ayrıca Ekim ayının ilk haftasında "Ahilik Kültürü Haftası" düzenlenerek vefa ve teslimiyet sembolü olarak, Ahilikte en

önemli gelenek olan şed kuşatma töreni yapılmaktadır. Mesleki eğitimin son derece önemli olduğu Ahilikte ilk eğitim yamaklıktır ve iki yıl okuma yazma ve ilim öğrenmekle geçer. Çıraklık 1001 gün sürer ve usta ile bağ kurularak sanat eğitimine başlanır. Üç yıllık kalfa eğitimi dükkânlarda uygulamalı olarak yapılmış, ustalık eğitimi esnafın ileri gelenleri ve kadılar tarafından devam ettirilmiştir. Ahilikte bireyin eğitilmesi toplumsal eğitimin ilk adımı olarak görülmektedir. Ahi Baba tarafından kurulan ve kentin ileri gelenlerinin kullandığı za- viye adı verilen Ahi Evleri konaklama ve güvenlik gibi konularda güçlü bir merkez olarak gelişmiş, zamanla kentlerdeki daha anıtsal yapılar olarak imaretlere dönüşmüşlerdir (Altınsapan, 2003:22).

✓ Sözlük anlamı gençlik, kahramanlık, cömertlik olan fütüvvet kelimesi, İslam düşüncesinde erken dönemlerden itibaren dini konularda bu kavramlara sahip çıkan ve bunlara göre yaşayan, ahlaki olarak güçlü ve inancı tam kişiler anlamında kullanılmıştır.

✓ Selçuklu döneminde 13. yüzyılda yaşayan Denizli'de bahçıvanlık, Kayseri'de debbağlık (deri tabaklama) yapan ve büyük bir deri imalathanesi açan, Anadolu'ya özgü bir esnaf teşkilatı olan Ahiliğin kurucusu Ahi Evran, Kırşehir'de adına bir cami ve türbe bulunan Türkmen piri, esnaf ve sanatkâr lideridir.

Erken Osmanlı döneminde Orhan Bey'in İznik'i almasından sonra Göynük, Taraklı ve Mudurnu Süleyman Paşa'nın idaresine bırakılmıştır. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Yıldırım Beyazid'in ölümünün ardından başlayan taht kavgalarının yaşandığı Fetret devrinde Mudurnu ve etrafı şehzadeler tarafından sığınılacak bir yer olarak görülmüştür. Mehmet Çelebi, Mudurnu'daki yaylalarda Timur'un ordusundan gizlenmiş, Emir Süleyman, Mudurnu civarında konaklamıştır. II. Murat döneminde isyan eden Şehzade Mustafa, İsfendiyar Beyi ile birleşip Mudurnu civarına gelmiştir. 1650 yılında Mudurnu'ya gelen Evliya Çelebi'ye göre subaşı ve kethüdası olan 150 akçalık bir kaza olan Mudurnu'da, 3000 konut, 17 mahalle, Yıldırım Camii ve Medresesi, bir darülhadis, 13 çocuk mektebi, üç han ve hamam, 1100 iğneci

tezgâhı ve dolabı bulunmaktadır (Resim 6,16-17). 19. yüzyıl sonunda Bolu mutasarrıflığına bağlı bir kaza merkezi olan Mudurnu, Kurtuluş Savaşı sürecinde Bolu ve civarında görülen bölücü gruplara karşı güçlölce karşı koymuş, 20 Mayıs 1920 tarihinde bölge asilerden temizlenmiştir (Babalı, 2007:12).

Mimari

Mudurnu, Osmanlı dönemi ile birlikte kaleiçi yerleşiminden çıkmış, iki vadinin yamaçlarına yerleşerek genişlemiştir. Çarşı bölgesi olarak bilinen kısım birbirine paralel iki ana yol ve bu yollarla kesişen yokuş sokaklardan oluşmaktadır. Çarşıda çoğunlukla karşılıklı, iki katlı dikdörtgen tabanlı dükkânlar, bunların arkalarında ise atölyeler ve depolar yer alır. Mudurnu'nun merkezi olan çarşıda günümüzde geleneksel bakır, demir işçiliği yapan dükkânların yanı sıra çeşitli hediyelik eşya satan dükkânlar bulunmaktadır.

Resim 6.16 Mudurnu Yıldırım Camii

Kentin en anıtsal Osmanlı yapısı, I. Murat Hüdavendigâr döneminde Yıldırım Bayezid'in şehzadeliliği sırasında bir çift hamam ve medreseyle birlikte 1382 tarihinde inşa ettirdiği Yıldırım Camii'dir. Ortada-kinin daha küçük ölçekli olduğu her biri kubbe örtülü üç bölümlü son cemaat yeri bulunan Yıldırım Camii, kare tabanlı tromp geçişli kubbe örtülüdür. Kaba yonu taştan inşa edilen yapının son cemaat yerinde moloz taş kullanılmıştır. Kurşun kaplamalı kubbesinin oldukça yüksek tutulmuş sekizgen prizma biçimli kasnağının cepheleri, üstte iki sıra tuğladan testere dişiyle nihayetlenmektedir. Yıldırım Camii'nden önce mimar Ömer bin İbrahim'in inşa ettiği Yıldırım Hamamı'nın büyük bir kubbe ile örtülü ılıklik bölümü bulunmaktadır. Süslemeleri erkekler kısmında yoğunlaşmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman Camii (Yeni Cami) Mudurnu'yu ortadan kesen çayın batısında yer almaktadır. Yapının 16. yüzyılda inşa edildiği düşünölse de bunu doğrulayan bir kitabesi bulunmamaktadır. Ahşap direklerin taşıdığı son cemaat yeri bulunan dikdörtgen tabanlı cami, ahşap kirişlerin taşıdığı kırma çatı ile örtülüdür. Tek minaresi bulunan yapının beden duvarları moloz taş örgülüdür. Caminin cephelerinde alttakilerin dikdörtgen, üsttekilerin sivri kemer biçimli olduğu altlı üstlü pencereler yer almaktadır. Yapının son derece yalın süslemeleri bulunmaktadır. Kentin doğusunda Hisarlı Tepesi'nde yer alan giderek daralan üç bölümden oluşan ahşap kaplı ve kırma çatılı Saat Kulesi'nin özgün hali ve inşa tarihi bilinmemektedir.

Resim 6.17 Mudurnu Yıldırım Hamamı

Kentsel SİT alanı ilan edilen Mudurnu, eski Türk evleri bakımından zengindir (Resim 6.18). Mimari özellikleri açısından Göynük evleri ile benzerlik gösteren, ilçenin tarih ve kültürünü yansıtan evlerinden 162'si Kültür Bakanlığı ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararıyla koruma altına alınmıştır. Mudurnu'nun ticaret açısından önemli bir kent olduğu geleneksel konutların oldukça süslü ve anıtsal inşa edilmesinden de anlaşılmaktadır.

Bu yapılardan Armutçular Konağı üç katlıdır, alt katı yığma taş, üst katları ahşap malzemeyle inşa edilmiştir. 1860 tarihli yapının pencere ve kapılarıyla ön cephe balkonlarında ve eşsiz alınlığında özenli bir ahşap işçiliği bulunmaktadır. Konak 2006 yılında Turizm Bakanlığı tarafından restore edilerek ziyarete açılmıştır. Kentte 19. yüzyılın başına ve ortasına tarihlendirilen, ait oldukları ailelerin adları ile anılan diğer konaklar şunlardır; Haytalar Konağı, Hacı Abdullahlar Konağı, Keyvanlar Konağı, Fuat Beyler Konağı, Hacı Şakirler Konağı, Yarışkaşı Konağı, Karataş Konağı ve Tekkeliler Konağı. Çoğunlukla iki ya da üç katlı olan bu yapıların kare tabanlı **cihannümal** geniş sofaları, büyük odaları bulunur. Odalarda yüklük ya da gusülhane olarak kullanılan geleneksel dolaplar çoğunlukla çıralı çamdan karkaslı ve ahşap kaplamalıdır.

✓ Çoğunlukla sivil mimaride, yapının en yüksek yerinde geniş bir seyirlik alana hâkim odalara cihannüma denilmiştir.

Resim 6.18 Mudurnu Evleri

Geleneksel Mudurnu evlerinin manzaraya hâkimiyeti, üzerlerinde bulundukları yamaçların eğimine göre değişmektedir. Çoğunlukla kapalı sofalı olarak bitişik ya da ayrıık düzende inşa edilen evlerin bahçe katları hizmet ve üretim amaçlı kullanılırken, orta katları gündelik yaşama, “esas kat” ise evli çocuklara ve konuklara ayrılmıştır. Evler, iç sofa çıkmalı veya çıkmasız, balkonlu veya balkonsuz olabilmektedir. Bazı evlerdeki çıkmaların üzeri balkona dönüştürülmüştür. Genellikle sofalar, konukların ağırlandığı “yazlık oda” manzaraya ve sokağa, “kışlık oda” ise arkaya yamaç tarafına bakmaktadır. Evlerin ahşap tavanlarında çoğunlukla geometrik tasarlanmış basit tavan göbekleri bulunur (Babalı, 2007:68).

Öğrenme Çıktısı

4 Mudurnu'nun tarihi eserlerini ve Ahiliğin özelliklerini tanımlayabilme

Araştır 4

Ahilik kültürünün kentlerin gelişimini nasıl etkilediğini araştırın.

İlişkilendir

Mudurnu geleneksel konutlarını Safranbolu örnekleri karşılaştırarak tartışın.

Anlat/Paylaş

Mudurnu geleneksel konutlarının özelliklerini sıralayın.

ODUNPAZARI TARİHİ KENT MERKEZİ

Eskişehir İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Kuzeyinde Bolu, doğusunda Ankara, güneyinde Konya ve Afyonkarahisar, batısında Kütahya ve Bilecik illeri bulunmaktadır. İç Anadolu, Ege ve Marmara bölgeleri arasında karayolu ve demir yolu ulaşımında önemli bir kavşakta yer almaktadır. Şehir merkezini iki büyük ilçe olan Tepebaşı ve Odunpazarı oluşturmaktadır. Bu ilçeleri şehrin merkezinden geçen Porsuk çayı ayırmaktadır.

Antikçağ'da Dorylaion (Dorylaeum) olarak adlandırılan Frig ve Roma dönemlerinde önemli bir yerleşim olan kentin kuruluş merkezinin Şarhöyük, Karacaşehir ve günümüzdeki Odunpazarı olarak anılan bölge olabileceğine dair çeşitli görüşler vardır (Albek, 1991:80).

Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Kılıç Arslan'ın 1097 yılında Haçlılarla yaptığı Dorylaeum Savaşı sırasında, ordugâhını kurduğu günümüzdeki Odunpazarı bölgesi, Türkler tarafından “Sultan Höyüğü” olarak anılmaya başlamıştır. 12. yüzyıldan itibaren bu ad Sultanönü olarak söylenegelmiştir. 1176'da Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u yenmesinden sonra kentin güneyindeki bu alanda yeni bir yerleşim kurulmuştur. Arap kaynaklarında Duriliye-Drusilya olarak geçen Türk yerleşiminin çekirde-

ğini günümüzde Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi olarak adlandırılan bölge oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde oldukça önemli bir yere sahip olan bu bölge, 19. yüzyıldan itibaren kente gelen seyyahlar tarafından Yukarı Mahalle olarak da adlandırılmıştır. Ramsay'e göre Dorylaion harabelerinden dolayı kentin adı daha sonraları Eskişehir olarak değişmiştir (Özüdoğru, Ertuğrul, Manaz, 2005:2). Ancak bu ad sadece sıcak sular ve çarşının olduğu merkez için kullanılmıştır. Yukarı mahalleye ise günümüzde Yediler Parkı olan yerde kurulan, yakacak odun alışverişi yapılan pazardan dolayı Odunpazarı adı verilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Eskişehir'i 17 mahallesi olan mamur ve zengin bir kent olarak anlatmıştır. Fransız seyyah Paul Lucas'ın yazdıklarına göre 18. yüzyılda Türklerin evleri dağın yamacında, çarşı ise şehrin aşağısındaki düz kısımda bulunmaktadır. 18. yüzyılda Osmanlı'nın Rumeli'deki toprak kayıplarından dolayı oluşan göçlerle tarımsal potansiyeli olan Eskişehir'de bir canlanma yaşanmıştır. Aynı dönemde *Lületaş* adı verilen Eskişehir'e özgü maden yurtdışına pazarlanmaya başlanmıştır. Charles Texier bu dönemde çok bakımlı olmayan şehrin, kaplıcaları ile meşhur olduğundan bahsetmektedir. 93 Harbi olarak adlandırılan 1877 Osmanlı Rusya Savaşı'ndan sonra gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle kentin nüfusu artmıştır. 1894 yılında işlet-

meye açılan Berlin-Bağdat demiryolunun kentten geçmesiyle 19. yüzyıl sonunda önemli kavşaklarından biri haline gelerek ticareti gelişen ve büyüyen kent, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Hüdavendigâr Vilayeti'nin (Bursa) Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi statüsündedir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de Mondros Antlaşması'nı imzalamasından sonra 20 Temmuz 1921'de Yunan işgaline uğramıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Batı Cephesi'nin önemli üstlerinden biri olan Eskişehir, 2 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtulmuş, Cumhuriyetin ilanının ardından 1925'de vilayet merkezi olmuştur.

✓ En kaliteliyerinin Eskişehir'de çıkarıldığı, çoğunlukla pipo, takı ve biblo yapımında kullanılan ve kentin sembollerinden olan lületaş, beyaz renkli yanmaz ve sudan hafif olan bir kayaç türüdür.

Mimari

Günümüzde geleneksel Osmanlı konutlarının yoğun olarak bulunduğu Odunpazarı bölgesi bir kültür ve turizm merkezine dönüşmüştür. Odunpazarı tarihi yerleşiminin alt sınırında 1267 tarihinde Selçuklu döneminde inşa edilen, ancak geçirdiği onarım ve yenileme çalışmalarıyla özgünlüğünü tamamen yitiren Alaeddin Camii bulunmaktadır. Özgünlüğünü yitiren yapı tarihi sit alanı içinde değildir. Bölgenin üst sınırını güneyde bulunan Çatakbayırı denilen mezarlık, doğuda Cunudiye Mahallesi ve batıda Alanönü Mahallesi belirler. Bir yamaca yaslanmış olarak kurulan Odunpazarı tarihi bölgesinin merkezini Çoban Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Kurşunlu Külliyesi oluşturmaktadır (Resim 6.19). Sultan I. Selim (Yavuz) zamanında yaşamış olan, adını Çaldıran savaşında duyuran Çoban Mustafa Paşa vezir ve beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Gebze'de adını taşıyan külliye defnedilen Mustafa Paşa'nın Gazi ve Melek lakaplarının da olduğu bilinmektedir. Eskişehir'de yaptırdığı külliye, camisinin kurşun kaplı kubbesi nedeniyle Kurşunlu Külliyesi olarak tanınmıştır. Yapı topluluğunun merkezinde beş gözlü son cemaat yeri bulunan kare tabanlı, kubbe örtülü cami yer almaktadır. Kitabesine göre 1525 yılında tamamlanan yapının mimarı Acem Ali'dir. Asıl adı Alaeddin Ali Bey olan mimar 1519-1537 yılları arasında Mimar Sinan'dan hemen önce mimarbaşılık yapmıştır. Caminin önünde bir şadırvan, yan

tarafında bir zaviye (tekke), zaviyenin arkasında medrese, iki Mevlevi şeyhi türbesi ve batısında iki kervansaray yer almaktadır. Kervansaray ve aşhane olarak kullanılan mekânların külliye Mimar Sinan tarafından eklendiği düşünülmektedir (Uçkan, Y.-Uçkan E. 2002:22). Günümüzde medrese yapısı, el sanatları müzesi olarak kullanılmaktadır. Külliye kervansaraylardan biri fırınların bulunduğu sıcak cam yapım merkezi olarak kullanılmakta, diğerinde küçük cam eserlerin satışı yapılmaktadır.

Kurşunlu Külliyesi'nde, kervansarayların arasında yer alan girişin karşısında Şeyh Şahabettin Türbesi bulunmaktadır. Mevlevi Şeyhi Şahabettin Sühreverdi ve oğlu Şeyh Muhiddin'in sandukasının bulunduğu türbe, Salı Tekkesi olarak da bilinmektedir. Günümüzde üzeri sıvalı ve boyalı olan, kerpiçten inşa edilmiş dikdörtgen tabanlı türbe, demir profillerden oluşan bir kubbeyle örtülüdür. Bu bölgede bulunan Orta Mescid, Ala Mescidi ve Salı Mescidi etrafında oluşan mahalle yerleşimlerinin Selçuklulara kadar indiği bilinmektedir. Sivrioğlu Camii, Tiryaki Hasan Paşa Camii, Akoğlan Camii kentsel sit alanı içinde yer alan dini yapılardan bazılarıdır. Uzun zaman sadece konut alanı olarak kullanılan Odunpazarı bölgesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında kentin demiryoluna doğru gelişmesi sayesinde günümüze kadar özgünlüğünü koruyarak gelebilmiştir.

Odunpazarı bölgesinin alt sınırında Erken Cumhuriyet döneminin belirleyici mimarlık anlayışı olan ve 1908-1930 yılları arasını kapsayan dönemde Birinci Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilmiş binalar bulunmaktadır. Hükümet Konağı olarak inşa edilmeye başlanan ancak ihtiyaç üzerine eğitim yapısına dönüştürülen Atatürk Lisesi bu yapıların en anıtsal olanıdır. Mal Hatun Mektebi olarak inşa edilen ve kısa bir süre Etnografya Müzesi olarak kullanılan yapı ile Turan Numune Mektebi olarak inşa edilen günümüzde Anadolu Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Müzesi'ne dönüştürülen yapılar diğer önemli mimarlık örnekleridir (Kedik, 2002:70).

Tarihi Odunpazarı bölgesi 1986 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından Kentsel Sit olarak kabul edilerek koruma altına alınmıştır. Odunpazarı Belediyesi'nin "Odunpazarı Evleri'ni Yaşatma Projesi" bölgenin tanıtılmasına büyük katkı sağlamıştır. 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine giren Odunpazarı geleneksel Osmanlı evlerinden 300'ünün, iki han ve 15 çeşme yapısının restorasyonu yapılarak bölge iç ve dış turizm için cazip hale getirilmiştir.

Resim 6.19 Odunpazarı, Kurşunlu Külliyesi

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecek yer/odunpazarı-kentsel-sit-alanı>

Odunpazarı bölgesinde geleneksel konutların yoğun olduğu mahalleler genel olarak Anadolu-Türk kenti dokusunu yansıtmaktadır (Bölüm Görseli). Arazinin şekline göre biçimlenmiş kıvrımlı yollar, dar çıkmaz sokaklarla sonlanmaktadır. Ev, Türk toplumunda dışa kapalı bir aile yapısına karşılık gelmektedir. Evlerde kadının yaşam alanı olan bahçeler sokaktan algılanamazlar. Bölgede yaşam, bitişik ya da ayrık düzenli cumbalı evleri ile burada yaşayan ailelerin gelenekleri korunarak, kesintisiz günümüze kadar gelebilmiştir. Odunpazarı konutları genelde iki tipte inşa edilmişlerdir (Resim 6.20-21). İlk tipteki konutların girişleri sokaktan, bahçeleri arkadandır. İkinci tipteki konutlarda bahçeler önde, konutlar bahçe içinde olacak şekilde bir, iki veya üç katlıdır. Çoğunlukla bağdadi teknikte inşa edilen bu evlerin ana inşaat malzemesi moloz taş, kerpiç ve ahşaptır. Çok katlı konutlarda zemin kat, mutfak, depo gibi servis hizmetlerine ayrılmış olarak yaşam üst katta sürmektedir.

Resim 6.20 Odunpazarı Evleri

Resim 6.21 Odunpazarı Evleri

Konutlar genelde bir sofa ve etrafındaki odalardan oluşmaktadır. Evlerin planları bu sofalara göre sınıflandırılır. İç ve dış sofa olarak iki ana başlıkta toplanan bu ortak kullanıma ait mekânların etrafında kare ya da dikdörtgen tabanlı odalar yer almaktadır. Evlerin süslemeleri ahşap merdivenleri, tavan ve dolaplarında yoğunlaşmıştır. Konutların ön cephelerinde yer alan daha büyük ve özenli tutulan iki tarafa pencereyi köşe odaları evin önemli mekânlarını oluştururlar. Tuvaletler evin içinde ya da çoğunlukla bahçededir. Evlerde banyonun az bulunmasının nedeni Eskişehir'de günümüzde de devam eden hamam kültürüdür. Özellikle *Hamam Yolu* olarak adlandırılan bölgedeki doğal ve şifalı sıcak sular, temizlik ve sağlık amaçlı olarak tarih boyunca kesintisiz kullanılmıştır ve kullanılmaktadır.

Odunpazarı'ndaki bazı evlerin geç dönem özelliği olarak duvarlarında ve duvarlarının üst bölümlerinde resimler ve süslemeler bulunmaktadır. Günümüzde Eskişehir Kurtuluş Müzesi olarak kullanılan 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Mestanoğlu Halil Evi'nin duvarlarında yer alan resimler bunların en güzel örneklerindendir. Giriş cephesi sokağa bakan ev, yarım bodrum üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bahçesi, arkasında olan iç sofalı evlerin ilgi çekici örneklerinden biri olan yapının üst katında iki yan çıkmanın arasında dilimlerle süslenmiş bir alınlık bulunur. Alt kat sofasının solundaki odada karşılıklı duvarların tavan eteklerinden birinde, sahilde gelecek gemiyi bekleyen iki genç kız, diğerinde sandalda oturan genç kız resimleri yer almaktadır. Batılı anlayışta çalışılmış bu resimlerin yapıda çok sayıda örneği bulunmaktadır. Küçük çalışılmış bu resimlerde bitkisel tasarımlı madalyonlar içinde deniz kenarında bulunan kasırlar, köşkler ve çeşitli su kuşları tasvir edilmiştir (Özüdoğru, 2000:290). Eskişehir evlerinin sadece duvar resimlerinde değil cephelerdeki alınlıklarda ve çeşmelerinde de Batılı etkiler taşıyan detaylar bulunmaktadır. Odunpazarı'nda maddi durumu iyi olan aileler, mahalle sakinlerinin de kullanabilmesi amacıyla yapı cephelerine bitişik ya da bağımsız olabilen çok sayıda çeşme yaptırmışlardır. Bazılarında kitabe, çini tabak, mermer oymalı süslemeler bulunur.

Resim 6.22 Atlıhan (El Sanatları Çarşısı)

Kaynak: Z. Ertuğrul Arşivi

Resim 6.23 Odunpazarı Modern Müze (OMM)

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi tarafından, Odunpazarı tarihi kent merkezinde, meydana bakan ve ana yoldan görünen bölgede kültür merkezi projesi kapsamında aslına uygun olarak betonarme karkas evler inşa edilmiştir. Böylece güvenli şekilde farklı amaçlarla kullanılması sağlanan evlerle bölgenin sadece tarihi değil, aynı zamanda sanat ve kültür merkezi olarak gelişmesinin önü açılmıştır. Burada 2007 yılından günümüze kadar açılan pek çok müze açılmıştır. Bunlardan bazılarını Eskişehir Çağdaş Cam Sanatları Müzesi, Kent Belleği Müzesi, Yılmaz Büyükerşen Balmumu Müzesi, Kurtuluş Müzesi, Göç Müzesi, Osman Yaşar Tanacan Fotoğraf Müzesi, Tayfun Talipoğlu Daktilo Müzesi, Ataol Behramoğlu Kütüphanesi, İmren Erşen Oya Müzesi (Sivrioğlu Konağı), Hamam Müzesi, Karikatür Müzesi oluşturmaktadır. Ayrıca bu bölgede beslenme ve barınma hizmetleri veren özel teşebbüslerin işletmeye açtığı evler de bulunmaktadır. Özel teşebbüsün restore ederek canlandırdığı Eldem Sanat Evi, Abacı Konak Otel, Yeşil Efendi Konağı bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Yerel yönetimler, üniversiteler ve özel sektörün iş birliği ile bir turizm merkezine dönüştürülen Odunpazarı'nda bulunan Eskişehir'in geleneksel el sanatları örneklerinin görülebileceği tarihi Atlıhan,

2006 yılında Odunpazarı Belediyesi tarafından El Sanatları Çarşısı olarak hizmete açılmıştır (Resim 6.23). Açık avlulu iki katlı bir han olan yapının içinde ağırlıklı olarak lületaşı ve cam eserlerin üretimi ve satışı yapılmaktadır.

Odunpazarı Tarihi Sit Alanında işletmeye açılan ve kısa sürede ilgi çekici bir marka haline dönüşen Odunpazarı Modern Müze (OMM) görülmeye değer çağdaş bir yapıdır (Resim 6.24). Eskişehir Büyükşehir Belediyesi ve İş adamı Erol Tabanca'nın işbirliği ile kurulan müze için son derece özel bir yapı inşa edilmiştir. Odunpazarı'nı inceleyerek projeyi oluşturan Japon sanatçı Kengo Kuma, bölgenin adını yaşatacak binayı Yuki Ikeguchi ile birlikte tasarlamıştır. Çevre ile uyumlu, sürdürülebilir malzemeyle müzenin amacına uygun modern bir tasarım yaratılmıştır. Ağırlıklı olarak yatay ahşap hatılların arasında cam malzeme kullanılarak inşa edilen yapının farklı yüksekliklerde konumlandırılmış bölümlerin ortasında, modern bir yorumla yerleştirilmiş kırılmalı kubbe uyarlamasıyla yapının etkileyici biçimde ışıklandırılması sağlanmıştır. Yandaki geleneksel Türk evinin konaklama ve beslenme amaçlı olarak düzenlenerek projenin içine katılması ise yapının bölge ile uyumlanması çabasının güçlü bir göstergesidir.

Öğrenme Çıktısı

5 Odunpazarı tarihi kent merkezinde öne çıkan yapıları sıralayabilme

Araştır 5

Odunpazarı tarihi kent merkezindeki evlerin günümüzdeki kullanımlarını araştırın.

İlişkilendir

Odunpazarı tarihi kent merkezindeki evlerin günümüzdeki kullanım durumlarını Cumalıkızık evlerinin kullanımı ile karşılaştırarak tartışın.

Anlat/Paylaş

Odunpazarı tarihi kent merkezindeki müzeleri sıralayın.

GAZİANTEP YERALTI SU YAPILARI: LİVASLAR VE KASTELLER (13-16. YY)

Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kesişim noktasında yer alan Gaziantep ilinin kuzeyinde Osmaniye, Kahramanmaraş ve Adıyaman, batısında Kilis ve Hatay, doğusunda Şanlıurfa, güneyinde Suriye yer almaktadır. Kentin Şahinbey, Şehit Kamil, Oğuzeli, Nizip, İslahiye, Araban, Yavuzeli, Nurdağı ve Karkamış olmak üzere dokuz ilçesi bulunmaktadır.

Yerleşimin tarihi Alt Paleolitik (Yontma Taş) çağına kadar inen bugünkü Gaziantep'in 12 km kuzey-batısında Dülük köyü ile Karahöyük köyü arasında yer alan eski kent, Asur, Med ve Pers hâkimiyetinin ardından Büyük İskender'in yönetimine geçmiş, Helenistik Roma ve Bizans dönemlerinin ardından 636 tarihinde Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar tarafından fethedilmiştir. Arapların Ayntab olarak adlandırdıkları bu kenti, Haçlı dönemi tarihçilerinden Urfalı Matthaëos'un eserinde Antaph adıyla geçmektedir (Umar, 1993:77). Arap akımları ile birlikte bölgede pek çok yerin adı değişmiş, Bizans sınırlarına yakın yeni yerleşimler ve kaleler inşa edilmiştir. Ayntab adının kökeni hakkında bazı rivayetler ve görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre kaynak anlamındaki Ayın kelimesiyle parlak anlamındaki Tab kelimesinden türetilen Ayıntab ismi zamanla Antep'e dönüşmüştür.

Antep Kalesi'nin bulunduğu höyük ise MÖ 5600 ile MÖ 10. yüzyıl arasında uzun zaman iskân görmüştür. 1084'de Türkiye Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Süleyman Şah'ın fethettiği Antep Kalesi'nin bir efsane dayanan o dönemdeki adı yüzük kalesi anlamına gelen Kala-ı Füsus'dur (Resim 6.25). Selçukluların ardından Dulkadiroğlu ve Memlûklülerin eline geçen Antep Kalesi, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir (Akpolat, 2010:18). Kent, 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş, 5 Kasım 1919'da Fransız işgaline terk edilmiştir. Antep halkı, Milli Mücadele sırasında 1 Nisan 1920-7 Şubat 1921 tarihleri arasında 6317 şehit vererek işgallere karşı büyük kahramanlık göstererek direnmiştir. Milli Mücadele sürerken Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 6 Şubat 1921'de Antep'e Gazi unvanı verilmiştir (Uğurlu, 2014: 307-315).

Resim 6.24 Gaziantep Kalesi

15. yüzyılda yapılan Alaüdevle, Ali en-Nacar, Ömeriye ve Eyuboğlu Camileri ve mes-citler kentin bu dönemde kalenin eteklerinde yer alan bir çekirdek ve birbirinden uzak, düzenli olmayan mahallelerden oluştuğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde kent bir yandan Bostancı ve Boyacı Camileri gibi yapılarla büyüyüp yenilenirken diğer yandan da ticaret ve el sanatları alanında gelişerek önem kazanmıştır. Evliya Çelebi 17. yüzyılda kentin Maraş Eyaleti'nin bir sancağı olduğunu belirtmekte ve 32 mahalle, 8067

Resim 6.25 Gaziantep Evleri

toprak örtülü ev ve 140 mihrabı ile ne kadar büyük olduğunu anlatmaktadır (Akpolat, 2010:20). Ticaret yolları üzerinde önemli bir kavşakta yer alan Antep kentinin ana ticaret eksenini 18. yüzyılda kaleden güney ve güneydoğuya uzanan yol üzerinde inşa edilen han ve bedestenle belirlenmiştir. 19. yüzyılda kent, Halep Vilayeti'ne bağlanmış bir kazadır. Osmanlıların ordusunun 1839'da Nizip'te Mısır eyalet valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna yenilmesiyle kısa süre Mısır yönetiminde kalan Antep, bu dönemde Halep istikametinde gelişmiş, kentte Amerikan Lisesi ve Hastanesi açılmıştır. Belediye Hanı, Mecidiye Hanı, Kemikli Bedesten, Tuz Hanı Millet Hanı, Kürkçü Hanı ve Kadir Paşa Bedesteni bu dönemin önemli ticaret yapılarıdır (Akpolat, 2010:21).

Yeraltı Su Yapıları: Livas ve Kasteller

Tarihi yapıları gastronomi ve el sanatları ile çok zengin bir kültüre sahip olan Gaziantep'in kendine özgü yer altı su tünelleri olan livaslar ve yer altı mekânları olan kasteller 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır. Yapılan çeşitli bilimsel araştırmalarla detaylı olarak çalışılan ve haritaları çıkartılan su yapıları, kentin nasıl zengin bir su kültürünün olduğu, bu zenginliğin sağlıklı ve düzenli olarak nasıl devam

ettirildiğini göstermektedir. Gerçekten de su yapıları çok eski tarihlerden beri insanlığın medeniyetlerini ve kültürlerini tanımak için önemlidirler.

Kentin yer altı su yapılarına dair ilk bilgileri veren Evliya Çelebi'nin, Gaziantep'te 70 kadar çeşme olduğunu ama onlara çok fazla ihtiyaç duyulmadığını, çünkü her evden su geçtiğini, bahçeli evlerde havuz ve şadırvanların olduğunu belirtmiş olması, kentin su ihtiyacının 17. yüzyılda evlerdeki çeşme ve kuyuları besleyen yer altı su kanalları ile sağlandığını açıkça göstermektedir (Akpolat, 2010:20).

Gaziantep'in tarihi yer altı su yapılarını kaynaktan kente su taşıyan yer altı su tünelleri ile suyun kullanıma açıldığı yer altı mekânları oluşturmaktadır. Yer altı su tünellerine halk ağzında livas adı verilmektedir (Resim 6.26). Dünya üzerinde farklı bölgelerde benzer örneklerini gördüğümüz bu sistemlere literatürde qanat denilmektedir. Dünyanın

pek çok farklı bölgesinde kullanılan yer altı su tünelleri qanat, kariz, ajlaf, khattara, fugura vb. pek çok farklı adlarla tanımlanmaktadır. Günümüzde giderek yok olan yer altı su tünellerinin bilimsel olarak çalışılması, 2012 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Çekül ve Obruk Mağara Araştırma Grubu'nun ortaklığı ile başlamıştır (Uçar, 2018:29).

Resim 6.26 Gaziantep Livas örneği

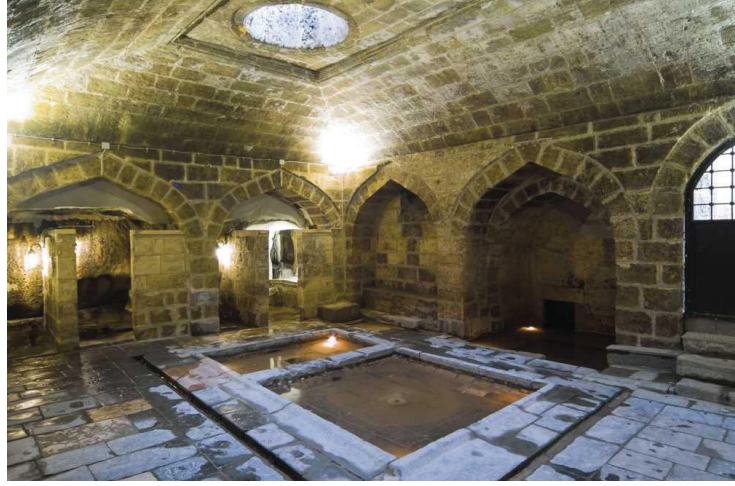
Kaynak: <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/gaziantepin-kastelleri-kitaplastirildi>

Gaziantep kentinin üzerinde bulunduğu yumuşak killi ve tebeşirli kireçtaşı zemin, kesilerek kullanılmaya ve şekillendirilmeye son derece uygundur. Bu kayaların insan emeği ile oyulmasıyla oluşturulan yer altı su tünelleriyle sadece suyun kente ulaştırılması değil, suyun kent içindeki dağıtımı da sağlanmaktadır. Kent geliştikçe yapılan yeni eklemelerle yer altı tünel sistemi büyütülmüştür. Sağlıklı kullanımı ancak iyi bir mühendislik bilgisi ile mümkün olan livasların bakım ve onarımında çalışanlara halk dilinde kanavatçı denilmektedir. Bu sayede livaslar, sabit akışı sürdürerek doğru eğimin verilebildiği, bakım ve onarımının düzenli olarak yapıldığı bir sistem olarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Livasların bir kısmı kaynaklardan suyu şehre taşımak, diğer kısmı yerleşim içinde suyun dağıtımı için kullanılmaktadır. Suyun kullanıma açıldığı yapıları yanı sıra suyun gücünden yararlanan ve livaslardan gelen suyla çalışan değirmenler de bulunmaktadır.

Tarihi yer altı su tünelleriyle kente su sağlayan yerleşim dışı kaynaklardan günümüzde de önemini koruyan Pancarlı su kaynağı, livas hatlarıyla Kadı Değirmeni ve Battal Höyük denilen yerlerden geçerek Gaziantep Lisesi'nin doğusundaki Eşek Kasteli'ne ulaşmaktadır. Bu hat Gaziantep Kalesi'nin alt kesimine ve civarına da dağılmaktadır. Kaynaklarda buradan ayrılan kolun, mızrak tutan bir atının geçebileceği genişlikte olduğu belirtilmektedir. Gaziantep'teki Pancarlı kaynağıyla ilişkili olan GASKİ kuyularının önünden doğuya doğru 840 metre devam eden hat, kentin ölçülen en uzun livasıdır. Burada livasların kaynak noktasının doğusunda livasın bacası görülebilmektedir. Su kanallarına hava aldırarak bacalarla gerektiğinde kanallara ulaşılabilir. Kentin bir diğer önemli yerleşim dışı kaynağını Dutluk Suyu kaynağı oluşturmaktadır. Gaziantep'in güneyindeki Dutluk bölgesinden çıkan bu su İhsan Bey (Esenbek) Camii'ne ulaştığı için bu adla da anılmaktadır. Camiye gelen su Şeyh Fethullah Hamamı ve cami çevresindeki 66 evin kuyusuna dağılmaktadır. Yerleşim içi su kaynaklarından en bilinenlerini Belediye Suyu, Osmaniye

Suyu, Pişirici Şeyh Camii Suyu, Gazhane Kuyusu, Kanalcı Suyu ve Çerkes Suyu oluşturmaktadır (Uçar, Okuducu ve Yamaç, 2018:59-72). Geleneksel Antep evlerinde livasların üzerine açılan kuyularla evin su ihtiyacı sağlandığı gibi soğuk hava depoları gibi kullanılmak suretiyle yaz aylarında bu kuyulara sarkıtılan erzakların bozulması önlenmiştir.

Livasların benzerleri farklı coğrafyalarda görülse de kasteller sadece Gaziantep'e özgü mekânlardır (Resim 6.27). Bunlar temiz su dağıtımına halkın kolayca erişmesini sağlayan, ana blok içine oyulmuş, merdivenlerle inilen yerlerdir. Kasteller, çoğunlukla bir ibadet mekânı ile ilişkilidir. Kastellerde, havuz, hela, yıkanma yerleri, abdest alma mekânları, çamaşır yıkama alanlarının yanı sıra mescitler de bulunabilmektedir. Şeyh Fethullah, Ahmet Çelebi, Kozluca Kastelleri ve İhsan Bey Mescidi ve Kasteli, Pişirici Mescidi ve Kasteli günümüze gelebilmiş örneklerdir. Bu örneklerden biri olan İmam Gazali Kasteli, İmam Gazali'nin burada yıkandığına inanıldığı için Hamam Gazel olarak anılmaktadır. Tamamen yer

Resim 6.27 Gaziantep Pişirici Kasteli

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekyer/kasteller>

altında yer alan sivri kemerli bir giriş kapısı olan kastelin içinde ibadet amaçlı kullanılan bir bölüm vardır. Kastele inen merdivenlerin solunda kayaya oyularak oluşturulmuş mekân, kadınların ibadeti için ayrılmıştır. Buranın yanından inen merdivenlerle havuzun bulunduğu ana bölüme ulaşmaktadır. İmam Gazali Kasteli 1970'li yıllarda suyu olmadığı için kapatılmıştır. Kaynaklarda adı geçen ancak günümüze gelemeyen diğer örnekleri Eşraf (Eşek), Şahveli ve Ayşe Bacı Camileriyle Şeyh Ocağı (Şeyhcan), Kabainek, Sultan Gavri, Mehak (Mihenk), Kanalcı/Kırkayak Kastelleri oluşturmaktadır (Uçar- Okuducu ve Yamaç, 2018:74).

Gaziantep tarihi yer altı su tünellerinin bir parçası da evlerin ihtiyacını karşılamak için açılan kuyulardır. Su, kuyuların ağzında dolap adı verilen, elle çevrilen sistemle yukarı çekilmektedir. Gaziantep'teki kuyular, kaynak kuyuları ve livas kuyuları olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Livas hatlarının yan tarafına kazılmış olan kuyular çoğunlukla evlerin avlularında bulunmaktadır. Gerektiğinde kuyulara inilebilmesi için kuyu yüzeyinde karşılıklı ayakçak ya da tutamak denilen nişler yapılmıştır (Uçar, 2018:20).

Öğrenme Çıktısı

6 Gaziantep yeraltı su yapılarından livas ve kastelleri tanımlayabilme

Araştır 6

Livas ve kastellerin dünyadaki benzer uygulamalarını araştırın.

İlişkilendir

Livas ve kasteller arasındaki kullanım farklarını yorumlayın.

Anlat/Paylaş

Gaziantep'teki yeraltı su sistemlerinin bu kadar çeşitli olmasının nedenlerini sıralayın.

1

Bursa ve Cumalıkızık'daki tarihi ve kültürel yapıların genel özelliklerini açıklayabilme

Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

Erken Osmanlı döneminin en önemli merkezlerinden olan Bursa, Osmanlı başkenti olarak imar edilmiştir. Kent, Orhan Gazi Külliyesi, Hüdavendigar Külliyesi, Yıldırım Külliyesi, Yeşil Külliye ve Muradiye Külliyesi gibi merkezinde yoğunlukla zaviyeli ya da ters T tabanlı/planlı camilerin bulunduğu, medrese, türbe, hamam ve imareten oluşan yapı topluluklarıyla hızla büyüyerek genişlemiştir. Mimari açıdan pek çok ilk örneğe sahip bulunan kentin dikkat çeken yapılarından birisini planı ve kubbe çeşitliliği ile Bursa Ulu Camii oluşturur. Günümüzde Tarihi Çarşı ve Hanlar bölgesi olarak adlandırılan alanda yer alan İpek Hanı, Geyve Han, Gelincik Çarşısı, Koza Han, Pirinç Hanı gibi yoğunlukla dikdörtgen tabanlı olan ticaret yapıları açık avlulu ve iki katlıdır. Yıldırım Bedesteni gibi değerli malların ticaretinin yapıldığı örneklerde ise dikdörtgen tabanlı eş birimli ve daha korunaklı planlar uygulanmıştır. Bursa kent merkezinde 18. ve 19. yüzyıldan sınırlı sayıda konut örneği günümüze gelmiş olsa da Osmanlı geleneksel konutlarının günümüze gelebilmiş en eski örnekleri Cumalıkızık köyünde bulunmaktadır.

2

Safranbolu'nun tarihi yapılarını ve geleneksel evlerini tanımlayabilme

Safranbolu

Yıldırım Beyazıt zamanında Osmanlı topraklarına katılan Safranbolu Türkiye'de geleneksel konut mimarisinin korunmasına öncülük eden bir kenttir. Safranbolu'nun Osmanlı döneminden günümüze gelebilen yapılarını Köprülü Mehmet Paşa Camii, İzzet Mehmed Paşa Camii ve Saat Kulesi, Cinci Han ve Hükümet Konağı oluşturur. Çarşı ve Bağlar olarak iki bölgeye ayrılan kentte kaliteli işçilik ve ustalığı ile dikkat çeken, bahçe içinde 2-3 katlı, sofalar etrafındaki odaların yerleştirilmesine göre sınıflandırılan çok sayıda konut bulunmaktadır.

3

İznik'in tarihi ve mimari eserlerini sıralayabilme

İznik

İznik, I. Konsil burada toplanmış olması nedeniyle önem kazanmış bir Hristiyanlık merkezi ve İstanbul'un Latinler tarafından işgal edildiği 1204-1261 tarihleri arasında Bizans Devleti'ne başkentlik yapmış bir şehirdir. Kent surları ve kent kapıları, Osmanlı döneminde camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi, Ayazma ve Roma dönemi tiyatrosu günümüze gelebilmiştir. 1331 yılında Orhan Gazi ile Osmanlı hâkimiyetinin başladığı kentte Hacı Özbek Camii, Süleyman Paşa Medresesi, Orhan Gazi İmareti, Yeşil Cami, Mahmut Çelebi Camii, Nilüfer Hatun İmareti, Yakup Çelebi Camii ve Türbesi başta olmak üzere pek çok yapı inşa edilmiştir. İznik Klasik Osmanlı döneminde çini üretim merkezi olarak öne çıkmıştır. Ancak buradaki çini üretimi ustalarının ve ocaklarının İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda oluşturulan atölyelere taşınması ile kentteki çinicilik sona ermiştir. Günümüzde kentte bir yandan tarihi yapıların onararak ayakta tutulmasına, bir yandan da İznik çiniliğinin yeniden canlandırılmasına çalışılmaktadır.

4

Mudurnu'nun tarihi eserlerini ve Ahiliğin özelliklerini tanımlayabilme

Mudurnu Tarihi Ahi Kenti

Mudurnu, Türk esnafının hayat anlayışını ve devlet görüşünü biçimlendiren Ahiliğin, en güçlü teşkilatlandığı kentlerden birisidir. Mesleki eğitim aşamalarının güçlü gelenekler eşliğinde verildiği bu teşkilat, günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Eğimli bir vadi yamacında konumlanmış olan Mudurnu'da çarşı ve konutların yer aldığı iki merkez yer almaktadır. Osmanlı döneminden günümüze gelebilen yapılar arasında Yıldırım Camii, Kanuni Sultan Süleyman Camii, Saat Kulesi ve çok sayıda konak bulunmaktadır.

5

Odunpazarı tarihi kent merkezinde öne çıkan yapıları sıralayabilme

Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi

Eskişehir tarihi kent merkezi olan Odunpazarı, merkezinde Kurşunlu Külliyesi'nin bulunduğu, konutları ile öne çıkan bir bölgedir. Cami, medrese, imaret, türbe ve kervansaray yapılarından oluşan külliye etrafında merkezlerinde camilerin yer aldığı mahalleler bulunmaktadır. Şeyh Şahabettin Türbesi, Orta Mescid, Atlı Han, Atatürk Lisesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi bölgenin hemen akla gelen önemli yapılarıdır. Ayrıca bölgede tek ya da çok katlı, kendine özgü cephe anlayışları ile dikkat çeken çoğunlukla 19. yüzyıla tarihlendirilen konut dokusu dikkat çekmektedir.

6

Gaziantep yeraltı su yapılarından livas ve kastelleri tanımlayabilme

Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livaslar ve Kasteller

Tarihi ve sanatı ile önemli bir kültürel merkez olan Gaziantep'in en dikkat çekici yönlerinden biri de sahip olduğu zengin yer altı su yapılarıdır. Kentin yakınındaki doğal kaynaklardan kente su taşıyan tünellere livas adı verilmektedir. Kasteller ise sadece Gaziantep'e özgü yer altı mekânlardır. Temiz su dağıtımına erişimi sağlayan, ana bloklar içine oyulmuş merdivenlerle inilen bu mekânlarda bulunan havuzlardaki su çoğunlukla mescit, yıkanma yerleri, abdest alma, çamaşır yıkama alanları gibi yerlerde kullanılmaktadır.

1 Bursa'daki 1339-1340 yılları arasında inşa edilen, cami, imaret, medrese, hamam ve handan oluşan Osmanlı mimarisindeki en erken tarihli külliye aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Orhan Gazi Külliyesi
- B. Hüdavendigar Külliyesi
- C. Yıldırım (I. Bayezid) Külliyesi
- D. Yeşil Külliye
- E. Muradiye Külliyesi

2 1330'lu yıllarda İznik'te inşa edilen Osmanlı mimarisinin en erken tarihli medresesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Yıldırım Medresesi
- B. Muradiye Medresesi
- C. Süleyman Paşa Medresesi
- D. Kurşunlu Medresesi
- E. Yeşil Medrese

3 Osmanlı mimarisinde ilk kez Bursa örnekleri ile karşılaşılacak merkezinde bir caminin yer aldığı, bulunduğu bölgedeki mahallenin ihtiyaçlarına cevap verecek farklı işlevlerdeki yapı topluluğuna ne ad verilir?

- A. Zaviye
- B. İmaret
- C. Bedesten
- D. Külliye
- E. Han

4 Safranbolu 1302 yılında aşağıdaki sultanlardan hangisi zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır?

- A. Yavuz Sultan Selim
- B. Osman Bey
- C. Murat Hüdavendigar
- D. Yıldırım Beyazıt
- E. Orhan Gazi

5 Strabon'a göre General Antigonos tarafından kurulmasıyla aldığı Antigoneia adı, Nikaia olarak değiştirilen, en önemli ürünü Kırmızı Böceği ile boyanan kırmızı kumaş olan kent aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Bursa
- B. Safranbolu
- C. Mudurnu
- D. Gaziantep
- E. İznik

6 Anadolu'ya özgü bir esnaf teşkilatı olan Ahiliğin kurucusu, Kayseri'de debbağlık yapan ve büyük bir imalathane açan, Kırşehir'de adına bir cami ve türbe bulunan 13. yüzyılda yaşamış Türkmen Piri ve sanatkâr lideri aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Şeyh Edebali
- B. Ahi Evran
- C. Şehâbeddin Sühreverdî
- D. Şems-i Tebrîzî
- E. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

7 Mudurnu'nun en anıtsal Osmanlı yapısı olan I. Murat (Hüdavendigar) döneminde inşa edilen Yıldırım Camii'nin mimarı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Ömer bin İbrahim
- B. Hacı bin Musa
- C. Acem Ali
- D. Hacı İvaz Paşa
- E. Ali bin İlyas Ali

8 Odunpazarı tarihi kent merkezinde bulunan, Çoban Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Kurşunlu Külliyesi'nin mimarı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Ömer bin İbrahim
- B. Acem Ali
- C. Ali bin İlyas Ali
- D. Hacı İvaz Paşa
- E. Hacı bin Musa

9 Kalesinin adı Kala-ı Füsüs olan şehir aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Odunpazarı
- B. Mudurnu
- C. Gaziantep
- D. Cumalıkızık
- E. İznik

10 Yumuşak kireç taşı blokların içinin oyulması ile oluşan, merdivenlerle ulaşılan havuzlar etrafında, abdest alma mekanları, çamaşır yıkama alanları ve mescitlerinde yer aldığı Gaziantep'e özgü temiz su dağıtım mekanlarına ne ad verilmektedir?

- A. Livas
- B. Kariz
- C. Fugura
- D. Kuyu
- E. Kastel

1. A

Yanıtınız yanlış ise “Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu” konusunu yeniden gözden geçirin.

2. C

Yanıtınız yanlış ise “İznik” konusunu yeniden gözden geçirin.

3. D

Yanıtınız yanlış ise “Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu” konusunu yeniden gözden geçirin.

4. D

Yanıtınız yanlış ise “Safranbolu” konusunu yeniden gözden geçirin.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “İznik” konusunu yeniden gözden geçirin.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Mudurnu Tarihi Ahi Kenti” konusunu yeniden gözden geçirin.

7. A

Yanıtınız yanlış ise “Mudurnu Tarihi Ahi Kenti” konusunu yeniden gözden geçirin.

8. B

Yanıtınız yanlış ise “Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi” konusunu yeniden gözden geçirin.

9. C

Yanıtınız yanlış ise “Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livaslar ve Kasteller” konusunu yeniden gözden geçirin.

10. E

Yanıtınız yanlış ise “Gaziantep Yeraltı Su Yapıları: Livaslar ve Kasteller” konusunu yeniden gözden geçirin.

Kaynakça

- Albek, S. (1991). Dorylaion'dan Eskişehir'e, T. C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, no:89.
- Akpolat, M. (2010). Gaziantep Kalesi Kaleli Kent, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Aksoy, M. (2003) Müze Kent Safranbolu, Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayını No:1
- Altınsapan, E. (2003). "Ortaçağda Anadolu'da Türk Döneminde Belli Başlı Dini Oluşumlar (Tarikatlar), Anadolu'da Tarikat Yapılarına Bakış (13-15.YY) Bilecik Orhan Gazi İmaretî Kazı Sonuçları, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1451, Eskişehir.
- Babalı, M. (2007). "Mudurnu'nun Fiziksel ve Tarihi Dokusu, Sivil ve Anıtsal Mimarlık Örnekleri Çevresel Analiz ve Koruma Önerileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akan Mimarlık. (2013). Bursa (Hanlar Bölgesi ve Sultan Külliyesi) ve Cumalıkızık Yönetim Planı (2013-2018).
- Elmas, E. (2019). "Mekân, Zaman ve Tarih: Bursa İznik Örneği", Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, C.6, S. 33, ss. 666-681.
- Emecen, F. (2003). "Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya, Bir Müze-Şehrin Doğuşu ve Yükselişi" I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara ss. 15-22.
- Erkut, S., (1987) Tarihte Mudurnu, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları: 4.
- Eyice, S. (1988). (Nicaea) İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, İstanbul.
- Eyice, S. (1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 1-2, ss. 3-80.
- Günay, R. (1999). Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Kültür Bakanlığı Yayınları: 456
- Hammer, J. (2020). Hammer Seyahatnamesi, İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş, (Çev. Nilüfer Epçeli), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kedik, Z. (2002). "Eskişehir Kent Merkezindeki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köksal, F. (2006). Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti Yayın No: 5, Kırşehir.
- Okuducu, Z. (2018). "Gaziantep Su Yapılarının Niteliği", Gaziantep Livasları, Kastelleri ve Yer Altı Su Yapıları, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 21, ss. 19-23.
- Ötünç, S. (2021). "18.Yüzyıl-20.Yüzyıl Bursa Sivil Mimarisinde Boyalı Nakışlar ve Duvar Resimleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özgören, İ. (2011). Dört Kapı Dört Medeniyet İznik, Bursa İl Özel İdaresi Yayını, Bursa.
- Özüdoğru Ş., Ertuğrul Z. ve Manaz S. (2005). Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Örnekleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları NO: 1617, Eskişehir.
- Özüdoğru, Ş. (2000). "Odunpazarı Mestanoğlu Halil Evi", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi II. ss.277-294.
- Perker, S. (2012). "Geleneksel Cumalıkızık Konutlarında Cephe Özellikleri ve Günümüzdeki Durum", 6. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu 12-13 Nisan 2012 Uludağ Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Bursa.
- Perker, S., Akıncıtürk, N. (2011). "Geleneksel Cumalıkızık Evlerinde Ahşap Konut Sistemi", Uludağ Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.16, S.1, ss. 41-51.
- Taylor, J. (2000). İstanbul İmparatorlukların Başkenti Gezinler İçin İznik, Bursa ve Edirne Rehberi ile Birlikte, (Çev. İnci Türkoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Uçar, M. (ed.), (2018). Gaziantep Livasları, Kastelleri ve Yer Altı Su Yapıları, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 21, Ankara.
- Uçar, M., Okuducu, Z. ve Yamaç, A. (2018). "Gaziantep Tarihi Su Yapıları", Gaziantep Livasları, Kastelleri ve Yer Altı Su Yapıları, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 21, ss. 59-163.

- Uçkan, Y., Uçkan, E. (2002). Eskişehir Odunpazarı Evleri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2936.
- Uğurlu, A.S. (2014). “Hakimiyet-i Milliye Sayfalarından İşgal Altındaki Antep”, İ. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:16, S, 27, ss. 307-315.
- Umar, B. (1993). Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Yavaş, D. (2013). “Yeşil Cami Külliyesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, ss. 492-495.
- Yılmazyaşar H. (2003). “Orhangazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

■ İnternet Kaynakları

- <https://gorselarsiv.anadolu.edu.tr/Photo/Image/89718>
- https://camiler.fandom.com/tr/wiki/Yeşil_camii,_Bursa?file=Yeşil-cami.2.jpg
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/odunpazarı-kentsel-sit-alanı>
- <http://www.bursa.gov.tr/ulucami>
- <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/gaziantepin-kastelleri-kitaplastirildi>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekyer/kasteller>

Bölüm 7

Unesco Dünya Mirasında Türkiye VIII

öğrenme çıktıları

Edirne II. Bayezid Külliyesi, Selimiye Külliyesi ve Uzunköprü

1 Edirne II. Bayezid ve Selimiye Külliyesi ile Uzunköprü'yü genel özellikleriyle tanımlayabilme

İshak Paşa Sarayı

3 İshak Paşa Sarayı'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Ayvalık Endüstriyel Peyzajı

5 Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nı ve genel özellikleriyle tanımlayabilme

Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi

2 Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi'ni genel özellikleriyle tanımlayabilme

İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması

4 İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları

6 Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • II. Bayezid Külliyesi • Selimiye Külliyesi • Uzunköprü • Nuruosmaniye Külliyesi • Yıldız Sarayı Kompleksi • İshak Paşa Sarayı • İsmail Fakirullah Türbesi • Ayvalık Endüstriyel Peyzajı • Çanakkale • Gelibolu • UNESCO • Dünya Mirası

GİRİŞ

Bu ünite; tümü kültürel kategoride olmak üzere nitelik ve değer olarak (i), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2011 tarih/1366 dosya numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Listesine giren Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi ile UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınan kültürel varlıklarımızdan Edirne Sulatan II. Bayezid Külliyesi, Uzunköprü, İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul Yıldız Sarayı Kompleksi, İshak Paşa Sarayı, İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması, Ayvalık Endüstriyel Peyzajı ile Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları tanıtılmaktadır.

II. Bayezid Külliyesi, *Sultan II. Bayezid Külliyesi: Tıbbi Tedavi Merkezi* başlığı altında nitelik ve değer olarak (ii), (iv), (vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2016 tarih/6117 referans numarasıyla; *Uzunköprü*, nitelik ve değer olarak (iii), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6042 referans numarasıyla; *Nuruosmaniye Külliyesi*, nitelik ve değer olarak (ii), (iii), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2016 tarih/6122 referans numarasıyla; *Yıldız Sarayı Kompleksi*, nitelik ve değer olarak (ii), (iii), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6044 referans numarasıyla; *İshak Paşa Sarayı*, nitelik ve değer olarak (i), (iii), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2000 tarih/1410 referans numarasıyla; *İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması*, nitelik ve değer olarak (iv), (vi) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2015 tarih/6043 referans numarasıyla; *Ayvalık Endüstriyel Peyzajı* nitelik ve değer olarak (iii), (iv) ölçütlerine uyduğu gerekçesiyle 2017 tarih/6243 referans numarasıyla; *Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları*, nitelik ve değer olarak (vi) ölçütüne uyduğu gerekçesiyle 2014 tarih/5911 referans numarasıyla UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

Yukarıda belirtilen ölçütler şunlardır: (i); İnsanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmesi; (ii); Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli. (iii); Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünik veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli. (iv); İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya

peyzajın istisnai bir örneği olması; (v), Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olması; (vi), İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile, fikirler ile, veya inançlar ile, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olması.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>

EDİRNE II. BAYEZİD KÜLLİYESİ, SELİMİYE KÜLLİYESİ VE UZUNKÖPRÜ

İstanbul'un fethinden sonra batıya açılan bir menzıl, bir ticaret şehri olarak padişah ve saraylıların dinlendiği, ava çıktığı, fetih planları yaptıkları ve bu nedenle sıkça geldikleri Edirne'nin stratejik önemi artmıştır. Aşağıdaki satırlarda 86 yıl arayla Edirne'de inşa edilen iki önemli külliye II. Bayezid Külliyesi ve Selimiye Külliyesi ile Uzunköprü tanıtılmaktadır.

Edirne II. Bayezid Külliyesi

Balkanlara yapılacak sefer öncesinde geldiği Edirne'de şehrin darüşşifaya ihtiyacı olduğunu öğrenen Sultan II. Bayezid, 1484-1488 yılları arasında Tunca Nehri'nin kuzey kıyısına adıyla anılan II. Bayezid Külliyesi'ni yaptırmıştır. Edirne Yeni İmaret mahallesinde bulunan külliye yapılarından imaret/aşhane, tabhaneli cami, darüşşifa ve tıp medresesi duvarla çevrelenen bir alana (Resim 7.1); duvarların dışına da suyu Tunca'dan dönme dolapla çekilen bir çifte hamam ile Tunca Nehri üzerine külliye şehre bağlayan beş sivri kemerli 5,6 m eninde 126,55 m uzunluğunda bir taş köprü inşa edilmiştir. II. Bayezid'in Amasya'dan sonra Edirne'de inşa ettirdiği bu ikinci külliyesinin baş mimarının Amasya II. Bayezid Külliyesi'ni inşa eden Mimar Hayreddin olduğu kabul edilmektedir.

Külliyeye, Tunca Nehri'nin taşmaları, Birinci (1828-1829) ve İkinci (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaş ve işgalleri, Balkan Savaşları (1912-13) ve sonrasında çok zarar görerek harap olmuştur. İlk kez 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Fransız G. Sayger ve A. Desarnold tarafından yapılan külliyeinin rölöve çizimi 1830'da Çar I. Nikola'ya takdim edilen bir albümde yayınlanmıştır (Eyice, 1992:43). 1893-94 tarihinde çifte hamam, Vakıflar tarafından yıktırılmış ve taşlarıyla Tunca kıyısına set yapılmıştır (Meriç, 1957: 27-28; Eyice, 1992: 45). 1964 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen külliyeinin cami haricindeki yapıları 14.09.1984 tarihinde düzenlenen bir protokolle Trakya Üniversitesi'ne devredilmiş, üniversite tarafından restorasyonları tamamlanan darüşşifa ve tıp medresesinin bazı bölümleri eğitim ve öğretim amaçlı olarak kullanılmıştır (Şengül, 2008: 128).

Resim 7.1 Edirne II. Bayezid Külliyesi, soldan sağa: tıp medresesi, darüşşifa, cami, imaret blokları

Kaynak: <https://sanatinyolculugu.com/edirne-ii-beyazid-kulliyesi/>

22.000 m²'lik doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş bir alana inşa edilen beş kapılı alçak bir duvarla çevrelenen külliyeinin merkezinde revaklı avlulu çift tabhaneli cami, caminin doğusunda da iki ayrı blok halinde imaret/aşhane yapıları, batısında darüşşifa, tuvaletler ve tıp medresesi yer almaktadır. Külliyeinin kuzey çevre duvarlarında üç, doğu ve güney çevre duvarlarında birer kapısı bulunmaktadır. Ana kapı, kuzey çevre duvarının ortasında, caminin mihrap aksı üzerindedir. Ana kapının doğu yanına kitabesine göre 1669-70 tarihinde kare tabanlı kübik gövdeli, piramit külâhlı bir çeşme eklenmiş, bu sırada kapıda önemli değişiklikler yapılmıştır. Çeşmenin doğusunda bulunan ikinci kapı, imaret bloklarının batı cephelerinin önlerinden geçerek güney çevre duvarının kapısına ulaşan yola, bu kapının doğusunda bulunan üçüncü kapı ise imaretin kuzey blokunun önündeki açık alana; doğu çevre duvarındaki kapı imaretin güney bloğunun avlusuna; güney çevre duvarındaki kapı güney imaret bloğu ile cami arasındaki alana açılmaktadır.

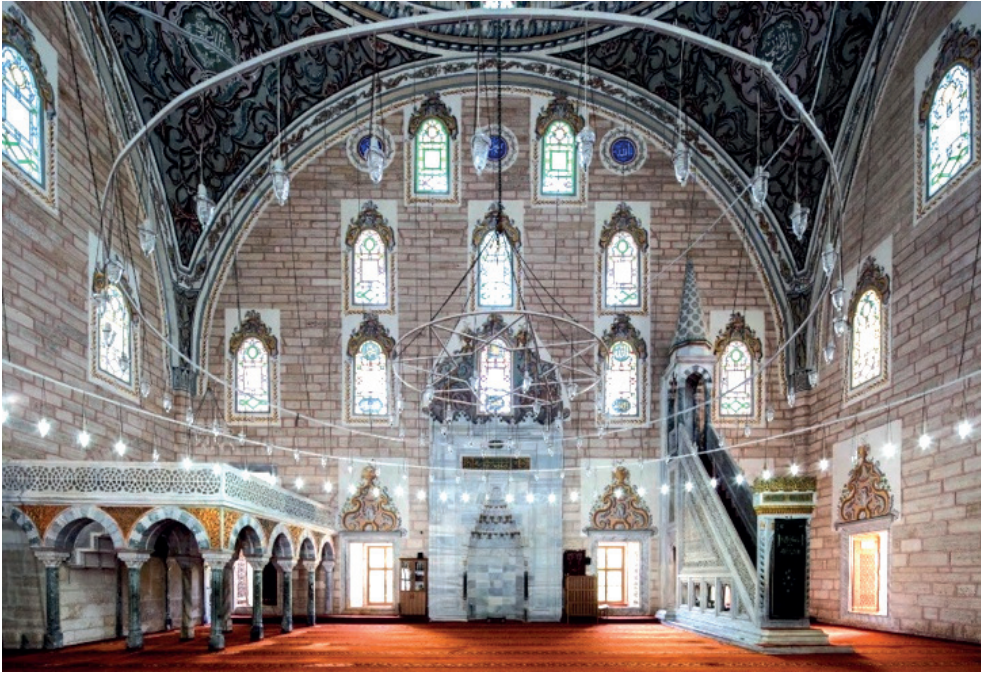
✓ Darüşşifa yapısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışının 57. yıldönümünde 23 Nisan 1997 tarihinde *Sağlık Müzesi*, medrese yapısı ise TBMM açılışının 88. yıldönümünde 23 Nisan 2008 tarihinde *Tıp Medresesi* adıyla ziyarete açılmıştır.

dikkat

Sağlık Müzesi 2004'de Avrupa Konseyi Müze Ödülü'nü kazanarak 1977 tarihinden beri her yıl verilen dünyanın en prestijli müzecilik ödüllerinden biri olan bu ödülü 1993'de kazanan İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden sonra ülkemizin söz konusu ödülü kazanan ikinci müzesi olmuştur.

II. Bayezid Camii: Ünlü hattat Şeyh Hamdulah'ın yazdığı, Zenbilli Ali Efendi'nin metnini kaleme aldığı kitabesine göre 1487-1488 tarihinde tamamlanmıştır (Eyice, 1992: 43). Yapıya, revaklı avlusundan geçilerek girilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda 45 m x 53 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı bir alana oturan avlunun kuzey cephe ekseninde anıtsal ana kapı yer alır. Cephelerinde altlı üstlü, iki sıralı pencere bulunan avlunun doğu ve batı cephelerinde son cemaat yerine yaklaştırılmış birer kapısı daha vardır. Son cemaat yerinin kubbeli yedi birimi dahil, 22 kubbeli revak birimiyle çevrelenen mermer şadırvanlı avlunun revak kemerlerinde kırmızı rengin kullanıldığı iki renk taş işçiliği bulunur. Ortadaki kemeri diğer kemerlerinin yarısı genişliğinde olan son cemaat yerinin doğu ve batı köşe birimleri önlerindeki revak kollarına, diğer beş birimi avluya açılmaktadır. II. Bayezid Camii'nin son cemaat yeri bu özelliğiyle Selimiye Camii'nin son cemaat yerine örnek teşkil etmiştir. Son cemaat yerinin ortadaki biriminden geçilerek caminin kuzey duvarının ekseninde yer alan kapıyla kare tabanlı, pandantif geçişli aydınlık fenerli kubbeyle örtülü cami harimine girilir. Kubbe, 20,55 m çapında 19,34 m yüksekliğindedir. Güney duvar ekseninde beyaz mermerden mihrap, mihrabın batısında mermer minber yer alır. Güneydoğu köşede sekiz ince sütunu bağlayan, iki renk işçiliği bulunan sivri kemerlerle taşınan, geometrik bezemeli mermer şebekeli korkuluklarla çevrelenmiş hünkâr mahfili bulunmaktadır. Yapının kündekârı tekniği ile yapılmış ahşap kapı kanatları, Edirne Türk İslam Eserleri Müzesi'nde korunmaktadır. Kubbe ve pandantif yüzeyleriyle pencere alınlıkları kalem işi süslemeli olan cami mekânın duvarlarında ayrıca, geç devirde yapılmış Barok üsluplu süslemeler bulunmaktadır (Resim 7.2).

Resim 7.2 Edirne II. Bayezid Camii

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/gezilecekyer/iibeyazid-kulliyesi-saglik-muzesi>

Camii'nin doğu ve batı yanında aynı boyut ve planda inşa edilmiş kare tabanlı kubbe örtülü dokuz birimden oluşan orta sofalı, dört eyvanlı ve köşe odalı plan şemasına sahip birer tabhane bulunmaktadır. Orta sofaların kubbeleri farklı olarak aydınlık fenerlidir. Son cemaat yerinin köşe birimlerinden, kuzey cephe duvarlarının eksenlerine açılmış birer kapıyla girilen tabhanelerden doğudakinin doğu, batıdaki batı eyvanlarının cephe eksenlerinde dışarıya açılan birer kapısı daha bulunmaktadır. Yolcuların üç günü geçmemek şartıyla ücretsiz misafir edildiği tabhanelerin eyvan ve köşe odalarının duvar eksenlerine altlı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Doğu tabhanenin kuzeydoğu, batı tabhanenin kuzeybatı köşe mekânının

kuzey cephelerine dayanan, sekizgen prizma biçimli oldukça yüksek tutulmuş taş kaideler üzerinden 38,50 m yükseklikteki tek şerefeli birer minare yükselir. Minarelerin kaide cephelerinin köşelerine mukarnaslı kaide ve başlıkları bulunan yivli ince uzun sütunceler yerleştirilmiş; kaide cephelerinin ortadaki bezemeli dikine dikdörtgen yüzeyleri, çökertilmiş aynalı basık kemerli yüzeyler içine alınarak vurgulanmıştır.

Darüşşifa: Hasta tedavilerinin gerçekleştirildiği ve yönetici odalarının yer aldığı düzgün altıgen tabanlı bir yapı ile bu yapının kuzeyinde bulunan iç ve dış avludan oluşur. Edirne’de 1866 tarihinde inşa edilen Gurebâ Hastanesi’nin hizmete girmesiyle birlikte başlangıçta her tür hastalığın tedavi edildiği darüşşifada sadece akıl hastaları tedavi edilmeye başlanmıştır (Gökçe, 2005:49; Bayat, 2016:315; Koçyiğit, 2021:700). Darüşşifa; havuzlu ve kubbeli avlusu, aydınlatma ve havalandırma sistemleri, nehir kıyısında oluşu, iç avlusunun ilaç hazırlık, depolama ve ayakta tedaviye imkân veren mekânlara sahip olması, dış avluda mutfak, çamaşırhane gibi hizmet birimlerinin yer alması ve uygulanan tedavi yöntemleriyle Türk mimarisinin çok işlevli olarak tasarlanmış ilk planlı hastanesi olmuş, Avrupa’daki benzerleri ancak 200 yıl sonra yapılabilmıştır (Terzioğlu, 1992: 45; Şengül, 2008:129).1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’na kadar yaklaşık 400 yıl boyunca faaliyette olan darüşşifa, ikinci Rus işgali ve Balkan Savaşları sırasında kapatılmıştır. 1906 tarihinde kısa süre ordudan ihraç edilenlerin hapsedildiği cezaevi olarak kullanılan tıp medresesi ise 1916 yılına kadar hastane olarak hizmet vermiştir (Şengül, 2008:123).

Darüşşifanın duvarla çevrelenmeyen dışarıya açık dış avlusu batısından önlerindeki 10 sütunlu, 11 kemerli revak bulunan altısı kubbeli yedi mekân, doğusundan kuzey kesimde yer alan tonoz örtülü bir giriş mekânı ve giriş mekânının güneyine sıralanan ikisi kubbe biri tonoz örtülü kare tabanlı mutfakla ait üç mekânla sınırlandırılmıştır (Resim 7.1). Dış avlu, güneyinden dikdörtgen tabanlı büyük birer mekân ve bu mekânların arasında yer alan güney duvar ekseninden büyük bir kapı kuruluşuyla iç avluya geçiş veren bir eyvanla nihayetlenmektedir. İç avluya geçiş veren çapraz tonoz örtülü giriş eyvanının yan duvarlarına açılmış karşılıklı birer kapıyla dış avludan iki yanındaki mekânlara

girilebilmekte, bu mekânlardan da güney duvarlarına açılan birer kapıyla iç avluya geçilebilmektedir. Doğu ve batısından ortadaki kubbeli birer eyvan ile bu eyvanların iki yanındaki kare tabanlı kubbe örtülü birer mekân, güneyinden altıgen tabanlı bir alana oturan darüşşifa yapısıyla çevrelenen iç avlunun mekânlarında ilaç hazırlandığı ve depolandığı ileri sürülmektedir. İç avlunun güneyinden darüşşifanın kuzey cephe ekseninde yer alan bir kapıyla darüşşifa yapısının giriş eyvanına girilmekte, buradan da ortasında havuz bulunan aydınlık fenerli kubbe örtülü altıgen tabanlı kapalı avluya geçilmektedir. Avlunun altı kenarında da birer eyvan bulunmakta, eyvanlar arasındaki köşelerde kapıları eyvanlara açılan, beşgen tabanlı birer mekân yer almaktadır. Köşe mekânlarının avluyla doğrudan bağlantısı yoktur. Güney eyvan farklı olarak yapının güney cephe duvarından beş cepheli ve yarım kubbe örtülü olarak dışarıya taşar. Güney eyvanın dışarıya taşan bu bölümünün, darüşşifada diğer tedavi yöntemlerinin yanı sıra musiki, su sesi ve güzel kokularla fiziksel ve ruhsal hastalıkların tedavi edildiği ve 10 kişiden oluşan musiki topluluğunun haftada 3 gün konser verdiği bilindiğinden musiki sahnesi olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tüm mekânları kubbe örtülü olan darüşşifanın eyvanları ile köşe odalarına altı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Kapalı avlunun kubbe kasnağına 12 pencere açılmış, yapının çatısına havalandırma bacaları yapılmış, böylelikle yapıda enfeksiyonlara karşı koruma sağlayan çok iyi işleyen bir havalandırma sistemi kurulmuştur.

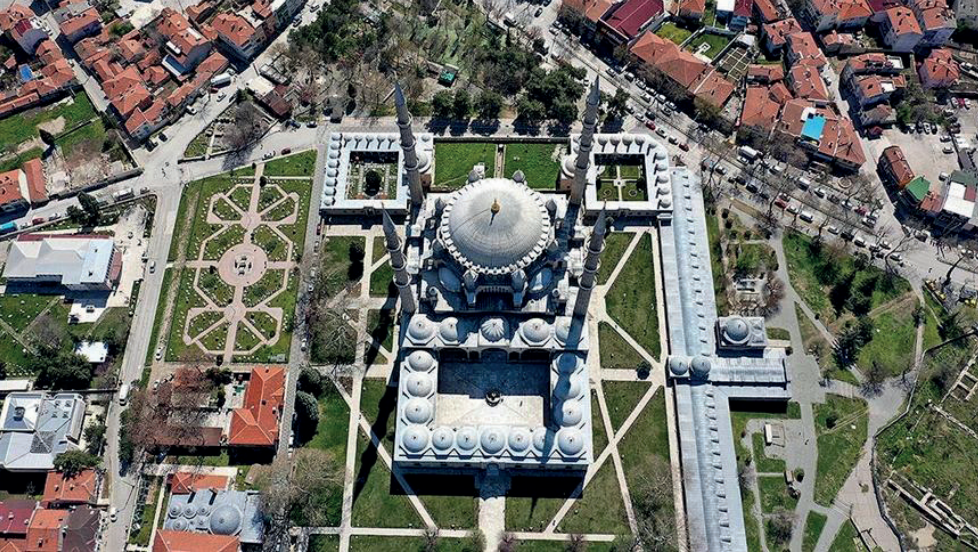
Tıp Medresesi: Darüşşifanın kuzeybatısında yer alır. Medrese ile darüşşifanın dış avlusunun kuzey köşesinin arasındaki alana tuvaletler yerleştirilmiştir. Evliya Çelebi’nin; “*Külliyenin içinde Medresetül Etibba ve odalarında talebeler vardır ki, her biri daima Eflatun, Sokrat, Filbos, Aristoteles, Galen, Pisagor gibi alimlerden söz eden olgun tabiplerdir, her biri bir fenne yönelip, hekimlik ilminde kıymetli kitaplara değer vererek, âdemoğullarının derdine deva bulmaya çalışırlar*” biçiminde tıp medresesi olarak tanımlandığı açık avlulu yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alana oturmaktadır. Avlu dört yönden revakla çevrelenmiştir. Doğu cephe ekseninde yer alan taç kapıdan doğu revak kolunun ortadaki birimine, buradan da yapının dört yönden

revaklı avlusuna geçilmektedir. Avlunun kuzeybatı köşesinde bir kuyu, ortasında günümüze gelemeyen havuzunun kaidesi yer almaktadır. Medrese, giriş aksına göre simetrik planlıdır. Avlunun girişteki doğu revak birimleri hariç diğer revak birimlerinin ardına kapıları revak birimlerine açılan, dolap ve ocak nişi bulunan altlı-üstlü ikişer pencereci öğrenci odaları sıralanmıştır. Giriş aksının batı ucunda, medresenin batı cephesinden dışarıya taşan kare tabanlı büyük dersane bulunmaktadır. Üç yönden öğrenci odalarıyla çevrelenen U tipli medreselerden olan yapının kuzeybatı ve güneybatı köşe odaları hariç, kuzey ve güney kanatlarında altışar, büyük dershanenin iki yanında ikişer, toplamda 18 öğrenci odası ve bir büyük dershanesi bulunmaktadır. Doğu kanattaki çapraz tonoz örtülü revak birimleri hariç, yapının diğer revak birimleri ve tüm mekânları kubbe örtülüdür.

İmaret ve Diğer Yapılar: Yeni İmaret adıyla tanınan ve bulunduğu mahalleye adını veren imaret, külliye'nin doğu çevre duvarına dayanmaktadır. İki büyük yapı bloğundan oluşan, mutfak, mumhane, aşevi, helvahane, fodlahane (pide fırını), kiler, ahır ve depo gibi bölümleri bulunan imarete günde iki öğün yemek pişirildiği bilinmektedir. Camiye yakın olan güneydeki blok, bir avlu ve bu avluyu üç yandan çevreleyen kubbeli birimlere sahip dikdörtgen tabanlı üç büyük mekândan oluşmaktadır. Güney imaret bloğunun açık avlusuna sadece külliye'nin doğu kuşatma duvarından bir kapıyla girilebilmektedir. Avludan, çok sayıda kapıyla geçilen, içeriden birer kapıyla birbirine açılan üç büyük mekâna ayrıca külliye içinden birer kapıyla girilmektedir. Avlunun güneyinde yer alan kubbeli üç birimden oluşan büyük mekânın yemekhane olduğu tahmin edilmektedir. İmaretin kuzey bloğunda ise bir mutfak ve depolama mekânı bulunmaktadır. İki büyük ocaklı büyük mutfak mekânı, ortasındaki tek payenin birer kemerle duvarlara bağlanmasıyla oluşturulan her biri kubbe örtülü dört birime sahiptir. Ahır olabileceği ileri sürülen mutfakın batısındaki kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı depolama mekânı ise kuzey-güney aksına sıralanan eş aralıklı üç payeyi birbirlerine ve duvarlara bağlayan sivri kemerlerle her biri kubbe örtülü sekiz birime ayrılmıştır.

Selimiye Külliyesi

Selimiye Camii ve Külliyesi, Edirne kent merkezindeki Sarıbayır/Kavak Meydanı olarak bilinen Eski Saray (Saray-ı Atik) alanında yer almaktadır. Dâyezâde Mustafa Efendi, *Risale-i Selimiye* adlı eserinde Selimiye Camii'nin yapımı için Sultan II. Selim'in 1568 yılında Mimar Sinan'ı görevlendirdiğini ve caminin yerinin seçilmesini emrettiğini kaydetmiştir. *Tezkiretül Bünyan*'da belirttiği gibi Ayasofya'nın statik sorunlarına akılcı çözümler getiren Mimar Sinan, *ustalık eserim* dediği Selimiye Camii'ni ve külliyesini inşa etmiştir. 12 Nisan 1569'da temeli atılan cami; planı, boyutu, estetiği ve iç tasarımıındaki ince işçiliğiyle Klasik Osmanlı mimarisinin baş yapıtlarındandır. II. Selim'in vefatı üzerine 14 Mart 1575 tarihinde birkaç aylık bir gecikmeyle ibadete açılan Selimiye Camii'nin, giderlerinin bir kısmı 1571 yılında Kıbrıs Adası'nın alınmasından sonra sultanın payına düşen ganimetten karşılanmış, gerekli mermerler Atina, Kavala ve Marmara Adası'ndan demir, Bulgaristan'ın Samokov yerleşiminden kurşun, Yunanistan ve Bulgaristan'dan temin edilmiştir. Eşsiz mimari özelliklerinin yanı sıra taş, mermer, çini, kalem işi, sedef ve ahşap işçiliğiyle Osmanlı sanatının zirvesini temsil eden külliye; cami, iki medrese, dua kubbeli bir arasta, sıbyan mektebi ve muvakkithaneden oluşur (Bölüm Görseli). Güney ve batısından istinat duvarlarıyla düzleştirilmiş duvarlarla çevrelenmiş kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı dış avlusunun üç ana kapısı ile altı talî kapısı bulunmaktadır. Ortasında cami, güneydoğu ve güneybatı köşelerinde aynı boyut ve mimari kuruluşa sahip medrese yapıları bulunan dış avlunun ana kapılarından kuzey duvarındaki *Alay Kapısı*, güney duvarındaki *Dilenci Kapısı*, doğu duvarındaki *Darphane Kapısı* olarak adlandırılmıştır. Dış avlu batısından, ortadan kısa bir arasta kolunun bağlandığı, arasta kolları arasındaki güney köşede muvakkithane ile sıbyan mektebinin yer aldığı dua kubbeli bir arasta ile sınırlandırılmıştır (Resim 7.3).

Resim 7.3 Edirne Selimiye Külliyesi

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/selimiye-camisi-meydan-ve-cevresinde-duzenleme-yapilacak/2230338>

Selimiye Camii: Mimar Sinan'ın doruğuna ulaştırdığı sekiz dayanaklı ve tek kubbeli cami yapılarının en başarılı örneğidir. Edirne'nin silüetini belirleyen üçer şerefeli dört minaresi bulunan caminin doğu, batı ve güney cephe duvarlarının dışına daha alçak tutulmuş sivri kemerli galeriler, kuzeyine revaklı avlu inşa edilmiştir (Bölüm Görseli). Revaklı avlunun güneyinde, caminin galerileriyle aynı yükseklikte beş kubbeli, yedi kemer gözlü son cemaat yeri bulunur. Caminin 3,80 m çapında yivli silindirik gövdeli 70,89 m yüksekliğindeki minareleri doğu ve batı galeriyle son cemaat yeri arasında bulunan kare tabanlı köşelerde yer alan 22,73 m derinliğindeki temeller üzerine oturtulmuştur. Güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki minarelerin şerefelerine tek, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki minarelerin şerefelerine birbirinden bağımsız üç ayrı merdivenle çıkılmaktadır.

Caminin revak birimleriyle çevrelenen avlusunun ortasında üstü açık bir şadırvan bulunur. Avlunun ana taç kapısı kuzey cephe ekseninden ortadaki revak birimine, yan kapıları ise doğu ve batı cephelerinden son cemaat yerinin önündeki ilk revak birimlerine açılmaktadır. Revaklı av-

lunun zemini dış avlu zemininden daha yüksek olduğundan kapılara üç yandan basamaklı birer merdivenle çıkılarak ulaşılmaktadır. Beş birimli son cemaat yerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe birimleri önlerindeki doğu ve batı revak kollarına, diğer üç birimi doğrudan avluya açılmaktadır. Beş kubbeli son cemaat yerinin kemer ve kubbeleri avlunun revak birimlerinin kemer ve kubbelerinden daha yüksektir. Farklı olarak dilimli kubbeyle örtülerek vurgulanan ortadaki birim ile iki yanındaki kubbeli birimlerin yüksek kemerleri arasında yarı genişlikte alçak birer kemer ilave edilmiş, böylelikle son cemaat yeri avluyu çevreleyen revak birimlerinden belirgin bir biçimde ayrılarak vurgulanmıştır. Son cemaat yerindekiler dahil revaklı avluda toplamda 18 kubbeli birim, mukarnas başlıklı 16 sütun, kemerlerinde kırmızı rengin kullanıldığı iki renk taş işçiliği bulunmaktadır. Son cemaat yerinin dilimli kubbeli orta biriminden kuzey cephe duvarına açılmış mermer bir kapıyla cami harimine girilmektedir. Kapının iki yanında alttakilerin kitabeli çinilerle üsttekilerin kalem işleriyle bezendiği altlı üstlü iki sıralı pencereler bulunmaktadır.

Resim 7.4 Edirne Selimiye Camii, mihrap bölümü

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/168664701>

Resim 7.5 Edirne Selimiye Camii, kubbe

Kaynak: <https://pbase.com/dosseman/image/168664708>

Doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dik-dörtgen tabanlı mekânın bir bütün halinde cephe duvarından dışarıya taşan mihrap bölümünün köşelerine birer, diğer yönlerdeki duvarlarının önlerine duvarlara olabildiğince yaklaştırarak ikişer fil ayağı yerleştirilmiştir. Sekiz fil ayağının eşit genişlik ve yükseklikteki sivri kemerle birbirlerine bağlanması ve kemerlerin üzerlerine 31,30 metre çapında, 43,28 metre yüksekliğinde yaklaşık 2000 ton ağırlığında büyük kubbenin oturtulmasıyla cami mekânını kapsayan sekizgen tabanlı kubbe örtülü büyük bir baldaken elde edilmiştir (Resim 7.4-5). Dıştan on iki cepheli kasnakla sarılan kubbe, köşelerde tromp kemerlerine, güneyde mihrap hücresinin yarım kubbesine oturtulmuş, kubbe yükü ayrıca küçük yapı elemanlarıyla destekle-

nerek kademeli olarak zemine iletilmiştir. Büyük kubbe mekâna bütünlük, cephelerin çok sıralı pencereleri ile kubbe eteğine açılmış 32 küçük pencere aydınlık ve ferahlık kazandırmıştır. Yapının dört köşesine yerleştirilen üçer şerefeli minarelerinin çap, yükseklik ve şerefe yerleri yapının kütleleriyle iyi orantılandırılmış, böylelikle yapının merkezi planlı simetrik kuruluşu belirgin biçimde dışa yansıtılmıştır. Ernst Diez Selimiye Camii'ni şöyle yorumlamaktadır: “*Selimiye; mekân etkisi, büyüklük, yükseklik, topluluk ve ışık etkisi bakımından yeryüzündeki bütün yapılardan üstündür. Bu cami Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gücünün hâlâ devam ettiği 16. yüzyıldaki politik egemenliğini de vurgulayan son sultan yapısıdır*” (Diez,1995: 132).

Yaşamla İlişkilendir

Selimiye Camii'nde strüktür ve kubbe,

“...Sinan, Selimiye'ye gelene kadar pek çok cami ve strüktür tipini uygulamış adeta deneyler yapmış bir mimardır. Yine Ayasofya onarımları sırasında da Ayasofya gibi dev bir yapının strüktür sorunları yanında yapının İslam mimarlığındaki cami mekânıyla uzlaşmayan yönlerini de çok iyi biliyordu. Ayasofya bütün Osmanlı yöneticileri ve mimarları için bir simge yapıydı. Sinan ise bunca deneyimi ile artık bu idolü yenmek arzusunda ve ehliyetinde olduğuna kanaat getirmişti. İşte bütün bu fikirlerini Selimiye'de uyguladı...Selimiye Camii'nde... statik bakımdan daha güvenli olan sekizgen dayanak üzerine oturan kubbeyi seçti. Sekizgen üzerine oturan kubbe şüphesiz Sinan'a özgü değildir... Antik dönemde bile örnekleri vardı. İstanbul'da 572 tarihli Sergius Bacchus Kilisesi'nin (daha sonra Küçük Ayasofya Camii adını alır) kubbesi de sekiz dayanaklıdır. Kudüs'teki 691 tarihli Kubbetü's Sahrâ'nın da sekizgen dayanaklı bir kubbesi vardı. Şüphesiz bu seçimde daha önce yaptığı örnekler, deneyler, heyecanların payı olmalıdır. Yeni tasarımında Ayasofya'nın tuzağına düşmez ve kare dayanağı reddetmekle daha başlangıçta ileri bir atılım yapar. Rüstem Paşa Camii'nde bu şemanın deneyini zaten yapmıştır. Rüstem Paşa'da olmayan mihrap çıkıntısını ilave ederek mihrap doğrultusunda fazladan bir güvenlik kazanır. Bu uygulamayı daha önce Molla Çelebi Camii'nde gerçekleştirmişti. Sekizgen üzerine kurulu kubbe, merkezi mekânı daha iyi yansıtmaktadır. Ayrıca kemer açıklıkları küçüldüğünden bütün ilgi kubbe üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu etki zaten Sinan'ın kubbeyi büyütme amacını destekler. Mekânın enine genişliği biraz daha fazla olsa da mekân kareye çok yakındır. Bu olgu da merkezi mekânı vurgular. Kemerleri taşıyan daire kesitli ayaklar içeride düşeyliği ve mekânın yüksekliğini hissetmede yardımcı olmaktadır. Yan sahnlar önemsiz olduğundan orta mekân bütün olarak camiye hâkimdir. Ayasofya'daki gibi perspektifin pek çok kaçma noktası yoktur. Tek kaçma noktası kubbeye yönelmiştir” (Günay, 2016:143).

Resim 7.6 Müezzin Mahfili

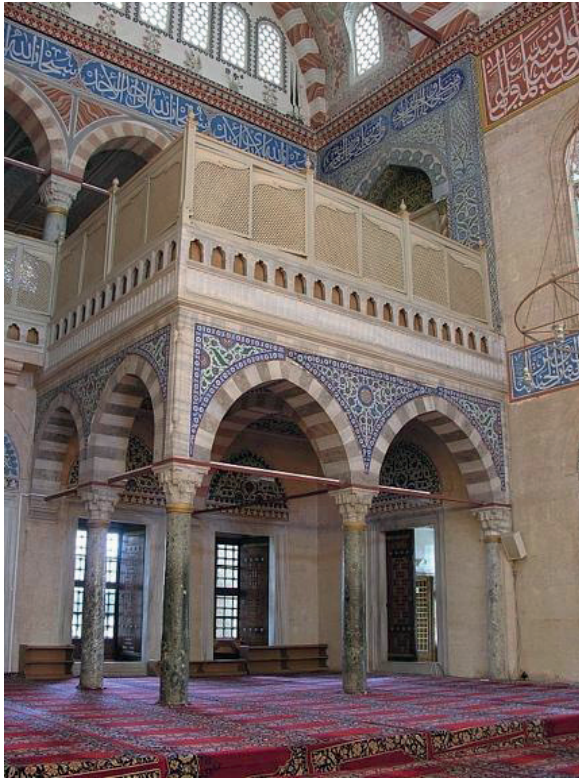
Kaynak: <https://okuryazarim.com/caminin-bolumleri/hunkar-mahfili/>

Resim 7.7 Müezzin Mahfili, süsleme detayı

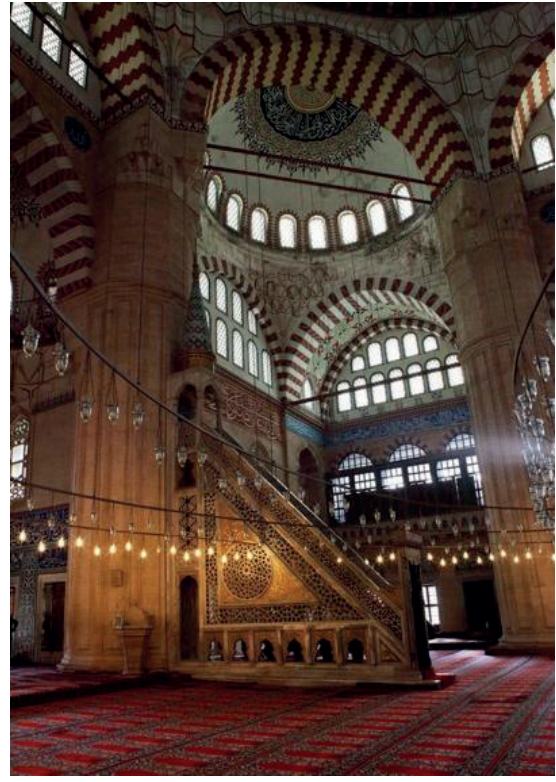
Kaynak: Parla Arşivi

Cami mekânının merkezinde ve akustik odağında yer alan, zeminden 2,4 m yüksekte bulunan 6x6 m ölçüsünde kare tabanlı ahşap müezzin mahfilini taşıyan ayaklardan kuzeybatı köşedeki farklı olarak çokgen tabanlı ve büyük boyutlu yapılmış, içine mahfile çıkış veren bir merdiven kurulmuştur. Diğer köşelerden birer, kenarlardan ikişer mermer sütunla taşınan ceviz ağacından yapılmış korkuluklarla çevrelenen müezzin mahfilinin sütunları altın varaklı Edirnekâri süslemeleriyle dikkat çeken kaş kemerli ahşap yüzeylerle birbirine bağlanmıştır (Resim 7.6-7). Sütunlarından birinin üzerinde hakkında çeşitli rivayetler üretilmiş ters lâle kabartması bulunmaktadır. Mahfilin altına tam ortaya kare taban içinde sekizgen altıklık fıskiye bir havuz yapılmış, mahfil tabanının havuza bakan yüzü, yuvarlatılmış ahşap çıtalarla eş karelere bölünmüş, ortadaki 8x8 birimlik büyük kare çarkıfelek, diğerleri stilize çiçek motifleri ile bezenmiştir.

Resim 7.8 Hünkâr Mahfili

Kaynak: <https://okuryazarim.com/caminin-bolumleri/hunkar-mahfili/>

Resim 7.9 Minber

Kaynak: Parla Arşivi

Cami mekânının güneydoğu köşesinde yer alan zarif sütunlar ve iki renk işçilikli sivri kemerlerle taşınan dikdörtgen tabanlı hünkâr mahfiline yapının dışından revaklı bir bölümle girilmektedir. Hünkâr mahfiline, güney duvarın doğu köşesine yakın alt pencere boşluğundan geçiş verilmiş, duvarları natüralist üslûptaki 16. yüzyıl sır altı İznik çinileriyle kaplanmıştır. Sultan II. Selim, külliye'nin tamamlanmasından birkaç yıl önce 277 kitabını bağışlayınca hünkâr mahfilinin karşısında bulunan kapalı mahfilde Selimiye El Yazmaları Kütüphanesi kurulmuştur (Günay, 2016:142). Caminin güney duvar ekseninden dışa taşan ve cami mekânına bir eyvan gibi açılan yarım kubbe örtülü mihrap bölümünün duvar süslemeleri ile Osmanlı mermer işçiliğinin baş yapıtlarından olan tek parça mermerden oyularak biçimlendirilmiş mihrabının süslemeleri eşsizdir (Resim 7.4). Sultan II. Selim'in isteğiyle mihrap bölümü duvarlarının alt kısmı üst pencerelerin altlarına kadar, üstte geniş ayet bordürleri ile nihayetlenen kırmızı ve mavi renklerde natüralist motifli çiçeklerin yer aldığı büyük çini panolarla kaplanmıştır (Günay, 2016: 146). Selimiye Camii'nin çini süsleme programı daha sonra inşa edilen yapılara örnek olmuş ve Klasik Osmanlı üsluplarının ortaya

çıkmasında etkili olmuştur (Yenişehirlioğlu, 1982: 33). Mihrap bölümünün batı köşesindeki fil ayağının önüne dayanan 25 basamaklı mermer minberin, yan aynaları ile alttaki kemerli bölümlerinde rûmîli kabartmalara, konik külâhında kalem işi süslemelere, köşk kısmında karanfil, sümbül, lale gibi çiçeklerin yer aldığı bahar dalı kompozisyonlu çini panoya yer verilmiş; caminin doğu-batı aksının güneyindeki dört fil ayağının önüne ayrıca zarif mermer kürsüler yerleştirilmiştir (Resim 7.8-9).

Medreseler: Dış avlunun güneydoğu ve güneybatı köşelerine yer alırlar. Revaklı avlulu, eş planlı medrese yapılarından güneydoğu köşede yer alan Müderris Medresesi adıyla tanınan dârülhadis, güneybatı köşede yer alan dârülkurradır (Resim 7.3). 1570-71 civarında tamamlanan dârülhadisden farklı olarak dârülkurrânın güney ve batı cephe duvarları güneybatı yöne bakan kısa bir cephe duvarıyla birleştirilmiştir. Her iki medreseye de kuzey cephe eksenlerinde bulunan anıtsal birer kapıyla önlerindeki revak kolundan girilmektedir. Avlular sivri kemer profilli beşik tonoz örtülü uzun revak kollarıyla çevrelenmiş, kuzey revak kolu hariç diğer yönlerdeki revak kollarının ardına öğrenci odaları sıralanmıştır. Dârülhadisin batı, dârülkurrânın doğu revak kolunun ortasından, kare tabanlı kubbe örtülü büyük dershanelere geçilmektedir. Dârülkurra yapısı, Mimar Sinan'ın yaptığı hücreli düzene sahip dârülkurralar içinden günümüze gelebilen tek yapıdır. 1718'de dârülhadis ile dârülkurra yapılarının dershanelerinin birbirlerine dönük cephelerinin arasındaki alana Sultan III. Ahmed'in oğlu Şehzade Selim için köşelerinde yer alan mermer sütunların sivri kemerlerle bağlandığı kare tabanlı pandantif geçişli kubbe örtülü baldaken türbe inşa edilmiştir.

Arasta: Evliya Çelebi'nin, Kavaflar Çarşısı olarak tanımladığı arastada kare tabanlı beşik tonoz örtülü 124 dükkân bulunmaktadır (Resim 7.3). Arasta sokağının iki yanına sıralanan dükkanların duvarları taş ve tuğla ile almaşık teknikte örülmüş, sokaklarının kesiştiği bölüm dua kubbesiyle vurgulanmıştır. Arastanın kısa kolunun güneyinde yanları kapalı, tonoz örtülü iki gözlü son cemaat yeri bulunan kare tabanlı kubbe örtülü geleneksel mescit tipinde sıbyan mektebi yer almaktadır. Bodrum katı bulunan sıbyan mektebinin duvarları bir sıra taş iki sıra tuğlayla almaşık teknikte örülmüş, iç duvarları kalem işleri ile bezenmiştir.

Külâhlı bir ocağı bulunan sıbyan mektebinin güney duvar ekseninde mihrap, duvarlarında kitap nişleri yer almaktadır. Arastanın dua kubbesi ile sıbyan mektebini mimar Dâvud Ağa'nın tamamlandığı düşünülmektedir.

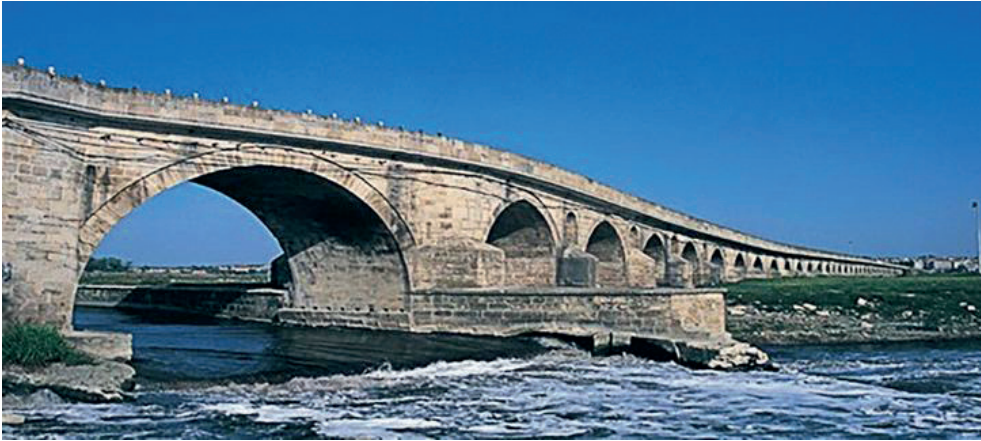

Karekodu sunulan Mimar Sinan Belgeselini izleyiniz.

Uzunköprü

Çok geniş bir yatağa ve bataklık bir çevreye sahip olan Ergene Nehri üzerine Sultan II. Murad'ın yaptırdığı Ergene Köprüsü adıyla da tanınan Uzunköprü'nün inşaatı, Gazi İshak Bey ile kardeşi Timurtaş Bey ve Timurtaş Bey'in oğlu Osman Çelebi'nin nezaretinde Mimar Müslîhid-din ile Mehmed usta tarafından gerçekleştirilmiştir. İki satırlık inşa kitabesinde köprünün, 174 gözlü olduğu ve 1443 tarihinde tamamlandığı bildirilmektedir. Kaynaklara göre, inşasına 1426 ya da 1427-28 tarihinde başlanan köprü, II. Abdülhamid döneminde onarım görmüş; inşa kitabesi de bu onarım sırasında günümüzde Uzunköprü ilçesi Belediye Parkı'nda bulunan Gazi Mahmud Bey (Köprübaşı) Çeşmesi'ne nakledilmiştir.

Osmanlı ordusunun kış aylarında da kesintisiz olarak akınlarını sürdürebilmesini sağlayan, farklı genişlik ve yükseklikte 174 kemerden oluşan köprü, 1238,55 m uzunluğundadır (Resim 7.10). Genişliği yer yer değişmekle birlikte yaklaşık 6,80 m'dir. Sivri, yuvarlak ve basık kemerleri bulunan köprünün suyun her zaman aktığı bölümdeki kemerleri daha geniş ve yüksektir. Köprünün 40. ve 41. kemerleriyle 102. ve 103. kemerlerinin üstüne balkon yapılmıştır. Taşkınlarla karşı, suların kolayca boşalması için 145. ayaktan 154. ayağa kadar tahliye gözleri açılmış; 55 ve 56. kemerlerden 168. kemere kadar köprü ayaklarının önüne arkalı önlü üçgen prizma biçimli selyaranlar yapılmıştır. Köprünün kemer, korkuluk ve duvarlarında Anadolu Selçuklu geleneğini ve Osmanlı estetik anlayışını yansıtan geometrik motifli, aslan, fil, kuş figürleri ile rumi ve palmet kabartmaları yer almaktadır (Resim 7.11).

Resim 7.10 Uzunköprü

Kaynak: <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76445/>

Resim 7.11 Uzunköprü figürlü korkuluk bezemesi

Kaynak: <https://www.utso.org.tr/uzunkopru/tarihce.html>

Daha önce yapılan tahta köprüler, Ergene Nehri'nin taşkınları ile yıkıldığından Uzunköprü, Horasan harcı kullanılarak Yağmurca, Eskiköy ve Hasırcıarnavutköy taş ocaklarından temin edilen kireçtaşı ve traverten cinsi kesme taşlarla inşa edilmiştir. Köprü'nün temeli tamamlandığında Horasan harcının sertleşmesi için iki yıl beklendiği söylenir. Bu süre içinde kullanılacak taşların yontulması ve kesilmesine yönelik çalışmalar yapılmış, daha sonra köprü'nün inşasına başlanmıştır. Gruplar halinde çalıştırılan işçiler, inşa ettikleri son kemerin kilit taşına kendi gruplarının sembollerini kabartmışlardır. Toplam 18 farklı kabartmalı kilit taşı bulunduğundan köprüde 18 ayrı işçi grubunun

çalıştırıldığı düşünülmektedir. Köprü'nün nehir tarafına bakan kesiminin batı kenarında bulunan insan başı büyüklüğündeki 28 korkuluk hakkında, biri inşaat sürecinde vefat eden ustaların anısına yapıldıklarını, diğeri namazgâha yakın oldukları için tesbih tanelerini temsil ettikleri yönünde iki farklı görüş ileri sürülmektedir.

✓ Köprülerin, suyun kaynağından (memba) geldiği yöne dönük cephelerine memba, suyun akış yönüne bakan cephelerine mansap cephesi denilmektedir.

dikkat

Sultan II. Murad, Uzunköprü ile birlikte yakınına cami, imaret ve hamam yaptırarak 200 hanelik, cami, han, hamam ve 200 dükkândan oluşan Ergene yerleşimini (kasaba) kurmuş, köprünün onarım ve bakımından halkını sorumlu tutarak ordunun hareket kabiliyetini arttırmıştır.

Çok sayıda onarım geçiren köprünün bilinen ilk onarımı 1451 yılında Fatih Sultan Mehmed döneminde yıkılan bir kemer gözünün onarılması biçiminde gerçekleştirilmiştir. Köprü II. Bayezid döneminde ve II. Osman zamanında 1621'de onarım görmüştür. Muradiye Camii avlusunun üst kapısı üzerinde yer alan mermer kitabeye göre II. Mahmud döneminde cami ile birlikte onarılan köprünün, 149. geniş ve yüksek ana kemerinin üstüne yerleştirilen 1822-23 tarihinde gerçekleştirilen söz konusu onarımı bildiren kitabesi Yunan işgali sırasında 1922 yılı civarında tamamen kazınarak tahrip edilmiştir. Tahrip edilen bu kitabeye göre; geçirdiği depremle gövdesinde çatlaklar oluşan köprünün, büyük taşkınlarla sürüklenen ağaç kütükleri ve buz kitlelerine karşı koyamayarak yıkılan ana gözüne bitişik dört kemerinin yerine daha geniş yeni üç kemer gözü yapılmıştır. II. Abdülhamid dönemin-

de 1901-04 arasında yapılan onarımda da bir kemerini kaybeden köprünün 172 kemeri kalmıştır. Cumhuriyet döneminin başlarında 1928 tarihinde onarılan köprünün, 1964-71 yılları arasındaki onarımında evvelce 5, 24 metre olan genişliği iki taraftan da arttırılarak 6,80-6,90 metreye çıkartılmıştır. İnşa tekniği, mimarisi, tasarımı, malzemesi, yer seçimi, işçiliği ve 600 yıldır ayakta olmasıyla dünya köprülerin en seçkin örneklerinden olan Uzunköprü, 15. yüzyıl Osmanlı köprü mimarisi ve mühendisliğinin teknolojik ve sanatsal düzeyini yansıtır. 15. yüzyıl ve erken Osmanlı mimarlık döneminin büyük bir yapıları olarak Mimar Sinan döneminde Bosna-Hersek'te inşa edilen Mostar Köprüsü (1557-1566) ve Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü'nün (1571-1577) inşa edilmesini mümkün kılacak teknik birikimlerin kazanılmasında önemli bir yere sahip olan Uzunköprü'nün geçirdiği onarımlar, erken dönem restorasyon teknikleri hakkında önemli bilgiler vermekte, bu da 1270 metre uzunluğundaki köprünün belgesel değerini yükseltmektedir. 2015 yılına kadar üzerinden Edirne İzmir karayolunun geçen Uzunköprü, 2863 Sayılı Türk Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatı Kanunu, 1978 ve 10729 sayılı Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.02.2009 tarih ve 2314 sayılı kararı ile koruma altına alınmış ve tescil edilmiştir.

Öğrenme Çıktısı

1 Edirne II. Bayezid ve Selimiye Külliyesi ile Uzunköprü'yü genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 1

Mimar Sinan Selimiye'yi neden ustalık eseri olarak görmüştür?

İlişkilendir

II. Bayezid Camii ile Selimiye Camii'nin revaklı avlularını ve hünkâr mahfillerini karşılaştırın.

Anlat/Paylaş

Uzunköprü'nün Osmanlı tarihindeki önemini ve işlevini tartışın.

NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ VE YILDIZ SARAYI KOMPLEKSİ

Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul'un Çemberlitaş semtinde, Kapalıçarşı girişinde bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinin son büyük külliyesi olarak tanımlanan Barok ve Rokoko üsluplarının görüldüğü külliye, at nalı şeklindeki ünik avlusuyla Türk Barok üslubunun doğduğu bir geçiş dönemi örneği olarak diğer külliyelerden farklı özellikler taşır (Resim 7.12-13). Külliye, Klasik Osmanlı sanatı ile çağdaş Batı sanatının eşsiz bir sentezi ve Osmanlı Baroğu'nun en iyi örneği olarak kabul edilen yapısal bütünlük ve özgünlüğünü koruyarak günümüze hiç değişmeden gelmiştir. Yıldız Sarayı Kompleksi ise İstanbul Beşiktaş'ta, Marmara Denizi sahilinden başlayarak kuzeybatıya doğru yükselen yamaçta yer alır. 16. yüzyıldan itibaren padişahların av alanı olarak kullandığı İstanbul Beşiktaş'taki bu bölgeye yapılan ilk yapı, Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan için yaptırılan köşktür. Yıldız Sarayı Kompleksi zamanla ilave edilen saray, köşk, yönetim, koruma, servis yapıları ve parklardan oluşmaktadır.

Resim 7.12 Nuruosmaniye Külliyesi

Kaynak: <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/5768-2/>

Nuruosmaniye Külliyesi

Külliye'nin kurulduğu yerde daha önce Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin eşi Fatma Hatun'un vakfına ait bir mescidin bulunduğu, harap hale gelen bu yapı nedeniyle mahalle halkının Sultan III. Ahmed'e başvurarak çözüm üretilmesini istediği, ancak bir sonuç alınamadığı bilinmektedir. Daha sonra aynı amaçla Sultan I. Mahmud'a başvurulmuş, bu defa mescidin yıkılarak yerine büyük bir külliye yapılmasına karar verilmiştir. Külliye'nin yapımından önce Avrupa'ya mimar gönderildiği ve katedrallerin incelendiği belirtilse de bu konuda kesin bir veri yoktur (Eyice, 2007: 264-265).

Külliye'nin inşası sırasında bina kâtibi olarak görev yapan Ahmed Efendi'ye göre, Ekim 1748'de harap mescidin enkazı kaldırılmaya başlanmış ve 19 Ocak 1749 tarihinde külliye'nin temel atma töreni düzenlenmiştir. Külliye'nin mimarı, 1747 yılında baş mimarlık görevini yürüten El-Hâc Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa'ya yardımcı olarak Rum asıllı Simeon (Simon, Simyon) kalfa atanmıştır. Külliye'nin inşaatı sırasında Hacı Hüseyin Ağa ve Kara (Hacı) Ahmed Ağa da mimarbaşılık görevinde bulunmuşlardır. Bina kâtibi Ahmed Efendi'nin yazıldığı *Târih-i Câmi-i Şerifi Nur-u Osmânî* isimli risale, 7 yıl 1 ay 22 gün süren külliye'nin inşaa süreciyle ilgili önemli bilgiler veren birinci el kaynaktır. Risaleye göre, padişahın isteğiyle tek kubbeli

olarak tasarlanan caminin çizimleri padişaha gösterilmiş ve onayı alınmıştır. Külliye cami, hünkâr mahfili, sebil ve çeşme, muvakkithane, imaret, türbe, medrese ve dükkanlardan oluşmaktadır. Sultan I. Mahmud, 14 Aralık 1754 tarihinde inşaat tamamlanmadan vefat edince Sultan III. Osman tarafından tamamlatılan cami 5 Aralık 1755’de açılmıştır. Külliye’nin ana yapısını oluşturan caminin, giriş kapısı üzerinde bu nedenle 1755 tarihli inşa kitabesi bulunmaktadır. Sultan III. Osman’ın adını ve hanedanını ölümsüzleştirdiği Nuruosmaniye Külliyesi, Klasik Osmanlı mimarisinin değişmeye başladığı bir dönemin en önemli dini mimari yapısı ve sembolüdür. Nuruosmaniye Külliyesi’nin üzerine inşa edildiği terasın altına günümüzde de kullanılan dükkânlar yapılmıştır. Külliye’nin doğu ve batı yönde kapıları bulunan rampa ile başlayan ve daha sonra camiye doğru uzanan hünkâr mahfi-

linin anıtsal revakı ile ikiye ayrılan avlusunun kuzeyinde cami, hünkâr kasrı, kütüphane ve türbe, güneyinde medrese ve imaret binaları yer almaktadır. Yüksek bir platform üzerine yerleştirilen caminin platform altındaki sokak tarafına bakan cephelerine, arazi eğiminden ve caminin yüksek terasından faydalanılarak iki katlı dükkânlar yerleştirilmiştir. Cami avlusunda fiskiyeli çeşme ile Kapalı Çarşı yönündeki girişte yer alan Barok süslemeli 1756 tarihli III. Osman Çeşmesi ve bir sebil külliye’nin çeşme ve sebillerini oluştururlar. Sebil, dairesel bir ana mekân ile yanındaki dikdörtgen bir alandan oluşan mermerden yapılmış bir yapıdır. Zengin süslemeleri, hareketli profilleri, kartuşları, sütun başlıklarındaki volütleri, saçağı ve natüralist desenli demir şebekeleriyle Barok özellikler taşımaktadır (Yüzereroğlu, 2006: 82; Eyice, 2007: 266; Taşkın, 2017:122).

Resim 7.13 Nuruosmaniye Camii

Resim 7.14 Nuruosmaniye Camii, mihrap bölümü

Nuruosmaniye Camii: İçindeki ışıktan dolayı *Nur-u Osmani* (Osmanlı’nın Nuru) adı verilen yapının kubbesine *Nur Suresi*’nin 35. ayeti ile “Allah, göklerin ve yerin nurudur” metni yazılmıştır. Barok üslubun Osmanlı mimarisindeki ilk önemli örneği, Batılılaşma döneminin simge yapısı olan Nuruosmaniye Camii, mimari ve plan olarak tek kubbeli harim kısmı, revaklı bölümleri, minareleri ve çoğu öğeleriyle klasik şemayı ve geleneksel özellikleri sürdürse de Barok özellik taşıyan oval avlusu, beşgen tabanlı mihrap nişi, taç kapıları, sütun başlıkları, cephelerindeki plaster ve katlı silmeleri, yuvarlak kemerleri, payandalı duvarları, yüksek kubbesi, kubbe kasağı ve süslemeleriyle Klasik Osmanlı yapılarından kesin bir ayrılığı gösterir. İstanbul kent görüntüsünün *en Barok yapısı* olarak adlandırılan ve dönüm noktası olarak kabul edilen caminin revzen pencerelerinde, mermer mihrap ve minberinde Barok üslubun etkisi belirgindir (Resim 7.13-14).

dikkat

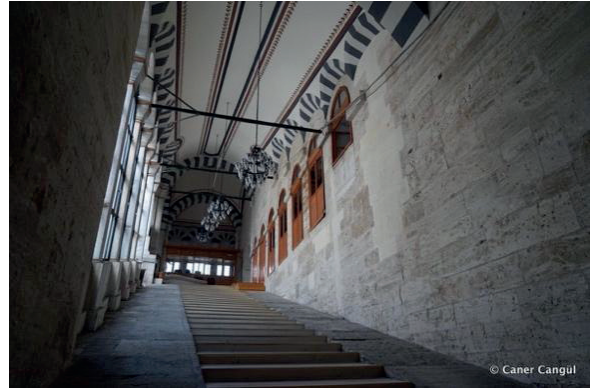
Doğan Kuban, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme adlı çalışmasında Nuruosmaniye gibi Batı sanatı ve geleneksel Osmanlı sanatının senteziyle oluşmuş eserlerin “Türk Baroku veya Türk Rokokosu” şeklinde tanımlanmasını önermiş ve Nuruosmaniye Camii’ni Mimar Sinan sonrasında Osmanlı cami mimarisinin en önemli yapısı olarak nitelendirmiştir (Kuban, 2007:526-528).

12 mermer sütuna dayanan, 14 kubbe ile çevrenmiş revaklı iç avlu, Klasik dönem avlularından farklı olarak at nalı biçimli poligonal bir tabana sahiptir. Bu uygulama Barok üslubun eliptik unsurlarını yansıttığından Avrupa Baroku ile ilişkilendirilmiştir. Buradaki yekpare sütunların Bergama'dan muhtemelen *Kızıl Avlu* adlı Roma dönemi yapısından getirildiği tahmin edilmektedir. Yüksek bir bodrum katının üzerinde yer alan kare tabanlı cami, dört büyük kemerle taşınan 25,75 m çapında, 43 m yüksekliğinde pandantif geçişli merkezi bir kubbe ile örtülmüş, kubbe kasnağına 28 pencere açılmıştır.

Resim 7.15 Hünkâr Mahfili

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nuruosmaniye-hunkar-mahfili/#16/41.010391/28.970856>

Resim 7.16 Hünkâr Mahfili, merdiven

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nuruosmaniye-hunkar-mahfili/#16/41.010391/28.970856>

Padişahın at üstünde gelerek Cağaloğlu Kapısı'nın yanından çıktığı kuzey-güney doğrultusunda uzanan tonozlu bir geçit üzerine yerleştirilmiş eğimli rampanın sonunda hünkâr mahfili yer almaktadır. U biçimli bir plana sahip olan mahfil katı, cami hariminin etrafında dolaşılacak bir biçimde planlanmış, korkuluk ve kafes ilk olarak burada uygulanmıştır (Resim 7.15-16). Klasik Osmanlı camilerinde poligonal tabanlı mihrap nişleri, dışarıya dikdörtgen tabanlı olarak yansırken ilk kez bu camide daha önce örneği olmayan bir uygulamayla poligonal tabanlı mihrap nişi dışarıya da poligonal tabanlı olarak yansıtılmıştır (Resim 7.12). Mermer mihrap nişinin bezemeleri oldukça etkilidir. Kırmızı zemin üzerinde yer alan yazı, sütun ve yivli plaster düzenlemesi, silmeler ve altın varaklar mihrabı gösterişli bir biçime dönüştürmüş, mermer minberinin külâh ve giriş kısmının üzerindeki taç kısmına gösterişli Barok süslemeler yapılmıştır.

Medrese ve İmare: Caminin güneyinde medrese, doğusunda imaret bulunur. Klasik Osmanlı mimarisini yansıtan, ortadaki avluyu çevreleyen 12 odalı medrese, Osmanlı sultani medreselerinin sonuncusudur. Sadece revakların oranları farklıdır ve klasik medreselerden ayrı olarak dar ve çok yüksek açıklıklardan oluşmaktadır. Asimetrik planlı imaret ise küçük bir avlu, mutfak ve yemekhaneden meydana gelmektedir. İmaretin ilginç, olağanüstü büyük bacaları külliye'nin şehirdeki silüetini belirleyen önemli öğelerdir.

Kütüphane: Caminin iç avlusunda yer alan Barok tasarımın en özgün örneklerinden olan 1755 tarihli iki katlı binanın üst katı kütüphane alt katı depodur (Resim 7.17). Kütüphanenin okuyucular ve padişahın özel kullanımı için yapılmış iki ayrı giriş kapısı bulunur. Kütüphane içinde cephe duvarlarına paralel bir düzenlemeyle mekânın orta kesimini saran aynalı tonozlarla örtülmüş kemerli bir çevre koridoru oluşturulmuş; mekân, ortasındaki dört serbest sütunun taşıdığı dört kemer üzerine oturan bir kubbe ve bu kubbeyi iki yandan destekleyen dilimli yarım kubbelerle örtülmüştür. Duvar ve pencereler cephelerde ve içeride yön değiştiren çeşitli plasterlarla vurgulanmış, özgün sütun başlıkları ve kemerler tasarlanmıştır. Ahmed Efendi, risalesinde kütüphanede edebiyattan tarihe, musikiden matematik ilmine, coğrafyadan tıp ilmine ve din bilimine kadar geniş bir eser koleksiyonunun bulunduğunu bildirmektedir.

Resim 7.17 Nuruosmaniye Kütüphanesi

Kaynak: <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=397>

Resim 7.18 Şehsuvar Vâlide Sultan Türbesi

Kaynak: <https://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=393>

Şehsuvar Vâlide Sultan Türbesi: Caminin doğusunda, hünkâr mahfili rampasının arkasında yer alan türbe, Sultan III. Osman'ın 1756 yılında ölen annesi için yaptırılmıştır (Resim 7.18). Köşeleri yuvarlatılmış kare tabanlı, kubbe örtülü ana mekân ile ana mekâna eklenmiş dikdörtgen tabanlı tonoz örtülü bir birimden oluşan türbenin kapısı yuvarlak kemerlidir. Klasik şemalı bu türbenin köşelerine yerleştirilen ağır dairesel ayaklar ile bunların silindirik kulecikleri, kubbe kasnağının eğik cephe-leri ve köşe pilasterları Barok özellik taşımaktadır.

Yıldız Saray Kompleksi

İstanbul Beşiktaş'ta, Marmara Denizi sahilinden başlayarak kuzeybatıya doğru yükselen yamaca yayılan Yıldız Sarayı, Sultan II. Abdülhamid tarafından 1876-1909 yılları arasında 33 yıl boyunca ana ikametgâh ve saray olarak kullanılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren padişahların av alanı olarak kullandığı bölgeye ilk olarak Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan için bir köşk yaptırılmıştır. Yıkılmış olan bu yapıdan sonra Sultan II. Mahmud'un, 1834-35 tarihinde inşa ettirdiği köşk yapısı da günümüze ulaşamamıştır. Sultan Abdülmecid, mevcut yapıları yıktırarak, annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan için 1842'de *Kasr-ı Dilküşâ* adıyla yeni bir köşk yaptırmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında Büyük Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve Çadır köşkleri inşa ettirilmiş ve Balyan ailesinden mimarlara görev verilmiştir. Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1909) hükümet merkezi olarak inşa ettirilen surlarla çevrelenmiş Yıldız Sarayı Kompleksi, çevre düzenlemeleri

ve alan genişletme çalışmaları sonucunda İstanbul Boğazı'na hâkim yaklaşık 500.000 m²lik alanda inşa edilen çok sayıda köşk, tiyatro, müze, kütüphane, cami, tamir atölyeleri, marangozhane, porse- len fabrikası, çeşitli endüstriyel, askeri ve kültürel binalarla üç ana avludan oluşan işçiler dahil yaklaşık 12.000 kişinin yaşadığı bir komplekse dönüş- müştür (Bilgin, 2013: 541-544).

Birinci avluda, Büyük Mabeyn Köşkü (Resim 7.19), Çit Köşkü, Yaveran Köşkü (Resim 7.20), Silâhhâne, Set Köşkü, Marangozhane ile resmi dai- reler ve hizmet binaları bulunur. Padişah ve ailesinin özel yaşam merkezi olan ikinci avluda, Hasbahçe, Küçük Mabeyn Köşkü, Harem Binaları, Cihannü- ma Köşkü, Ada Köşkü ve Tiyatro binası yer almak- tadır. Üçüncü avluda, Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Sera ve Yıldız Çini Fabrikası ile dış bahçeler bu- lunmaktadır. Vâlide Sultan Kapısı, Koltuk Kapısı, Mecidiye Kapısı, Saltanat Kapısı olmak üzere saray kompleksinin dört ana kapısı bulunmaktadır. Şâle Köşkü yapıldıktan sonra köşkün bulunduğu kısma yakın beşinci bir kapı daha açılmıştır. Çok sayıda park ve bahçe içeren kompleksin dış bahçeleri, II. Abdülhamid döneminde yüksek duvarlarla çevrelenerek içine küçük yapay kanal, büyük havuzlar, çeşmeler, kasır ve köşkler yapılmıştır. İç bahçeler Hasbahçe ve harem binalarının bahçe-lerinden oluşmaktadır. Padişahın büyük ilgi göster- diği Hasbahçe için imparatorluğun her yerinden egzotik bitki, çiçek ve ağaç sipariş edilmiştir. Peyzaj düzenlemeleri Alman, Fransız ve İtalyan uzmanlara yaptırılmıştır. Sarayın güvenliği için Ertuğrul Kış- lası ile Sultan II. Abdülhamid tarafından kitâbesine

göre, 1887'de Orhan Gazi'ye izâfeten Orhaniye Kışlası inşa ettirilmiştir. Ertuğrul Kışlası 1958'deki imar planlamaları sırasında yıkılmış, saray duvarının dışında yer alan Orhaniye Kışlası da günümüze gelememiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda yapılmış çok sayıda kasır, köşk ve diğer hizmet ve yönetim yapılarından oluşan Yıldız Sarayı Kompleksi, son Osmanlı saray kompleksidir. Kasırların bazıları Sultan Abdülaziz dönemine ait olsa da kompleks, Sultan II. Abdülhamid döneminde kendi posta servisi, fabrikaları, tiyatrosu, müze ve kütüphanesi, yamaca dağılmış hükümet binaları ve konutları, koruluk ve bahçeleriyle “küçük bir şehir” haline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve sanatsal alanlardaki gelişmelerinin istisnai bir tanığı olan Yıldız Sarayı Kompleksi, özellikle Sultan Abdülhamid'in ekonomik, sosyal ve kültürel vizyonunu yansıtan bir şehir modeli gibidir.

Balyan ailesinin mimarları ile İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'nun yanı sıra başkente davet edilmiş diğer uzmanlardan da faydalanılarak yapılan kasırlar, köşkler, bahçeler ve diğer yapılarla Yıldız Sarayı Kompleksi, bir yandan geleneksel saray özelliğini taşıırken diğer yandan Klasik Osmanlı ve

Avrupa sanatının sentezlenmiş olduğunu gösteren, Barok, Neoklasik ve Art nouveau gibi üslupların kaynaştığı tasarım ve süslemeleriyle geç Osmanlı dönemini yansıtan, eklektik bir yapı topluluğudur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında bugünkü halini alan Yıldız Sarayı Kompleksi'nin mimari düzeni, bina biçimi ve bahçeleri önemli bir değişiklik olmadan günümüze kadar gelmiştir. Sultan Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirilmesinden sonra yağmalanıp kısmen yakılan saray binaları sonraki padişahlar tarafından da zaman zaman kullanılmıştır. Saray Cumhuriyet'in ilânından sonra bir süre boş kalmış, kütüphanede bulunan değerli eserler Atatürk'ün emriyle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne aktarılmış, taşınabilir bazı eserler de başka saraylara dağıtılmıştır. 1924 sonrasında Harp Akademileri olarak kullanılan Yıldız Sarayı, 1977 tarihinde Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. Alan, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından ilan edilen doğal ve tarihi sit alanı olarak, 2863 sayılı Kanun değişikliği ile Türkiye Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatı ile koruma altına alınmıştır.

Resim 7.19 Yıldız Sarayı, Büyük Mabeyn Köşkü

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Büyük_Mabeyn_Köşkü

Resim 7.20 Yıldız Sarayı, Yaveran Köşkü

Kaynak: <https://yoldaolmak.com/yildiz-sarayi.html>

Büyük Mabeyn Köşkü: Sultan II. Abdülhamid döneminde devletin yönetim merkezi olarak hizmet veren iki katlı kâgir yapı, eklektik üsluptadır. Padişahın bazı resmî toplantılarını gerçekleştirdiği, davetler verdiği ve resmî odasının yer aldığı en büyük binadır. Birinci avluyu dönemin eklektik üslubunu yansıtan anıtsal görünümlü bir duvar ayırır. Çit Köşkü'ne bakan cephesinde, Neo-klasik ve Ampir özellik taşıyan bir selsebil bulunur. Bahçenin kuzey ucunda Büyük Mabeyn Köşkü'nün önünde yer alan Çit Köşkü, tek katlı ince ve uzun planlı bir yapı olarak yabancı devlet adamlarının kabulü için kullanılmıştır. 1877-78 Türk-Rus Savaşı ve 1897 Türk-Yunan Savaşı, Çit Köşkü'ndeki salonların en büyüğünde kurulan karargâhtan yönetilmiştir (Bilgin, 2013: 541-544). Büyük Mabeyn Köşkü'nün diğer tarafında yer alan İtalyan mimar

Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı Art nouveau stildeki sıra odalardan oluşan yapı grubu, görevli su-bayların makamı olarak kullanılan Yaveran (Yaverler) Dairesi'dir (Resim 7.20). Vâlide Sultan Kapısı'ndan girildiğinde sağ tarafta bulunan Yaveran Dairesi silâhhâne, arabalık, ayrı işlevlere sahip yapılar bütünüdür. Bunlardan silâhhâne, içinde asma kat bulunan -madalyonlar içinde gemi resimleri ve silâh motifleriyle süslenmiş- tonoz örtülü ve uzunlamasına yapıdır. Arabalığın karşısında yer alan Sultan II. Abdülhamid döneminde bağdâdî tekniğinde inşa edilen iki katlı bina kimyahane ve eczanedir. Saraya ait özel ilâçların yapıldığı bu köşk, önündeki kaskatlardan güvercinler su içtiği için "güvercinlik" olarak da adlandırılmıştır (Sinan, 2011: 63; Bilgin, 2013: 541-544). Osmanlı'da önemli bir ritüel olan Cuma selâmlığını izlemek isteyen yabancı büyükelçiler için Büyük Mabeyn Köşkü'nün yanında, Yıldız Camii tarafında Sultan II. Abdülhamid'in emriyle tek katlı, tavanı zengin kalem işleriyle süslü bir Seyir Köşkü yapılmıştır.

Küçük Mabeyn Köşkü: İkinci avluya geçişte sağda yer alır. 1901 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından özel ikametgâh olarak yaptırılmıştır. Mimar Raimondo D'Aronco tarafından yapıldığı düşünülen iki katlı binanın *Kış Bahçesi* olarak bilinen ve Art nouveau süslemeleri yansıtan bir çatı katı vardır. Köşk, tavan süslemeleri (kalem işleri ve manzara resimleri) ve Art nouveau tarzında çiçek dalları ile süslenmiş korkulukları ile ünlüdür. Fransa'dan getirilen mobilyalarla döşenen yapıdaki natüralist çiçek kompozisyonlu pencere vitrayları, Fransız sanatçı Bonet'nin imzasını taşır. Küçük Mabeyn Köşkü'nün karşısında yer alan harem duvarına bitişik, üstü ve yan tarafları camla kaplı olan limonluk serası da Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanmıştır.

Pavyon Köşkü ve Vâlide Sultan Köşkü (Hünkâr Dairesi): Küçük Mabeyn Köşkü'nün bitişğinde bulunan Pavyon Köşkü, padişahın dinlenme köşklerinden olan tek oda ve koridordan oluşan Çit Kasrı ile bağlantılıdır. Daha ileride solda, iki katlı bağdâdî tekniğinde yapılmış, tavanları kalem işleriyle süslü geniş salonları bulunan Vâlide Sultan Köşkü (Hünkâr Dairesi) yer almaktadır.

Resim 7.21 Cihannüma Köşkü

Kaynak: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=347>

Resim 7.22 Şale Köşkü

Kaynak: <https://www.gezilesiye.com/yildiz-sarayi.html>

Cihannüma Köşkü: Sultan II. Abdülhamid için dinlenme yeri olarak tasarlanmıştır. Boğaz manzarasına hâkim üç katlı köşk, panoramik görüntüsünden dolayı *Cihannüma* olarak adlandırılmıştır (Resim 7.21). Tavanları manzara resimleri, natüralist bitki ve çiçeklerle, duvarları kalem işleriyle süslenmiştir. Boğaz yönünde yer alan Hasbahçe'ye yapay kaskatlardan dökülen suların ırmak gibi kıvrılarak dolaştığı 12 m genişliğinde bir havuz yapılmıştır. Küçük Mabeyn Köşkü'nün önünde genişleyen bu havuz tekrar daralıp III. Selim Çeşmesi ile Kameriye Köşkü'nün bulunduğu yerde iki kola ayrılarak bir ada oluşturmuştur. Hasbahçe havuzunun oluşturduğu ada üzerinde Kebap Köşkü de denilen mimar Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı art nouveau üslubundaki çokgen tabanlı Ada Köşkü bulunmaktadır. Konağın küçük bir hayvanat bahçesine dönüştürüldüğü ve padişahın hayvanları buradan izlediği bilinmektedir.

Şale Köşkü: 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinin en önemli yapılarından biridir (Resim 7.22). Köşk, yüksek duvarlarla çevrili bir bahçe içinde farklı zamanlarda inşa edilmiş yan yana üç bölümden oluşmaktadır. Köşkün ilk bölümü 1880 yılında Mimar Alexandre Vallaury tarafından yapılmış, 1889 yılında Mimar Sarkis Balyan tarafından yapılan ek bina ile genişletilmiştir. Tören Köşkü (Merasim Köşkü) olarak bilinen üçüncü bölüm ise 1898 yılında Mimar D'Aronco tarafından yapılmıştır. Son iki bölüm, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyaretleri için yapılmıştır. Şale Köşkü Yıldız Kompleksi'ne son dönemde eklenen en görkemli yapıdır.

Resim 7.23 Yıldız Sarayı Tiyatrosu, iç mekân

Kaynak: <https://istanbultarihi.ist/modern-tiyatronun-dogusu-ve-gelismisi>

Saray Tiyatrosu ve Kütüphanesi: Günümüze ulaşan tek saray tiyatrosu olan tiyatro binası, Sultan II. Abdülhamid tarafından 1889 tarihinde Mimar Yanko İoannidis'e yaptırılmıştır (Resim 7.23). Bu tiyatrodaki İtalyan ve Türk sanatçılar ile yabancı tiyatro toplulukları sahne almıştır (Polat, 2001: 78-79). Sultan II. Abdülhamid'in kişisel çabalarıyla oluşturulan ve önemli miktarda kitabın toplandığı Saray Kütüphanesi'nin inşaatına 1887'de başlamıştır. 1893'de inşaatı tamamlanan kütüphanenin koleksiyonunda, II. Abdülhamid'in fotoğrafa ilgisini yansıtan dünyanın dört bir yanında çekilmiş 36.000 fotoğrafın yer aldığı albümler yer almaktadır.

Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası: Orta Çağ şatolarını andıran bir görünüme sahip olan ve geleneksel Türk çini ve seramik sanatını yeniden canlandırmak amacıyla 1890'lı yılların başında Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından kurulmuş, ilk imparatorluk fabrikalarından biridir. 1894 depreminde hasar gören fabrika, Fransa'daki Sèvres ve Limoges fabrikalarından ithal edilen teknoloji ve malzemelerle Mimar Raimondo D'Aronco tarafından yeniden inşa edilmiştir. Fabrikada üretilen porselenler saray, köşk ve kâsırların dekorasyonlarında kullanılmış ve üst sınıfın Avrupa biçimi seramik gereksinimini karşılamıştır.

Öğrenme Çıktısı

2 Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi'ni genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 2

Nuruosmaniye Külliyesi'nin Barok özellikleri araştırın.

İlişkilendir

Yıldız Sarayı'nın köşklerini karşılaştırın.

Anlat/Paylaş

Yıldız Sarayı Kompleksi'nde görev alan mimarlar hakkında bilgi verin.

İSHAK PAŞA SARAYI

Ağrı, Doğubayazıt'ta bulunan İshak Paşa Sarayı'nın inşasına 1720'de Bayezid Sancak Beyi Mahmud Paşa döneminde başlanmıştır. Saray, Mahmud Paşa'nın 1769'daki ölümünden sonra oğlu Abdulfettah Paşa ile yapıya adını veren Mahmud Paşa'nın akrabası veya oğlu olan İshak Paşa (1775-1799) zamanında tamamlanmıştır (Resim 7.24). 1775 yılında Bayezid Sancak Beyi olan İshak Paşa, bu görevini vefat ettiği 1799 yılına kadar sürdürmüştür. Harem bölümünün taç kapı kitabesinden, sarayın 1784-85 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Saray, I. Dünya Savaşı'na kadar Beyazid Sancağı'nın yönetim merkezi olarak kullanılmıştır. Sarayın bulunduğu bölge, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus hâkimiyetine girmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda tekrar Türk hâkimiyetine giren ancak, pek kullanılmayan İshak Paşa Sarayı giderek harap hale gelmiştir (Eyice, 2000: 542-544).

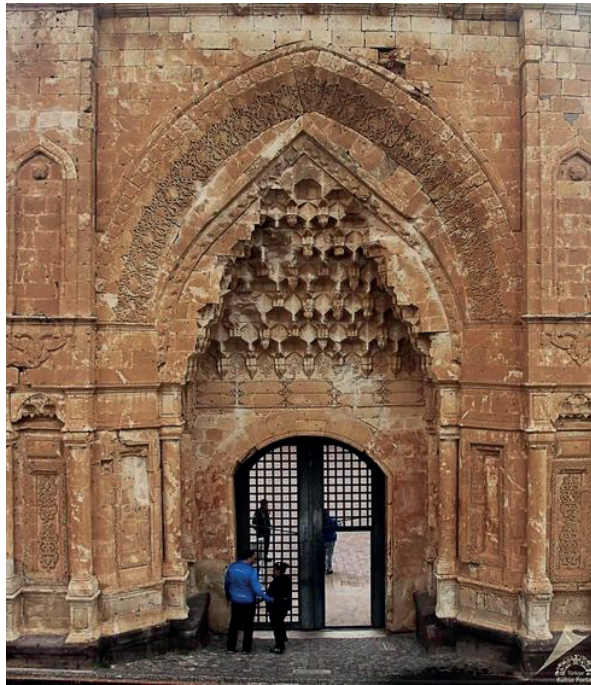
Resim 7.24 İshak Paşa Sarayı

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/agri-nin-gozdesi--ishak-pasa-sarayi>

İshak Paşa Sarayı, İran'dan Anadolu'ya, Gürcistan'dan Kafkasya'ya kadar çok değişik kültürlerin izlerini taşıyan, Osmanlı döneminde yapılmış en önemli sivil mimari örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ahıskalı ustalar tarafından inşa edilmiştir. Kesme taş kullanılarak inşa edilen çok özenli taş işçiliğine sahip olan yapı, dünyadaki taş işçiliğiyle öne çıkan sayılı saray yapılarındandır. İnşasında kesme ve moloz taş ile birlikte ahşap malzemenin de kullanıldığı İshak Paşa Sarayı'nda kullanım yerlerine göre farklılık gösteren 6 taş türü ve birbirinden farklı 150'den fazla taşçı işareti tespit edilmiştir. Taşçı işaretlerinin çokluğu saraya istisnai bir özellik katmaktadır. İlk yapı nüvelerinin 17. yüzyılın sonlarına kadar geri gittiği tahmin edilen, İran sınırına yakın olan ve İpek Yolu üzerinde bulunan saray, Hasbahçe hariç 7.600 m²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan bir alana oturan İshak Paşa Sarayı, ardarda iki avlu ve harem bölümünü ihtiva eden büyük bir bina, has bahçe ve ek birimlerden oluşmaktadır. Saraya doğu cephesinin ekleninde bulunan sivri kemer kuruluşlu anıtsal taç kapısının basık kemerli kapı açıklığından girilmektedir (Resim 7.25). Taç kapının açıldığı ilk avluda çeşme, muhafız koğuşları, arabalık ve tavla bölümleri, nöbetçi odaları ve zindanlar yer alır. İlk avludan kemerli bir kuruluşla geçilen ikinci avluda muayede salonu/selamlık, hizmetli odaları, kütüphane, İshak Paşa ve yakınlarının defnedildiği sekizgen tabanlı konik külâh örtülü türbe, bir cami ve ambarlar bulunmaktadır. (Resim 7.26). İkinci avludan sonra yine büyük bir taç kapıyla harem, ziyafet salonu, hamam, kiler, mutfak ve bahçenin yer aldığı bölüme geçilmektedir.

İkinci avluda yer alan cami yapısının güney kesimi mescit, kuzey kesimi medrese olarak düzenlenmiştir. Danişmendli ve Selçuklu cami mimarisinin erken örneklerinde görülen cami ve medresenin aynı bina içinde iç içe olması, bölge mimarisine ve iklim koşullarına uygun geleneksel bir uygulamadır (Resim 7.26). Kare tabanlı caminin, çift cidarlı şişkin karınlı ve yüksek kasnaklı kubbesi, Büyük Selçuklu Türbeleri ile Mardin Artuklu yapılarının kubbelerine benzemektedir. Osmanlı döneminde cami kubbeleri kurşunla kaplanırken İshak Paşa Sarayı'nda farklı olarak cami kubbesi Selçuklu döneminde olduğu gibi taş kaplanmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan iki renkli düzgün kesme taş işçilikli silindirik gövdeli tek şerefeli minaresi de Selçuklu dönemi etkilerini taşımaktadır. Medrese bölümünün yüksek tonozlarının merkezinde bulunan yıldız motifli mozaikler Osmanlı mimarisinde olmayan daha çok Selçuklu ve Artuklu mimarisinde görülen uygulamalardır.

Resim 7.25 Doğu Cephe, taç kapı

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/agri-nin-gozdesi--ishak-pasa-sarayi>

Resim 7.26 İkinci Avlu, harem bölümü taş kapısı, cami ve türbe

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/agri-nin-gozdesi--ishak-pasa-sarayi>

Cami yapısının ikinci avluya bakan güney cephesinin doğu köşesinde bulunan türbe, giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre 1799-1800 yıllarında inşa ettirilmiştir. Sekizgen tabanlı, sekizgen prizma gövdeli ve iki katlı olan türbenin cenazelik katına merdivenlerle inilmektedir. Süslemeleri ve dilimli konik külâhı ile Selçuklu özellikleri taşıyan yapının cephe duvarlarının bir vazodan çıkan hayat ağacı temalı kabartmaları Selçuklu ve Batılı üslupların sentezlendiği tasarımlar olarak dikkat çekmektedir. İshak Paşa Sarayı'nın önemli özelliklerinden biri de kanalizasyon, ısıtma ve su tesisatının bulunmasıdır. Ocakta ısıtılan sıcak suyun toprak künkler aracılığıyla taş duvarlarda dolaştırılması yoluyla tüm binanın ısıtılması sağlanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında ısıtma sisteminin parçaları yok olmuşsa da duvarların içlerine yerleştirilmiş künk ve boru izleri günümüze ulaşmıştır.

Anadolu'dan günümüze gelebilmiş tek Osmanlı Sarayı olan İshak Paşa Sarayı, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu saray mimarisinin ve geleneklerinin Osmanlı mimari ve gelenekleriyle yoğrulduğu bir yapı topluluğudur. Mimari öğeleri ve bezemelerinde çeşitli mimari üslupların karışımı görülür.

Mimarisi ve süsleme repertuarı ile kuvvetli Selçuklu etkisi bulunan sarayın hasbahçesinde avlulu ve bahçeli Selçuklu Saray geleneği sürdürülmüş, taş kapılarının Barok, Rokoko ve Ampir üsluplarını yansıtan bezeme ve motiflerinde yeni bir sentez oluşturulmuştur (Resim 7.25).

Sarayın anıtsal nitelikte dört büyük kapısının nişler içerisinde yer alan giriş bezemeli simetrik madalyonların yanı sıra Batılı üslupların etkisinin hissedildiği kalp, palmet, akantus ve göz gibi motiflere sahip kompozisyonlar bulunmaktadır. Kapıların stilize çiçek ve üzüm salkımı, ay çiçeği, nar gibi özgün tasarımlar oluşturan zengin bitkisel motifleri, aslan, kartal veya melek benzeri kanatlı figürleri, servi ve hayat ağacı kabartmaları Türk-İslam sanatına Barok ve Rokoko kökenli yabancı motiflerin dahil edildiği eklektik özelliklerdir. Hasır örgü veya çokgenlerin oluşturduğu geçmeli veya birbirinin devamı niteliğinde olan geometrik süslemelerde Selçuklu etkisi görülür. İshak Paşa Sarayı'nın genel bezeme programı içerisinde yazı da önemli bir yer tutmaktadır. Nesih, sülüs ve kufi yazı örnekleri, özellikle caminin kubbe kasnağında yer alan makili yazılı panolar Selçuklu programına uygundur.

Öğrenme Çıktısı

3 İshak Paşa Sarayı'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 3

İshak Paşa Sarayı'nın UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınma ölçütleri nelerdir?

İlişkilendir

İshak Paşa Sarayı ile Yıldız Sarayı'nı üslupları bakımından karşılaştırın.

Anlat/Paylaş

İshak Paşa Sarayı'nın taç kapılarını ve süslemelerini anlatın.

İSMAİL FAKİRULLAH TÜRBESİ VE IŞIK KIRILMA MEKANİZMASI

İsmail Fakirullah'ın (1657-1734) ölümünden sonra öğrencisi yazar, şair ve âlim Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) tarafından Siirt'in Aydınlar ilçesinde (Tillo) yaptırılan türbe ve ışık kırılma mekanizması, tasavvufi inanışın mimariye yansıtıldığı istisnai bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Hocası İsmail Fakirullah (öl.1734) vefat edince Erzurumlu İbrahim Hakkı; *"Yeni yılda doğan güneş, ilk olarak hocamın başucunu aydınlatmazsa, ben o güneşi neleyim?"* diyerek gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart ve 23 Eylül ekinoks günlerinde Botan Vadisi'nden doğan güneş ışınlarının, hocasının sandukasının baş taşını aydınlattığı bir türbe tasarlayarak astronomi ve mimari açıdan üstün özellikli bir eser yaptırmıştır (Resim 7.27).

Resim 7.27 İsmail Fakirullah Türbesi

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/İsmail_Fakirullah_Türbesi#/media/Dosya:Ibrahim_hakkı_shrine_in_siirt_tillo.jpg

İsmail Fakirullah'a saygı ve sevgisini göstermek isteyen İbrahim Hakkı, kendisi gibi başka ilim insanlarını da yetiştiren hocası için yaptırdığı türbenin hemen doğusuna, tepesindeki açıklılardan güneş ışınlarının yansıtacağı aşağıdan yukarıya doğru daralarak incelen, devşirme taşlardan 10 metre yüksekliğinde sekizgen tabanlı bir kule yaptırmış, bu kulenin yaklaşık 3 km uzağına Botan Vadisi'ne hakim bir tepe üzerine kendi elleriyle yontma taşlarla harçsız bir duvar örmüş ve bu duvara 40 cm x 50 cm ölçülerinde bir pencere açmıştır. Her yılın 21 Mart ve 23 Eylül'ünde yükselen ilk Güneş ışınları bu duvarın penceresinden geçerek 3 km uzaklıktaki kuleye ulaşmakta, buradan da kırılarak türbenin kasnak penceresinden İsmail Fakirullah'ın sandukasının baş taşını ve baş kısmını yaklaşık 6 dakika süreyle aydınlatmaktadır. İbrahim Hakkı, astronomi, cebir, fizik ve optik alanlardaki pozitif bilimlerdeki bilgisini ve uzun yıllara dayanan birikimini sınırlı gözlem araçlarına bağlı olarak kurduğu ışık kırılma mekanizmasının yardımıyla hocası için yaptırdığı türbeye yansıtmıştır.

Güneş ile türbe arasında set oluşturan bu duvara, üstadın kalesi anlamında *kalat'ül üstad* adı verilmiştir. *Kalat'ül üstad*, kule, sekizgen prizma biçimli kubbe örtü İsmail Fakirullah Türbesi ve iki kubbeli bir binadan oluşan kompleksin ana yapısını türbe oluşturur. Türbe cephelerinde alttakilerin dikdörtgen, üsttekilerin sivri kemer biçimli olduğu altlı üstlü ikişer, kasnağının ana yönler bakan cephelerinde sivri kemer biçimli birer pencere bulunmaktadır. İbrahim Hakkı'nın ve başka önemli şahısların da sandukalarının bulunduğu oldukça sade bezemeli türbe mekânına, taç kapısının önüne yapılmış kubbeli iki mekân ve türbenin taç kapısına ulaştıran bir koridordan oluşan binadan geçilerek ulaşılmaktadır. Kompleks, 1991 yılında Diyarbakır Koruma Bölge Kurulu'nun 939 sayılı Kararı ile anıt eser olarak ulusal envantere kaydedilmiştir. Türbe çevresindeki 19. yüzyıla ait mezar alanları, mezar taşlarıyla birlikte 2013 yılında sit alanı olarak tescil edilmiştir. *Kalat'ül üstad* adı verilen duvar da 2008 yılında anıt olarak tescillenmiştir. 1963 yılında türbe kasnakları üzerinde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında pencerenin yerleri değiştirilince ışık kırma mekanizması işlemez duruma düşmüş, Siirt Valiliği girişimleri ve TÜBİTAK öncülüğünde çeşitli üniversitelerden oluşturulan bilim heyetinin çalışmaları sonunda 2011'de türbe cephesine ikinci bir pencere açılarak bu düzenek tekrar işler hâle getirilmiştir.

UNESCO sayfasında; Dünya Mirası Listesinde buna benzer hiçbir yapının olmadığı, bir dini inancın ve insanlık tarihindeki aşamasının mimari kanıtını temsil ettiğinden söz edilen İsmail Fakirullah Türbesi ve onun ışığı kırılma mekanizmasının, yüzyıllardır devam eden güçlü bir manevi ve kültürel geleneğin istisnai bir tanığı olduğu belirtilmiştir. İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması, sadece kendi döneminde olağanüstü olmasıyla değil, 1742'den beri çalışır durumda olan tüm temel parçalarıyla ayakta kalması ve hâlâ yapılış amacına uygun olarak işlevini sürdürüyor olmasıyla da öne çıkmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

4 İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 4

İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması'nın UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınma ölçütleri nelerdir?

İlişkilendir

Siirt'in Aydınlar (Tillo) ilçesi hangi yönleriyle bir kültür ve inanç merkezi olmuştur?

Anlat/Paylaş

İsmail Fakirullah Türbesi'nin ve Işık Kırılma Mekanizmasının çalışma prensibini anlatın.

AYVALIK ENDÜSTRİYEL PEYZAJI

Ayvalık, Balıkesir iline bağlı en büyüğü Cunda/Alibey olmak üzere 22 ada topluluğu ile tepeler ve koylardan oluşan eşsiz bir coğrafyaya sahiptir. Ege Denizi'nin ana kara ile birleştiği, kuzeyde Kaz Dağları, doğuda Madra Dağları ile tanımlanan zeytinliklerle kaplı endemik türlerin bolca bulunduğu bu bölgede yaşları 500 yılın üstünde olan yüzlercesini de içeren yaklaşık 2 milyondan fazla zeytin ağacı ve endemik türe dönüştürülen yabancı zeytin (*olea oleaster*) ağaçları yer almaktadır. Cunda Adası ile arasında bulunan iç deniz sayesinde korunaklı doğal bir liman olan Ayvalık, tarihi zeytinyağı fabrikaları, sabunhane yapıları ve depoları ile kentsel mimariyi biçimlendiren zeytin endüstrisine dayalı bir peyzaja sahiptir. Bölgenin yaklaşık %41,3'ünü (13.200 hektar) zeytinlikler kaplamaktadır. Bölgeye özgü organoleptik yapısı güçlü kimyasal özellikleri ve yüksek yağ içeriğiyle zeytinyağı üretimi için çok elverişli olan eşsiz zeytinler, Ayvalık zeytinyağını benzersiz kılmaktadır. Antikçağ'dan beri yerleşim yeri olan bölgede 18. yüzyıldan sonra hızlı bir gelişim başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Rum yerleşimi olarak öne çıkan Ayvalık'ın 1890 tarihinde 21.666'ya ulaşan nüfusunun nere-

deyse tamamını Rumlar oluşturmaktaydı. Zeytin ve yan ürünlerin üretimindeki gelişmeler sonucunda 1880'li yıllardan sonra önemli bir ticaret limanı haline gelen Ayvalık'ta, ekonomik gelişmeyle birlikte kentsel ve kültürel doku değişmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve Milli Mücadele döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlık, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından 1 Kasım 1922-24 Temmuz 1924 tarihleri arasında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan hükümetleri arasında imzalanan 19 maddelik sözleşme ve protokol gereğince, Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesinin gerçekleştirilmesiyle nihayete ermiş, Ayvalık Rumları Yunanistan anakarasının farklı yerlerine, Midilli ve Makedonya'dan gelen Türkler Ayvalık'a yerleştirilmiştir.

✓ Osmanlı döneminde kullanılan Arapça kökenli mübadele kelimesi, bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, takas etme anlamına gelen eskimiş bir sözcüktür.

Resim 7.28 Ayvalık, S. Madra Zeytinyağı Fabrikası

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/madra-zeytinyagi-fabrikasi/#16/39.324822/26.694759>

Resim 7.29 Ayvalık, Taksıyarhis Kilisesi

Resim 7.30 Ayvalık Evleri

Ayvalık'taki nüfus 1914'te 33.894 iken Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesinden sonra 1927'de 16.837'ye düşerek % 50 oranında azalmış, terk edilmiş binaların çoğu kullanılmaz hale gelmiştir. Bununla birlikte yerleşim merkezlerinde yer alan fabrikalar, atölyeler ve depolar sayesinde zeytinyağı ve sabun üretimine devam edilebilmiş ve Ayvalık'ta sürdürülebilir bir ekonomi yaratılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli bir zeytinyağı ve sabun üretim merkezi olan Ayvalık'ta 1950'li yıllardan sonra zeytin üretimi ve buna bağlı sanayi sektörünün giderek gelişmesi ile nüfus da artmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Ayvalık zeytinyağı öne çıkmış, 1980'li yıllara kadar mevcut atölyeler modernize edilerek fabrikaya dönüştürülmüş, kentteki fabrika sayısı ve aile işletmelerinde zeytinyağı ve sabun üretimi artmış, fabrikalardaki üretim faaliyetleri 1990'lı yıllara kadar sürdürülmüştür.

Ayvalık'ta zeytinyağı ve diğer yan ürünlerin üretimi ve/veya depolanması için kullanılan endüstriyel yapılar, zeytinyağı fabrikaları ile atölyeler ve/veya depolar bulunmaktadır. Büyük siteler oluşturan zeytinyağı fabrikaları 19. yüzyıldan 1970'li yılların sonlarına kadar zeytinyağı üretim teknolojilerine uygun modernizasyonlarla ve kısmen yenilenmek suretiyle çalışır durumda tutulmuşlardır. Sezai Madra Zeytinyağı Fabrikası (Resim 7.28) gibi eski örneklerin yanı sıra Kırilangıç Fabrikası ile zaman içinde ilavelerle genişletilmiş olan Vakıflar Zeytinyağı Fabrikası bunlar arasındadır. Zeytinyağı üretiminin modernleşmesi ve fabrikaların yerleşim dışına alınmasıyla bazı sorunlar çözülmüşse de kent merkezindeki sanayi yapılarının büyük çoğunluğu işlevsiz kalmıştır. 1980'li yıllara kadar kent kimliğinin en belirleyici unsuru olan zeytinyağı fabrikalarının ayrılmaz parçası olan tuğla bacaları fabrikaların yerleşim dışına çıkartılmasından sonra bakımsızlıktan harap olmuş, bacaların büyük kısmının üst bölümleri kısmen yıkılmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde sınırlı ölçüde de olsa sanayi yapılarını koruma eğilimi ortaya çıkmış, Ayva-

lık Belediyesi'nin kültürel mirasın korunmasına yönelik girişimleri ve yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) desteği ile başlatılan organize koruma hamlesiyle tarihi kent merkezinde ve konut alanlarında bulunan terk edilmiş çok sayıda bakımsız tarihi yapı bazı işlevsel değişikliklerle korumaya alınmıştır.

Günümüzde müze olarak hizmet veren Taxiarchis Kilisesi çevresinde gelişen eski kent dokusu, doğuda Sakarya Tepesi'ne doğru uzanan organik bir doku içinde yer alır (Resim 7.29). 19. yüzyıldan kalma sanayi ve ticaret yapılarını oluşturan zeytinyağı, sabun ve değişik işlevli atölye ve fabrikalar çoğunlukla ucuz taşımacılık imkânı veren deniz kıyısında kurulmuştur. Ayvalık merkezde yer alan zeytinyağı atölyesi, günümüzde farklı amaçlarla da kullanılan sabunhane, atölye ve/veya depoların büyük çoğunluğu (yaklaşık %71) tek mekânlı ve tek katlıdır. İki ve üç katlı örnekleri de bulunan, benzer planda inşa edilen bu yapılar, simetrik olup olmamalarına, bina girişlerine, cephe elemanlarına, çatı ve alınlık biçimlerine göre çeşitlilik gösterirler. Ayvalık'ın kent dokusunu oluşturan yapıların bir kısmını camiye çevrilen kiliseler, kiliselerin bitişiğine yapılmış okul ve evler oluşturur. Bunlara ek olarak, az sayıda dükkân, kahve dükkânı ve atölye bulunmaktadır. Mübadeleden önce 11 kilise olduğu bilinen Ayvalık ve

yakın çevresinden günümüze ulaşan 7 kilisenin dördü camiye çevrilmiştir. Onarılarak müzeye dönüştürülen Taxiarchis Kilisesi (1844) kentin en eski ve merkezi kilisesidir. Ayvalık konut dokusunun en önemli bileşeni olan yerleşime özgün karakterini veren bir, iki ve asma kat dahil en fazla üç katlı olan genellikle caddeye bakan sıralar halinde uzun ve dar yapı parselleri üzerine inşa edilen Ayvalık evlerinin bu nedenle cepheleri oldukça dardır (Resim 7.30). Sokaklar, ev cepheleri tarafından tanımlanır. Girişleri doğrudan sokağa açılan evlerin arka tarafında bir avlusu ve/veya bahçesi bulunmaktadır. Bulundukları parselin konumuna göre evlerin ayrı bir avlu/bahçe girişi de olabilmektedir. Ayvalık, uzun bir geçmişe dayanan ve sürekli olarak geliştirilmiş zeytincilik ve zeytinyağı üretim geleneklerinin günümüze ulaşan olağanüstü canlı tanıklığını sunmaktadır. Zeytin ve ürünlerine dayalı bu üretim, bir yandan kentsel mimariyi biçimlendirirken diğer yandan endüstriyel peyzajının şekil ve kapsamını belirleyen en önemli faktördür.

Öğrenme Çıktısı

5 Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nı ve genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 5

Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nın UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınma ölçütleri nelerdir?

İlişkilendir

Ayvalık zeytinyağı fabrika ve depolarının konumlarını kentin coğrafi özellikleriyle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Ayvalık kent yerleşimini ev, sokak ve fabrikalarıyla anlatın.

ÇANAKKALE VE GELİBOLU I. DÜNYA SAVAŞI ALANLARI

Kuzeybatısından Saros Körfezi, batısından Ege Denizi, güneydoğusundan 70 km uzunluğundaki Çanakkale Boğazı ile sınırlanan Avrupa ve Asya kıtaları arasında yer alan Gelibolu Yarımadası, Neolitik Çağ'dan itibaren kesintisiz yerleşim görmüş ve farklı kültürlerin geçiş ve kesişme bölgesi olarak tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. I.Dünya Savaşı sırasında dünya ve Osmanlı-Türk tarihinin en önemli savaşlarından olan deniz ve kara savaşları Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanlarında gerçekleşmiştir. 1973 yılında kurulan Birleşmiş Milletlerin (BM) Ulusal Parklar ve Korunan Alanlar Listesinde yer alan 33.000 hektarlık bir alanı kapsayan Gelibolu Yarımadası Ulusal Tarih Parkı'nda 138 sivil 49 anıtsal yapı, kale ve tabyalar, 50 Türk şehitliği, 29 Türk anıt ve kitabe ile 34 yabancı asker mezarlığı bulunmaktadır (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecek-yer/gelibolu-yarimadasi-tarihi-milli-park-alani>).

I. Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914 tarihi ile 11 Kasım 1918 tarihi arasında İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında gerçekleşmiştir. İtilaf Devletleri bloğu başlangıçta Büyük Britanya ve Rusya İmparatorluklarıyla Fransa'dan oluşmaktayken daha sonra İtalya, Yunanistan, Portekiz, Romanya, ABD ve Japonya'nın katılımıyla genişlemiştir. İttifak Devletleri ise Almanya ve Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarından oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1914'de girdiği I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve Gelibolu dahil olmak üzere pek çok cephede savaşmıştır. Çanakkale Savaşları, İtilaf Devletleri donanmasını oluşturan İngiliz ve Fransızların gemilerinin 3 Kasım 1914'de Kumkale ve Ertuğrul Bataryalarını bombalamaları ile başlamış, isabet alan Seddülbahir Kalesi cephaneliğinde 5 subay ve 81 askerimiz şehit olmuştur. 19 Şubat 1915 tarihinde *Agamemnon* (Yunan Mitolojisinde Miken Kralı ve Truva Savaşı komutanı), *Gaulois* (Galyalı), *Bouvet* (Atlas Okyanusunda ıssız bir ada), *Inflexible* (bükülmez), *Irresistible* (karşı konulamaz), *Ocean* (okyanus), *Triumph* (zafer), *Joule* (enerji birimi), *Goliath* (Davud Peygamberle savaşan dev) ve *Majestic* (görmekli) gibi etkileyici isimlere sahip İngiliz ve Fransız gemilerinin yer aldığı büyük filonun denizden karayı vurmasıyla 19 Şubat 1915'de başlayan Çanakkale Deniz Savaşı sırasında İtilaf donanması gemileri yaklaşık bir ay boyunca denizden karayı vurmuştur. 18 Mart 1915'de Çanakkale Boğazı'na girerek boğazın her iki yakasını topa tutan Bouvet, Irresistible ve Ocean gemilerinin Türk birliklerinin Gelibolu tabyalarından açtıkları top atışlarıyla derhal batırılması, Agamemnon, Inflexible, Gaulois ve Souffren gemilerinin ağır yara alarak saf dışı kalması, diğer gemilerin Nusret mayın gemisinin denize döşediği mayınlar ve karadan yapılan top atışlarıyla batırılmasıyla İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı'na girdiği 18 Mart 1915 tarihinde Türk zaferiyle sonuçlanmıştır (Cengiz, 2018:80-83).

25 Nisan 1915 sabahı gemilerden yapılan ağır bombardıman eşliğinde İtilaf kuvvetlerinin aynı anda Beşirge Limanı, Saroz Körfezi, Kumkale ile Yenışehir arasına ve Arıburnu'na yaptıkları çıkarma hareketleriyle başlayan Gelibolu Kara Savaşlarının başında İtilaf kuvvetleri bombaladıkları Beşirge Limanı'na hiç çıkmamış, Saroz Körfezi'ni gece kıyıya çıkardıkları askerleri 3 saat sonra geri çekerek 26 Nisan sabahı terk etmişlerdir. Bu şaşırtma hamleleri sırasında 25 Nisan günü saat 04.30'da 1500 kişilik

Anzak birliğinin gün ağarırken Arıburnu'na çıkmasıyla başlayan şiddetli çarpışmalarda bölge bulunan 40 kişilik Türk birliğinin tüm askerleri şehit olmuştur. Arıburnu'nda şiddetli çarpışmaların gerçekleştiği tepeye Türk askerleri savaş sırasında Hain Tepe adını vermiş, Anzaklar tabur komutanlarının adını vererek Plugge Platosu olarak adlandırmışlardır. Günümüzde Hain Tepede Anzak askerlerinin bir mezarlığı bulunmaktadır. 19. Tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal, ordu ve kolordu komutanlarının emirlerini beklemeden Yarbay Hüseyin Avni Bey komutasındaki 57. Alayı ileri sürerek sabah saat 07.00'ye kadar Conkbayırı yamaçlarına kadar ilerlemeyi başaran Anzakları geri püskürtmüştür. Bu hareket sırasında Hüseyin Avni Bey dahil 57. Alayın tüm komutan ve askerleri şehit düşmüş; aynı günün öğle sonrasında İngiliz ve Fransız kuvvetleri Türk kuvvetlerine ağır kayıplar verdirerek Seddülbahir ve Kumkale'ye çıkarak tutunabilmişlerdir.

Değişik uluslardan yaklaşık 450.000 askerin savaştığı, büyük siper savaşlarının gerçekleştiği Gelibolu Kara Savaşlarında ilk kez aynı alanda benzeri görülmemiş miktarda gemi, denizaltı, uçak, sahra topu, mayın, tüfek vb. silah kullanılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün savaş zekâsı, Türk komutan ve askerleri ile savaşa koşan Türk aydınlarının büyük kahramanlığı sayesinde 250.000 şehit verilerek kazanılan Gelibolu Kara Savaşları, İtilaf kuvvetlerinin yenilerek 9 Ocak 1916 tarihinde tamamen geri çekilmesiyle sonuçlanmış, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası Türklük bilincinin canlandığı, asker ve denizcilerinin kararlılığının, adanmışlığının, kahramanlığının ve fedakârlığının simgesi olmuştur (Cengiz, 2018:96-152).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'de kurulmasından sonra büyük ölçüde yıkılan ve terk edilen Çanakkale ve Gelibolu bölgesindeki yerleşimler yeniden inşa ve ihya edildi. Çanakkale şehitleri adına yapılacak abide için açılan proje yarışmasında Mimar Doğan Erginbaş, İsmail Utkular ve Feridun Kip tarafından hazırlanan proje seçilerek 17 Nisan 1954'de Şehitler Abidesi'nin temeli atıldı (Resim 7.31). Şehitler Abidesi, İkinci Anafartalar Zaferi'nin 45. yıl dönümünde 21 Ağustos 1960'da açıldı. Abidenin bulunduğu alan 22 Kasım 1973'de millî park ilan edildi, 2007'de abidenin arkasında yer alan isimleri tespit edilen 59.408 şehidimizin adının yazılı olduğu sembolik mezarlıklar ziyarete açıldı (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/canakkale-sehitler-abidesi>).

Resim 7.31 Çanakkale Şehitler Abidesi

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecek yer/canakkale-sehitler-abidesi>

Şehitler Abidesi, Çanakkale Savaşları sırasında şehit düşen 250.000 askerimiz adına tamı tamına 250.000 mimari parçadan oluşturuldu ve Türk Milleti'nin yıkılmazlığının ve sağlam temellerini sembolize eden dört ayağıyla İngilizlerin 25 Nisan 1915'de işgal ederek 27 Nisan'da Fransızlara devrettiği Çanakkale Boğazı'nın girişiyle Morto Koyu arasında bulunan Hisarlık Tepe üzerine inşa edildi. Üstte bir kubbesi, ayakları arasında 10'ar metre açıklık bulunan 41,70 m yüksekliğindeki Şehitler Abidesi'nin ayaklarında yer alan sekiz rölyeften denize bakan dördü Çanakkale Boğaz Savaşlarını, karaya bakan dördü Gelibolu Kara Savaşlarını temsil etmektedir. Şehitler Abidesi'nin ve rölyeflerinin yapılması kararını Şehitlikleri İmar Cemiyeti vermiş, kararın alınmasından sonra abidenin yapılabilmesi için bağış kampanyası başlatılmıştır. 1954'de toplanan bağışların yeterli düzeye ulaşmasından sonra Şehitler Abidesi'nin inşaatına başlanmış, bazı aksilikler nedeniyle birkaç yıl süreyle durdurulan inşa çalışmalarına, 1958'de başlatılan yeni bir bağış kampanyasının ardından devam edilmiş, başlangıçtan itibaren Türk Milleti'nin bağışlarıyla inşa edilen abide, 1960 tarihinde tamamlanmıştır (<https://canakkalemuharebeleri1915.com/genel/gorsel-kutuphanesi/245-sehitler-abidesi>).

Gelibolu Savaş Alanlarındaki pek çok yerin adı, savaş sırasında konmuştur. İsmi konulan yerlerden

biri de Kemalyeri'dir. Arıburnu Muharebelerini yönettiği tepenin adını haritada bulamayan Mustafa Kemal Atatürk'e, Yarbay Fahrettin Altay'ın 10 Mayıs 1915'de "*Madem ismi yok, buranın ismi Kemal Yeri olsun*" demesinin ve bu ismin resmi yazışmalarda kullanılmasının ardından 3. Kolordu Komutanlığı'nın günlük emriyle söz konusu tepeye 17 Mayıs 1915'de Kemalyeri adı verilmiştir. Çanakkale ve Gelibolu Savaşlarının bitiminden yıllar sonra Kemalyeri'ni gelecek kuşaklara tanıtmak amacıyla bu alana beton bir blok ile bir levha konulmuştur. 1980 tarihinde Mimar Ahmet Gülgöken tarafından tasarlanan *Kemalyeri Kitabesi* olarak adlandırılan anıt, kültürel varlık olarak tescil edilmiş ve 1982'de Kemalyeri'ne yerleştirilmiştir. Anıtın üzerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün, 4 Mayıs 1915'de yayınladığı emrin son maddesinin; "*Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesin olarak bilmelidir ki, bize verilen namus görevini eksiksiz yapmak için bir adım geri gitmek yoktur. Uyku, dinlenme aramanın, bu dinlenmeden yalnız benim değil, bütün milletimizin sonsuza kadar yoksun kalmasına neden olacağım hepinize hatırlatırım*" biçimindeki bölümü yazılıdır (<https://canakkalemuharebeleri1915.com/genel/muharebe-alani-yer-isimleri/ariburnu/539-kemalyeri>; <https://www.canakkalesehitlik.net/kemal-yeri.html>).

Seddülbahir Kalesi'nin hemen girişine 3 Kasım 1914'de Seddülbahir Kalesi'nde şehit düşen 5 subay ve 81 asker anısına sembolik olarak adlarının yazılı olduğu İlk Şehitler Anıtı yapılmıştır. Üzerinde 18 Mart 1986 tarihi bulunan anıt (Resim 7.32), 2013 yılında Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Asıl şehitlik, limana inen yolun sağ tarafında kale duvarına bitişik Seddülbahir cephanesi şehitliğindedir (<https://www.canakkaleharbi.com/2019/05/18/ilk-sehitler-aniti/>).

Resim 7.32 İlk Şehitler Anıtı

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/canakkale-savaslarinin-ilk-sehitleri-anildi/677974>

Arıburnu'na çıkan Anzak askerlerini ilk çıkartma gününde karşılayarak geri püskürten ve komutanları dahil tümüyle şehit düşen Yarbay Hüseyin Avni Bey komutasındaki 19. Tümen'e bağlı 57. Piyade Alayı'nın anısına Mimar Nejat Dinçel'in tasarladığı şadırvan, açık namazgâh, ana mezarlık ve anıttan oluşan sembolik 57. Piyade Alayı Şehitliği Kültür Bakanlığı tarafından 12 Aralık 1992 tarihinde Conkbayırı yolu kenarında Kılıçbayır'ın güney ucuna inşa ettirilmiştir (Resim 7.33). İnşasında *Kevser Taşı* kullanılan şehitliğin doğu duvarında 57. Alay'ın taarruzunu gösteren bir rölyef, kaidesinin kuzey duvarında şehit askerlerimizin isimleri yazılı mermer levhalar yer almaktadır. Asıl şehitlik, Bomba Sırtı'nın güney ucunda Çataldere Vadisi'nde yer almaktadır (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecek yer/57-piyade-alayi-sehitligi>).

Orman Bakanlığı tarafından tarihi ve kültürel değerleri dikkate alınarak Gelibolu Yarımadası'ndaki 33.000 hektarlık alan, 2.11.1973 tarihinde "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı" adıyla milli park ilan edilmiştir. 1974'de Eceabat'ta Milli Park Müdürlüğü kurulmuş, 1980'de Gelibolu Yarımadası'nın tamamı Kültür Bakanlığı tarafından tarihi, arkeolojik, kültürel ve doğal sit alanı ilan edilmiştir (Yaşar, 2001:172). 1992'de parktaki tarihi, doğal, kültürel ve arkeolojik alanlar ayrı ayrı belirlenmiştir. Park alanı, 13.650 hektar olan tarihi miras alanları, yoğun savaş bölgeleri ve geniş savaş alanları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Parkın, I. Dünya Savaşı'nın izlerini taşıyan Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası Savaş Alanlarında Türk, Avustralya, Yeni Zelanda, İngiliz ve Fransız savaş mezarları ve anıtları ile birlikte batık gemiler, silahlar, siperler, kaleler, burçlar yer almaktadır. Dünya askeri ve siyasi tarihinde dönüm noktası olan Çanakkale ve Gelibolu Savaşları, tarih, arkeoloji, flora ve fauna açısından zengin olan bu coğrafyadaki izlerinin yanı sıra çok sayıda kişisel günlük, cepheden yazılmış mektuplar, şiirler, eskizler, raporlar, resimler gibi geniş koleksiyonlar üzerinden de izlenebilmektedir. Gelibolu Savaşları, savaşan tarafların arkadaşlıklar kurdukları eşli görülmedik toplumsal ve kültürel olaya dönüşmüş dünyadaki tek örnektir. Ulusal ve uluslararası törenlerle sadece Türkler değil, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar da anılmaktadır (Erbey, 2018: 294).

Resim 7.33 57. Piyade Alayı Şehitliği

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecek yer/gelibolu-yarimadasi-tarihi-milli-park-alani>

Öğrenme Çıktısı

6 Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Araştır 6

Çanakkale ile Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları'nın UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınma ölçütleri nelerdir?

İlişkilendir

Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları'nı harita üzerinden inceleyin.

Anlat/Paylaş

57. Piyade Alayı hakkında bilgi verin ve 57. Piyade Alayı Şehitliği'nin özelliklerini anlatın.

1

Edirne II. Bayezid ve Selimiye Külliyesi ile Uzunköprü'yü genel özellikleriyle tanımlayabilme

Edirne II. Bayezid Külliyesi,
Selimiye Külliyesi ve
Uzunköprü

Edirne II. Bayezid Külliyesi 1484-88 yılları arasında Tunca Nehri'nin kuzey kıyısına Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Cami, tabhane, imaret, medrese, sıbyan mektebi, darüşşifa, erzak depoları ve ahır birimleri, değirmen, köprü ve çifte hamamdan oluşur. Yapı topluluğunun en önemli bölümünü darüşşifa oluşturur. Merkezi hastane mimarisinin tarihteki ilk ve öncü örneklerinden biri olarak kabul edilen darüşşifanın inşasından ancak iki yüzyıl sonra Batı'da merkezi hastane yapıları inşa edilmeye başlanmıştır.

Mimar Sinan'ın yaptığı ve büyük bir kubbenin taşınması ve bütüncül bir mekân yaratılmasındaki tüm statik problemleri çözdüğünü ilan ettiği eşsiz estetik özelliklere sahip Selimiye Camii, sekiz ayaklı kubbe örtülü plan tipinin ve strüktürünün en gelişmiş örneğidir. Klasik Osmanlı mimarisinin ve dünya mimarlık tarihinin baş yapıtlarından olan ince işçilikli Selimiye Camii, geniş ve ferah mekânıyla görkemli bir bütün ve estetik sunar.

1426-43 yılları arasında Sultan II. Murad'ın yaptırdığı 15. yüzyılda ulaşılan mimari, teknolojik ve sanatsal düzeyi yansıtan Osmanlı köprü mühendisliğinin en başarılı yapılarından olan 174 kemer gözlü Uzunköprü, Anadolu ile Balkanları birbirine bağlayan tek köprü olmanın yanı sıra dünyanın en uzun taş köprüsüdür.

2

Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi'ni genel özellikleriyle tanımlayabilme

Nuruosmaniye Külliyesi ve
Yıldız Sarayı Kompleksi

Nuruosmaniye Külliyesi, Osmanlı mimarisinin dönüm noktası ve son büyük külliyesi olarak tanımlanmakta, Nuruosmaniye Camii Barok üslubun Osmanlı dini mimarisindeki ilk örneği Batılılaşma döneminin simge yapısı olarak kabul edilmektedir. At nalı şeklindeki avlusu, rampayla ulaşılan hünkâr kasrı ve hünkâr mahfili bir yeniliktir. Yeni bir mimari anlayışıyla, özgün ve yenilikçi özellikleriyle öne çıkan külliye, Klasik Osmanlı mimarisinin değişmeye başladığı dönemin en önemli yapı topluluğudur.

16. yüzyıldan itibaren padişahların av alanı olarak kullandığı bölgeye Sultan II. Abdülhamid, hükümet merkezi olarak kullandığı Yıldız Sarayı'nı yaptırdığı, İstanbul Beşiktaş'ta Marmara Denizi sahilinden başlayarak kuzey-batıya doğru yükselen yamaca yayılan saray, köşk, koruma ve servis yapıları ve parklardan oluşan Yıldız Sarayı Kompleksi, Batılılaşma döneminin sosyal ve kültürel vizyonunu yansıtan bir şehir modeli gibidir.

3

İshak Paşa Sarayı'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

İshak Paşa Sarayı

Doğubeyazıt'ta bulunan İshak Paşa Sarayı'nın inşasına, Bayezid sancak beyi Mahmud Paşa döneminde 1720'de başlanmıştır. İshak Paşa (1775-1799) zamanında tamamlanan saray, İran'dan Anadolu'ya, Gürcistan'dan Kafkasya'ya kadar çok değişik kültürlerin izlerini taşıması nedeniyle özgün bulunmuş ve 2000 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır. Osmanlı döneminde yapılmış en önemli sivil mimari örneklerinden biri olarak kabul edilen ve Ahıskalı ustalar tarafından kesme taş kullanılarak inşa edilen İshak Paşa Sarayı özellikle taş işçiliği bakımından dünyada en önemli örnekleri arasında sayılmaktadır.

4

İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780), vefat eden hocası İsmail Fakirullah (1657-1734) için astronomiye matematik hesaplamalara dayanan bir tasarımda bulunarak kalat'ül üstad adı verilen pencereci bir duvar, bir kule ve bir türbeden oluşan bir kompleks yaptırmıştır. Her yılın 21 Mart ve 23 Eylül'ünde yükselen ilk Güneş ışınları duvarın penceresinden geçerek 3 km uzaklıktaki kuleye ulaşmakta, buradan da kırılarak türbenin kasnak penceresinden İsmail Fakirullah'ın sandukasının baş taşını ve baş kısmını yaklaşık 6 dakika kadar aydınlatmaktadır. Bu mekanizmanın tüm temel parçalarıyla ayakta kalmış ve 1742'den beri çalışır durumda kalmıştır.

5

Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nı ve genel özellikleriyle tanımlayabilme

Ayvalık Endüstriyel Peyzajı

Ayvalık'taki tarihi zeytin endüstrisi, tarihi zeytinyağı fabrikaları, sabunhaneler ve depolar kentsel dokuyu biçimlendirmiştir. 1850'li yıllardan sonra kent dokusuyla uyumlu bir birliktelik içinde bulunan endüstri, ticaret, konut, kamu ve dini mimariye ait yapılar, malzeme, cephe düzeni ve özellikle kapı formları açısından benzerlik gösterir. Zeytin ve ürünlerine dayalı üretim, bir yandan kentsel dokuyu ve mimariyi biçimlendirirken diğer yandan endüstriyel peyzajının şekil ve kapsamını belirleyen en önemli faktör olmuştur.

6

Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları'nı genel özellikleriyle tanımlayabilme

Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları

Türk asker ve aydınlarının kararlılığı, adanmışlığı, kahramanlığı, fedakârlığı ve daha sonra Türkiye'nin kurucusu olacak Mustafa Kemal Atatürk'ün yüksek komutanlık nitelikleri askeri ve siyasi dehası sayesinde kazanılan, çok sayıda şehit verilen, Türklük bilincinin canlandığı Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaş Alanlarında 138 sivil mimarlık örneği, 49 anıtsal yapı, 50 Türk şehitliği, 29 Türk anıt ve kitabesi, 34 yabancı mezarlık ve anıt ile kaleler, tabyalar gibi tarihi yapılar yer almaktadır. Müzelerde, Çanakkale Boğazı derinliklerinde yatan batık savaş gemilerinin fotoğrafları, çok sayıda kişisel günlük, cepheden yazılmış mektup, şiir, eskiz, rapor, resim, silah, teçhizat ve askeri giysiler sergilenmektedir.

1 Ernst Diez'in "...mekân etkisi, büyüklük, yükseklik, topluluk ve ışık etkisi bakımından yer yüzündeki bütün yapılardan üstündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gücünün hâlâ devam ettiği 16. yüzyıldaki politik egemenliğini de vurgulayan son sultan yapısıdır" şeklinde tanımladığı yapı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İstanbul Ayasofya Camii
- B. Edirne II. Bayezid Camii
- C. İstanbul Nuruosmaniye Camii
- D. Edirne Selimiye Camii
- E. İstanbul Hamidiye Camii

2 Aşağıdaki mimarlardan hangisi Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin baş mimarıdır?

- A. Mimar Sinan
- B. Mimar Davud Ağa
- C. Mimar Hayreddin
- D. Mimar Müslihiddin
- E. Mimar El-Hâc Mustafa Ağa

3 Edirne Uzunköprü hangi padişahın emriyle yapılmıştır?

- A. II. Murad
- B. II. Selim
- C. II. Abdülhamid
- D. II. Bayezid
- E. II. Mahmud

4 Barok, neoklasik ve art nouveau gibi üslupların kaynaştığı tasarım ve süslemeleriyle geç Osmanlı dönemini yansıtan eklektik yapı topluluğu aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Nuruosmaniye Külliyesi
- B. Edirne II. Bayezid Külliyesi
- C. Edirne Uzunköprü
- D. Edirne Selimiye Külliyesi
- E. İshak Paşa Sarayı

5 Sultan II. Abdülhamid Han 33 yıl boyunca (1876-1909) aşağıdakilerden hangisini ana ikametgahı ve sarayı olarak kullanmıştır?

- A. Topkapı Sarayı
- B. İshak Paşa Sarayı
- C. Dolmabahçe Sarayı
- D. Yıldız Sarayı
- E. Beylerbeyi Sarayı

6 Yıldız Sarayı Kompleksi'nde bulunan yapılarda aşağıdaki mimarlardan hangisi **çalışmamıştır**?

- A. Müslihiddin
- B. Alexandre Valaury
- C. Yanko İoannidis
- D. Raimondo D'Aronco
- E. Sarkis Balyan

7 Ahıskalı ustalar tarafından kesme taş kullanılarak inşa edilen yapı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Edirne Uzunköprü
- B. İshak Paşa Sarayı
- C. Yıldız Sarayı
- D. İsmail Fakirullah Türbesi
- E. II. Bayezid Darüşşifası

8 İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kıрма Mezanizması kimin tarafından tasarlanmıştır?

- A. Mimar Müslihiddin
- B. Erzurumlu İbrahim Hakkı
- C. Mimar Sinan
- D. Simon Kalfa
- E. Mimar Davud Ağa

9 "Cunda Adası ile arasında bulunan sayesinde korunaklı doğal bir liman olan Ayvalık"

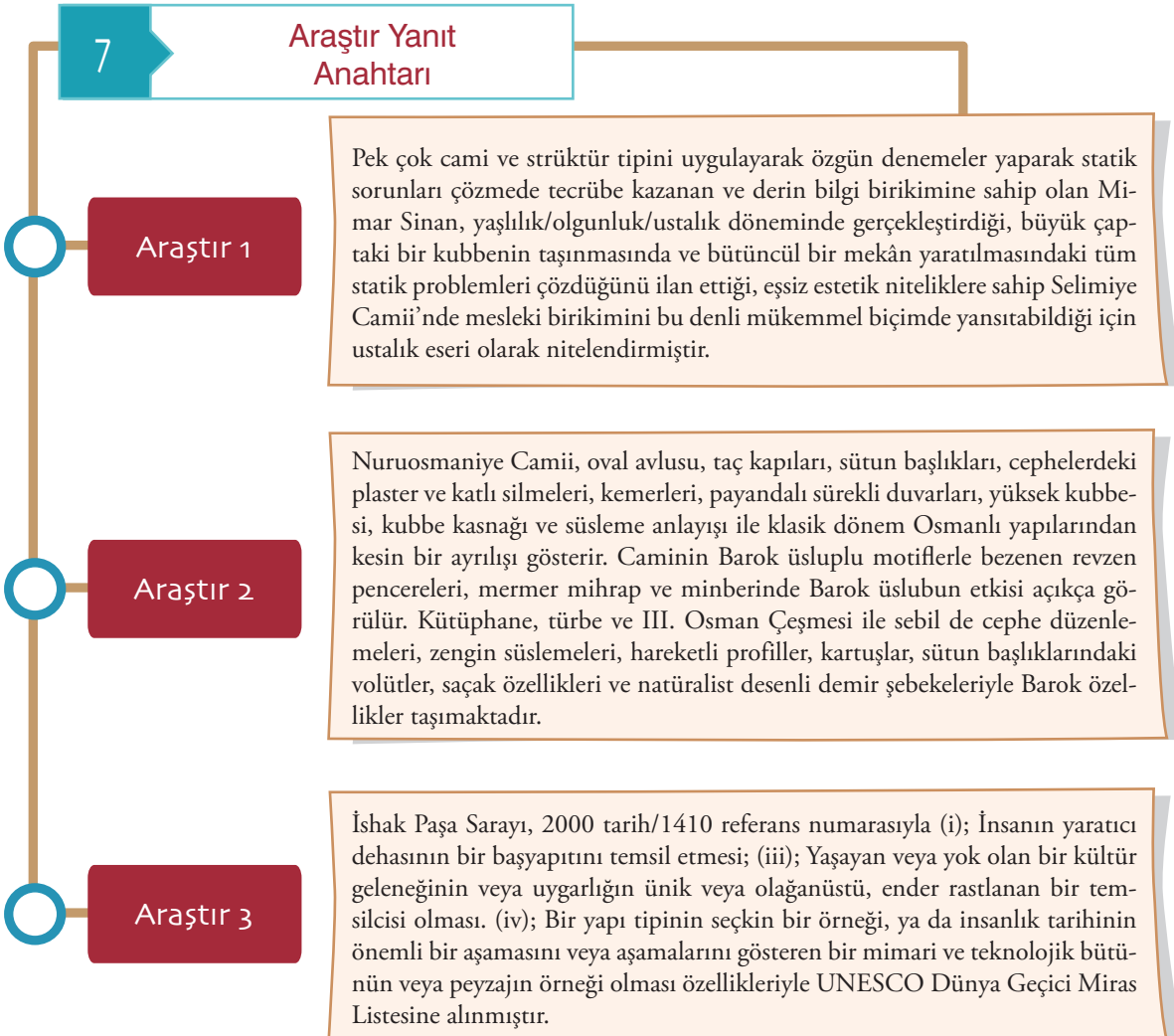
Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A. Fındıklıklar
- B. Makilikler
- C. Buğday tarlaları
- D. Zeytinlikler
- E. İç deniz

10 Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları, UNESCO tarafından dünya tarihini etkileyen en önemli noktalardan biri olarak kaç yılında Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır?

- A. 2000
- B. 2002
- C. 2008
- D. 2014
- E. 2016

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Edirne II. Bayezid Külliyesi, Selimiye Külliyesi ve Uzunköprü” konusunu yeniden gözden geçirin.	6. A	Yanıtınız yanlış ise “Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi” konusunu yeniden gözden geçirin.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Edirne II. Bayezid Külliyesi, Selimiye Külliyesi ve Uzunköprü” konusunu yeniden gözden geçirin.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “İshak Paşa Sarayı” konusunu yeniden gözden geçirin.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Edirne II. Bayezid Külliyesi, Selimiye Külliyesi ve Uzunköprü” konusunu yeniden gözden geçirin.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “İsmail Fakirullah Türbesi” konusunu yeniden gözden geçirin.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi” konusunu yeniden gözden geçirin.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Ayvalık Endüstriyel Peyzajı” konusunu yeniden gözden geçirin.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Nuruosmaniye Külliyesi ve Yıldız Sarayı Kompleksi” konusunu yeniden gözden geçirin.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları” konusunu yeniden gözden geçirin.

7

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 4

İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kırılma Mekanizması, 2015 tarih/6043 referans numarasıyla (iv); Bir yapı tipinin seçkin bir örneği, ya da insanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir mimari ve teknolojik bütünün veya peyzajın örneği olması; (vi), İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olması özellikleriyle UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınmıştır.

Araştır 5

Ayvalık Endüstriyel Peyzajı 2017 tarih/6243 referans numarasıyla (iii), Yaşayan veya yok olan bir kültür geleneğinin veya uygarlığın ünik veya olağanüstü, ender rastlanan bir temsilcisi olması. (iv); Bir yapı tipinin seçkin bir örneği, ya da insanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir mimari ve teknolojik bütünün veya peyzajın örneği olması özellikleriyle UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınmıştır.

Araştır 6

Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları, 2014 tarih/5911 referans numarasıyla (vi), İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar, sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olması özellikleriyle UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine alınmıştır.

Kaynakça

- Akok, M. (1961). "Ağrı-Doğu Beyazıt'ta İshakpaşa Sarayı Rölöve ve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, X/2, Ankara, ss.30-48.
- Arıkan, Z. (2011). 1909 "Ayvalık Hadisesi", *Belleten*. C. 75, S. 272, ss.159-190.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılâp Yayınları*, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2013). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul.
- Başbaydar, F. (2008). "Nur-u Osmaniye Külliyesi, Tarihsel belgeler ışığında külliye'nin yapım süreci", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Bayat, A.H. (2016). *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, B. (2013). "Yıldız Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, ss.541-544.
- Bulat, S. (2014). "Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nda Bulunan Taşçı İşaretleri", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 32, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, ss. 77-92.
- Cengiz, G. (2018). "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşlarının yeri ve önemi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Cesur, Z. (2021). "Osmanlı Dönemi'nin 19. Yüzyılında Dini Yapılarda Modernleşme Etkisi; Nuruosmaniye Camii, Dolmabahçe Camii, Ortaköy Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Çetin, Y. (2012). "Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın Selçuklu Sanatı Etkileri Bakımından Değerlendirmesi", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (19-21 Ekim 2011), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, ss.213-234.
- Çetin, Y. & Yeni, Ö. (2023). "Ağrı'daki Osmanlı Dönemi Eserlerinin Selçuklu Etkileri Bakımından Bir Değerlendirmesi", *Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlı'ya Selçuklu Sempozyumu Bildirisi* (ed. Eğilmez, M. vd) Kastamonu, ss.715-741.
- Çetinaslan, M. (2012). "Osmanlı camilerinde hünkâr mahfilleri", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çoban, A. (2005). *Müzikterapi. Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Çulpan, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Dabanlı, Ö. (2016). "Nur-u Osmaniye Camii'nin deprem performansının belirlenmesi ve koruma önerileri", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Erbey, D. (2018). "Tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve yönetiminde yeni bir yaklaşım: Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı", *Planlama*. 8 (3), ss. 282-301.
- Eyice, S. (1992). "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, ss. 42-45.
- Eyice, S. (2000). "İshak Paşa Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, ss. 542-544.
- Eyice, S. (2007). "Nuruosmaniye Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, ss. 264-266.
- Gökçe, N. (2005). "Edirne Belediye Hastanesi'nin Cumhuriyet Dönemindeki Durumu", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. S.22/1, ss.49-55.
- Gökhan Baydaş, Ö. (2002). *Tillo'daki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kabukçu, G. (2018). "Endüstriyel peyzaj bağlamında endüstri mirası alanlarının incelenmesi: Ayvalık örneği", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Günay, R. (2016). "Dünya Mirasında Türkiye: Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye'nin Kültürel Mirası I*, C. Parla (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.128-149.
- Hatip, S. M. (2015). "Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları'na genel bakış ve az bilinenler- Çanakkale Savaşı Denizde Mi Kazanıldı?", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 15, ss.161-193.
- İnce, K. & Ekmekçi, M. (2021). "Nuruosmaniye Camisi Taçkapıları", *Sanat Tarihi Dergisi*. 30 (1), ss.497-535.
- Karatepe, T. Ç. (2013). "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, ss. 544-545.
- Korkmaz, B. (2003). "Yıldız Sarayı Şale Köşkü tavan ve duvar bezemelerinde manzara resimleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kuban, D. (1954). Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D. (1994). “Nur-u Osmaniye Külliyesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6, ss.100-103.
- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kuran, A. (1963). “XX. Yüzyıl’da Batı mimarisiyle Türk mimarisinin gelmesi hususunda mukayeseli bir çalışma”, Türk Sanatı Araştırma ve İncelemeleri, S.1, ss. 415-422.
- Mülayim, S. ve Çobanoğlu, A. V. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, ss.430-434.
- Pekin, F. & Yılmaz, H.F. (2008). Türkiye’nin Kültür Mirası 100 Köprü, NTV yayınları, İstanbul.
- Polat, M. (2001). “Dolmabahçe ve Yıldız Saray Tiyatroları üzerine mimari değerlendirmeler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Seçilmişler T. (2004). “Yıldız Sarayı Yaverler Dairesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Sinan, S. (2011). “Tarihi Binaların İşlev Değişiminin Yıldız Sarayı Müzesi Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin Tekinalp, A. P. (1999). “Yıldız Sarayı kompleksi duvar resimleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Şengül, E. (2008). “Kültür tarihi içinde müzikle tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası”, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne.
- Terzioğlu, A. (1992). Türk İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa’daki Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden, Türk Tıbbının Batılılaşmasına, Hipokrat Yayınları, İstanbul.
- Tanyeli, U., Tanyeli G. (1989). “Osmanlı mimarlığında devşirme malzeme kullanımı (16.-18. Yüzyıl)”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2/4, ss. 23-31.
- Taşkın, O. (2017). “Nuruosmaniye Külliyesi’nin fiziki, idari, mali ve sosyo-ekonomik yapısı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Terzibaşoğlu, Y. (2001). “Landlords, Refugees and Nomads: Struggles for Land around Late-Nineteenth-Century Ayvalık”, New Perspectives on Turkey. 24, ss. 51-82.
- Uçar, H. (2015). “Ayvalık tarihinde zeytinyağı üretim, depolama ve satış binalarının yeri ve önemi”, Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi. 15/2, ss.19-28.
- Usal, A. (2006). Selimiye Cami, Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı Yayınları, Edirne.
- Yaşar, O. (2001). “Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Barış Parkı), Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Türk Coğrafya Dergisi, S.36, ss.171-201.
- Yenişehirlioğlu, F. (1982). “XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi yapılarında görülen mimari süsleme programlarında mimar Sinan’ın katkısı var mıdır?”, Mimarlık, 5-6. ss. 29-35.
- Yüksel, A. E. (2018). II. Abdülhamid: Sanatkar ve sanat hamisi bir sultan, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yüzereroğlu, U. (2006). “Batılılaşma dönemi erken örneklerinde bezeme programlarının irdelenmesi ve koruma sorunları: Nuruosmaniye Camii örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

■ İnternet Kaynakları

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html>
<https://sanatinyolculugu.com/edirne-ii-beyazid-kulliyesi/>
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/gezilecekyer/iibeyazid-kulliyesi-saglik-muzesi>
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/selimiye-camisi-meydan-ve-cevresinde-duzenleme-yapilacak/2230338>
<https://pbase.com/dosseman/image/168664701>
<https://pbase.com/dosseman/image/168664708>
<https://okuryazarim.com/caminin-bolumleri/hunkar-mahfili/>
<https://okuryazarim.com/caminin-bolumleri/hunkar-mahfili/>
<https://www.youtube.com/watch?v=PC1CATVm0OA>
<https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76445/>
<https://www.utso.org.tr/uzunkopru/tarihce.html>
<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/5768-2/>
<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/nuruosmaniye-hunkar-mahfili/#16/41.010391/28.970856>
<https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=397>
<https://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=393>
https://tr.wikipedia.org/wiki/Büyük_Mabeyn_Köşkü
<https://yoldaolmak.com/yildiz-sarayi.html>
<https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=347>
<https://www.gezilesiyer.com/yildiz-sarayi.html>
<https://istanbultarihi.ist/modern-tiyatronun-dogusu-ve-gelismisi>
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/agri-nin-gozdesi--ishak-pasa-sarayi>
https://tr.wikipedia.org/wiki/İsmail_Fakirullah_Türbesi#/media/Dosya:Ibrahim_hakki_shrine_in_siirt_tillo.jpg
<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/madra-zeytinyagi-fabrikasi/#16/39.324822/26.694759>
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/canakkale-sehitler-abidesi>
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/canakkale-sehitler-abidesi>
<https://canakkalemuharebeleri1915.com/genel/gorsel-kutuphanesi/245-sehitler-abidesi>
<https://canakkalemuharebeleri1915.com/genel/muharebe-alani-yer-isimleri/ariburnu/539-kemalyeri>
<https://www.canakkalesehitlik.net/kemalyeri.html>
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/gelibolu-yarimadasi-tarihi-milli-park-alani>
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/57--piyade-alayi-sehitligi>

Bölüm 8

Türkiye’de El ve Kitap Sanatları

öğrenme çıktıları

1

Seramik, Çini ve Cam Sanatları

1 Bu alanlarda uygulanan teknikleri ve üretim merkezlerini tanımlayabilme

3

Halı Sanatı

3 Türk halı sanatının gelişim sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilme

5

Ahşap Sanatı

5 Ahşap işçiliğinin gelişimini ve kullanım alanlarını açıklayabilme

2

Kitap Sanatları

2 Hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatlarının gelişimini ve genel özelliklerini açıklayabilme

4

Maden Sanatı

4 Tarihsel gelişimini, kullanılan teknikleri ve estetik özelliklerini tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Seramik • Çini • Cam • Minyatür • Hat • Tezhip • Halı • Maden • Ahşap

GİRİŞ

Genel olarak basit el aletleri yardımıyla ya da sadece el becerisiyle yapılan, taşınabilir zanaat ürünleri ve etnografik eşyalar *el sanatları* adı altında tanımlanmaktadır. Türkiye'de zengin bir çeşitliğe sahip olan el sanatlarının binlerce yıl öncesine dayanan köklü geçmişleri, birbirini tekrar eden özellikte olanlarının yanı sıra sanatsal kaygı güdülerek yapılanları ve hemen hemen her şehre ve yöreye özgü olanları bulunmaktadır. Toprak iş ve sanatlarından (tuğla, seramik, çini, cam), dokuma sanatlarına (halı, kilim, kumaş), dericiliğe, el yazma ve kitap sanatlarından (hat, ciltçilik, minyatür, tezhip) maden sanatlarına (altın, gümüş, bakır işleri, mutfak gereçleri, tarım aletleri, at koşumları, takılar), ahşap sanatından (çeşitli mobilyalar, rahleler, sandıklar), örgü ve işlemelere, el baskılarına, keçeciliğe, müzik aletleri, oyuncak ve süs eşyaları yapımına, süpürgecilik, sepetçilik gibi diğer günlük kullanım eşyalarının üretimine, dinsel amaçlı kullanılan objelere kadar oldukça geniş bir üretim alanını içerirler ve yapım tekniğinden malzemesine, bezeme özelliklerinden kullanım alanlarına, dönem ve bölgelere göre değişik adlarla sınıflandırılabilirler.

El sanatları, üretildikleri bölge ve coğrafyanın ve bağlı oldukları medeniyetin, sosyal, kültürel, siyasal ortamı hakkında bilgi veren ve söz konusu ortamın kavranmasına olanak sağlayan önemli kaynaklardır. Toplumdan topluma değişim göstermekle beraber, etkileşime de açık olan kültürün somut yansımalarıdır. Yaşam biçimiyle sıkı sıkıya bağlı olarak geçmişten geleceğe daha çok usta-çırak ilişkisi çerçevesinde bilginin aktarılmasıyla gereksinimlere ya da ticari amaçlara bağlı olarak sürmüş ve zaman zaman yapan kişinin sanatsal yaratıcılığını gösteren birer sanat yapıtı olan özgün tasarımlar ortaya çıkmıştır. Birbirini tekrar eden seri üretim olarak algılanan el sanatları ürünleri -günümüzün endüstriyel üretim ürünleri hariç- yapan kişilere ve doğup geliştikleri coğrafyaya bağlı sınırlı üretimlerdir. Bu bölümde, *seramik*, *çini*, *cam*, *kitap sanatları*, *halı sanatı*, *maden sanatı* ve *ahşap sanatı* başlıkları altında Türkiye'de gelişen bazı el sanatları türleri ele alınmaktadır.

SERAMİK, ÇİNİ VE CAM SANATLARI

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle yaşamında yer alan toprak kaplar hem estetik hem de teknik evreler geçirmiştir. Doğada var olan kili işlemek, form verip daha dayanıklı olması için pişirmek, onu hayatın çeşitli alanlarında farklı işlevlerde kullanmak, daha iyisini yapma yolunda teknolojiler geliştirmek gibi, insanoğlu küçüklü büyüklü adımlarla en erken dönemlerden bu yana sürekli bir gelişim içinde olmuştur. Önceleri günlük kullanım kapları, dini tören eşyası, defin hediyesi daha sonraları zemin kaplaması, örtü malzemesi, duvar kaplaması biçiminde tuğla, seramik ve çini uygulamaları olarak varlığını sürdüren toprak işleri, Türkiye coğrafyasında hem Anadolu'nun yerli kültürü hem İslam hem de Türk geleneğinden beslenerek gelişimini sürdürmeyi başarmıştır. Türk seramik ve çini sanatı Orta Çağ'dan bu yana Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde çok kaliteli ürünlerle varlığını sürdürmüştür.

Seramik Sanatı

Seramik ve çininin ana malzemesi olan kil, suyla karıştırılarak yoğrulduğunda plastik özelliği sayesinde kolayca şekillendirilebilen ve bu şekli bozmadan koruyabilen özelliğe sahiptir. İnsanlığın en önemli buluşlarından biri olan seramik, doğada var olan kilin amaca uygun şekil verilip pişirilmesinden sonra, yeme-içme, pişirme, su taşıma, depolama ihtiyaçlarının yanı sıra dini törenlerde, ölü gömme, su kanalları oluşturma (künk), oyuncak ve müzik aleti gibi, günlük yaşamın pek çok alanında kullanılmıştır.

✓ **Seramik:** Yunanca *keramos* sözcüğünden gelmektedir. Yunan mitolojisinde **Keramos**, Tanrı Dionysos ile Ariadne'nin oğlu olup, çömlekçilik sanatının kurucusu ve aynı zamanda onların koruyucu tanrısıdır.

Neolitik Çağ’da yeme içme tarzının değişimiyle birlikte ilk toprak kaplar da yapılmaya başlamıştır. Bu çağa ait en eski seramik örnekleri İran, Anadolu ve Mezopotamya’da gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiştir. Başlangıçta elle biçim verilirken MÖ 3200’lerde Güney Mezopotamya’da çömlekçi çarkının ortaya çıkmasıyla seramik kapların daha seri ve daha düzgün biçimlendirilerek üretilmeleri mümkün olmuştur. Çağlar boyunca doğada hazır bulunabilen toprak boya ve aşı boyalar kullanılmıştır. Bunlar siyah, kırmızı ve beyaz renklerdedirler. Geometrik motifler, basit insan ve hayvan figürleri belli başlı bezeme motifleridir. Kalkolitik Çağ’da seramik üretimi Neolitik Çağ’ın devamı niteliğinde sürdürülmüş, Orta Kalkolitikçağ’dan itibaren yapım ve süsleme tekniklerinde değişim ve gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Anadolu’da Can Hasan, Hacılar, Alişar Höyük gibi merkezlerde **perdahlı**, bezemesiz ya da kırmızı, kahverengi ve krem boyalı, geometrik motiflerle süslü çanak-çömlekler bulunmuştur. Bu çağda tarımın yanında madencilik de ekonomik hayatta önemli bir yer edinmeye başladığından, çağın sonlarında metal kaplar (özellikle tunç) ön plana çıkmıştır. Form bakımından gaga ve yonca ağızlı testiler görülürken, kap yüzeylerindeki yivli desenler de dikkat çeker. Ayrıca, Neolitik Çağ’dan beri görülen seramik kadın heykelciklerinin gelişmiş örnekleri de yapılmıştır (Resim 8.1). *Terrakotta* adı verilen kilden yapılmış bu heykelcikler günümüze kadar (oyuncak, tanrı-tanrıça gibi çeşitli biçimlerde) yine çeşitli amaçlarla yaygın olarak üretilip kullanılmışlardır.

✓ **Perdah:** Seramik kapların pişirilmeden önce, yüzeylerine taş, ahşap veya kumaşla yapılan düzeltme işlemine **perdah** adı verilir. Kap yüzeyi bu sayede daha parlak ve düzgün olur.

Tunç Çağı, metale ilginin arttığı, seramik formlarında metal etkisinin görülmeye başladığı dönemdir. Ayrıca bölgeler arası ticaretin geliştiği, buna bağlı olarak iletişim ve etkileşimin arttığı bu dönemde yenilik olarak geometrik ve hayvan figürlü (geyik, kuş, dağ keçileri gibi) boyalı çanak çömlekler üretilmiştir. Dönemin önemli merkezlerinden Troia’da perdahlı, omurgalı kaplar bulunurken, diğer merkezlerde **astarlan**mış, omurgalı kaseler, gaga ağızlı maşrapalar,

testiler, çeşitli formlarda kulplu çanak-çömlekler yaygın görülen örneklerdir. Bu dönemin önemli temsilcilerinden bir diğeri de Hititlerdir. Alacahöyük, Kültepe, Boğazköy, Aslantepe, İkiztepe gibi Hitit merkezlerinde mezar hediyeleri, altın, gümüş gibi metal kaplarla bu kapları taklit eden seramik kaplar ele geçmiştir. Bezemeli veya bezemesiz, daha hızlı çarklarda yapılmış gaga ağızlı testiler, vazolar (depas) emzikli kaplar, maşrapalar, hayvan formunda (antropomorfik-riton) törensel kaplar, tabak ve çanaklar en yaygın kap türleridir. Buna ek olarak tanrıça heykelcikleri ve törensel kaplar mezarlara ölü armağanı olarak konulmuştur. Yukarı Mezopotamya’da bulunan Asur şehirleri ile Anadolu arasındaki ticari faaliyetler hakkında Kültepe ve Boğazköy kazılarında ele geçen kil tabletler de önemli bilgiler vermektedir.

Resim 8.1 Çatalhöyük kazısından tanrıça heykelciği, Anadolu Medeniyetleri Müzesi-Ankara.

Yunan seramiklerinin figürlü kompozisyonlarında Yunan mitolojisinden alınmış sahneler özellikle MÖ 4.-5. yüzyıllarda *vazo ressam*ları olarak adlandırılan ve bazıları çok ünlü olan ressamlar tarafından seramik kaplar üzerine işlenmiştir. MÖ 5. yüzyılda Attik yarımadası çömlekçilerinin geliştirdiği siyah figür tekniğinde seramik üretimi, Helenistik Dönem’e kadar devam etmiştir. Daha sonra kırmızı figür tekniğini geliştiren seramikçiler bu sayede metalik görünümlü seramikler yapmayı başarmışlardır. Helenistik Dönem (MÖ 330-30)’de siyah ve kırmızı figürlü Yunan seramiklerin üretimi sona ermiş, tamamen yeni tekniklerde ve bezeme üsluplarında üretim yapılmıştır. Beyaz astarla kaplı yüzeyin boyandığı

uygulamaların yanı sıra kalıpla yapılmış kabartmalı yüzeylere sahip kaplar oldukça yaygınlaşmıştır. Kalıplar kullanılarak üretilen bu kapların yüzeyine siyah veya kırmızı astar sürülmüştür. Madeni kapların form ve süslemedeki etkisi, dönemin seramik kaplarında da görülmektedir. MÖ 1.yüzyılda kapların yüzeyine kurşun veya alkali içerikli yeşil ve mavi renkte sır uygulamaları görülmeye başlamıştır. MÖ 60'da başlayan Anadolu'daki Roma egemenliği zamanında kalıp baskı seramik üretimine devam edilmiştir. *Terra sigillata* adı verilen, kilin kalıba sıvanmasıyla şekillendirilen, kırmızı astarlı kaplar bu döneme damgasını vurmuştur. Yoğun olmamakla birlikte, kurşun sırlı seramik kapların da üretildiği bilinmektedir. Roma seramikleri ince cidarları ve kırmızı astar uygulamaları ile de dikkat çekerler. Kalıpta şekillendirilen tanrı, tanrıça heykelticikleri ve diğer figürinler bu dönemde de bol miktarda üretilmiştir.

✓ **Astarlama:** Seramik kapların daha düzgün ve pürüzsüz olması için astar adı verilen sulandırılmış kille yüzeyin tamamı veya bir kısmının kaplanması işlemidir.

kitap

Konuyla ilgili Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası (Ed. N.Karul) (İstanbul, 2010) adlı yayını inceleyebilirsiniz.

Bizans Dönemi: Erken Bizans Dönemi'nde, Roma seramik geleneğinin kırmızı astarlı, baskı tekniğinde bezemeli kaplarının üretimi ve kullanımı sürdürülmüştür. Terra sigillata türü bu kaplar, kaliteli hamur ve pişirim teknolojisine sahiptirler. 7. yüzyıldan itibaren Bizans seramik teknolojisinde değişimler görülmüş, kırmızının yanı sıra beyaz hamurlu ve -Roma Dönemi'nde yaygın görülmeyen- kurşun sırlı kaplar üretilmeye başlamıştır. Hiçbir bezeme yapılmaksızın astarlı, tek renk sırlı kaplar kısa sürede Bizans günlük yaşamında yerini almıştır. İslam ordularının Anadolu'ya akınlar düzenlediği 7.-8. yüzyıllar, Bizans Devleti'nin İslam dünyasıyla yakın ilişkiler kurmaya başladığı dönemdir. Kültürlerarası alışveriş dolayısıyla etkileşimler her alanda olduğu

gibi seramik üretiminde de olmuştur. Bizans seramik sanatı zamanla kendine özgü üretimini ortaya koymayı başarmıştır. Farklı tekniklerde farklı bezemeler önce beyaz hamurlu seramiklerde görülmüştür. Tek renk sırlı, çok renkli boyama, kalıp baskı ve kazıma tekniklerinde üretim yapılmıştır. Bunlardan baskı tekniği, beyaz veya pembe renkli hamura sahip seramiklerde yaygın görülen bir bezeme tekniğidir. Az katkılı temiz kil biçimlendirildikten sonra kurumadan önce, motifin oyulduğu kalıbın kap yüzeyine basılmasıyla yapılır (Resim 8.2). Yüzey yeşil veya sarı sırlıdır. Başlıca motifler arasında; daire içinde yer alan hayvan ve insan figürleri, grifon gibi fantastik yaratıklar, geometrik motifler ile haçlar sayılabilir. Beyaz hamurlu, bezemesiz, astarsız, tek renk sırlı seramiklerde sarı, hardal veya yeşil renkli sır kullanılmış, kapların dış yüzeyleri tamamen sırlanmıştır. Kırmızı hamurlu *tek renk sırlı seramikler* daha zahmetsiz biçimde seri üretilbildikleri ve daha ucuza satılabildiklerinden günlük kullanım kapları olarak her dönem çok sayıda üretilmişlerdir.

Resim 8.2 Beyaz hamurlu kalıp baskı bezemeli, iznik üretimi Bizans seramiği

İç ve dış yüzeylerinin çeşitli biçimlerde boyanarak sırlanmasıyla yapılan *çok renkli boyama tekniğinde* üretilmiş astarlı veya astarsız seramik kapların iç ve dış yüzeylerinde siyah veya mor konturlu farklı renklerde boyanmış desenler yer almaktadır. Beyaz veya pembe hamurlu bu seramiklerin bezemelerinde mavi, yeşil, sarı, kahverengi ve siyah kullanılmıştır. Yüzey kırmızı küçük noktalarla doldurulmuştur. Renksiz, şeffaf, ince sırlıdır. Haç, örgü geçmeler, rozet, baklava ve palmetler başlıca

motifler olup, az sayıda insan ve hayvan figürleriyle de karşılaşmaktadır. İslam seramik sanatının etkisi özellikle *sıraltı boyamalı* örneklerde daha belirgindir. Büyük Saray ve Saraçhane kazılarında ele geçen çok renkli seramikler 9. yüzyıl sonu-12. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Bu tekniklerde tabak, kase, kandil, ayaklı kadeh, sürahi, kupa gibi bilinen formların yanı sıra Bizans seramik sanatında çok karakteristik bir form olarak bilinen -alttan ısıtmanın yapıldığı- ocaklı kaplar da yayılmıştır.

11. yüzyılda beyaz hamurlu üretim gerilemeye başlamış, kırmızı hamur ön plana çıkmıştır. Kırmızı hamurlu seramik yüzeyini kaplayan astarın ve hamurun tam kurumadan bir alet yardımıyla çizilerek ya da kazınarak kaldırılmasıyla, hamur renginin ortaya çıkarıldığı *sgraffito* tekniği, Bizans seramiklerinde kullanılan en yaygın bezeme tekniğidir. Bu tekniğinin, kazıma işlemi sırasında kullanılan aletin ince veya kalın uçlu olmasına ve desenleri yapma biçimine göre kendi içinde ince *sgraffito*, *kazıma* (*incised*), *derin oyma* (*champlevé*) gibi çeşitlenmeleri vardır. Bu teknikler; tek, ikili veya üçlü olarak bir arada kullanılmışlardır. *Sıraltı boyama tekniği* tek olarak ya da bu tekniklerle birlikte seramik bezemesindeki yerini devam ettirmiştir. Kırmızı hamurlu, astarlı, yeşil ve kahverengiyle bezemelerin yapıldığı sıraltı boyama tekniğinde sır, renksiz ve şeffaftır. 13. yüzyıla kadar bu tür seramikler devam etmiştir. Yüzeyi kaplayan astarın ince uçlu bir aletle ince çizgiler hâlinde kazındığı *ince sgraffito* tekniği, Erken Bizans seramiklerinde görülmeye başlamıştır. Temiz, pürüzsüz, krem rengi astarlı ve genelde sarı sırlı örneklerdir. Astarın daha enli uçla, kalın çizgiler biçiminde kazındığı *incised* tekniği ise krem rengi astarlı, genelde yeşil ve hardal sarısı sırlı seramiklerdir. 13.-14. yüzyıllarda kaliteli örnekleri üretilmiştir. Bu bezeme tekniğinin Bizans yerleşmelerinde yaygın olarak bulunması bölgesel üretimlere işaret etmektedir. Bu teknik, kendi içinde çeşitli gruplar oluşmuştur. Bunlardan en önemlisi ve yayınlarda en çok rastlanana *Zeuxippus* seramikleridir. İlk defa İstanbul Zeuxippus Hamamı kazısında dikkat çeken ve bulunduğu yerin adıyla anılan *Zeuxippus seramik* grubu, temelde bu bezeme tekniği içinde yer alan ve 13. yüzyıl Bizans seramik üretimine damgasını vurmuş bir gruptur. Konsantrik dairelerden oluşan dekorasyonları en belirgin özellikleridir. Bu dairelerin içi bazen boş bırakılmış, bazen de küçük bir palmet, rumî, monogram, kuş ya da geometrik motifle doldurulmuştur (Resim 8.3).

Resim 8.3 Kuş figürlü Zeuxippus seramiği

Boyalı ince kazıma tekniğindeki seramikler 12. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. İnce veya kalın kazıma teknikleriyle bezeme yapıldıktan sonra boya lekeler hâlinde çeşitli noktalara sürülmüştür. Yeşil ve kahverengi en yaygın kullanılan renklerdir. Genelde sır renksizdir. Astarla birlikte hamurun da oldukça derin kazılarak oyulduğu *champlevé* tekniğinde; bazen seramiklerde zemin oyularak, motif kabartma hâlinde bırakılmış, bazen de motif oyularak tam tersi yapılmıştır. Geometrik ve bitkisel motifler, insan ve hayvan figürleri bezemede yoğun olarak kullanılmıştır. *Astar* (engobe, slip), bir tür renkli ya da renksiz sulu seramik hamuru ya da özlü kil, kaolin ve kuvarz gibi ham maddelerin karışımıyla oluşan solüsyondur. Renkli astarların yapımı MÖ 3000 sonlarında Eski Mısır’da görülmeye başlanmış, toprak kaplar bu yöntemle renklendirilmiştir. Astar doğrudan saf, kendi rengiyle kullanıldığı gibi içine çeşitli boyalar katılarak arzu edilen renkte de hazırlanmıştır. Astarın örtücü amaçlı kullanıldığı durumlarda kap yüzeylerinin astarla kaplanması sonucunda hamur renginin ve gözeneklerin kapatılmasıyla daha açık renkte, düzgün ve pürüzsüz bir zemin elde edilmekte, bu sayede de boyalar ya da sırlar seramik yüzeyin üzerine daha rahat tatbik edilebilmektedir. Bunun dışında doğrudan astarın kullanıldığı astar boyama örnekleri de bulunmaktadır. Astar boyama tekniği diğer seramik bezeme tekniklerinden tamamen farklı, kendine özgü motif ve kompozisyon özelliklerine sahiptir. 11. yüzyıl sonundan itibaren görülmeye başlayan 12. yüzyılda yaygınlaşan astar boyalı örnekler Bergama, İstanbul-Büyük Saray, Çanakkale ve İznik gibi merkezlerde bulunmuş-

tur. Bizans seramik sanatında 12.-13. yüzyıllarda Anadolu'da İstanbul, İznik, Bergama, Sardis, Efes, Ganos, Hierapolis, Milet gibi kentlerde, Anadolu dışında Korint, Atina, İtalya gibi belli başlı merkezlerde yoğun üretim yapılmıştır. 1453'te İstanbul'un fethi ve Osmanlı hakimiyetiyle birlikte seramik üretimi durmamış, başta İznik olmak üzere kesintisiz devam etmiştir.

Selçuklu Dönemi: Son dönemlerde Orta Asya'da yapılan kazılarda ele geçen buluntularla eski Türklerin günlük yaşamlarında seramik kullandıkları ve bunları üretme bilgisine sahip oldukları anlaşılmıştır. Ancak bu seramiklerin niteliği konusunda hâlâ yeterli çalışmalar yapılmamıştır. İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra Türklerin kurdukları devletler ve geliştirdikleri kültür tabakaları daha iyi incelendiğinden Türk seramik sanatını 11. yüzyıldan itibaren takip edebilmek mümkün olmaktadır. İslam seramik sanatında 11. yüzyılda bilinen tekniklere ek olarak, sıraltı ve sır üstü boyama tekniklerinde seramikler üretilmeye başlanır. Mısır'da geliştiği kabul edilen *lüster tekniği*, savaşlar nedeniyle göç eden Mısırlı ustalar sayesinde doğuya ulaşmış ve özellikle Suriye ve Irak'ta yayılmıştır. Büyük Selçuklular zamanında seramik ve çini sanatında çok önemli gelişmeler olmuş, İran'da önemli bir üretim merkezi olan Kaşan'da fritli beyaz hamurlu üretime geçilmiştir. Bu üretim 12.-13. yüzyıllarda bölgede hızla yaygınlaşmıştır. Beyaz hamurlu, birbirinden farklı bezeme tekniklerinde sıraltı (boyama, kazıma, oyma, kabartma), lüster (perdah), minai üretilerinin yapılmasıyla seramikte çeşitlilik artmıştır.

Anadolu Selçuklularında da benzer tekniklerde seramik üretimine devam edilmiştir. En zengin seramik buluntular Korucutepe, Kubadabad, Ahlat, Samsat, Hasankeyf, Ani gibi merkezlerde yapılan kazılarda ele geçmiştir. Seramik yapımında kullanılan hamur, üretim merkezi çevresinde yer alan kil yataklarının özelliklerine göre kırmızı ve tonları, bej, sarımsı veya beyaz olabilmektedir. Bu dönemin en yoğun kullanılmış tekniklerini sırasıyla *tek renk sırlı, sıraltı-kazıma, boyalı kazıma, boyama, oyma- sıraltı astar boyama (slip)* ile lüks üretim olarak kabul edilen minai ve lüster tekniği oluştururlar. Günlük hayatta kullanılan kap türü yeme-içme kültürüne bağlı olarak kase, tabak ve çanak yapımı da yoğunlaşır, bunları matara, maşrapa, kavanoz, küp gibi kaplar izler. Yiyecekleri saklama, taşıma depolama veya pişirmek için küp, testi, ibrik gibi kaplar kullanılmıştır. Bunlar ihtiyaca göre sırlı ol-

duğu gibi genelde sırsız olarak kullanılmışlardır. Sırsız kapların bezemesiz olanları ve henüz yaşken yüzeylerine kalıp baskı, rulet baskı, kazıma, oyma gibi farklı bezeme teknikleriyle yapılmış süslemeli olanları bulunmaktadır. Beylikler Dönemi'nde seramik üretimi Selçuklu geleneğinde devam etmiştir.

Osmanlı Dönemi: Osmanlı seramik ve çini ustaları, kendilerinden önceki kültürlerin birikimlerini ve zengin geleneğini çok iyi kavrayarak sindirmiş ve zamanla kendine özgü bir seramik sanatı ortaya koymuşlardır. Bu dönemde ana merkez İznik olmak üzere Kütahya, Çanakkale ve İstanbul'da seramik üretimi yapılmıştır. İznik çini ve seramik üretimi saray ve çevresinin istek ve beğenisi doğrultusunda üretim yapan, büyük ölçüde saray destekli bir merkezdir. Saray nakkaşhanesinde hazırlanan desenlerin işlendiği, renklerin kullanıldığı, formların belirlendiği bir merkezdir. Osmanlı seramikleri çinide olduğu gibi, Milet İşi, Şam İşi, Rodos İşi gibi adlandırmalarla yanlış merkezlere göndermeler yapılsa da bunların hepsi İznik atölyelerinde üretilmişlerdir. Erken dönemden başlayarak kırmızı hamurlu, kaba görünümlü, günlük kullanıma yönelik seramik üretimi kesintisiz sürdürülmüştür. Buna ek olarak, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlılılarda da Çin porselenlerine hayranlık duyulmuş, seramikçilerin Çin porselenlerine benzer üretim yapmak amacıyla giriştikleri yoğun araştırma ve çalışmalar, 15. yüzyıl ortalarında güzel ürünlerle meyvesini vermiş; beyaz, fritli hamurla porselene yakın seramikler Osmanlı seramik sanatına damgasını vurmuştur. Halk için üretilen, seramiklerin en önemli gruplarından biri tek renk sırlı örneklerdir. Fazla basit, fazla emek gerektirmeden biçimlendirilen kabın astarlı yüzeyi üzerine sürülen renkli sıran fırınlanması ile elde edilirler. Selçukluların astar boyama (slip) tekniğindeki seramiklerinin üretimi Erken Osmanlı Dönemi'nde kısa bir süre devam ettirilmiş, daha sonra Milet tipi seramiklerin ortaya çıkması ve beyaz hamurlu üretime geçilmesiyle zamanla üretilmez olmuşlardır.

Milet tipi seramikler, Erken Osmanlı Dönemi'nde üretilen en yaygın gruplardan biridir. Renksiz, şeffaf sıraltına kobalt mavi tek renkli uygulamaların yanı sıra, siyah, turkuaz ve mor gibi birden fazla renkli bezemeye uygulamalar da bulunmaktadır. Derin, yarı küresel kaseler ile dışa kıvrık kenarlı, sıg tabakların imalatı yaygındır. Kazıma tekniğinde bezemeli kaplar Osmanlı Dönemi'nde de üretilmiştir. Astar üzerine kazıma tekniğinde bezeme yapıldıktan sonra şeffaf

sır sürülüp pişirilenlerinin yanı sıra kazılan motiflerin üzerine, tek renk ya da iki renkle boyamanın yapıldığı boyalı kazıma tekniğinde üretilenleri de varlığını sürdürmüşlerdir. Tepeden görünen büyük çiçekler, lale, kıvrık dallardan oluşan bitkisel, helezon, zikzak ve yıldız motiflerinden oluşan geometrik kompozisyonlar tercih edilmiştir. Osmanlı seramik üretimin en kaliteli örnekleri beyaz hamurlu üretimle birlikte ortaya çıkar. Fritli beyaz hamur daha rahat şekillendirildiğinden büyük boyutlarda çeşitli formlarda kaplar üretilebilmiştir. Sıraltı boyama tekniğindeki ilk uygulamalarda mavi tek renk hakimiyeti görünömlü olmakla beraber, zamanla şeffaf sır altına sürülen renkler artmıştır.

Resim 8.4 İznik, Mavi beyaz tabak (Atasoy 1989).

Tek renkli mavi-beyaz seramiklerde *Babanakkaş üslubu*, *Mavi-beyaz üslubu*, *Haliç işi üslubu* gibi farklı bezeme üsluplarında süslemeler bulunmaktadır. Seramiklerin desenleri saray nakkaşhanesinde hazırlandığından, başkentte hakim olan bezeme üsluplarının seramiklere yansması doğaldır. Mavi-beyaz seramiklerin bezemesinde kullanılan en bilinen motifler arasında Çin porselenlerinin etkisinin izlenebildiği üzüm salkımları, çiçek demetleri, Çin bulutları ve dalga-kaya motifleri bulunmaktadır (Resim 8.4). İznikli ustalar, Osmanlı beğenisi doğrultusunda kendi yorumlarını da katarak Çin motiflerini yeniden düzenlemişlerdir. Haliç işi olarak adlandırılan mavi-beyaz tek renkle boyalı seramikler, kanca yapraklı helezon motifleriyle çok karakteristik bir gruptur.

1530’larda seramik bezemesinde kullanılan renk çeşitliliği artar, mavi, turkuaz, yeşil, mor ve siyah belli başlı renkler olur. Şam (iş) tipi adı verilen bu seramik grubu gerek renk ve motif gerekse kompozisyon bakımından en özgün gruplardan biridir (Resim 8.5). Başnakkaş İranlı Şahkulu’nun geliştir-

diği saz üslubundaki hançeri yaprak ve hatayiler, top ağaçlar ve naturalist çiçeklerle çeşitli kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu seramikler, sıraltı çok renkli boyama tekniğinde bezemeli, İznik Osmanlı seramiklerinin ilk önemli grubunu teşkil ederler.

Resim 8.5 Şam Tipi (Şam işi) Tabak (Atasoy 1989)

Resim 8.6 Rodos işi Tabak (Atasoy 1989)

Sıraltı boyama tekniğinin en gelişmiş örnekleri, Rodos işi olarak bilinen çok renkli boyama grubudur. Cluny Müzesi’nin 1865-1875 yıllarında Rodos’tan satın aldığı bir grup eserden dolayı Rodos veya Lindos seramikleri olarak adlandırılmışlardır (Resim 8.6). Rodos işi seramiklere damgasını vuran renk kırmızıdır. Mercan ya da domates kırmızısı olarak nitelendirilen kırmızı kısa bir süre bu kalitede uygulanabilmiş, 16. yüzyılda kahverengi tona dönüşmüştür. Kırmızıdan başka siyah, yeşil ve mavinin tonları kullanılmıştır. Rodos işi seramiklerin bezemesinde, 1557’de başnakkaş olan Karame-mi tarafından geliştirilen *Naturalist Üslup* (*Karame-mi Üslubu*)’ta çiçek motifleri (gül, lale, sümbül, karanfil gibi doğada var olan çiçekler), hatayi, saz yaprakları, palmet ve rumiler kullanılmıştır.

17. yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki bozulmalar ve değişen beğeniler gibi çeşitli nedenlerle saray desteğini kaybeden İznik seramik üretiminde renk, sır ve desenler bozularak kalite düşmeye başlamıştır. Bu duruma daha fazla dayanamayan İznik atölyeleri 18. yüzyılın ilk çeyreğinde üretimi tamamen durdurmuşlardır. Kazı ve hafriyat çalışmalarında ele geçen buluntulardan İznik üretiminin sonlanması üzerine Kütahya atölyelerinde İznik'e paralel kırmızı hamurlu astar boyama, Milet tipi ve kazıma ve beyaz hamurlu mavi-beyaz tekniklerinde seramik üretiminin sürdürüldüğü anlaşılmıştır. Kütahya atölyelerinde İznik'e benzer mavi-beyaz teknikte üretim 18. yüzyıla kadar devam etmiş, daha sonra Kütahya'ya özgü canlı sarı rengin kullanıldığı, sıraltı tekniğinde çok renkli seramikler ortaya çıkmıştır. Farklı bezemeleri bulunan bu seramiklerde Tevrat ve İncil'den sahnelere, kerubinlere, tek-ikili insan figürlerinin yanı sıra bitkisel motiflere yer verilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu canlı kompozisyonlara sahip seramiklerde kalite düşmüş, gerileme başlamıştır. Ulusal Mimarlık Akımları ile birlikte geçmişe özlem çiniye ilgi duyulmasını sağlamıştır. 20. yüzyıl başlarında canlanan üretim, Kütahya'da hâlen sürmektedir.

17.yüzyıl sonlarından itibaren üretim yapıldığı bilinen Çanakkale'deki seramik üretimi, İznik ve Kütahya'dan tamamen farklı gelişim göstermiştir. Bu merkezde 18. yüzyılda sıraltı boyama tekniğinde üretim yapılmıştır. Çanakkale üretiminin en karakteristik bezeme motiflerini silüet hâlindeki cami, köşk gibi mimari tasvirlerle yelkenli ve çiçek demetleri oluşturur. Çok yalın, basit fırça hareketleriyle yapılan desenler tamamen bölgeye özgüdür. Şeffaf sır altına, yeşil, mor, mavi, kahverengi renkler kullanılmıştır. 19. ve 20. yüzyıl başında üretim, farklı olarak tek renk sırlı seramiklerdir. Sırlı yüzeyler altın yaldız ya da boyalarla boyanarak hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönem seramiklerinde çok farklı, abartılı formlar dikkat çekmektedir. Özellikle testi, sürahi gibi bazı kapların üst kısmı kanatlı at, kuşbaşı şeklinde biçimlendirilmiştir. Kap yüzeyine boyama, sır dışında barbutin tekniğinde bazı motifler de monte edilmiştir. 20. yüzyılda Çanakkale'de seramik üretimi sona ermiştir.

kitap

Konuyla ilgili olarak N. Özkul Fındık'ın İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri (Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 2001) adlı kitabını inceleyebilirsiniz.

Çini Sanatı

Çininin ana malzemesi kil, içindeki birtakım katkılardan arındırıldıktan sonra, bazı kimyasal maddelerin eklenmesiyle özel olarak hazırlanır ve şekillendirilir. Kare, üçgen, dikdörtgen gibi farklı biçimlerdeki ahşap kalıplar yardımıyla çini levhalar oluşturulur. Bu levhaların bir yüzleri çeşitli tekniklerde işlendikten sonra duvar, mihrap, kubbe, alınlık, kemer ve lahit gibi yüzeylerin kaplanmasında kullanılır. Çini en erken olarak MÖ 3000'lerin ilk yarısında Mısır'daki Sakara Piramidi'nde kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlıklarından Asur, Babil ve Elam Krallıklarının eserlerinde de çini süslemeye yer verildiği görülür. Erken İslam Dönemi'nde ise sır üstü boyama tekniği olan *luster* (*perdah*) tekniğinde çiniler üretilmiştir. Madeni görünümü parıltılı çiniler, Tunus Kayrahan şehrindeki Seydi Ukba Camii'nin mihrabında kullanılmıştır. Bu yapı dışında bölge mimarisinde çini kaplama görülmemektedir.

Mimaride, duvar yüzeylerini hem süslemek hem de dış etkilerden korumak amacıyla dış kaplama malzemesi olarak çini levhalar, sırlı ve sırsız tuğlalarla birlikte kullanılmışlardır. Gazne, Karahanlı, Büyük Selçuklu ve İlhanlı yapılarında kare, dikdörtgen, sekiz kollu yıldız ve haç biçimli çini levhalardan yapılmış süslemeler görülür. Tek renk sırlı ve baskı kalıp tekniğinde kabartma bezemeli bu çinilerde, krem, sarı, kobalt mavi, yeşil ve turkuaz renklerde sır kullanılmıştır. Baskı tekniğindeki çinilerde, av sahneleri, hayvan figürleri ve yazı bezemeleri görülmektedir.

Selçuklu Dönemi: Büyük Selçuklu Dönemi'nde mimari süslemede çininin hakimiyeti artmıştır.

Damgan Mescid-i Cuma Camii (1058), Kazvin Mescid-i Haydariye (1115) yapılarının minare ve duvarlarında çini süslemeler yer almıştır. Büyük Selçuklu yapılarının süslemesinde tek renk sırlı çinilerle birlikte sırlı-sırsız tuğlalar da kullanılmıştır. Bu dönemde İran’da gelişen, hem sır altına hem de sır üstüne boyamanın yapıldığı *minai* tekniğinde yapılmış az sayıda çini günümüze ulaşmıştır. Bu teknikte ısıya dayanıklı mavi, firuze, yeşil gibi renkler sır altına sürülerek; siyah, beyaz, kırmızı ve altın yaldız sır üstüne sürülerek fırınlanmaktadır.

Türklerde Orta Asya’dan beri görülen çini ve sırlı tuğla ile iç ve dış yüzey süsleme geleneği, Anadolu Selçuklu Dönemi’nde de devam etmiştir. Selçuklu cami, mescit, türbe, medrese ve sarayları, sırlı tuğla, çini mozaik ve tek renk sırlı çinilerle kaplanmıştır. Anadolu’da çini dış cephelerde çok sınırlı kullanılmıştır. Sivas Keykavus Şifahanesi’ndeki Sultan Türbesi (1218)’nin avluya bakan ön cephesi tamamen çini süslemeye sahip tek örnektir. Burada sırlı-sırsız tuğla ve çini mozaik bezeme bir arada kullanılmıştır. Dış cephelerde özellikle minarelerde görülen sırlı-sırsız tuğla, iç mekânda kubbe ve kubbeye geçişlerde, duvarlarda, tonozlarda da yer almıştır. Sırlı tuğlalar turkuaz, manganez moru, firuze, siyah ve kobalt mavi renkte sırlara sahiptirler. Anadolu Selçuklu Dönemi sırlı tuğla minareleri, Sivas Ulu Camii (1213), Konya İnce Minare Medresesi (1264)’nde bulunmaktadır. Beylikler Dönemi’nden İznik Yeşil Cami (1378) ve Birgi Ulu Camii (1312) minareleri daha az ve daha sade sırlı tuğla süslemeye sahip en bilinen örneklerdir. Sırlı tuğlanın kubbe de kullanıldığı en önemli yapılar arasında Malatya Ulu Camii (1247), Konya İnce Minareli Medrese (1264) sayılabilir. Sırlı tuğlalarda, malzemeye bağlı olarak başta geometrik olmak üzere yazı ve daha az bitkisel kompozisyonlar yapılmıştır. Her tür yüzeyde, yaygın olarak kullanılan kare, dikdörtgen, üçgen ve çokgen formunda *tek renk sırlı çiniler* değişmez çini grubu olmuştur. Bunlarda turkuaz, mor, kobalt mavi ve yeşil renkli sırlar kullanılmıştır. Anadolu’da Selçuklu Dönemi’nde en yaygın olarak *çini mozaik* tekniği kullanılmıştır. Yapılacak desene göre tek tek hazırlanan çini parçalarının harç aracılığıyla bir araya getirilmesi ile uygulanan, oldukça uğraştırıcı bir tekniktir. Mimaride mihrap, kubbe, kubbeye geçişler, kemer, alınlık ve duvarlar olmak üzere hemen hemen her yüzeyde ve ayrıca lahitlerde kullanılmıştır. Konya Aleaddin Camii (1220), Konya’daki Beyhekim Mescidi (1270), Sadrettin

Konevi Camii’nin (1274) mihrapları çini mozaik tekniğinde yapılmışlardır. Bu teknik, en yoğun biçimde kubbe ve kubbe geçişleri ile eyvanların duvar, kemer ve tonozlarında kullanılmıştır. Konya Karatay Medresesi (1251), Konya Sırçalı Medrese (1242), Konya Sahip Ata Türbesi (1283) ve Tokat Gök Medresesi (1270) çini mozaik tekniğinde süslemeleri bulunan yapılarıdır.

Selçuklu saraylarının süslemesinde çiniler önemli yer tutmuştur. Sarayların duvarları belirli bir seviyeye kadar yıldız ve haç formunda çinilerle kaplıdır. Çiniler, *lüster*, *minai*, *tek renk sırlı ve sır altı boyama* gibi farklı tekniklerde üretilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarıyla Kubadabad, Alanya, Antalya ve Kayseri sarayları ile Konya II. Kılıçarslan Köşkü’nün, boyanın sır altında kaldığı, sırlı boyama tekniğinde üretilmiş çinilerle kaplandığı tespit edilmiştir. Yıldız ve altıgen formundaki çinilerde taht, eğlence, av gibi saray hayatından sahneler ile doğada var olan kartal, sülün, tavus kuşu gibi kuşlar, aslan, geyik; doğa dışı ejderha, siren, çift başlı kartal gibi fantastik hayvan figürleri işlenmiştir. Orta Çağ’da Ahlat (Van), Hasankeyf (Batman), Samsat (Adıyaman) gibi belli başlı merkezlerde seramik ve çini üretiminin yapıldığı son dönemlerdeki kazı çalışmaları sayesinde anlaşılmıştır. Sivas, Kayseri, Tokat ve özellikle Beyşehir Kubadabad gibi Selçuklu merkezlerinde ele geçen yoğun çini ve seramik buluntularına rağmen bu bölgelerde henüz üretime işaret eden fırın ya da atölyeler bulunamamıştır. Anadolu Beylikler Dönemi’nde ise sınırlı kullanım alanı bulunan çini süsleme Selçuklu geleneğinin devamı niteliğindedir.

Osmanlı Dönemi: Çini, ağırlıklı olarak yapı içlerinde, camilerin dış pencere alınlıklarında, türbe girişlerinde kullanılmıştır. Selçuklulardan farklı olarak kubbe yüzeylerinde çini süsleme yer almamıştır. Baninin ya da mimarın tercihiye göre çini yapının belirli yerlerinde, mihrap, duvar, pencere, kemer veya desteklerde kullanılmıştır. Bütün yüzeyleri kaplayacak şekilde yoğun uygulandığı örnekler de bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi ana çini üretim merkezi olan İznik’i Kütahya ve sınırlı olarak İstanbul takip eder. Diyarbakır’da üretim yapıldığına dair bilgiler henüz netleşmemiştir. Selçuklu Dönemi’nde yoğun kullanılan çini mozaik tekniği Erken Osmanlı Dönemi’nde azalarak kullanılmıştır. Tek renk sırlı çinilerin vazgeçilmezliği bu dönemde de devam etmiş, bazılarının yüzeylerine altın yaldızla süslemeler yapılmıştır. Bursa Yeşil Cami ve Türbesi (1421), Şehzade Ahmed (1429),

Şehzade Cem (1479) Türbeleri sade ve altın yaldızla süslü tek renk sırlı çinileri ile dikkati çekerler. Renkli sır tekniğinde çini süslemeler ilk defa bu dönemde görülürler. Mavi, turkuaz, siyah, sarı, fıstık yeşili renkli sırlarla boyamanın yapıldığı bu çinilerde, sırların birbirine karışmasını önlemek amacıyla manganezli bir karışımla siyah ya da mumlu bir karışımla kırmızı konturlar yapılmıştır. Timur Dönemi'nde İran ve Türkistan'da bilinen bu teknik gezici ustalar sayesinde Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'da da uygulanmıştır. Bu teknikte çiniler, Bursa Yeşil Camii ve Türbesi'nde (1421), Bozöyük Kasım Paşa Camii (Resim 8.7), Edirne Muradiye Camii (1435), Karaman İbrahim Bey İmareti (1433) mihrabında kullanılmıştır.

Resim 8.7 Bozöyük Kasım paşa Camii pencere alınlığındaki renkli sır tekniğinde çini (H. Acun arşivi)

Çini ve seramikte devrim niteliğinde bir yenilik olan beyaz, sert, kuvarslı frit hamur kullanımı 15.yüzyılda gerçekleşmiştir. Çin porselenleri kalitesinde üretim yapma isteği Osmanlı çinicilerini bu tür yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu dönemde çini yapım tekniğinde herhangi bir yenilik görülmez, sıraltı boyama tekniğinde kesintisiz üretim yapılmıştır. Değişen sadece sır altına kullanılan renkler ve motiflerdir. Osmanlı Dönemi çinileri, yabancı müzeciler ve araştırmacılar tarafından ilk defa çinilerin keşfedildiği veya satın alındığı yere göre adlandırılmıştır. Bu şekilde yapılan *Kütahyalı Abraham*, *Rodos İşi*, *Şam İşi*, *Haliç İşi* gibi yanlış adlandırmalar hâlâ devam eden önemli bir sorundur. Bunlar İznik ve Kütahya üretimi olan, sır altı boyama tekniğinde yapılmış çini ve seramiklerdir. Aralarındaki fark, renk ve değişik üsluplarda yapılmış motif ve kompozisyonlardır.

Sır altı boyama tekniğinde Erken Osmanlı örnekleri rensiz, şeffaf sır altına sadece mavi rengin kullanıldığı, *mavi beyaz* adı verilen çinilerdir. Bu çinilerin kullanıldığı yapılar arasında Bursa Şehzade Ahmed Türbesi (1429), Şehzade Cem Türbesi

(1479) ve Edirne Üç Şerefeli Cami (1437), Edirne Muradiye Camii yer almaktadır. İlk defa İstanbul/Aksaray bölgesinde yapılan kazılarda ele geçtiği için *Haliç İşi* olarak adlandırılan, sıraltı mavi boyalı çini grubuna ait uygulamalar çok azdır. Seramikte daha fazla örnekler görülmektedir. Bu örnekler, sadece iç içe helezonlar, bunlar üzerine yerleştirilen küçük kancalar ve çiçeklerden oluşan farklı bir kompozisyona sahip oldukları için ayrı bir grup olarak ele alınmış ve buluntu yerine göre adlandırılmıştır. Zamanla mavi renge ek olarak, yeşil ve turkuaz gibi çok renkliliğe doğru ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. 16. yüzyıl ortalarında mavi, firuze, ceviz yeşili ve mor rengin kullanıldığı sıraltı boyama tekniğinde çiniler yapılmıştır. Bunlar Şam yapılarındaki Süleymaniye (1554) ve Sinaniye (1586) Camii çinilerine benzedikleri için Şam İşi olarak adlandırılmıştır. Bu çiniler Anadolu'da İznik'te üretilmiştir. 1965 yılında İznik'te yapılmaya başlayan ve hâlen devam eden kazılarda, burasının Osmanlı Dönemi çini ve seramik üretim merkezi olduğunu kanıtlayan, fırınlar, yarım, bozuk çini ve seramik parçaları ele geçmiştir. *Şam İşi* çiniler müzelerde bulunan az sayıda çini parçası dışında, mimaride ender örnek olarak Bursa Yeni Kaplıca'da (1552) görülmektedir. İlk defa Süleymaniye Camii (1557)'nde görülen kırmızı renk, Osmanlı çini ve seramik sanatına damgasını vurmuştur. Yanlışlıkla *Rodos İşi* olarak adlandırılan, sıraltı çok renkli boyama tekniğinde, kırmızıyla birlikte yeşil, kobalt mavi, siyah gibi diğer renkler de kullanılmıştır. Klasik Osmanlı mimari süslemesinde bu çiniler kaliteli renk, sır ve kompozisyonlarıyla önemli yere sahiptirler. Özellikle Sinan yapılarında mimariyle çok dengeli bir uyum içinde yer almışlardır.

Osmanlı çini ve seramiklerinde 17. yüzyıl sonlarında gerileme dikkat çekmeye başlar. Başta kırmızı olmak üzere renkler, sır, hamur ve bezemelerde bozulmalar olur, kalite çok düşer. 1716'larda İznik çini atölyelerinde üretimin durmasıyla birlikte, bu zamana kadar daha sınırlı üretim yaptığı düşünülen Kütahya ön plana çıkar. Kütahya'da çeşitli nedenlerle tahrip olan arşiv belgelerine ulaşamaması, hâlâ sistemli kazıların yapılamamış olması, bölgedeki üretimin niteliğinin tam olarak anlaşılamamasına neden olmaktadır. Ancak hafriyat ya da temel çalışmalarında ele geçen yanık, bozuk parçalar, fırın malzemeleri Kütahya'da Osmanlı Dönemi'nde üretimin yapıldığına işaret etmektedirler. Kütahya Kurşunlu Camii (1377)'nin turkuaz sırlı tuğla minaresi, Germe

noğlu II. Yakup Bey’in tek renk sırlı çinilerle kaplı sandukası, renkli sır tekniğindeki çini bordürlerden oluşan zemin döşemesine sahip türbesi (1428), en erken tarihli Kütahya çinilerine sahip yapılardır. 16. yüzyıl çinide karanlık dönem olarak görülürken, فرمانلار, narh defterleri ve seyahatnamelerden elde edilen bilgilere göre 17.yüzyılda yoğun çini üretimi yapılmıştır. Ancak bunlar nerede, nasıl kullanılmıştır bilinmemektedir. Kütahya üretimi en iyi 18. yüzyılda takip edilebilmektedir. Sıraltı boyama tekniğinde bölgeye özgü üretim söz konusudur. Kütahya’nın diğer çini üretim merkezlerinden farklı özelliği, özellikle kiliseler için de çini üretiminin yapılmış olmasıdır. Sıraltına; sarı, mavi, kırmızı, yeşil, siyah çok renkli boyama ya da mavi-beyaz teknikte, İncil ve Tevrat’tan sahneler, kare ve dik-dörtgen formda levhalara işlenmiştir (Resim 8.8).

Resim 8.8 İncil’den sahnelerin yer aldığı Kütahya üretimi çini levha (Kürkman 2005).

Kütahya Alo Paşa Camii (1797)’nde olduğu gibi hem üretim merkezindeki yapılarda hem de Isparta Abdipaşa Camii (1780), Antalya Müsellim Camii (1796) gibi diğer şehirlerindeki camilerde Kütahya atölyelerinde üretilmiş çiniler kullanılmıştır. 19. yüzyılda gerilemeye başlayan Kütahya çiniciliği yüzyılın sonunda durma noktasına gelmiş, I.Ulusal Mimarlık Dönemi’yle birlikte yeniden canlanmış ve özellikle 1940’lardan bu yana turistik amaçla, bir yandan klasik Osmanlı ürünlerinin tekrarı ürünler üretirken diğer yandan yeni, modern çalışmalarla kesintisiz üretime geçilmiştir. Damat İbrahim Paşa’nın gayretleriyle 1718 yılında İstanbul Tekfur Sarayı’nda kurulan çini atölyesine İznik’ten ustalar getirtilerek İznik kalitesinde çini üretimine başlanmıştır. Fakat buradaki üretim kısa bir süre sonra sonlanmıştır.

kitap

Konuyla ilgili olarak Şerare Yetkin’in Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972) adlı yayını inceleyebilirsiniz.

Cam Sanatı

Cam, doğal ve yapay olarak iki şekilde insan hayatında yer almıştır. Volkanik kökenli obsidyen ve yarı saydam, renksiz kaya kristali (kuvars) gibi doğal camlar ok, mızrak ucu, bıçak, ayna gibi farklı işlevlerle Neolitik Çağ’dan itibaren kullanılmıştır. Yapay camın ilk kez nerede, ne zaman ve nasıl yapılmaya başlandığı hâlâ net olarak bilinmemektedir. Cam silis (kum), potasyum (soda), kireç ve diğer katkı maddelerinin karıştırılarak eritilmesi sonucu oluşan, soğuduğunda katılaştıran, saydam, yarı saydam (opak) yapay bir maddedir. Cam mimaride pencere camı ve vitray olarak iç mekân aydınlatmasında, günlük hayatta ise kadeh, tabak, kandil ya da şişe formunda sıvı saklama kabı olarak kullanılmıştır. Fenikeli gemicilerin yaktıkları ateşin, kumu eritmesiyle rastlantısal olarak ilk yapay camın keşfedildiği yönünde yaygın bir hikaye bulunmaktadır. Mezopotamya’da MÖ 2500’lerde III. Ur Sülalesi mezarlarında ele geçen cam boncuklar yapay cam üretiminin en erken örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde soğuk camlar taş işleme teknikleri uygulanarak biçimlendirilirken zamanla sıcak işleme öğrenilmiştir. Ancak tarihi tam olarak bilinen en eski cam Mısır Firavunu Amenhotep’e (MÖ 1551-1527) ait cam boncuktur. Ele geçen buluntular eski Mısırlıların cam yapabilmek ve cama şekil verebilmek için gerekli teknik bilgiye sahip olduklarını kanıtlamaktadır. MÖ 1. yüzyılda Suriyeli ustaların üfleme tekniğini bulmaları camcılıkta en önemli gelişmelerden biridir. Metal bir çubuk-borunun ucuna alınan erimiş camın, metal çubuğun sürekli döndürülerek üflenmesi ve şişirilmesiyle şekillendirildiği bir yöntemdir. Sonraki dönemlere damgasını vuran üfleterek şekillendirme yöntemi farklı formlarda ince, saydam cam kapların üretimine imkân sağlamıştır.

MÖ 100-MS 400 yılları arasında üretilen Roma Dönemi camları Avrupa, Anadolu, Kuzey Afrika, Suriye'ye kadar çok geniş bir alana yayılmışlardır.

Bizans Dönemi: Önceleri Roma Dönemi'nin devamı niteliğinde gelişen Bizans camcılığında gelişmiş bir teknoloji kullanılmış, 8. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının etkileri görülmüştür. Yerli üretim sürerken İslam bölgelerinden cam ithali de yapılmıştır. Özellikle kiliselerde kullanılmak üzere pencere camları, vitraylar için daire veya levha şeklinde düz camlar üretilmiştir. Günlük yaşamda kullanılmak üzere şişe, vazo, bardak, testi, kandil, kadeh gibi kapların yanı sıra dinî ritüellerde kullanılan kaplar da yapılmıştır. İslami dönemde, Suriye ve Samarra'da 9. ve 10. yüzyıllara tarihlendirilen cam parçaları sınırlı bilgiler sunarken, 12. yüzyıl sonlarında Memluk ve Eyyubi dönemlerinde cam sanatında önemli gelişmeler görülmektedir. Perdah, yaldızlama tekniğinde süslenmiş cam eserler arasında en bilinenleri renkli veya renksiz cam üzerine mine işçiliği ile yapılmış büyük kandillerdir. Sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Büyük Selçuklu Dönemi'nden günümüze ulaşan buluntular, bardak, şişe, kadeh, kase gibi cam kapların kullanıldığını göstermektedir.

Selçuklu Dönemi: Anadolu Selçuklu camcılığı hakkında arkeolojik buluntuların sınırlılığı nedeniyle pek fazla bilgi yoktur. Anadolu'da Türk dönemine ait cam parçalarının ele geçtiği iki önemli merkez Beyşehir Kubadabad Sarayı kazıları ve Hasankeyf kazılarıdır. Buralarda bulunan alçı çerçeveler içine yerleştirilen renkli cam parçaları mimaride camın kullanım şekli hakkında fikir verirken, ele geçen diğer parçalar kandil, tabak, kadeh ve şişe gibi kaplardır. Bilezik ve boncuk parçaları ise cam takıların varlığına işaret etmekte ve nitelikleri hakkında bilgiler sunmaktadırlar. Kubadabad Sarayı kazılarında bulunan, kitabesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in adı geçen mineleme tekniğinde bezemeli cam tabak ünik bir eserdir. Cam yapım ve süsleme tekniklerinde önemli bir yenilik olmamış, bilinen yapım ve süsleme teknikleri Anadolu camcılığında tekrarlanmıştır. Cam ustaları üfleyerek şişirme, kalıp tekniğinde yaptıkları cam yüzeylerini mineleme, boyama, cam ipliği bezeme yöntemlerini kullanmışlardır.

Osmanlı Dönemi: Sarayın Avrupa camlarına olan yoğun ilgisi yüzünden cam ithalatı oldukça yaygındır. Özellikle 16. yüzyılda İtalyan şehir devletlerinden Venedik ve Cenova aracılığı ile cam ticareti yapılmıştır. 17. yüzyılda İstanbul'da kulla-

nılan camların önemli bölümü Avrupa'dan ithal edilmiştir. Oysa Osmanlı Dönemi'nde 15. yüzyıldan itibaren cam üretimi diğer sanat dallarında olduğu gibi sarayda ve saray dışında, devlet denetiminde ve devlet korumasında, belirlenmiş kurallarla yüzyıllarca devam etmiştir. Osmanlılarda yerli üretimin olduğu belgelerden de anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde İstanbul çarşılarında satılan sürahi, kase, maşrapa, şişe, kandil, fanus, ibrik, vazo, ayna gibi cam eşyaların çeşitliliği görülmektedir. Ehli hiref defterlerinde camcı ustalarının adları, aldıkları ücretler, in'am defterlerinde ise camcılarının isimleri ile aldıkları hediyelere yer veren kayıtlar yer alırken, Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü şenliklerinin anlatıldığı Sürname-i Hümayun'da (1582) camcılar loncasının fırın, fırın malzemeleri ve ürünleriyle geçişi tasvir edilmiştir. Tüm bunlar bilinen ve yaygın bir cam üretim geleneğinin göstergesidir. Sultan III. Mustafa Dönemi'nde (1757-1783) cam imalathanelerinin özellikle yangınlar nedeniyle meskûn mahallerden olabildiğince uzak bölgelerde-Tekfur Sarayı çevresinde- toplandığı görülmektedir. Buralardaki üretim özel ve devlet destekli atölyelerle 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

19. yüzyılda İstanbul cam üretimine damgasını vuran ve Beykoz İşi olarak adlandırılan cam üretiminin ilk atölyesi Sultan III. Selim Dönemi'nde (1789-1808) Mehmed Dede tarafından kurulmuştur. Bu atölyede üretilen tabak, kase, fincan, şişe, bardak, vazo, sürahi, kandil, gülabdan gibi karakteristik görünümüne cam kaplar günümüze kadar ulaşmıştır. Daha sonra Paşabahçe, Çubuklu, İncirköy'de başka atölyeler de kurulmuştur. Bu atölyelerde üretilen camların hepsine genel olarak Beykoz camları adı verilir. *Beykoz İşi* üretiminde yapım tekniği üfleyerek şişirme yöntemidir. *Beykoz camları* kendi içinde üç ana gruba ayrılır; bunlar *renksiz-renkli camlar*, *opalın ve çeşmibülbül'dür*. Renksiz camlara *billur* da denilmektedir. Kap yüzeyleri altın yaldız, renkli cam boyalarla ya da kesme tekniğinde bezemelidir. Mavi, kırmızı, yeşil gibi renkli *camlar*la benzer formda ve bezemede kaplar da üretilmiştir. *Opalin camlar* içeriğindeki metal oksitler nedeniyle porselene benzemektedirler (Resim 8.9). Sevilen bir cam çeşidi olmuş çok farklı formlarda, sürahi, şekerlik, gülabdan, ibrik, şamdan, daldırma, şişe, matara gibi kaplar üretilmiştir. Kap yüzeyleri cam boyalar ve altın yaldızla süslenmiştir. *Çeşmibülbüller* teknik olarak Avrupa kökenli -Venedik camcılığında görülür olmakla birlikte Osmanlı Dönemi'nde çok sevilmiştir.

Resim 8.9 Beykoz işi opalin camlar (Küçükerman 1993)

19.yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında bütün sanayi girişimleri desteklemiş, gereken bütün koşulları yerine getirilerek kaliteli cam üretimi gerçekleştirilmiştir. Fakat usta ve malzeme konusunda dışa bağımlı olunması gibi bazı nedenlerle üretimde süreklilik sağlanamamıştır. Beykoz camlarının üretimine 20. yüzyıl başlarına kadar devam edilmiş ancak ithal cam ürünleriyle rekabet gittikçe güçleşmiş, yerli imalathaneler teker teker kapanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, 1934’te Türkiye’nin ilk cam fabrikası olan Paşabahçe Cam Fabrikası kurulmuştur.

kitap

Konuyla ilgili Fuat Bayramoğlu’nun Türk Cam Sanatı ve Beykoz İşleri (İstanbul, 1996) adlı yayını inceleyebilirsiniz.

Öğrenme Çıktısı

1 Bu alanlarda uygulanan teknikleri ve üretim merkezlerini tanımlayabilme.

Araştır 1

- Anadolu’da seramik üretim merkezlerini (İznik, Kütahya, Çanakkale) araştırınız.
- Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çini kullanılan cami ve saray örneklerini bulunuz.
- Beykoz camlarının özelliklerini ve üretim tekniklerini öğreniniz.

İlişkilendir

- Günümüzde kullanılan seramik tabak ve kaplarla Osmanlı dönemi seramiklerini karşılaştırınız.
- Geçmişte mimari süsleme amaçlı kullanılan çinilerle günümüzde hediyeelik eşya çinilerini ilişkilendiriniz.
- Tarihi cam sanatındaki üfleme tekniğini günümüzdeki cam eşyalarla karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

- Seçtiğiniz bir seramik formunu (vazo, tabak, testi) sınıfta tanıtınız.
- İznik ya da Kütahya çinilerinden seçtiğiniz bir örneği arkadaşlarınıza sununuz.
- Bir cam objeyi (kandil, şişe, bardak) tanıtınız ve kullanımını açıklayınız.

KİTAP SANATLARI

Türkiye’de resimli ya da resimsiz el yazma kitap üretimi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Ayrıca sadece İslam öncesi ve İslam sonrası Türk uygarlıklarında değil, Anadolu’da hüküm süren diğer uygarlıklarda da resimli ve resimsiz el yazma üretimi yapılmış, çeşitli dinî ve bilimsel eserler hazırlanmıştır. Tarih öncesinden, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerine kadar hazırlanmış kitapların nadide örnekleri günümüzde çeşitli dünya müzelerinin koleksiyonlarını süslemektedir. El yazma kitaplar nakkaşhane denilen atölyelerde gerçekleştirilmiş ve bu süreçte hat, tezhip, minyatür, ciltçilik gibi çeşitli sanat dallarından yararlanılmıştır. Bu sanatlar kitap sanatları başlığı altında ele alınarak ve aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

Hat Sanatı

El yazma eserlerin en başta gelen özelliği el yazısı ile yazılmalarıdır. Dolayısıyla Türk ve İslam el yazma kitap üretiminde önemli ve ayrı bir yeri olan güzel yazı yazma, yani hat sanatı ayrı bir kol olarak gelişmiştir. El yazma kitaplar dışında hat sanatı, ayrı olarak kağıt üzerinde (levhalar, rulolar, fermanlar gibi) ya da mimari ögeler ve taşınabilir eserlerde de uygulanmıştır. Arap alfabesiyle güzel yazı yazma sanatıyla uğraşanlara *hattat*, sanatsal değeri olan yazıya *hüsn-i hat* denilmiştir. İslam dininin yayılmasıyla, özellikle de Kur'an yazımının yayılmasıyla birlikte güzel yazı sanatı gelişmiştir. Önceleri *Medenî* denilen geometrik, dik ve köşeli yazı; sonrasında Küfe şehrinde geliştiğinden *Kûfî yazı* adını almıştır. Düz ve köşeli çizgilerden oluşan bu yazı birçok yazının da kaynağı olmuş ve 9. yüzyıldan 15. yüzyıl sonuna kadar değişik şekillerde kullanılmıştır. Keskin ve köşeli, net çizgili meşrik kûfisi denilen türüne Selçuklu yazmalarında rastlanılmaktadır. İslam sanatında 13. yüzyılda tespit edilmiş *Aklâm-ı sitte* denilen altı çeşit yazı; *sülüs*, *nesih*, *muhakkak*, *reyhanî*, *tevkî* ve *rıka* hatlarıdır. Daha sonraları ortaya çıkan *ta'lik* yazı ise Türk hat sanatında 18. yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır.

Osmanlı'nın resmî yazılarında *divanî*, *siyâkat*, *müsenneâ* gibi el yazıları gelişirken, el yazma eserlerde daha çok *sülüs*, *ta'lik* (*nestalik*) ve *nesih* kullanılmıştır. Sultan II. Bayezid zamanında Amasyalı hattat Şeyh Hamdullah sülüs ve nesih yazılarının özelliklerini de kullanarak geliştirdiği kendine özgü yazıyla Osmanlı hat sanatında yeni bir dönem başlatmıştır (Resim 8.10). Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Ahmed Şemseddin Karahisârî *aklâm-ı sitte* yazılarından türettiği bir yazı üslubunu yaymıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında hattat Hâfız Osman öncülüğünde Şeyh Hamdullah okulundan geliştirilmiş farklı bir okul ortaya çıkmıştır. Bundan sonra hat sanatındaki en önemli gelişme 19. yüzyılda Mustafa Râkım ile olmuştur (Resim 8.11). Onun geliştirdiği ve celî sülüs denilen yazı üslubu Mehmed Hâşim, Recâi Efendi, Sami Efendi gibi hattatlar ve de onların öğrencileriyle 20. yüzyıl başına kadar sürdürülmüştür.

Resim 8.10 Şeyh Hamdullah, Muhakkak ve Nesih hatla yazılan Kit'a, 1429 - 1520.

Kaynak: <http://www.rportakal.com/Article.aspx?PageID=25&ArtId=1088>

Resim 8.11 Mustafa Râkım Efendi tarafından yapılmış Celî Sülüs (TSMK-GY 1319).

Kaynak: <http://calligrapher.wordpress.com/page/17/>

kitap

Konuyla ilgili Muhittin Serin'in Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar (İstanbul, 2006) adlı yayını okuyabilirsiniz.

Tezhip Sanatı

Arapçada altın anlamına gelen *zeheb* kelimesinden türetilen tezhip, el yazma kitaplarda boya ve altın kullanılarak yapılan süslemelere verilen isimdir. Bu sanatla uğraşanlara ise *müzehhip* denilmiştir. Türk tezhip sanatının kökeni, Uygur, Karahan ve Gaznelilere ait hem yazma eserlerinin hem de

el sanatları ve duvar resimlerinin süslemelerine kadar uzanmaktadır. Büyük Selçuklular zamanında, Kur’an ve bilimsel yazmaları süslemek amacıyla tezhip sanatı gelişmeye başlamış, Tebriz, Herat, Bağdat; Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Konya, Karaman, Sivas gibi merkezlerde yayılmıştır. Gerek geometrik gerekse bitkisel kurgularda dönemin mimari ve el sanatları süslemeleriyle paralellik bulunur. 14. ve 15. yüzyıllarda da Akkoyunlu ve Karakoyunlu üslubu ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklu Dönemi tezhip sanatının karakteristik özelliği ‘yazıyı çevreleyen, geometrik kurgulu, tüm sayfayı kaplayan tezhipler’ şeklinde açıklanmaktadır. Bazı el yazmalarda bölüm başlarındaki ilk iki sayfanın tamamıyla tezhiplendiği, bazen de çerçeve dışında kalan kısımlara madalyonlar yapıldığı görülür. Genelde ince bordürler geometrik geçmeli, kalın bordürler ise bitkisel süslemelidir (İ. Özkeçeci-Ş. Özkeçeci 2007: 38).

Osmanlı Dönemi’nde tezhip sanatının bilinen ilk örneği Sultan II. Murad’a sunulmuş ve Bursa’da yapıldığı düşünülen bir musiki kitabıdır. Fatih Sultan Mehmed zamanında Baba Nakkaş yönetiminde el yazma eserler açısından parlak bir dönem yaşanmış ve Osmanlı tezhip sanatının kendine özgü özelliklerinin oluştuğu ve Baba Nakkaş üslubunun hakim olduğu ilk klasik dönem başlamıştır. Bu dönem tezhipleri dikdörtgen, oval ve daire çerçeveler içine uygulanmış, geometrik şekiller ve bitkisel motifler tığ denilen ince uzun süslemelerle sonlandırılmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında Tebrizli Şahkulu tarafından ortaya çıkarılan üslup yayılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanından itibaren tezhip sanatı gelişmeye devam etmiş Şahkulu’nun öğrencisi Karamemi’nin çiçek motifleri uygulanmıştır. 17. yüzyıl sonundan itibaren Rokoko süslemelerin etkisi diğer sanatlarda olduğu gibi tezhipte de görülmüş, özellikle 18. yüzyıl örneklerinde perde, kurdele, vazo gibi bezemeler yapılmıştır. Ali Üsküdarî 18. yüzyılın önde gelen ve daha çok çiçek ressamı olarak anılan müzehhiplerinden biri olmuştur. Sonrasında Atâullah Efendi kendi üslubunu yaratarak Rokoko etkili, çiçek motifli ağırlıklı süslemelerini gerçekleştirmiştir. 19. yüzyılda tezhip sanatı zengin örneklerle sürdürülmüştür (Resim 8.12). Bu yüzyılın müzehhipleri arasında Yusuf bin Hüseyin, Seyyid Mehmet Arif, Osman Yumni, Hacı Nuri sayılabilir. 20. yüzyılın başından itibaren yeni açılan okul ve kurumlarda tezhip sanatını kapsayan kürsüler kurulmaya başlanmış; Süheyl

Ünver, Muhsin Demironat ve Rikkat Kunt gibi isimlerle bu sanat dalı devam ettirilmiştir.

Resim 8.12 Tezhipli Bir Kur'an örneği, Osmanlı Dönemi, 1835.

Kaynak: <http://muze.semazen.net/content.php?id=00108>

kitap

Tezhip sanatıyla ilgili, Zeren Tanındı’nın, “Kitap ve Tezhibi”, Osmanlı Uygarlığı, (Ed. H. İnalıcık-G. Renda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 2. cilt: 865-891) adlı makaleyi okuyabilirsiniz.

Minyatür Sanatı

Kitap sanatlarının önemli bir parçası da metinleri görsel olarak tamamlayan **minyatür** denilen resimlerdir. İslam sanatında minyatürlere tasvir, nakş, resim, bu sanatla uğraşanlara da musavvir veya nakkaş denilmiştir.

✓ **Minyatür:** Orta Çağ Avrupa el yazma kitaplarının konu başlıklarındaki ilk harflerin Latince minium denilen kurşun oksitten üretilen kırmızı bir renk ile boyanması ve bu boya ile yapılan harfleri tanımlamak için kullanılan miniatura kelimesinden gelmektedir. Minyatür kelimesi daha sonraları Latince küçük anlamına gelen minor kelimesinden dolayı-hem küçük anlamında hem de kitap resimlerini tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır.

Anadolu'da 12.-13. yüzyıllara tarihlenen ve daha çok antik dönem eserlerinin kopyası olan ilk resimli el yazma eserler Diyarbakır, Silvan, Mardin, Aksaray, Kayseri, Konya gibi merkezlerde hazırlanmıştır. Örneğin bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (TSMK A. 2127) *Kitâbü'l Haşâiş*, Antik Çağ hekimlerinden Dioskorides'in *De Materia Medica* isimli eserinin Arapça tercümesidir ve Artuklu emiri Necmeddin Alpi için Silvan'da hazırlanmıştır. Yine *Kitâbü'l-Tiryak*, *Kitâb fî Marîfet el-Hıyal el-Hendesiya* gibi minyatürlü el yazmaların yaptırılması Artuklu hükümdarlarının resim sanatına verdiği desteği göstermektedir. Anadolu Selçuklu el yazmalarından 13. yüzyıl başlarında Konya'da hazırlanan *Varka ve Gülşah* adlı eserin (TSMK, H.841) minyatürleri, resim sanatı açısından başyapıt olarak nitelendirilmektedir (Resim 8.13). 11. yüzyıl şairi Ayyûki'ye ait bir aşk öyküsünün konu edildiği bu el yazmanın resimleri, Hoy'dan Konya'ya göçmüş olan nakkaş Abd'ül Mümin bin Muhammed tarafından yapılmıştır. Resimlerdeki figürler incelendiğinde Uygur Türklerinden itibaren gelişen portreciliğin devam ettiği ve aynı zamanda Anadolu Selçuklu çini, maden gibi eserlerde yer alan bezeme ve figürlerle paralellik gösterdiği anlaşılmıştır. Bir diğer Selçuklu resimli el yazması da 1271-1272'de Aksaray ve Kayseri'de Sivaslı İbn El Sicistani ve Münis el Havarîf tarafından yazılıp resimlenen *Dakâ'ik el-Hakâ'ik* isimli Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan (PBNF, Persan 174) büyü, fal, tılsımlı işaretler ve melekler gibi konuları içeren eserdir.

Resim 8.13 Varka ve Gülşah (TSMK, H.841).

Kaynak: <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=2&articleID=309&bhcp=1>

Osmanlı'da bilinen en erken resimli el yazma Sultan II. Murad'ın şehzadeligi sırasında 1416 yılında Amasya'da üretilen Hızır Ahmedî'ye ait *İskendernâme* adlı Büyük İskender'in konu edildiği eserdir. Bugün Paris'te Milli Kütüphanesi'nde (PBNF, Mss. or. Turc 309) bulunan bu yazmanın özgün resimleri, dönemin Amasya'sında kültür-sanat ortamının, resimli el yazma üretiminin canlı olduğunu ve Osmanlı nakkaşlarının belirgin üsluplarının olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) Amasya Şifahanesi'nde hekim olarak çalışmış Şerâfeddin Sabuncuoğlu 11. yüzyıla ait bir tıp kitabını, 1466 yılında *Cerrâhiyyetü'l-Hakaniyye* ismiyle çevirmiştir. Çeşitli eklemeler yapılarak resimlenen yazmanın, Paris'te (PBNF, Suppl.Turc 693) ve İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi'nde (İFMK, Ali Emiri 79) olmak üzere iki nüshası bilinmektedir.

15. yüzyıl ikinci yarısında Edirne'de üretilen *Dilsuznâme* (Oxford Bodleian Library: Ous. 133), *Ahmedî İskendernamesi* (Venedik Marciana Kütüphanesi) Erken Osmanlı Dönemi'nin minyatürlü yazmalarındandır ve 1440 sonrası Şiraz kentinden Edirne'ye geldiği düşünülen bir grup sanatçının Osmanlı nakkaşlarla birlikte çalıştığına işaret eden örneklerdir. Fatih zamanında İtalyan sanatçıların saraya davet edilmesiyle resim sanatında (özellikle portre yapımında) önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin ünlü nakkaşları arasında Sinan Bey ve Şiblizade Ahmed sayılabilir. Sultan Bayezid Dönemi (1481-1512) el yazma resimlemeciliğinde ise hem 15. yüzyıl Akkoyunlu Dönemi Şiraz nakkaşhanelerinin hem de İtalyan ve İspanyol kitaplarının etkilerinin olduğundan söz edilmektedir. Hz. Süleyman ile ilgili öykülerin anlatıldığı Bursalı Şerâfeddin Musa (Uzun Firdevsî)'ye ait *Süleymannâme* (Dublin, DCBL., T. 406) dönemin önemli el yazmalarından biridir. Yine *Şehname-i Melikî Umî* adlı, Abdullah nakkaş tarafından kopya edilip resimlenen, 1484-1485 olaylarının konu edildiği (TSMK H.1123) el yazma, Osmanlı tarih yazıcılığı açısından öncü kaynaklardan biri olmuştur.

Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) Tebriz ve Mısır'a yapılan seferler sonunda İstanbul'a getirilen İranlı ustaların etkisi olmuş, hem Timurlu hem de Herat nakkaşhaneleri üslubuyla Osmanlı

üslubunun kaynaştığı eserler üretilmiştir. Örneğin Feridüddin Attar’ın, *Mantıku’t-Tayr* (Kuşların dili; TSMK, E. H. 1512, 921/1515) adlı mesnevisi Tebriz ve Herat sanatçılarının etkisinin hissedildiği resimler içermektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1495-1566), Osmanlı tarihini ve padişahlarını anlatan konular ele alınmış ve resimlenmiştir. Ayrıca haritacılığın önem kazandığı bu dönemde bazı el yazmalarda minyatürler topografik bir yaklaşımla yapılmıştır. Dönemin önde gelen nakkaşlarından Matrakçı Nasuh, tarih konulu el yazma eserleri kent görünümüleri ve manzaralarıyla renklendirmiştir. Padişahın Irak seferini anlatan *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı yazmada (İÜK T. 5964), gördüğü kentleri, su yolları, köprüler, camiler, çeşmeler, meydanlar ve bitki örtüsüne kadar ayrıntılı bir şekilde gösteren belge niteliğinde tasvirler gerçekleştirmiştir. Dönemin nakkaş ve şairi Nigari -diğer adıyla Haydar Reis- ise daha çok portreleriyle tanınmıştır.

Sultan III. Murad zamanında (1595-1603), Osmanlı nakkaşları tarafından yapılan padişah portreleri ve resimli el yazma eserler açısından canlı bir dönem yaşanmıştır. Şehnameci Seyyid Lokman Aşuri’nin 1579’da yazdığı ve dönemin ünlü nakkaşı Nakkaş Osman’ın (12 padişah portresiyle) resimlediği *Kıyâfetü’l-İnsâniye fî Şemâ’ilü’l-Osmâniye* (Şemâilnâme) (1579, TSM. H. 1563), önde gelen eserlerden biridir. Nakkaş Osman, 16. yüzyılın ikinci yarısında el yazma resimlemeciliğine yön vermiş başnakkaştır (Resim 8.14). Yine III. Murad’ın şehzadesi Mehmed’in sünnet şenliklerinin anlatıldığı *Surnâme-i Hümayûn* adlı eserdeki nakkaş Osman’ın minyatürleri Osmanlı resim sanatının en önemli örneklerindendir.

Resim 8.14 Nakkaş Osman, Peştemalcıların Geçidi, Surnâme-i Hümayûn, 1587 civarı, TSMK H.1344

Kaynak: Bağcı-Çağman-Renda-Tanırdı 2006:145

17. yüzyıl başında tek yaprak resimlerin ve minyatürlerin düzenlenerek albüm hâline getirildiği I. Ahmed albümü (TSMK, Bağdat Köşkü, nr.408), murakka (albüm) yapımının önem kazanmaya başladığını gösteren bir örnektir. Bu dönemde saray dışında çalışan nakkaş grupları daha çok Avrupalılar için Osmanlı kıyafet albümleri hazırlamışlardır. 18. yüzyıl başının en önemli nakkaşlarından Levnî (asıl adı Abdülcelil Çelebi), yaptığı portre ve albümlerin yanı sıra *Surname-i Vehbi*’de olduğu gibi el yazma resimlemeciliğini daha da ileriye götürmüştür (Resim 8.15). Sultan I. Mahmud zamanında ise Abdullah Buharî, yaptığı çiçek resimleriyle tanınmakla beraber, Levnî gibi tek yaprak figürler yapmış, bunlarda (takı, mücevherleri göstermek amacıyla) küçük kolajlar uygulamıştır. 18. yüzyıl ikinci yarısında hem saray için minyatür / kitap resmi tarzında hem de Avrupa tuval resmine yaklaşan (suluboya, yağlıboya, tempera) eserler üretilmiştir. Saray ressamı Rafael Manas ve daha sonra Kostantin Kapıdağlı’nın yaptığı portreler bu tür resimlere örnek gösterilebilir. Osmanlı resimli el yazma üretiminin son dönem örneklerinden biri, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan (T.5502), Hüseyin Fazıl Bey’in yazdığı Osmanlı ülkesinden ve diğer ülkelerden kadınları ve erkekleri anlatıldığı *Hûbânnâme ve Zenânnâme* adlı eserdir.

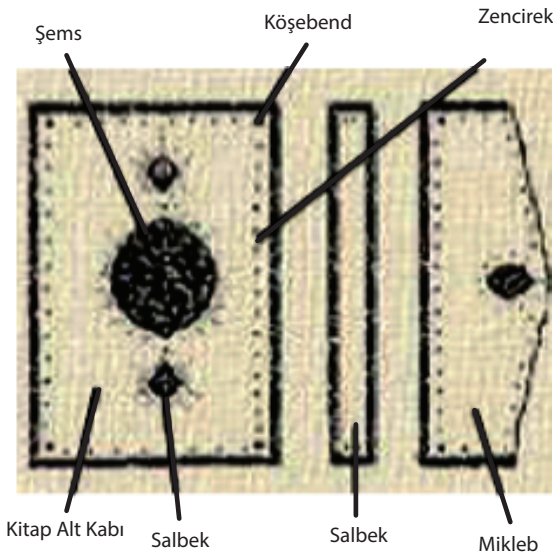
Resim 8.15 Levnî, Haliç’te Gösteri, Surname-i Vehbi, 1727, TSMK A.3593.

Kaynak: Bağcı-Çağman-Renda-Tanırdı 2006:145

Cilt Sanatı

Cilt kelimesi, Arapça'da *deri* anlamına gelmektedir. Kitapların dış etkilerden korunması için yapılan kapak, koruyucu kap veya kutu görünümünde mahfazaların daha çok deriden tasarlanmış olmaları nedeniyle bu isim kullanılmıştır. Türkçe'de cilt sanatı uygulamalarına *teclid*, mesleğe *ciltçilik*, ciltleme sanatıyla uğraşan ustaya da mücellit adı verilmiştir. Cilt kelimesi aynı zamanda, geniş kapsamlı kitaplarda ayrılmış bölümlerin her biri için de kullanılmaktadır. Genel olarak tanımlamak gerekirse, ciltlerde orta kısımda yapılan süslemeye güneş anlamına gelen *şems*, onun üstünde ve altında kalan kısımlarındaki daha küçük süslemelere *salbek* ya da *selbek*, dört bir köşeyi birbirine bağlayan kısma *köşebend*, beşgen şekilli kabın sonladığı kısma *mikleb*, mikleb ile alt kapağı birbirine bağlayan ve kitap kalınlığı kadar olan kısma sertâb denilmiştir. *Sertâb* ve *mikleb* kısmının yapılmadığı örnekler de olmakla beraber genel olarak Doğu ve İslam geleneğinde kitap ciltleri bu şekildedir (Resim 8.16).

Ciltler, kullanılan malzeme ve bezemeye göre zengin çeşitlilik gösterirler. Örneğin *yazma kap* ya da *yazma cilt* denilen türde, altın mürekkebi anlamına gelen *zermürekkep* kullanılarak parlatılan cilt, oldukça gösterişli bir görünüme kavuşturulur ya da hazır kalıplar kullanılarak deri üzerinde girinti çıkıntı oluşturmak suretiyle altın parlaklığı verilen örnekler yapılır. Dönemine ve coğrafyasına göre figürlü, zengin bitkisel ve geometrik motiflerle süslenen hat örneklerinin yer aldığı cilt örnekleri de yapılmıştır.

Resim 8.16 LArap alfabesi sağdan sola doğru okunduğu için kitap açma düzeni de sağdan sola doğrudur. Kitap cildi şeması, Kitap alt kabı ve mikleb kısmı

Deri cildin üzerine çeşitli maddelerden astar sürüldükten sonra motiflerin işlenmesi, ardından *ruğan* denilen maddenin sürülerek deriye sağlamlık ve parlaklık kazandırılmasıyla yapılan örneklerle ise; *ruğanî*, *lake kap* veya (17.-18. yüzyıllarda daha çok Edirne'de yaygın olmasından dolayı) *Edirnekâri kap* olarak adlandırılmıştır.

Uygur Türklerinden kalma bazı eserlerde ciltleme tekniklerinin geliştiğine yönelik veriler bulunmakla beraber, derinin kitap sanatlarında kullanılması asıl Mısır'daki Hristiyan Koptlarla başlamış, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra Tolunoğulları ve Memluklar Dönemi'nde gelişmeye devam etmiştir. İran'da da Tebriz, Şiraz, İsfahan gibi merkezlerde cilt sanatının önemli örnekleri verilmiştir. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nden az örneğin olmasına karşılık daha çok İslam coğrafyasındaki ciltlerle benzer özellikler taşıdıkları görülür. Osmanlı Dönemi cilt örneklerine bakıldığında ise Fatih devrinde Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu üsluplarının etkili olduğu ve örneklerin çeşitlenmeye başladığı anlaşılar. Memluk ve Selçuklu Dönemlerinde hayvan figürlü ciltlere rastlanırken Osmanlıda bu tür örnekler yapılmamış, giderek kendine özgü bir karakter oluşturulmuştur. Sultan II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan III. Murad dönemlerinde cilt bezemelerinde zengin bir çeşitlilik vardır. Sultan III. Ahmed zamanında da cilt sanatları açısından parlak bir dönem yaşanmıştır. 18. yüzyıl ortalarından itibaren ve 19. yüzyılda manzara resimleri de cilt kapaklarında yer almış, cilt süsleme sanatı el yazma üretiminin sonlanmasına kadar azalarak sürmüştür.

Günümüze ulaşmış bazı el yazmalarda yer alan mücellit imzalarından ve dönem kaynaklarından edinilen bilgilerden; 16. yüzyıldan Yedikuleli Alâeddin, Mehmed Çelebi, Süleyman Çelebi; 17. yüzyıldan Karamehmed, Abdi, Mehmed Yâdigar, Pîr davud, Câfer Eyyûbî, Ali Yusuf; 18. yüzyıldan Hasan, Mehmed Halîfe, Hâtîf Ali, Ali Üsküdarî, Ahmed Hazine, Çâkerî isimli ustaların varlığı anlaşılmaktadır.

Resim 8.17 Kitap cildi örneği.

Kaynak: <http://www.cfa.com.tr/magazin/aramlik2010/kubra.html>

Türk el sanatları kapsamında bahsedilmesi gereken bir diğer konu da kitreli su üzerine serpilen boyalarla yaratılan desenin kağıt üzerine çıkarılmasıyla yapılan *ebru* sanatıdır. Çin, Hindistan, İran gibi ülkelerde uygulanan, 16. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul’da da benimsenen bu sanat oldukça gelişmiş ve diğer Avrupa ülkelerine de yayılarak *Türk mermer kağıdı* ya da *Türk kağıdı* şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Dönemi’nde zengin eserlerin üretildiği, *Kat*’ı denilen kağıt (veya deri) makascılığı ya da oymacılığı önemli el sanatlarından biri olarak el yazma eserlerde ya da ciltlerde uygulanmış bir tekniktir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Öğrenme Çıktısı

2 Hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatlarının gelişimini ve genel özelliklerini açıklayabilme.

Araştır 2

Hat, tezhip ve minyatür sanatlarının Osmanlı dönemindeki örneklerini inceleyiniz.

İlişkilendir

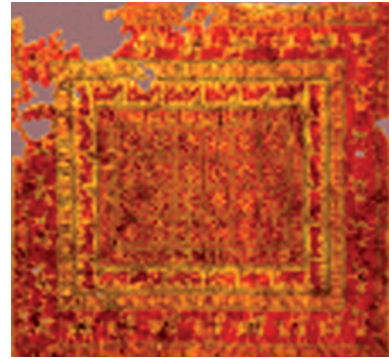
El yazma kitap süslemeleri ile günümüzdeki basılı kitap tasarımlarını karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Beğendiğiniz bir minyatür veya tezhip örneğini arkadaşlarınıza tanıtınız.

HALI SANATI

Türkiye’de halı, kilim ve kumaş gibi dokuma sanatları önemli bir yere sahiptir. Yere serilen, bir yere örtülen veya duvarda kullanılan halı ve kilimler Türk sanatının kendine özgü bir alanını oluştururlar. Düğümüne, desenine ve yapıldığı yöreye ve/veya döneme göre gruplandırılan bu tür dokumaların geçmişi binlerce yıl öncesine, en eski Türk uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Dünya halı sanatında öncelikli yeri olan Türk halılarının en önemli özelliği düğüm tekniğidir. Halılar ilk kez Orta Asya’daki Türk uygarlıklarının yaşadıkları bölgelerde ortaya çıkmıştır. Güney Sibiry’a da, Altay Dağlarındaki Pazırık’ta Hun döneminden kalma beşinci kurgandan çıkarılan MÖ 3.-1. yüzyıllar arasına tarihlenen sık dokulu ve 1.89 x 2 m ölçülerindeki *Pazırık halısı*, hem 10 cm2 de 36000 adet *Türk Düğümü* (diğer adıyla *Gördes düğümü*) denilen tekniğiyle hem de dekoratif özellikleriyle Türk dokumacılığının ilerlemiş olduğunu gösteren bilinen en eski örneklerden biridir (Resim 8.18). Bilinen en eski örnekler arasında Doğu Türkistan’da bulunan Lop Gölü’nün batısındaki Loulan’da MÖ 3-4. yüzyıllar arasına tarihlenen tek argaç (argaç: dokuma tezgâhlarında enine atılan iplik ya da atkı) üzerine düğümlene tekniği ile yapılmış olan küçük halı parçaları da sayılabilir. Yine, Mısır’da Kahire Fustat bölgesinde bulunan tek argaç üzerine düğümlene tekniği ile yapılmış 8.-9. ve 10. yüzyıllara ait bazı halı parçaları önemli örnekler arasındadır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle İslam sanatına da girmiş olan düğümlü teknik, Yakın Doğu’da yayılmış, 11. yüzyıldan itibaren Büyük Selçuklular, daha sonra Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda da kullanılmıştır.

Resim 8.18 Pazırık kurganından çıkartılan ve Pazırık Halısı olarak anılan Hun halısı.

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Pazyryk_carpet.jpg

Resim 8.19 Anadolu Selçuklu Dönemi, 13. yüzyıl Konya Grubundan Bir Halı Örneği.

Kaynak: Konya Alâeddin Keykubad Türbesi'nden 1911 yılında İstanbul-Türk İslam Eserleri Müzesi'ne getirilmiştir.

Anadolu'da halı dokuma sanatı 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kesintisiz olarak sürmüştür. İlk örnekler Anadolu Selçuklularının başkenti Konya civarından gelmektedir. Konya Alâeddin Camii ve Türbesi'nde bulunmuş olan 13. yüzyıla ait, geometrik desenli, bitkisel motifli ve kufi yazılı halılar bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde (Resim 8.19). Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunan halılardan ikisi Konya Müzesi'nde, biri de İngiltere'de Keir Koleksiyonu'ndadır. *Konya grubu* olarak adlandırılan bu halılar, Anadolu Türk halı sanatının birinci döneminin örnekleridir. 14. yüzyılın başından itibaren Türk halıları geometrik motifler ve kufi yazılara ek olarak stilize hayvan figürleriyle zenginleştirilmiş ve ikinci bir döneme geçilmiştir. Bu halılar Selçuklu-Osmanlı arası geçiş dönemi eserleri sayılır. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hayvan figürlü halılar yerine geometrik ve bitkisel motifli örnekler yer almaya başlamıştır. *İlk dönem Osmanlı halıları* denilen Uşak ve Batı Anadolu bölgesinde üretilen bu grup, Rönesans Dönemi'nde ünlü İtalyan ressamlarının tablolarında resmedilmiştir. Ancak özellikle Alman ressam Hans Holbein'in (1497-1543) eserlerinde sıkça yer almalarından dolayı *Holbein halıları* olarak anılmışlardır (Resim 8.20-8.21). Holbein halıları (*İlk dönem Osmanlı halıları*) ikisi Uşak'ta ikisi Bergama bölgesinde olmak üzere dört farklı tipte dokunmuşlardır.

Uşak bölgesinde dokunanlar: 1-Kenar şeritlerinde Selçuklu geleneğini sürdüren örgülü kufi tarzlı yazı taklitlerinin bulunduğu, soyut bitkisel motifli baklava dilimleriyle bezenmiş olanlar, 2-Tümüyle soyut bitkisel motiflerin yer aldığı halılar. Holbein bu halı tipini resimlememiştir. Ancak İtal-

yan ressam *Lorenzo Lotto* tarafından resimlenmiştir. Bunlara bu yüzden Lotto Halıları da denilmektedir

Bergama bölgesinde dokunduğu düşünülenler: 1- Birbirine eşit boyutlarda kare ve dikdörtgenlerin üst üste sıralandığı bir düzende yapılanlar, 2-Kenar şeritlerinde Selçuklu geleneğini sürdüren kufi tarzlı yazı taklitlerinin bulunduğu, büyük bir sekizgenin çevresinde küçük sekizgenlerin yer aldığı geometrik desenli halılar. Bergama halılarının kökeni sayılan bu iki grup Anadolu Türk halı sanatının üçüncü evresi olarak kabul edilen dönemin ürünleridir.

Resim 8.20 Holbein 3. Tip: İzmir - Bergama, Etnografya Müzesi.

Kaynak: <http://www.turkelhalilari.gov.tr/halidetay.php?language=tur&kod=000238>

Resim 8.21 Holbein 4. Tip: İzmir - Bergama, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi İstanbul.

Kaynak: <http://www.turkelhalilari.gov.tr/halidetay.php?language=tur&kod=000042>

Türk halı sanatının klasik dönemi olarak kabul edilen 16. ve 17. yüzyıllarda madalyon motifli ve çeşitli zengin bitkisel kompozisyonlar kullanılmıştır. Bu dönemin halıları iki gruba ayrılır: **1-Uşak halıları:** Madalyonlu veya yıldızlı düzenlemeler olmak üzere iki farklı tipte dokunan ve 18. yüzyıl sonuna kadar dokunmaya devam edilen Uşak halıları 16.-17.yüzyıllarda İtalyan, Flaman ve Hollanda ressamlarının tablolarında resmedilmiştir. Bu tür halılarda hayvan postu deseni (kaplan ve panter postu), üç benek ve bulut gibi zengin sembolik

motifler yer almıştır. Bazı renkli kısımların kuşa benzetilmesi nedeniyle “kuşlu halı” olarak adlandırılanlar ile çiçekli bazı örnekler de genel olarak *Uşak halıları* adı altında ele alınmışlardır. **2-Osmanlı saray halıları grubu:** Türk halı sanatında İran düğümü (diğer adıyla Sine düğümü) denilen yeni bir tekniğin ve yeni bir renk anlayışının uygulandığı, natüralist bitkilerin, yaprakların, lale, sümbül, karanfil gibi çiçeklerin betimlendiği bir gruptur. Zengin bitkisel motiflerin, kıvrımların daha kolay işlenmesine olanak sunan İran düğümlü halılarının yapıldığı ilk yerin Kahire olduğu kabul edilir. Sultan III. Murad zamanında bu tür halılar dokuyan ustalar Anadolu’ya getirilmiş ve İstanbul’da ve/veya Bursa’da saraya bağlı atölyelerde çalıştırılmışlardır. Önceleri Mısır’dan sağlanan ince dokulu yünler kullanılırken daha sonra bu malzeme değişmiştir. *Osmanlı saray halıları* denilen ve Memluk etkisi taşıyan bu grubun İspanya, Portekiz, İngiltere halı sanatında etkisi olmuştur.

Türk halı sanatı, 18. yüzyılda gerilemeye başlasa da zengin örnekler 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Sultan Abdülmecid zamanında Hereke’de (Kocaeli yakınında) kurulan ve 1845 yılında ülkenin ilk özel dokuma fabrikası olarak faaliyete geçen dokuma atölyeleri 1891’de Sultan II. Abdülhamid zamanında genişletilmiş, Osmanlı saray üslubundaki halıların üretiminde yeniden bir canlılık olmuştur.

Bugün, Anadolu’da, Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Milas, Çanakkale, Kayseri, Sivas, Konya, Kırşehir, Isparta gibi merkezlerde ve Doğu Anadolu’da bazı şehirlerde -teknolojik destekle de olsa- geleneksel halı sanatının sürdürülmesine yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Türk el sanatlarında dokuma alanında keçe, kilim gibi yaygılar ve örtüler de geniş yer kaplamaktadır. Orta Asya’da çadır kaplamada kullanılan ve koyunlardan elde edilen yünün sıkıştırılması veya dövülmesi ile yapılan keçenin yanı sıra zengin desenleriyle başlı başına ayrı bir dal olarak gelişimini sürdüren Anadolu kilimleri, yine binlerce yıllık geçmişi olan el sanatları ürünleri arasındadır. Diğer yandan, kumaş sanatı köklü bir geçmişin uzantısı olarak Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlılarda hem desen hem de malzeme çeşitliliğiyle gelişimini sürdürmüştür. İpekçilik merkezi olan Bursa ve sonrasında İstanbul, kumaş dokumanın önemli merkezleri hâline gelmiştir.

www.turkelhalilari.gov.tr İnternet sitesinden yukarıda anlatılan Türk halı türlerinden örnekler inceleyiniz.

Öğrenme Çıktısı

3 Türk halı sanatının gelişim sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilme.

Araştır 3

Anadolu’daki önemli halı merkezlerini (Hereke, Isparta, Uşak) araştırınız.

İlişkilendir

El dokuması halılar ile fabrika üretimi halıları karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Seçtiğiniz bir halı motifinin (gül, koçboynuzu, hayat ağacı) anlamını sınıfta açıklayınız.

MADEN SANATI

Türk maden sanatı; malzeme, teknik, biçim, bezeme, süsleme ve kullanımına göre zengin bir çeşitlilik göstermekle beraber Orta Asya'daki uygarlıklardan günümüze kadar uzanan geniş bir zaman dilimine ve coğrafyaya yayılmıştır. Ham maddesi altın, gümüş, demir, bakır, pirinç (bakır-çinko alması), sert kalay, tunç (bakır-kalay alması) gibi maden olan mutfak eşyaları, aydınlatma gereçleri, hayvan koşum takımları, dinî amaçlı kullanılan eşyalar, askerî malzemeler, takılar, tarım aletleri, süs eşyaları gibi günlük yaşamda kullanılan her türlü el yapımı maden eser bu sanat kapsamına girer. Bu tür ürünler eşyanın işlevi, bezeme özelliği, tekniği, malzemesi veya dönemi göz önünde tutularak sınıflandırılır.

En eski ve yaygın maden teknikleri arasında; *dövme, döküm ve sıvama* sayılabilir. Bu tekniklerden, binlerce yıl öncesinden beri uygulanan dövme, madenin çekiçle dövülerek şekillendirilmesi; döküm ya da dökme, eritilmiş madenin kum ya da kilden hazırlanmış kalıplara dökülüp dondurulması; sıvama ise madenin tornada şekillendirilmesi yöntemleriyle uygulanır. Ayrıca *lehim, perçin ya da kaynak* denilen yöntemler uygulanarak maden parçalar birleştirilir. Bunlardan *lehim*, erime noktası düşük bir maden olduğundan, birleştirilecek maden parçaların üzerine erimiş şekilde sürülerek kaynaşmalarını sağlar. Perçin yöntemi, çivi şeklinde parçalarla madenlerin birbirine tutturulmasıdır. *Kaynak* ise yüksek ısıda maden parçalarının birleştirilmesiyle yapılır. Tarih öncesinden günümüze kadar uygulanan maden eserleri süsleme teknikleri arasında; *çalma, kazıma, kabartma, kalıpla kabartma, delikişi, telkâri, kakma, kaplama, savatlama, değerli taş, cam veya mineyle süsleme* sayılabilir. **Çalma ve Kazıma:** Maden eserin üzerine, çekiç yardımıyla ucu küt çelik aletler kullanılarak derin çizgilerle süsleme yapılmasıdır. Bu teknikte yivler açılırken çıkan maden kenarlara itilir. Kazıma yönteminde ise ucu sivri çelik aletler kullanılır ve açılan yivlerden çıkan madenler kenara itilmez, çıkarılıp atılır. **Kabartma (Çarpma/Çakma):** Madenin dıştan ve/veya içten çekiçlenerek kabartma süslemelerin oluşturulması tekniğidir. **Kalıpla Kabartma:** Maden üzerine birbirini tekrar eden kabartma süslemeler yapılacağı zaman, tunç bir çubuğun ucuna desen oyulur (ya da dökümü yapılır) ve tavllanmış madenin üzerine kabartmasını çıkarmak için oyulmuş desenli çubuğun ya da kalıbın arkasından çekiçle vurularak de-

senin çıkması sağlanır. Diğer bir kalıpla kabartma yönteminde de istenilen desenin tunç veya kurşun kalıbı çıkartılıp, üzerine tavllanmış maden konularak arkasından çekiçlenir, böylece oyuk kısımların şeklini alan madende desen kabartma olarak ortaya çıkar. **Delikişi (Kesme/Ajur):** Maden eserin üzerine, delici ve kesici aletler yardımıyla delikli süslemelerin yapılması yöntemidir. **Telkâri, (Filigre/Filigrane):** Altın ya da gümüş, (yassı, yuvarlak veya Burma şeklinde) tellerin eğip bükülerek, lehim yardımıyla birbirine ya da bir maden üstüne tutturulması yöntemidir. **Kakma:** Maden üzerine açılan çukur ya da yivlerin içine başka cins madenden alınmış parçaların renk kontrastı oluşturacak şekilde takılması veya gömülerek yerleştirilmesi yöntemidir. **Kaplama (Altın Kaplama):** Kaplama iki türde yapılmıştır. Birincisi; maden eserin tümünün ya da bir bölümünün çekiçleme ya da perçinleme yöntemleriyle ince altın levhayla kaplanması şeklindedir. İkincisi; Maden eserin üzerine, altın ya da altın tozunun civa ile karıştırılmasıyla elde edilen malgalama denilen alaşımın sürülüp fırınlanması yöntemidir. Bu yöntem yaldız ya da yaldızlama da denilmektedir. Bu tekniğin, Osmanlı Dönemi'nde yaygın olan ve daha çok bakır üzerine yapılmış örneklerine tombak denilmiştir. **Savat/Savatlama (Niello):** Çukur anlamına gelen savat kelimesi, madenin üzerine açılan yiv ya da çukurlara niello denilen kükürt, gümüş, bakırdan (veya kükürt, kurşun, bakırdan) oluşan siyah bir macunun doldurulması yöntemidir. Orta Asya maden sanatında yaygın olarak kullanılmıştır. **Değerli Taş, Cam veya Mineyle Süsleme:** Maden eserin üzerinde açılan yuvaların değerli taş, renkli cam veya mine dolgularla süslenmesi tekniğidir. Yakut, zümrüt, elmas gibi taşların kullanılması yöntemi Osmanlılarda *murassa* olarak adlandırılmıştır. **Mine (minai/enamel/emay):** Tekniği toz cam ve maden oksidi karışımından yapılan parlak renkli bir bileşimin toz haline getirilip maden eserin üzerindeki yuvalara doldurulması ve fırınlanmasıyla yapılır. Bu tekniğin en iyi uygulandığı madenler altın, gümüş ve bakırdır.

Madencilik ilk kez Anadolu'da MÖ 10000 yılında başladığı Çayönü'nden elde edilen verilerle anlaşılmıştır. MÖ 7000'li yıllardan itibaren Anadolu dışında Mezopotamya, İran, Mısır bölgelerinde hüküm sürmüş uygarlıklar tarafından da geliştirilmiştir. Çatalhöyük'te, MÖ 7000 (Neolitik Çağ)'e ait kalıntılardan bakır ve kurşunun işlendi-

ği anlaşılmış, doğal bakırdan *dövme* tekniği ile yapılmış küçük aletlere, süs eşyalarına rastlanmıştır. MÖ 5000’lerde de *döküm* tekniği keşfedilmiştir. MÖ 4000’li yılların sonlarında, bakır-kalay karışımıyla tunç alaşımı elde edilmiştir. Tunç ve demire göre daha dayanıklı olan demir-karbon karışımı *çelik* ise, MÖ 1400 civarında Anadolu’da Hititler tarafından keşfedilmiştir. Demir ve çelik kullanımının yayılmasıyla birlikte MÖ 1100’de *Demir Çağ* başlamış, bu dönemle beraber maden teknikleri ve bezemeler çeşitlenmiştir. Roma ve Bizans Dönemi Anadolu’sunda da maden yatakları işletilmeye devam edilmiş, atölyelerde maden ve teknikler çeşitlendirilmiştir. Örneğin yukarıda sözü geçen *dövme*, *döküm*, *tornada çekme teknikleriyle*, *çalma*, *kazıma*, *kabartma*, *kalıpla kabartma*, *delik işi*, *telkâri*, *kakma*, *kaplama*, *savatlama*, *değerli taş*, *cam veya minneyle süsleme* gibi bezeme tekniklerin hemen hepsi kullanılmıştır.

Resim 8.22 Bakır ve gümüş kakmalı, tunç döküm bakrac, 1163 Herat, St. Petersburg Hermitage Müzesi (IR 2268)

Kaynak: <http://www.hermitagemuseum.org/fcgi-bin/db2www/quickSearch.mac/gallery?selLang=English&tmCond=IR-2268>

Büyük Selçuklu Dönemi’nde, özellikle 11.-12. yüzyıllarda maden sanatının merkezi Horasan ve Herat olmuştur. Bu dönemde maden sanatında yapım teknikleri ve formlar geliştirilirken özellikle bezemelerde yenilikler ve bağlı olduğu statüye ve/veya sınıfa göre zengin bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Tunç, bakır kapların altın ve gümüş kullanılarak kakma tekniğiyle bezendiği uygulamaların yaygın olduğu bu dönemde süslemelerde tek veya

çift başlı kartal, aslan, sfenks gibi hükümdarlık sembolü olan tasvirler, taht, av, şölen sahneleri, astrolojik işaretler, geometrik desenler, güneş ve ay sembolleri, asker, müzisyen, dansçı gibi insan figürleri, kufi yazılı bezemeler, stilize edilmiş bitki motifleri ve hayvan tasvirleri yer almıştır. Örneğin, 1163 tarihli Herat yapımı (St. Petersburg Hermitage Müzesi) tunç bir bakrac bu tür süslemelerin yer aldığı tipik örneklerden biridir (Resim 8.22). Örgülü kufi ve nesih yazılı, insan başı, süvari, müzisyen ve dansçıların betimlendiği bir eserdir. Bu tür süslemeler İslam maden sanatında ilk kez Selçuklu Dönemi’nde yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Güneydoğu Anadolu’da ve Kuzey Mezopotamya’da maden levhaların çekiçle dövme tekniği ile yapıldığı ve kenarlarında arslan ve güvercin gibi tasvirlerin vurularak kabartıldığı tunçtan tas ve şamdanlar yaygındır. Tamamen hayvan figürleriyle bezenmiş kapların yanı sıra hayvan figürü biçiminde kaplar da yapılmıştır. Zengin bir çeşitliliğin olduğunu gösteren eserlerden Horasan yapımı bir grup ibrik anıtsal mimarlıktan esinlenilerek Selçuklu türbeleri biçiminde yapılmıştır. Maden eserlerin üzerinde ender olarak, eseri yapan usta, yaptıran kişi, tüccar, yönetici, yapıldığı şehir veya dönemin hükümdarının isimlerinden biri veya birkaçı ile tarih bulunabilmektedir.

Resim 8.23 Beyşehir Eşrefoğlu Camii’nde bulunmuş kandil, Ankara Etnografya Müzesi.

Kaynak: http://picasaweb.google.com/lh/photo/bQzWO_SjcRXh8moDHsW_cw

11.-13. yüzyıl arasında üretilmiş Anadolu Selçuklu eserlerinden günümüze gelenler Büyük Selçuklu geleneğinin sürdüğünü gösteren örneklerdir. Mardin, Diyarbakır, Cizre, Siirt, Harput, Konya ve Erzincan gibi merkezlerde üretilmiş -daha çok pirinç ve tunçtan yapılmış- eserlerin zengin bezeme-

lerinde Orta Asya, İran, Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinin etkisi hissedilir. Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunmuş 1280-1281 tarihli bir kandil bu dönemden (Ankara Etnografya Müzesi) günümüze ulaşmış, soyut bitkisel bezemeli ve kitabeli örneklerden biridir (Resim 8.23).

Resim 8.24 Murassa yeşim kutu, Topkapı Sarayı Müzesi No. 2/2085, Osmanlı- 16. yüzyılın ikinci yarısı

Kaynak: <http://www.antikalar.com/v2/konu/konu0406.asp>

Ayrıca Artuklulardan kalma pirinç ve tunç el sanatları örnekleri dönemin maden bezeme anlayışını yansıtan, zaman zaman kufi yazılarla süslenmiş eserlerdendir. Bu dönemden, Diyarbakır'da bulunan ve bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen koni biçimindeki dört kuplu tunç davul örnek gösterilebilir. 14.-15. yüzyıllar Beylikler devri maden sanatı hakkında ise bilgiler sınırlı olsa da bu dönemin hem Selçuklu özelliklerinin kısmen sürdürüldüğü hem de Osmanlı maden sanatına geçişin sağlandığı bir dönem olduğu söylenebilir. Osmanlı maden sanatı Selçuklu özelliklerini sürdürmekle beraber kendine özgü geliştirdiği süsleme, malzeme, teknik ve biçimlerle -geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle- zengin, çok kültürlü ve çok yönlü bir özellik taşır. Özellikle saray için üretilen eserler kuyumculuğun ileri seviyede geliştiğini göstermektedir. 14.-15. yüzyıl Osmanlı maden sanatı kapsamında çoğunlukla bakır ve pirinçten yapılma miğfer, zırh, çeşitli silahlar, mutfak eşyaları, aydınlatma gereçleri günümüze ulaşmıştır. Bunlar Selçuklu, İran ve Memluk geleneğini sürdüren örneklerdir ve bazılarının üzerinde kitabeye ve padişahın ismine de yer verilmiştir. Örneğin Orhan Gazi'nin adının yazıldığı kakma tekniğiyle tunçtan yapılmış vazo (1329 tarihli, Paris Louvre Müzesi) bunlardan biridir. Hermitage Müzesi'nde bulunan ve Sultan II. Murad'ın adının yazdığı tas ile Fatih Sultan

Mehmed dönemine ait 1451 tarihli bir kutu (Hara-ri Koleksiyonu, Kahire) Memluk özelliklerinin sürdürüldüğünü gösteren örneklerdir. 15. yüzyıl sonu ve 16.-17. yüzyıllar maden sanatı açısından ortak özelliklerin olduğu dönemlerdir. Bu yüzyıllarda Sivas, Konya, Erzurum, Tokat gibi şehirlerden sonra maden sanatı Bursa ve Edirne'de gelişmiş, daha sonra İstanbul önemli bir merkez hâline gelmiştir. Ülke coğrafyasının genişlemesi ve Balkanların alınmasıyla malzeme, biçim ve süslemeler çeşitlilik kazanmıştır. Sultan II. Bayezid'in tuğrasının işlendiği 15.-16. yüzyıl Balkan dilimli taslarına bağlanan altın yaldızlı gümüş bir tas (Nicolas Sursock Müzesi, Beyrut) bu dönemdeki değişimleri gösteren örneklerden biridir. Zira bu dönemlerde Balkanlardan gelen ustaların İstanbul'da sarayda çalışmaya başladıkları bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Balkanlarda kurulan ve/veya canlanarak uzun yıllar etkinlikleri süren maden sanatı merkezlerinden Ustovo, Petkova, Üsküp ve Saraybosna sayılabilir. Anadolu'da ise Mardin, Siirt, Elazığ, Erzincan, Tokat, Gaziantep, Trabzon, Kayseri, Erzurum, Konya, Diyarbakır, Burdur, Malatya, Giresun, Ordu, Kahramanmaraş, Afyon, Bursa, Balıkesir, Sivas, Çorum, Kütahya, Amasya, Çankırı, Kastamonu, Denizli, Kayseri, Gaziantep, Çorum, Muğla, İstanbul ve Edirne uzun yıllar bu sanatın geliştiği merkezlerdir. 16. yüzyıl ile Osmanlı maden sanatının kendine özgü özelliklerinin yerleştiği ve klasikleştiği bir döneme geçilmiştir. Kuyumculukla uğraşan Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yanı sıra Sultan III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde de bu sanatın en zengin örnekleri sunulmuştur. Özellikle *telkâri*, *delikişi*, *savat*, *kakma*, *yaldız* gibi tekniklerle bezenmiş olanlar ve yakut, zümrüt, elmas, mercan gibi taşlarla süslenmiş *murassa* denilen eserler en görkemliler arasındadır (Resim 8.24).

17. yüzyılda, daha önceki biçim ve teknikler sürerken yeni kap biçimleri de ortaya çıkmıştır. Örneğin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde örnekleri bulunan şadırvan, selvi veya kuş kafesi formlarında buhurdanlar yeni buluşlar arasındadır. Ayrıca 16. yüzyılda yapılan lale şeklinde şamdanlar daha çok bu yüzyılda yaygınlaşmıştır. Çiçek örnekleri, yazılar, kıvrık dallar, rozet ve yapraklardan oluşan madalyonlar, şeritler 16. ve 17. yüzyıllarda gümüş ve tombaklarını bezeyen başlıca kompozisyonlardandır. Sultan I. Ahmed Türbesi'nden getirtilen 1618 tarihli gümüş bir rahlede (Türk ve İslam Eserleri Müzesi, (Env. 99), bu tür süsle-

meler görülmektedir. Avrupa ile ticaretin geliştiği, dolayısıyla da Avrupa etkisinin yavaş yavaş hissedilmeye başladığı 17. yüzyıl sonlarından itibaren gerek süsleme gerekse biçimlerde değişik özellikler ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın bakırdan yapılmış çok sayıdaki örneklerinde örgü frizi, hayat ağacı, altı kollu yıldız, balık, lale, sümbül, karanfil, nar ve servi motifleri kullanılmıştır. 18. yüzyılla birlikte maden sanatında Avrupa etkisi devam etmiş, daha natüralist motiflere yer verilmiştir (Resim 8.25). Yüzyıl sonunda Barok ve Rokoko biçim ve süslemeleri tercih edilmeye başlanmıştır. Bu etki güçlenerek 19. yüzyılda da sürmüştür. Üçayaklı tepsili buhurdanlar yeni formlardandır. Ayrıca tombak eserlerin kullanımı artarak devam etmiştir. Sultan Abdülmecid Dönemi’nde tarihlenen altın yaldızlı tunçtan yapılmış bir musluk (Türk ve İslam Eserleri Müzesi) tombak tekniğinin uygulandığı değişik türlerden biridir. Ankara Etnografya Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Askeri Müze, Topkapı Sarayı Müzesi gibi müzelerin yanı sıra yurt dışında da çok sayıda müze ve koleksiyonlarda Türk maden sanatlarının önemli örnekleri sergilenmektedir. Zengin maden yataklarına sahip olan Türkiye’de

el yapımı günlük maden eserlerin üretimi ise Rize, Kahramanmaraş, Erzincan, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Çorum gibi merkezlerde sürmekle beraber gittikçe azalmaktadır. Kültürel mirasın korunması amacıyla günümüzde bu tarz zanaatların yaşatılmasına ve tanıtılmasına yönelik çabalar sürmektedir.

Resim 8.25 Gümüş Buhurdan, Mevlana Müzesi, 18. yüzyıl Osmanlı.

Kaynak: <http://muze.semazen.net/content.php?id=00110>

Öğrenme Çıktısı

4 Tarihsel gelişimini, kullanılan teknikleri ve estetik özelliklerini tanımlayabilme.

Araştır 4

Osmanlı döneminde kullanılan maden işçiliği tekniklerini (döküm, kakma, kabartma) öğreniniz.

İlişkilendir

Tarihî maden eşyaları (ibrik, kazan, takı) ile günümüz metal işçiliğini karşılaştırınız.

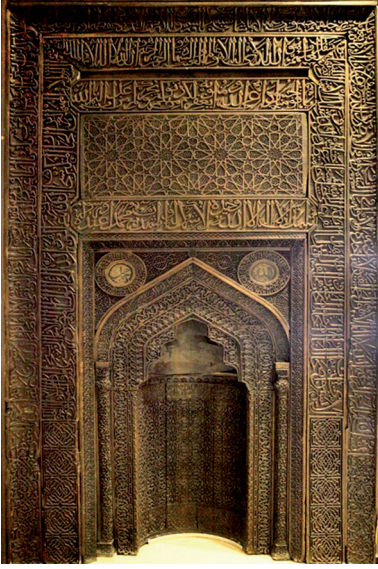
Anlat/Paylaş

Bir müzede gördüğünüz ya da kaynaklardan bulduğunuz maden eserini tanıtınız.

AHŞAP SANATI

Anadolu’da oldukça gelişmiş olan ahşap sanatları hem el sanatları ürünlerinde hem de (kapı, pencere, korkuluk, sütun ve sütun başlığı, kirişler gibi) mimari öğelerin yapımında veya doğrudan mimarinin ana yapı malzemesi olarak yaygın olarak kullanılmış; teknik, malzeme, bezeme, kullanım açısından zengin bir çeşitliliğe sahip olmuştur. Tarım aletlerinden kağı gibi ulaşım araçlarına, halı-kilim tezgâhlarından mutfak eşyalarına, çekmece, mücevher kutuları, süs eşyaları gibi dekoratif eşyalardan mobilyalara kadar her yerde,

binlerce yıl yaşamla iç içe geçmiş bir şekilde ahşap yapımı ürünler geliştirilmiştir. Bölgelerin coğrafyasına, iklim şartlarına göre ceviz, abanoz, gül, ıhlamur, kestane, elma, armut, sedir, meşe, çam gibi ağaçlardan; kullanım amacına göre ahşabın türü seçilip işlenmiştir. Örneğin minber, dolap, kapı kanadı gibi üzerine bezeme yapılacaklarda ceviz, meşe gibi türler tercih edilirken; temel kazıklarında ya da kemer gergilerde çam türleri tercih edilmiştir.

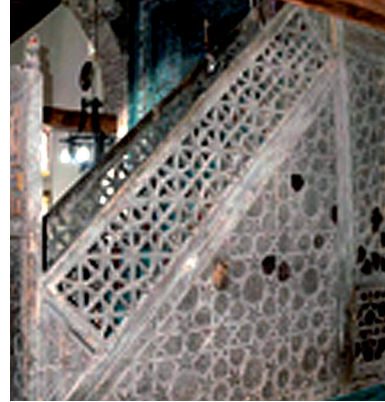

Resim 8.26 Damsaköy Taşkınpaşa Camii'nin ceviz ağacından yapılmış mihrabı, Ankara Etnografya Müzesi.

Kaynak: Canan Parla arşivi

Geleneksel ahşap sanatlarında başlıca uygulanan yapım ve bezeme teknikleri arasında bulunan **Kündekâri (Hakiki Kündekâri/Çakma Tekniği)**: İslam sanatına özgü tekniklerden biridir. Geometrik bir şemaya bağlı olarak çokgen, yıldız gibi şekillerde kesilmiş bezemeli ahşap parçaların birbirine çivi ya da tutkal kullanılmadan oluklu ahşap kirişler kullanılarak geçirilmesiyle uygulanır. Bazen bu geçmelerin arkasına ahşap iskelet de konulmuştur. Oldukça dayanıklı olan bu teknikte uzun yıllar sonra bile bir ayrılma, çatlama görülmez. Genelde Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi minberlerinde bu teknik uygulanmıştır. Sivrihisar Ulu Camii, Malatya Ulu Camii, Manisa Ulu Camii, Aksaray Ulu Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Birgi Ulu Camii minberleri örnek verilebilir. Ürgüp Damsaköy Taşkınpaşa Camii'nde ise hem minber hem de mihrapta kündekâri tekniği uygulanmıştır (Resim

8.26). Ayrıca bazı eserlerde usta ismine de yer verilmiştir. Örneğin Konya Alâeddin Camii minberi (1155 tarihli ve Ahlatlı Hacı Mengümberti isimli ustaya ait) ve Siirt Ulu Camii minberi (1191 tarihli ve Abdülfettah isimli ustaya ait) bunlardandır. **Sah-te (Yalancı) Kündekâri**: Bu teknikte ahşap parçalar birbirine saklanmış çivilerle tutturulur. Görünümü gerçek kündekâriye benzese de daha dayanıksızdır. Kayseri Huand Hatun Minberi, Divriği Ulu Camii minberi (1228-1229) örnek verilebilir. **Oyma ve Kabartma Tekniği**: Bu teknikte, desen ahşap üstüne çizildikten sonra aralarında kalan bölümler oyularak çıkarılır. Böylece desen kabartma şeklinde belirir, zemin oyuk kalır. Desenin düz ve yüksek kabartma olarak ortaya çıktığı türüne *düz satırlı derin oyma*; (Bursa Yeşil Camii pencere kanatları, Ankara Hacı Bayram türbe kapısı gib); desen yüzeyinin yuvarlak olarak oyulduğu *türe yuvarlak satırlı derin oyma* (Ankara Aslanhane Camii minber kapıları) denilmektedir.

Resim 8.27 Beyşehir Eşrefoğlu Camii minberi korkuluk kısmı (şebekeli oyma)

Kaynak: <http://geziyorturkiye.blogspot.com/2011/03/beysehir-esrefoglu-camii.html>

Eğri kesim (mail kesim) denilen diğer bir teknikte, ahşap yüzeyindeki kabartmalı kısımlar birbirini derin eğri hatlarla keser (Malatya Ulu Camii ahşap minberi yan kanadı gibi). Bu teknik İslam sanatında alçı ve taşta da kullanılmıştır. **Şebeke-li oyma (kafes tekniği/ajur)** denilen derin oyma tekniğinde ise zemin tamamen oyularak desen kafes şeklinde çıkarılır, dolayısıyla desen aralarında boşluklar ortaya çıkar (Beyşehir Eşrefoğlu Camii minber korkuluğu gibi; Resim 8.27). **Kakma tekniği**: Bu teknikte zemin desene göre oyulurken

oluşturulan yuvalara ahşap parçaları, değerli taşlar, sedef, fildişi, kemik ya da bağa (kaplumbağaların dış kabuğu) parçalarının yapıştırılması ya da küçük parçaların mozaik gibi döşenmesiyle yapılır. **Ahşap üzerine boyama:** *Edirnekâri ve kalem* işi gibi isimlerle de anılır. Bazı mimari öğelerin veya sandık, mücevher kutusu, çekmece gibi taşınabilir ahşap eserlerin çeşitli renkte boyalarla ve altın yaldızla süslenmesi yöntemidir. Afyon Ulu Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii’nin ahşap direklerinin başlıklarında Kastamonu Candaroğlu Mahmud Bey Camii ve Ankara Ağaç Ayak Camii minberlerinin bezemelelerinde bu teknik uygulanmıştır (Resim 8.28).

Resim 8.28 Ankara, Ağaç Ayak Camii, 1705, Ahşap üzerine boyama tekniği

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=16980

Ahşap el sanatları tarih öncesinden günümüze kadar süren; Eski Mısır, Hitit, Frig, Roma, Bizans gibi birçok uygarlıkta -yukarıda sözü edildiği gibi- hem mimaride, mimari öğelerde, günlük kullanım eşyalarında hem de özel işçilikleriyle dikkati çeken sanat eserlerinde, dekoratif ürünlerde görülür. Türklerde ahşap sanatının kökeni, Orta Asya göçebe uygarlıklarına kadar geri gitmektedir. Bu sanat kolu da İslamiyet’in kabulüyle farklı bir yön izleyerek gelişmiştir. Anadolu’da ahşap sanatı Sal-tuklular, Mengücekliler ve Artuklularda gelişse de asıl karakterini Selçuklu ve Beylikler Dönemi’nde bulmuştur. Selçuklu ahşap sanatında gerek minber, kapı gibi mimari öğelerde gerekse diğer taşınabilir eserlerde oyma, kabartma, künde-kâri ve ahşap boyama gibi teknikler yaygın kullanılmıştır. Diğer sanat türlerine paralel olarak ahşap süslemede de hayvan ve insan figürleri, çeşitli efsanevi yaratıklar, çift başlı kartal, ejder figürleri, geometrik ve bitkisel süslemeler, yazılar, astrolojik işaretler işlenmiştir. Selçuklu ahşap sanatlarının hem teknik hem de bezeme açısından en önemli örnekleri minber, mihrap, pencere, kapı kanatları gibi mimari öğelerde rahle ve sandukalarda görülmektedir. Türk İslam

Eserleri Müzesi’nde bulunan Karaman İbrahim Bey İmareti pencere kanadı 6 ve 12 kollu yıldızlardan oluşan geometrik düzeni, kitabesi, bitkisel bezemeli bir fon üzerine yapılmış efsanevi yaratıklar, bağdaş kurmuş insan figürleri ve aslan tasvirleriyle dönemin karakteristik yapıtlarından biridir. Yine Türk İslam Eserleri Müzesi’nde bulunan ve üzerinde Sultan Keykâvus’un adı yazan (nr.267) rahle; Selçuklu Dönemi ahşap sanatının zengin işçilikli örnekleri arasındadır. Ankara Etnografya Müzesi’nde bulunan Ankara Alâeddin Camii ahşap kapı kanadı ile Hacı Hasan Camii’nden gelme kapı kanadı 13. yüzyıl Selçuklu ahşap sanatının en güzel örneklerindendir.

Osmanlı Dönemi’nde, Selçuklu ahşap işçiliğinde görülen insan ve hayvan tasvirleri, astrolojik işaretler kullanılmamış; daha çok geometrik, nar, gül, karanfil, lale gibi çiçekler, meyveler, natüralist bitkisel bezemeler ve yazı tercih edilmiştir. İstanbul’un fethinden sonra inşa edilen Topkapı Sarayı’nda ahşap atölyelerinin de kurulduğu ve bu alanda *neccar* (marangoz), *sedefkâr* (sedef ustası, sedefçi), *nahhat* (ağaç oymacısı) gibi usta ve sanatçıların yetiştiği bilinmektedir. Selçuklularda görülen *oyma*, *kabartma*, *künde-kâri* ve *ahşap üzerine boyama* teknikleri Osmanlıda sürmekle beraber bazı üslupsal farklılıklar ve yeni uygulamalar ortaya çıkmıştır. Özellikle sedef, gümüş, bağa, değerli taşlar ve fildişi kakma geliştirilmiş, rahleler, Kur’an mahfazaları, nalın, yazı ve mücevher kutuları, beşik gibi eşyalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde Sultan II. Bayezid zamanına ait 1505 tarihli Kur’an Mahfazası, Topkapı Sarayı Müzesi’nde (nr.2/2879) 16. yy sonlarına ait fildişi ve sedef kakmalı bir taht (Sedefkâr olan Mimar Mehmed Ağa tarafından Sultan I. Ahmed için hazırlanan sedef, bağa, zebrecet, yakut ve zümrüt kakmalı taht) en ünlü örnekler arasındadır.

Bursa Ulu Camii minberi, Fatih Camii, Yeni Camii ve Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii’nin vaaz kürsüleri, Topkapı Sarayı hazine dairesi kapıları, Bağdat ve Revan Köşkü kapılarında olduğu gibi Osmanlı Dönemi’nde de mimariye bağlı öğelerde ahşap sanatının zengin teknik ve bezemeli örnekleri devam etmiştir. Bunların dışında, İstanbul Deniz Müzesi’nde bulunan yüksek kabartma, kakma ve ahşap üzerine boyama gibi tekniklerin uygulandığı *Saltanat Kayıkları* Osmanlı ahşap sanatının en özel örnekleri arasındadır. 18. ve 19. yüzyılda diğer sanat dallarında olduğu gibi geleneksel ahşap

el sanatlarında da Barok, Rokoko süslemeler (altın yaldızlı istiridye kabuğu, perdeler, püsküller, maldalyonlar) etkili olmuş, teknik olarak ahşap boyama yaygınlaşmıştır. Geleneksel Anadolu konutlarında, Topkapı Sarayı'nın geç dönem eklerinde, İstanbul'da Boğaz kıyılarında bulunan (Emirgan Şerifler Yalısı gibi) sivil yapılarda (tavan, dolap, raf, kapı, korkuluk gibi) mimari öğelerde ve diğer taşınabilir eşyalarda dönemin ahşap üzerine boyanmak suretiyle ince işçilikle yapılmış zengin örnekleri bulunmaktadır (Resim 8.29).

Resim 8.29 Emirgan Şerifler Yalısı-İstanbul.

Öğrenme Çıktısı

5 Ahşap işçiliğinin gelişimini ve kullanım alanlarını açıklayabilme.

Araştır 5

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapılan ahşap işçiliği örneklerini araştırınız.

İlişkilendir

Tarihî cami kapıları, minberler gibi ahşap işçiliği örneklerini günümüzdeki mobilyalarla karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Fotoğrafını bulduğunuz bir ahşap sanat eserini arkadaşlarınıza tanıtınız.

1

Bu alanlarda uygulanan teknikleri ve üretim merkezlerini tanımlayabilme

Seramik, Çini ve Cam Sanatları

Türkiye’de el sanatları; yapım tekniğinden, malzemesine, bezeme özelliklerinden, kullanım alanlarına, dönemine, coğrafyasına göre zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Keramik, çini, cam, el yazma kitap sanatları, dokuma sanatı, maden sanatı gibi sanat dalları bu kapsama girer.

İnsan yaşamında Neolitik Çağ’dan itibaren görülmeye başlayan seramik ve cam yüzyıllarca insan hayatındaki önemini korumuş, çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Çömlekçi çarkının bulunması bu anlamda bir devrim niteliğinde olmuştur. Antik Yunan döneminde seramik sanatı form, süsleme, renk özellikleriyle sanat eseri hâline gelmiştir. Helenistik Dönem seramiği hamur yapısı, pişirme kalitesi, inceliği, bezemesiyle Roma Dönemi’nde de devam etmiştir. Bizans Dönemi’nde önemli gelişimler göstermeye başlamış, hem Yunan-Roma hem de İslam kültürü içinde kendi seramik sanatını geliştirmiştir.

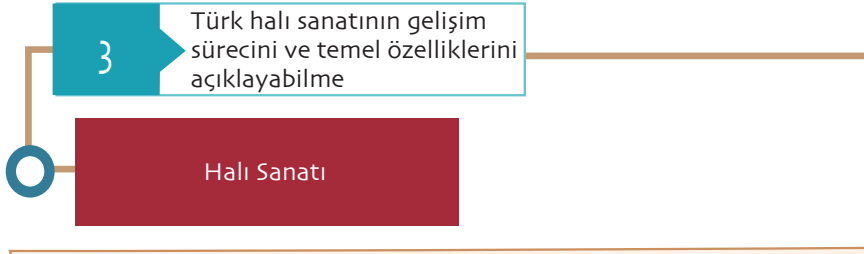
Türklerin Anadolu’ya hakim olmasıyla birlikte, hem çini hem de seramik sanatında çok kaliteli üretim başlamıştır. Önemli üretim merkezi olan İznik’te 15.-17.yüzyıllarda üretim yapılmıştır. Kütahya, Çanakkale ve İstanbul’da ise daha sınırlı üretim yapılmıştır. Cam sanatı ise seramik kadar ön planda olmamakla birlikte, Roma Dönemi’nde en parlak günlerini yaşamıştır. Türk cam sanatının en iyi izlenebildiği dönem 19.yüzyıldır ve Beykoz işi adı verilen camlar üretilmiştir.

2

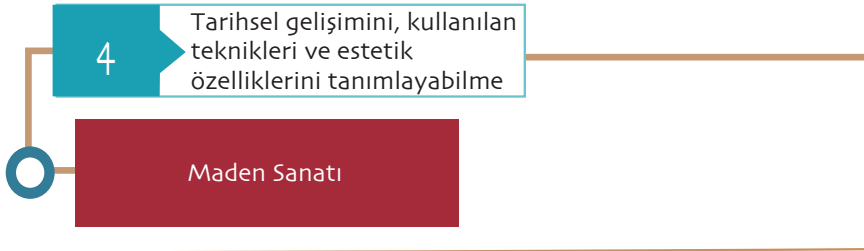
Hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatlarının gelişimini ve genel özelliklerini açıklayabilme

Kitap Sanatları

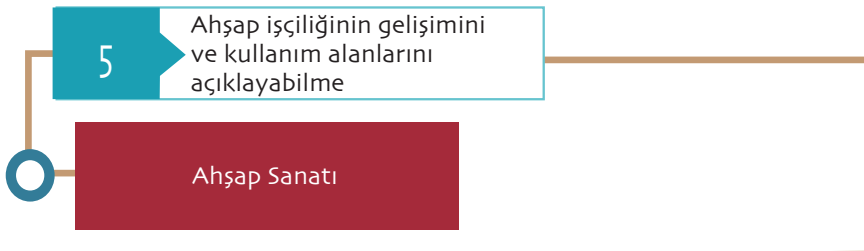
Türk-İslam el yazma kitap sanatları ise hat, tezhip, minyatür, ciltçilik gibi dallarda gelişmiştir. Hat sanatı özellikle Kur’an yazımının başlamasıyla birlikte gelişmiştir. El yazma kitaplarda boya ve altın kullanılarak yapılan süsleme sanatı yani tezhip, Büyük Selçuklular Dönemi’nde Kur’an ve bilimsel yazmaları süslemek amacıyla gelişmeye başlamış, Osmanlı Dönemi’nde Fatih Sultan Mehmed’in saltanatı sırasında -Baba Nakkaş yönetiminde- el yazma eserler ve tezhip açısından parlak bir dönem yaşanmıştır. Türk minyatür sanatının en erken örnekleri ise 12. - 13. yüzyıllara aittir. Osmanlıda bilinen en eski resimli el yazma Amasya’da üretilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı tarihini ve padişahlarını anlatan el yazmalar resimlenmiştir. III. Murad döneminde resimli el yazmalar açısından canlı bir dönem yaşanmıştır. 18. yüzyıl başında Levnî, el yazma resimlemeciliğini daha ileriye götürmüştür. Cilt sanatında; Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi’nde İslam coğrafyasında görülen ciltçilik geleneği sürmüştür. Fatih devri cilt sanatında Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu etkileri görülür. Sultan II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad Dönemlerinde cilt bezemeleri zengin çeşitliliktedir.

Halı sanatı, Türk sanatının kendine özgü bir alanını oluşturur. Dünya halı sanatında öncelikli yeri olan Türk halılarının en önemli özelliği düğüm tekniğidir. İlk dönem Osmanlı halıları denilen ressam Hans Holbein'in adıyla anılanlar, Türk halı sanatının klasik dönemi kabul edilen 16. ve 17. yüzyılda genel olarak Uşak Halıları ve Osmanlı Saray Halıları olmak üzere iki farklı şekilde üretilmiştir. Türk halı sanatı, 18. yüzyılda gerilemeye başlasa da zengin örnekler 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

Türk maden sanatı; malzeme, teknik, biçim, bezeme, süsleme ve kullanımına göre zengin bir çeşitlilik göstermekle beraber Orta Asya'daki uygarlıklardan günümüze kadar uzanan geniş bir zaman dilimine ve coğrafyaya yayılmıştır. En eski ve yaygın maden teknikleri arasında; dövme, döküm ve sıvama sayılabilir. Maden süsleme tekniklerinden ise çalma, kazıma, kabartma, kalıpla kabartma, delikîşi, telkârî, kakma, kaplama, savatlama, değerli taş, cam veya mineyle süsleme teknikleri uygulanmıştır.

Anadolu'da oldukça gelişmiş olan ahşap sanatları hem el sanatları ürünlerinde hem de mimari öğelerin yapımında veya doğrudan mimarinin ana yapı malzemesi olarak yaygın olarak kullanılmış; teknik, malzeme, bezeme, kullanım açısından zengin bir çeşitliliğe sahip olmuştur. Geleneksel ahşap sanatlarında başlıca uygulanan yapım ve bezeme teknikleri; künde-kârî, sahte künde-kârî, oyma ve kabartma, kakma ve ahşap üzerine boyamadır.

1 Aşağıdakilerden hangisi Büyük Selçuklu Dönemi’nde gelişen, çini ve seramikte hem sıraltına hem de sır üstüne boyamanın yapıldığı bezeme tekniğidir?

- A. Kazıma
- B. Oyma
- C. Slip
- D. Minai
- E. Lüster

2 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Dönemi’nde seramik üretiminin yapıldığı merkezler arasında **yer almaz**?

- A. Çanakkale
- B. Kütahya
- C. İzmit
- D. İstanbul
- E. Kaşan

3 Cam elde etmek için gereken maddeler aşağıdakilerden hangisinde birlikte verilmiştir?

- A. Kil-Cam-Kireç
- B. Kum-Soda-Kireç
- C. Soda-Kil-Kuvars
- D. Cam-Kuvars-Kum
- E. Silika-Kireç-Su

4 Osmanlı cam üretiminde, imalathanelerin bulunduğu bölgenin adıyla tanınan cam grubu aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Haliç işi
- B. Beykoz işi
- C. Tekfur Sarayı
- D. Konya
- E. Şam işi

5 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Dönemi’nde kiliseler için Tevrat ve İncil’den dini içerikli sahnelerin yer aldığı çini ve seramik üreten merkezdir?

- A. Kütahya
- B. İstanbul
- C. İzmit
- D. Çanakkale
- E. Trabzon

6 Aşağıdakilerden hangisi güzel yazı yazma sanatıyla uğraşan kişilerin meslek adıdır?

- A. Nakkaş
- B. Müzehhip
- C. Mücellit
- D. Hattat
- E. Sedefkâr

7 16. yüzyılın ilk yarısında, tezhip sanatında aşağıdakilerden hangisinin üslubu yayılmıştır?

- A. Ali Üsküdarî
- B. Şahkulu
- C. Baba Nakkaş
- D. Osman Yumni
- E. Hacı Nuri

8 Aşağıdakilerden hangisi Anadolu Selçuklu Dönemi minyatürlü el yazmalarındandır?

- A. Surname-i Vehbi
- B. Surname-i Hümayun
- C. Şemailname
- D. Varka ve Gülşah
- E. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn

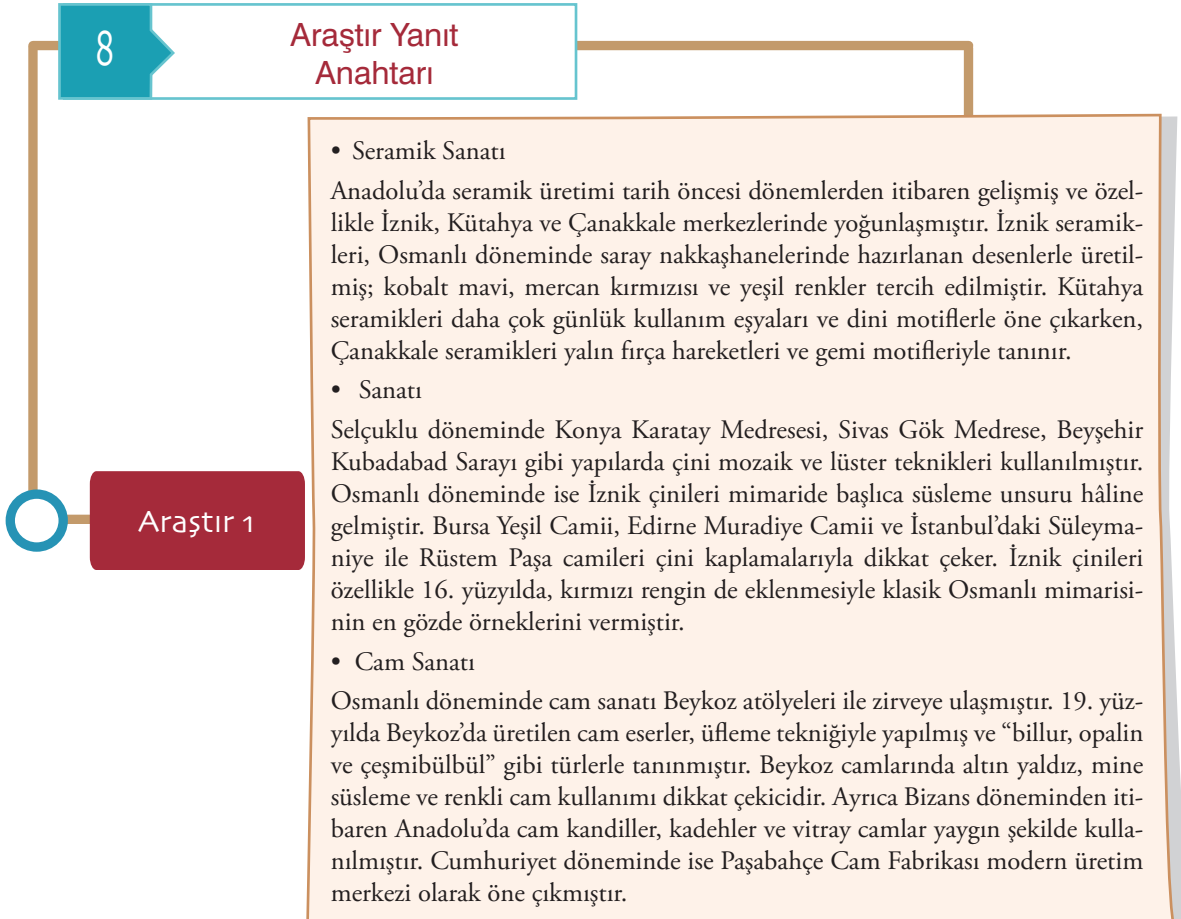
9 Aşağıdakilerden hangisi altın ya da gümüş tellerin eğip bükülerek, lehim yardımıyla birbirine ya da bir maden üstüne tutturulması yönteminin adıdır?

- A. Kakma
- B. Mine
- C. Telkâri
- D. Kabartma
- E. Delikişi

10 Aşağıdakilerden hangisi *Ahşap üzerine boyama* tekniğinin diğer adıdır?

- A. Kündekâri
- B. Kafes
- C. Sahte Kündekâri
- D. Edirnekâri
- E. Bağa

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Seramik, Çini, Cam Sanatları: Seramik Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. D	Yanıtınız yanlış ise “Kitap Sanatları: Hat Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Seramik, Çini, Cam Sanatları: Seramik Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “Kitap Sanatları: Tezhip Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Seramik, Çini, Cam Sanatları: Cam Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. D	Yanıtınız yanlış ise “Kitap Sanatları: Minyatür Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “Seramik, Çini, Cam Sanatları: Cam Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. C	Yanıtınız yanlış ise “Maden Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Seramik, Çini, Cam Sanatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Ahşap Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Türk-İslam kültüründe kitap sanatları hat, tezhip, minyatür ve ciltçilik etrafında gelişmiştir. Hat sanatı, Kur’an-ı Kerim ve önemli dini eserlerin yazımıyla değer kazanmıştır. Tezhip, altın ve boya ile süslenmiş kitap bezemeleridir; özellikle Osmanlı saray nakkaşhanelerinde ustalıkla uygulanmıştır. Minyatür, tarihi olayların ve günlük yaşamın resimlenmesinde kullanılmış, Nakkaş Osman ve Matrakçı Nasuh önemli sanatçılar arasında yer almıştır. Ciltçilik ise kitapları korumak amacıyla deri ve bezle yapılan kaplama sanatıdır. Bu sanatlar, Topkapı Sarayı ve İstanbul kütüphanelerinde günümüze ulaşan eşsiz eserlerde görülmektedir.

Araştır 3

Türk halı sanatı Orta Asya’daki göçebe kültürlerden Anadolu’ya taşınmıştır. Uşak halıları 16. yüzyılda Avrupa saraylarına ihraç edilmiş, Hereke halıları ince dokumaları ve saray üretimi olmasıyla ünlenmiştir. Kayseri ve Isparta halıları ise ticari üretimde önemli rol oynamıştır. Halılarda kullanılan koçboynuzu, hayat ağacı, bereket ve nazar motifleri kültürel değerlerin bir yansımasıdır. El dokuması halılar hem işlevsel hem de sanatsal açıdan Türk kültürünün dünyaya armağanıdır.

Araştır 4

Türk maden sanatında döküm, kakma, ajur, savat ve kabartma teknikleri kullanılmıştır. Selçuklu döneminde bakır ve bronzdan günlük kaplar yapılırken, Osmanlı döneminde altın ve gümüş işçiliği özellikle takı, ibrik, kazan ve mutfak eşyalarında gelişmiştir. İstanbul’da Topkapı Sarayı koleksiyonunda Osmanlı maden sanatının en nadide örnekleri korunmaktadır. Ayrıca Anadolu’daki birçok müzede Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait işlemeli şamdanlar, kazanlar ve kemer tokaları görülebilir.

Araştır 5

Anadolu’da ahşap işçiliği Selçuklu döneminde zirveye ulaşmış, özellikle cami kapıları, minberler ve rahleler üzerindeki oyma süslemelerle dikkat çekmiştir. Konya Alaaddin Camii’nin kapısı, Divriği Ulu Camii’nin minberi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii’ndeki ahşap işçilik önemli örneklerdir. Osmanlı döneminde ise sedef kakmalı dolaplar, oyma kapılar ve mobilyalar öne çıkmıştır. Ahşap sanatında kullanılan motifler arasında geometrik desenler, bitkisel süslemeler ve hat yazıları yer almıştır.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1988). **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul.
- Arık, Rüçhan ve O. Arık. (2007). **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini; Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.
- Aslanapa, O. (1968). "Anadolu'da Türk Minberleri" **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul.
- Aslanapa, O. (1987). **Türk Halı Sanatının Bin Yılı**, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Aslanapa, O. (1993). **Türk Sanatı El Kitabı**, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Aslanapa, O. ve Ş. Yetkin, A. Altun. (1989). **İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem**, İstanbul: Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bağcı S.-Çağman F.-Tanındı Z.-Renda G. (2006). **Osmanlı Resim Sanatı**, İstanbul: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Bayramoğlu, F. (1996). **Türk Cam Sanatı ve Beykoz İşleri**, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Birkan, S. (2005). **İslâmiyet Öncesi Orta Asya Türk Maden Sanatının Gelişimi**. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bodur, F. (1987). **Türk Maden Sanatı**, İstanbul.
- Demirsar Arlı, B.-Ara Altun. (2008). **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi**, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1978). **İslam Maden Sanatının Gelişmesi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Küçükerman, Ö. (1993). **Türk Cam Sanatı İçinde Beykoz İşi Camlar, Cam Sanatı ve İstanbul**, Müzayede Katalogu, İstanbul: Antik A.Ş. Yayını.
- Kürkman, G. (2005). **Toprak, Ateş, Sır; Tarihî Gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri**, İstanbul: Pera Müzesi Yayınlar.
- Mahir, B. (2005). **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul: Kabalıcı yayınları.
- Morgan, C.H. (1942). **Corinth, The Byzantine Pottery**, XI, Cambridge.
- Oral, Z. (1962). "Anadolu'da Sanat Değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", **Vakıflar Dergisi** V: 49-51
- Öney, G. (1970). "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul.
- Öney, G. (1971). **Türk Devri Çanak-kale Seramikleri**, Ankara.
- Öney, G. (1987). **İslam Mimarisinde Çini**, İstanbul: Ada Yayınları.
- Öney, G. (1988). **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Ankara: İş Bankası yayınları.
- Özkeçeci İ.-Ş.Özkeçeci. (2007). **Türk Sanatında Tezhip**, İstanbul: İlhan Özkeçeci Yayınları.
- Özgümüş, Ü. (2000). **Anadolu Camcılığı**, İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Özkul Fındık, N. (2001). **İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkul Fındık, N. (2007-2008). "Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi" **Dini Araştırmalar**, Cilt 10, 28, 163-195.
- Özkul Fındık, N. (2009). **Hasankeyf Seramikleri (2004-2006)**, Ankara: Çağdaş Yayıncılık.
- Raby, J. ve N. Atasoy. (1989). **İznik**, London.
- Serin M., ed. (2010). **İslâm Sanatları Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yayınkurulu. (1997). **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul: Yem yayınları.
- Yetkin, Ş. (1972). **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.
- Yetkin, Ş. (1991). **Türk Halı Sanatı**, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, D. (2001). **Türkiye'de Geleneksel Ahşap İşçiliği ve Çağdaş Ahşap Yontu Sanatı**, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.